

MAGYARSÁGTUDOMÁNY ÉS NEMZETNEVELÉS

ÍRTÁK:

BALOGH BÉLA — BÁRCZI GÉZA — BODA ISTVÁN
HANKISS JÁNOS — KARÁCSONY SÁNDOR
KISS ÁRPÁD — KOVÁCS MÁTÉ — MENDŐL TIBOR
MOLNÁR C. PÁL — MOLNÁR JÓZSEF — NÉMEDI LAJOS
VÁRADI IMRE

DEBRECEN SZ. KIR. VÁROS TÁMOGATÁSÁVAL

DEBRECENI KÖNYVEK KIADÁSA, 1944.

NYOMATOTT NAGY KÁROLY GRAFIKAI MŰINTÉZETEBEN, DEBRECENBEN

A kötet szerkesztői:
KISS ÁRPÁD
és
KOVÁCS MÁTÉ.

Ez a kiadvány a Debreceni Könyvek *Magyar nevelés* -sorozatának III. kötete.
Felelős: *Barra György*.

TARTALOM.

	Oldal
A szerkesztők előszava.....	5
Balogh Béla: A magyarságkutatás antropológiai eredményei	7
Boda István: A magyar lélek alapformái és természetes fejlődéslehetőségei.....	21
Kiss Árpád: Nevelés magyarul Európában.....	45
Karácsony Sándor: Magyar nevelés.....	63
Bárczi Géza: Nyelvünk magyarsága.....	87
Kovács Máté: Magyar irodalomszemlélet.....	109
Mendöl Tibor: 4 magyar tájak sajátos jellege.....	133
Molnár József: Népismeret-önismeret.....	146
Molnár C. Pál: Újabbkori képzőművészetünk helyzete.....	157
Kémedi Lajos: Magyarok és németek.....	172
Váradi Imre: Magyarok és olaszok.....	205
Hankiss János: A magyar kultúra folytonossága.....	219

ELŐSZÓ.

Könyvünk borítólapjára a nyugtalanság évét nyomattuk.

Akkor jelenik meg, mikor a háborúval szorosan össze nem függő feladatokat az egyéni és nemzeti tudat szélére vetette ki nagy népek létküzdelmének fenyegető közelsége, elsodort életünkért való aggódásunk.

Az emberi sorsnak megrendítő fordulata, a fehér ember életének eddig alig észlelt méretű megrázkódtatása évtizedekkel előbb indult meg: válságot jelzett a gondolkodó fő a szellem, a cselekvő férfi a nehezen áttekinthető közösségi élet minden területén. És válságról írt minden olyan nevelő, aki hivatása teljesítése közben elboruló tekintetét a jövőbe vetette.

Életünk és nevelésünk nehéz helyzete már ennek a régen jelzett, sok forrásból egyszerre előtörő válságsornak következménye.

Kötetünk természeténél fogva a kor terméke: olyan önvizsgálat eredményeit gyűjti össze, melytől a válság szellemi részének enyhülését reméljük.

Nem véletlen ugyanis, hogy a nemzeti önismeret nagy kérdése világszerte az érdeklődés középpontjába került, hogy minden népi közösség kapva-kap olyan adatokon, megállapításokon, vélt vagy valódi jellemvonásokon, melyek egyéni arculatát határozzák meg, feltárják gyengéit, tudatosítják megsejtett erőit. Szabadunk lélektani jellegének ez az önismeretre való törekvés a legfőbb oka.

A nemzeti önismeret, népünknek egyéniséggé avatása a többi népek közt — magától értetődően — nem öncél: nem védő sejtfalat igyekezünk magunk köré építeni, amelyen belül egyéniségünk érvényesülése biztos és zavartalan legyen. A magunk megújulásán és korunk nagy zavarának eloszlatásán egyszerre dolgozunk, mikor a magunk erőinek, felismert hajlamainknak és képességeinknek szabadabb kibontakozását a nekik megfelelő formák teremtésével is elősegítjük.

A magyarságismeret — ha önálló, új tudományágat természetesen nem is hozhatott létre, a címben szereplő magyarságtudomány inkább a tárgyilagos, időt kívánó, tudományos lelkiismeretességgel ellenőrzött megállapítások követelése — az

irodalom és művészet, a nyelv és zene, a táj, ember és történelem, a lélektan és élettan jelismert, jellegzetesen magyar elemiből és törvényszerűségeiből már eddig is tisztább és megfoghatóbb nemzetképet alakított ki. Kétségtelen, hogy ennek a nemzetképnek megfelelő magatartás élettörekvéseinkben és értékelésünkben egyaránt érvényesülni is kezd: nem világszemléletünk, erkölcsi, művészi vagy tudományos világgépünk elszegényedésével, beszűkítésével, hanem a gyökérhez, a tápláló talajhoz való szorosabb és tudatosabb kapcsolódásunkkal. Életünk, művészetünk és tudományunk csak teljesebbé válhat, ha igazabb emberség, kiérlelt európaiság és biztos szaktudás szerveződnek egybe lelkünkben, abban a lélemben, melyben a sajátosan magyar lényeg felismerése, állandó igénye is mindig: szóhoz jut.

Önként következik ebből, hogy a mélyebb magyar sáigénynek és szélesebb magyarságismeretnek nemzetnevelésünkben is központi helyet kell biztosítani. Nevelésünk munkásai azonban nincsenek és a dolog természeténél fogva nem is lehetnek abban a helyzetben, hogy a magyar nemzetkép folytonos formálódását nyomon követhessék. Már csak azért sem, mert a tisztább magyar önszemléletért folytatott tudományos küzdelem, roppant széles arcvonalon folyik.

Talán nem lesz ezért fölösleges, ha az érdeklődő nagyközönség és a tájékozódni akaró nevelők számára összefogjuk, tárgykörök szerint csoportosítva hozzuk nyilvánosságra az eredményeket, és — könyvünk sokszor tanulságos példa rá — a még nyílt kérdéseket is. Alapul azokat az előadásokat vettük, amelyek a Debreceni Nyári Egyetem tanfolyamain hangzottak el már 1936 óta.

Hogy kötetünk csak a szándékban mutat egységet, hogy ösztönzés és óvatosságra való intés egyszerre, hogy sok kérdésnek a keresés állapotában való eltérő megítélését mutatja, at nyilvánvalóvá teszi, hogy a magyarságtudománynak és a nemzetnevelésnek kapcsolatai nem rövidéletűek és nem egyoldaliak. A két törekvés állandó, kölcsönös egymásrautaltság, bensőséges együttthaladás, mely szükségképen a magyar értékek és törvényszerűségek teljesebb felismerését, életünk gazdagabb kivirágzását válthatja valóra.

Ilyen cél erőnkhez mért szolgálata lebegett előttünk, mikor munkánkat megkezdtük, és a mai nehézségek közt is végigvittük.

Ennek bejelentésével köszönjük meg a szerzőknek, Debrecen sz. kir. város polgármesterének és a Nyári Egyetemnek, hogy könyvünk megjelenését elősegítették.

A s z e r k e s z t ő k .

A MAGYARSÁGKUTATÁS ANTROPOLÓGIAI EREDMÉNYEI

Írta: Balogh Béla

A magyar rasszantropológia fejlődése, kérdései. Nemzetismereti, népismereti és fajtaismereti törekvéseink és célkitűzéseink a nemzeti öntudat és a tudományos haladás egymásra találásából születtek. A kutatások eredményeit — melyeket azonban nem ritkán csak elméleti síkon mozgó eszme-futtatások helyettesítenek — újabban magyarságtudomány néven kíséreljük meg szintézisbe foglalni. Avatottak és avatatlanok írásban és szóban igyekeznek tisztázni a kérdést, hogy milyen a magyar lélek, a magyar nyelv, a magyar dal, a magyar falu, mi a magyarság csalhatatlan ismertető jege, ki a magyar és ki nem? Szó eshet arról, hogy az eddigi eredmények megérlelték-e már a szintetikus magyarságszemléletet, de annyit mindenestre el kell ismerni, hogy a népünkkel foglalkozó szaktudományok eredményeinek közeledése nem egy ponton mutatkozik. Ennek a közeledésnek a felismerése a magyarságról való ismereteket újabb nemzetnevelői értékekkel gazdagítja.

Közönségünk sajátos magatartást tanúsít a magyarság biológiai állományát kutató antropológiával szemben. Egyesek hallani sem akarnak fajtakérdésekről, mások még a nemzet vagy a nép fogalmát is a fajta vagy faj fogalmával helyettesítik. Egyesek minduntalan a magyar nép kevertségére hivatkoznak, mások még mindig egy egységes magyar típust keresnek vagy vélnek felismerni. Egyesek az európai népek vérségi kiegyenlítésének tudománytalan ábrándjában ringatózva várják az európai emberiség és ezzel a magyarság jobb jövőjét, mások kizárólag a vérségileg egynemű („egyfajú”) magyarságban látják az erős nemzet biztosítékát.

A legtöbb zavart az okozza, hogy a közéletben a „faj”, „fajta”, „nép” és „nemzet” fogalmakat felcserélik vagy szinte azonos tartalommal ruházzák fel. Az emberi szervezetnek olyan jellemvonásai vannak, amelyek az embert minden más élőlénytől megkülönböztetik. Az ember minden más élőlényel szemben zárt szaporodási csoport. Ebből az emberiség faji egysége következik. Az ember vérségi csoportjai tehát nem fajok, ha-

nem fajták (rasszok). A fajta (és a faj) biológiai, a nép nyelvi-kulturális, a nemzet történelmi fogalom. Testi tulajdonságainkat („fajiságunkat”) örököltük, anyanyelvünket nem. Van magyar nép, magyar nemzet, de egységes magyar fajról (fajtáról) nem beszélhetünk, mint ahogy szláv, német vagy indogermán fajról (fajtáról) sem. A vérségi és nyelvi keretek ma már nem fedik egymást. Valószínű azonban, hogy az ősnyelvek és őskultúrák megteremtői, illetve hordozói eredetileg bizonyos rasszok voltak (indogermán — északi fajta, hamita — mediterrán, szemita — orientális, kaukázusi — előázsiai, török — türáni és taurid, finn-ugor — keleteurópai). Természetes, hogy ezek az ősnépek sem voltak teljesen zárt vérségi szerkezetűek, mint ahogy kultúrájuk sem elszigetelődve fejlődött.

A népek fajtaösszetételében mindenesetre lényeges, egyéniségüket meghatározó különbségek ismerhetők fel. A magyarság biológiai értelemben vett testének egyéniségét az euráziai fajták részeseződése, a fajtaelemek kapcsolódása, bizonyos biológiai táj típusok kialakulása teszik. A fajtaszerkezet élettani és lélektani, másrészt történelmi és politikai következményeinek bonyolult kérdései rendszeres és beható kutatásokat tételeznek fel és semmiesetre sem oldhatók meg érzelmi alapon.

Az első hazai vizsgálatok — a hatvanas és hetvenes években — a testmagasság földrajzi elterjedési viszonyait és etnikai különbségeit igyekeztek megállapítani. A szakszerű érdeklődés főtárgya azonban a koponya volt, ezért nevezhetjük az antropológia történetének ezt a korát a kraniológia korának. *Török Aurél* és *Lenhossék József* voltak a kraniológia legkiválóbb magyar művelői. *Van der Hoeven* (1861) és *Pruner-Bey* (1865) még egy-egy magyar koponya vizsgálatából vélték kimutatni a finn-ugor rokonságot. *Topinard* a művelt magyar családokban a legszebb európai arcokat ismeri fel, mongol vonásokat csak az alsóbb néprétegekben lát. Ezzel szemben *Virchow* néhány szerencsétlenül összeválogatott magyar koponyán „alsóbbrendű jellegeket” figyelt meg (1875). Egy bécsi kriminálista gyűjteményéből származó, jórészt nem is magyar eredetű koponyák képviselték a magyarságot a párizsi világkiállításon is (1878). *Török Aurél*, a kiállítást látogató fiatal kolozsvári orvostanár akkor jegyezte el magát az antropológiával. 1881-ben foglalta e] a magyar tudomány új őrhelyét, a budapesti egyetem embertani tanszékét. Harminc éves tanársága alatt hatalmas koponyagyűjteményt hozott össze. Kítűzte a magyar antropológia feladatait, de ő maga keveset foglalkozott magyarságkutatással. Kivételes képességeit és hatalmas munkaerejét elsősorban a koponyatannak és a koponyaméréstan (kraniometria) módszertanának szentelte. Felismerte, hogy a magyar típus megállapí-

tása igen bonyolult kérdés, melyre csak hosszadalmas részlet-kutatások adhatnak feleletet.

A magyarságvizsgálatokat az antropológiában is képzett etnográfusok kezdeményezték a kilencvenes években. *Jankó János* Torda, Aranyosszék és Torockó, majd a balatonmelléki lakosság, *Semayer* Bánffyhunad magyar népének antropológiai vizsgálatával mutattak példát. A magyar típus kérdéséhez többen hozzászóltak, többek között *Herman Ottó* „A magyar nép arca és jelleme” c. könyvében, de a magyar arc természet-tudományilag megfogható jegyeit nem tudta felismerni. *Pulszky Ferenc* egyik képviselőházi beszédében azt a kijelentést kockáztatta meg, hogy az utolsó magyarszabású ember már évszázadok előtt eltűnt. *Vámbéry Ármin* is azt tartotta, hogy a mai magyarok ereiben az ősmagyarok vérének egy cseppje sincsen többé. *Szekfü Gyula* szerint: „A régi magyar faj nincs többé, a magyarság fajilag atomizált, meghatározhatatlan egyéniség”. *Pulszky*, *Vámbéry* és *Szekfü* felfogását látszólag indokolja a honfoglaló magyarságnak aránylag csekély száma, a magyarság erős pusztulása a küzdelmes évszázadok alatt és kétségtelenül nagy keveredése idegen elemekkel. Az újabb rasszantropológiai vizsgálatok és az öröklésbiológia eredményeinek ismeretében azonban ma más megvilágításban látjuk a kérdést. A testi tulajdonságok ugyan új kombinációkban jelenhetnek meg az utódokban, de nem vegyülnek olyan tulajdonságokká, amelyek nem voltak meg az ősökben. Az eredeti tulajdonságok nem pusztulnak el. A honfoglaláskori koponyák fajtajellem vonásai a mai magyarságban is felismerhetők. Nemrég még *Ripley* is azt írta híres művében (*The races of Europe*, 1900), hogy a csekélyszámú finn-ugorságnak ma már nyoma sincs, a mongol vonások eltűntek, a magyarok teljesen feloldódtak európai elemekben, különösen az alpi rasszban. Egyébként hangoztatja, hogy rendszeres vizsgálatok hiányában a magyarokról kevesebbet tudnak, mint bármely más népről.

A magyarság antropológiai tanulmányozásának helyes irányát *Kollmann* bázeli professzor gondos koponyavizsgálatai (1881), majd *Winkler* boroszlói professzor (1901) megfigyelései jelölték meg. Kimutatták, hogy a rövidfejű, szélesarcú, szőke réteg a magyarság ősi és a finnekével közös eleme. Népünk fajtaösszetételének kérdésében a külföldi kutatók közül *Luschan* és újabban *Eickstedt* szereztek érdemeket ázsiai és európai fajtaelemek felismerésével.

Az antropológia magyarságtudományi irányát ma elsősorban *Bartucz Lajos* és *Méhely Lajos* képviselik. *Bartucz* magyar etnikumok vizsgálatával, adatok gyűjtésével, honfoglaláskori sírok feltárásával, koponyák tanulmányozásával több munka-

jában kidolgozta a magyarság antropológiájának alapjait. Ujabban többen végeztek és végeznek vizsgálatokat a Nagykunság, Jászság, Hajdúság, Nyírség, Sárrét, Délvidék és Erdély magyar népén, részben az Erdélyi Tudományos Intézet, valamint az Alföldi Tudományos Intézet munkásságának keretében. Az egységes kutatási szempontokat és a rendszerességet biztosító kutatóintézet, megfelelő anyagi támogatás, tudományos társaság és folyóirat hiánya tudományos életünk szervezetlenségét bizonyítja. Lassanként mégis eltűnik az a fehér folt, mely *Deniker* antropológiai térképén éktelenkedik Magyarország helyén.

A magyar rasszantropológiai kutatások a következő kérdésekre tagozódnak:

1. A mai magyarság fajtaösszetétele.
2. A honfoglaláskori magyarság összetétele.
3. A honfoglalás előtti magyarországi népek fajtátörténete.
4. A magyarság fajtátörténete a honfoglalás korától a mai napig.
5. A magyarság fajtátörténete a honfoglalás előtt.

A vizsgálatok tehát lényegében a magyarság vérségi eredetének kérdése körül csoportosulnak.

A mai magyarság fajtaösszetétele. A magyar nép két legfőbb eleme a keleteurópai (keletbalti) és a turáni (turánid) rassz.

A *keleteurópai* fajta közepes termetű, zömök, kurtalábú, erőscsontú, rövid- vagy középféjű, széles arcú (különösen a járomtájon), orra széles, rövid és homorú, homloka alacsony, orrajakbarázdája mély, hamvasszőke, fakófehér bőrű, kék vagy szürke szemű. A finnek és általában a finn-ugor népek főeleme, de idők folyamán egyik legfőbb elemévé lett a szlávoknak is. A magyarságban leggyakoribb az Alföld északi és északkeleti részén, a Dunántúl északi részén, legritkább az ország déli vidékein. Sok van a palócok között.

A *turáni* fajtájú ember nagyközepes termetű, *végtagjai* rövidek, rövidféjű, nyakszirtje enyhén ívelt, homloka és arca széles, járomtája erős és gyakran zsírpárnás, az orrhát egyenes vagy konvex, haja és szeme barna. A török népek főeleme. Fő elterjedési területe Dél-Oroszország, Túrán. *Bartucz* a turáni fajta magyar változatát Alföld-rassznak nevezi. A magyarságban leggyakoribb a Tisza vidékén, a Nagykunságban, a Dunántúl középső vidékein.

Régebben a keleteurópaiat szőke vagy finn (ugor) típusú magyarnak, a turánit barna vagy törökös magyarnak is nevezték.

A magyar sohasem volt mongol nép, de a *mongol* rassz-körrel vannak származási kapcsolatai. A mai magyarságban a

határozottan mongol típusú egyén ritkaság, de nem ritka bizonyos mongoloid vonások előfordulása (széles, lapos arc, lapos orrgyök, erős járomtáj, sárgás bőr, gyér szakáll, a szem mongolredője), elsősorban a turáni és a keleteurópai rasszhoz kötve. A mongol rasszok közül leginkább a sok európai vonással bíró alacsony, mérsékeltlen rövidfejű, barna (keleteurópai keveredés révén néha elég világos komplexiójú) *szibériai* (szibirid) rassz vonásai ismerhetők fel. Leggyakoribbak a mongoloid vonások a palócok és a matyók között, a Dunántúl északi részén, a Nagykunságban és a Székelyföldön.

Régi rasszeleme a magyarságnak az *előázsiai* (taurid) rassz is. Nagyközepes termetű, rövidfejű, homloka keskeny, a koponya legmagasabb része hátrafelé esik, nyakszirtje lapos vagy enyhén ívelt, orra nagy, gyakran kampós, álla visszalépő, barna komplexiójú. Fő elterjedési területe Elő-Ázsia és a Kaukázus: A kaukázusi és török népek főeleme, de főeleme az örményeknek és a zsidóknak is. A Nagykunságban és a Hajdúságban országos arányát messze meghaladó gyakoriságban fordul elő. Gyakori Erdélyben is. Különösen a Nagykunságban igen gyakran kapcsolódik turáni vonásokkal (turano-taurid típus).

Az előázsiaival Sok tekintetben rokon *dinári* ma már fontos elemévé lett a magyarságnak. Ez a magas termetű, erősen rövidfejű, magas arcú, lapos nyakszirtű, nagy orrú, erős állkapcsú barna fajta leggyakoribb a Balkánon, de elterjedése Észak-Olaszországig és Dél-Németországig húzódik. Hazánkban a legtöbb dinári ember a Dunántúl és az Alföld déli részének magyarságában, valamint a délszláv eredetű családokban fordul elő, de elég gyakori a Hajdúságban és a Nagykunságban is.

Idegen eredetű és erősödő eleme a magyarságnak a kisközepes vagy alacsony termetű, zömök, erősen rövidfejű, széles arcú, néha mongoloid vonásokra emlékeztető, barna, sárgásbőrű, gyér szakállú *alpi* fajta. Legfőbb elterjedési területe Közép-Európa (Alpok vidéke, Közép-Németország, Közép-Franciaország), de meglehetősen elterjedt Nyugat-Európában is. A magyarságba különösen német telepítés és beszivárgás révén került. Középosztályunkba sok jutott be ebből a fajtából.

A hosszúfejű fajták közül az *északi* is elsősorban német keveredéssel került a magyarságba. Magas termetű, arca, orra keskeny, bőre igen világos, szeme kék. Fő elterjedési területe Észak- és Északnyugat-Európa. Nálunk legritkább az Alföldön. Leggyakoribb felsőbb társadalmi rétegeinkben.

A *földközitengermelléki* (mediterrán) rassz, mely a csontleletek szerint a történelemelőtti időkben a mai Magyarország területén a lakosság fontos eleme volt, ma elég ritka. Alacsony

termetű, hosszúfejű, pigmentdús rassz. Dél-Európa legfőbb fajtája.

Oroszországi népszigetek tanulmányozásából rajzolódta ki a *ryzán* típus vonalai. Ez a több tekintetben a mediterránra emlékeztető hosszúfejű, barna, mongoloid jellegekkel is bíró típus előfordul a keleti finnek között, ritkábban a magyarságban is, főleg Erdélyben.

Orientalis, valamint *negrid* vonások legfeljebb mint ritkaságok találhatóak a magyarságban, a zsidósággal történt keveredés révén.

Bartucz becslése szerint a mai magyarságban a fajták országos (átlagos) gyakorisága: turáni 25, kelet európai 20, dinári 20, alpi 15, taurid 5, mongol 4, északi 4, mediterrán 1%. Valószínű, hogy kiterjedtebb vizsgálatok ezeket a számokat módosítanák. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a rassztisztaság viszonylagos. A legtöbb egyénben több rassz jellemvonásainak keveréke ismerhető fel. A magyarság fajtaszerkezetének pontosabb ismeretétől még messze vagyunk.

A honfoglaláskori magyarság összetétele. Ismereteinket a honfoglaló magyarság összetételéről az újabb vizsgálatoknak köszönhetjük. A felszínre került csonttöredékek megmentésére a múltban alig fordítottak gondot. A honfoglaló és kora árpád-kori magyarság antropológiai arculatát mindössze kb. másfélszáz egyén koponyájának és csontvázának vizsgálatából kell megrajzolnunk. A magyar fajtátörténet szempontjából legértékesebbek a pogánykori leletek, mert abban a korban még alig történhetett keveredés az új hazában talált lakossággal.

A legtöbb anyagot a székesfehérvári honfoglaláskori vagy kora árpád-kori temetők (1924) és a kenézlii pogánykori lovas sírok szolgáltatják. Szórványosan más helyekről is kerültek felszínre csontmaradványok (Jászdósa, Benepuszta, Karos, Kunágota, Nagylók, Üllő, Veréb, Törtei, Hencida, Szabadbattyán, Csákvár, Kecskemét, Ókécske, Tiszabura, Kolozsvár stb.).

Kiderült, hogy már a honfoglaláskori magyarság is kevert volt. Mégis az egyének nagyobb része közepes termetű, a mai magyarság átlagánál alacsonyabb, zömök, mérsékelten rövidfejű, széles, kissé lapos arcú, széles orrgyökkel, enyhén ívelt nyakszirttel, gyakran enyhe mongoloid (leginkább szibirid) vonásokkal. A honfoglaló magyarok két főeleme a turáni és a kelet európai. *Bartucz* szerint ez a két fajta régészeti hiteles temetőkben együttvéve 60-70 %-ban van képviselve. Általában a kelet európai a finn-ugor, a turáni a török etnikumnak felel meg. A kelet európai típusú koponyák inkább a sírmellékletekben szegényebb, a turániak a gazdagabb sírokban fordulnak elő.

Erősen van képviselve az előázsiai rassz is, a többi európai fajta (leginkább az északi és a rjazán) jóval kisebb gyakoriságban. Gyakori a turano-aurid típus. A határozottan mongol fajtájú egyén közöttük is elég ritka volt.

A honfoglaló magyarság tehát európai és ázsiai fajtákból volt összetéve, de mongol eredetű népnek nem nevezhető. A honfoglalók típusai a mai magyarságban is felismerhetők.

A honfoglalás előtti népek fajtátörténete. A magyarság fajtátörténetének szempontjából gondolnunk kell a honfoglalás előtti időkben hazánk területén élő népekre is, mert fajtaelemek utódaik révén bejuthattak a magyarságba.

Hazánk területe már a diluviumban is lakott volt. A lakosság még a neolitikumban is túlnyomóan hosszúfejű, de már megjelentek a rövid- és középfejű alakok is. A koponyákon felismerhetők a mediterrán, az északi és az alpi jellemvonások. A koponyák legnagyobb része mediterrán jellegű lakosságról tanúskodik, nemcsak a neolitikumban, hanem a rézkultúra korában is (Bodrogkeresztúr, Pusztaiháza, Hajdúszoboszló stb.). A bronzkorszakban csökken a hosszúfejűek száma, a közép- és rövidfejűek (alpi, dinári és keleteurópai elemek) száma erősen nő. A La Tène-vaskultúra terjesztésében nagy szerepet játszó kelták fajtaösszetételében eredeti (valószínű) északi főelemük mellett erősen vannak képviselve a mediterrán és alpi egyének. A szkíták, valamint a jazygok is igen különböző fajtaelemeket tartalmazhattak. Általuk az északi és keleteurópai elemek mellett dinári, előázsiai, sőt turáni vonások is kerültek hazánk területére. Nem voltak egységes összetételűek a népvándorlás germánjai sem. A kiszombori gepida temető népességében az eredeti északi fajtaelemek száma már erősen megfogyatkozott.

Az utóbbi két évtized ásatásainak gazdag anyagából képet nyertünk az avarkori lakosságról (Keszthely, Jutás, Üllő, Kiskőrös, Mosonszentjános stb.). *Bartucz* vizsgálatai szerint egyik-másik avar temető csontanyaga túlnyomóan tiszta mongol eredetű, vagy jórésztben mongol vonásokat árul el, más temetőkben a különféle európai fajták is erősen vannak képviselve. Mint általában a török népeknek, az avaroknak is legfontosabb elemük a turáni és az előázsiai volt.

A történelemelőtti és a történelmi népvándorlásokkal ide sodort népek itteni szereplésük után legalább töredékekben hazánk földjén maradtak, sőt a hunok és avarok keletre, a dél-orosz tájakra visszavonuló tömegeikből is valószínűleg kerültek töredékek a magyarságba, mely már akkor elindult történelmi útjára.

A magyarság fajtatörténete a honfoglalás korától a mai napig. Az itt talált morva-szláv, délszláv, bolgár és esetleg csekélyszámú német lakosság — az északnyugati hegyvidéki szlávok egy részének kivételével — lassanként beolvadt a magyarságba. E népek régebbi népmaradványok fajtaelemeit is tartalmazták.

A szlávokkal való keveredés különösen északi és újabb keleteurópai, a délszlávokkal való keveredés elsősorban dinári elemet vitt be a magyarságba. A török eredetű bolgárok eredetileg előázsiai és turáni szerkezetűek voltak. A magyarság az új hazában is bővült rokon rasszelemekkel, a szlávok révén keleteurópaival, az itt talált, de már elszlávosodott avar maradványok, majd az Árpádkorban betelepült besenyők és kunok révén előázsiai-turáni-mongol elemekkel.

A már az Árpádkorban kezdődő beszivárgások és telepítések sok európai elemet hoztak az országba és a magyarságba is. A telepített népcsoportok egy része azonban a mai napig is megőrizte népiségét és rasszbeli összetételét (pl. az erdélyi százszok).

A magyarság fajtaösszetétele csak a török hódoltság alatt, illetve után változott meg lényegesen. Eredeti elemei, főleg a turáni elemek megfogytak, az északi, de különösen az alpi és a dinári lényegesen megszaporodtak. Az alpi hatás nyugatról, a dinári délről éri a magyarságot. Újból hangsúlyozzuk, hogy az eredeti ősi rasszelemek fogytak, de nem pusztultak el. A mai magyarság kisebb mértékben keveredett etnikumainak ma is a keleteurópai és a turáni a főeleme.

A XIX. században újabb változások történtek. Régi turáni vezető rétegünk jórészen északi, alpi és dinári emberekre cserélődött. Középosztályunk kialakulásában ugyanis igen nagy szerepet játszottak a német eredetűek. Szerephez jutott a zsidóság is.

A magyarság fajtatörténete a honfoglalás előtt. A honfoglaláselőtti időkből nem ismerünk olyan hiteles csontmaradványokat, amelyek kétségtelenül közvetlen vonatkozásban volnának az őstörténeti magyarsággal. Rasszantropológiai ismereteink a honfoglalókról, a nyelvrokon és a magyarsággal érintkező egyéb népekről, továbbá az oroszországi sírleletekről azonban értékes támpontokat nyújtanak *vérségi eredetünk* kérdéséhez.

A nyelvtudomány bebizonyította a magyar nyelvnek a finn-ugor nyelvcsalád ugor ágába való tartozását. Az eredeti

magyarság finn-ugor nép volt, de vannak kutatók, akik a nyelvcsere lehetőségét is számításba veszik.

A finn-ugorság őshazája Kelet-Európa. Helyét a nyelvtudomány az életföldrajz és a régészet segítségével a Volga és mellékfolyói és az Ural hegység vidékén jelöli meg. A szétválás finn (nyugati) és ugor (keleti) ágra a K. e. 2. évezredben történt. Később az addig egységes ugorság egy része északra (a mai obi ugorok), a másik — mint a magyarság őse — délre vonult. Az ősmagyarság akkor kezdte meg önálló életét az Ural európai oldalán. Az obi ugorok szétválása vogulra és osztyáakra és mai szibériai elhelyezkedése jóval később történt. Újabb felfogás szerint az ugor magyarság talán egy évezredig élt az uráli (európai) hazában, majd Nyugat-Szibériába, a Tobol és Isim folyók vidékére vonult vagy szivárgott át, hol a K. u. V. században a szabiroktól megindított török népvándorlás útjába került. Az ugor magyarság életközösségbe lépett a nyugati (ogur) törökséggel, ennek onogur-csoportjával. Az V. századtól kezdve a magyarság évszázadokon át török szövetségben vagy kötelékben élt, de az erős török befolyás mellett is megtartotta eredeti nyelvét. Mint lovas nép hagyta el Nyugat-Szibériát és onogur-török szervezetben telepedett le a Kaukázus vidékén, a Kuban folyó és az Azovi tenger mellékén. Az onogur-magyarok hun-bolgár, majd türk, bolgár, kazár fennhatóság alá kerültek. Itt már keleti (oguz) törökökkel (hun, avar, türk, szabir, kazár) is érintkeztek. A VII. században a bolgár-törökök egy része a Duna alsó folyása felé ment új hazát keresni, másik része észak felé, a Volga mellékére, de egyes töredékeik kazár fennhatóság alatt maradhattak. A volgai bolgárok mai utódai a csuvasok. (A nyugati török nyelvekből egyedül a csuvas maradt meg a mai napig.) Valószínű, hogy a volgai bolgárokhoz kisebb magyar csoportok csatlakoztak. Julianus magyarjai tehát nem őshazai maradványok, hanem a volgai bolgár birodalomba települt baskiriai magyar töredékek. A magyarok a IX. század elején elhagyták a besenyők és az oroszok támadásaitól meggyöngült kazár birodalmat, Levediába, majd a besenyők nyomására Etelközbe költöztek, melyet szintén a besenyők támadására hagytak el. Itt csatlakozott a magyarsághoz a kabar törzs.

Az ugor magyarság és általában a finn-ugor népek legfontosabb eleme és valószínűleg a finn-ugor ősnyelv eredeti hordozója ^akelet európai fajta. Egyik felfogás szerint az északi fajta primitívebb változata, mások északi-ősmongol keveredés eredményének tekintik, ismét mások szerint az ősmongolság még alig differenciálódott és elszigetelődött ága, mely világos komplexióját mutáció útján nyerte volna el. Alapjában határozottan európai fajta, mely a legnagyobb valószínűség szerint az euró-

pai és a mongol rasszkör érintkezési területén alakult ki. Kialakulásában az európaiból elsősorban egy északi irányba fejlődő ősfurma jöhet tekintetbe, a mongolból a szibériai rassz ősfurmaja. A keleteurópai fajta később a nyugati finnekben északival, a keleti finnekben mongollal másodlagosan is keveredett és keveredik ma is. A szibériai rassz és általában a mongol fajta részesezése az obi ugorokban jóval erősebb, mint a keleti finnekben vagy a magyarságban, ami a vogulok és osztjások tartósabb kapcsolatára mutat egy mongoljellegű szibériai néppel a szétválás utáni időben. Megjegyezzük, hogy a szibirid-mongol jellegek aligha választhatók el a finn-ugorságba elsődlegesen került ősmongol (protomongolid) jellemvonásoktól. Az obi ugor-ság rasszbeli szerkezetének eltérését a finn népekétől a szibirid típus erősebb részesezése még nem magyarázza meg kielégítő mértékben. Az alacsony termetnek a hosszú fejjel, sötét komplexióval és erősebb mongol jellegekkel való kapcsolata arktikus (eredetileg északázsiai) vonatkozásokra utal, melyek az eszkimók típusához vezetnek. Fel kell tehát tennünk, hogy az említett szibériai nép, mely az obi ugorság nyelvét is átvette, erős (hosszúfejű) paleoarktikus maradványokat is tartalmazott.

A teljesen európai fajtának tekintett alpi rassz eredetének kérdése is Ázsia felé vezet. A protoalpi réteg keleti nyomait részben a lappokban keresik. *Eickstedt* a „lappid” típust az alpi alfajtajának tekinti. Hogy az ősmagyarságba került-e protoalpi elem, arra a kutatások mai állása szerint nem lehet megnyugtató feleletet adni. A protoalpi rétegnek a turánival is lehetnek vonatkozásai.

A magyarság az V. századtól kezdve egész sereg török néppel került érintkezésbe, sőt vérségi kapcsolatba (onogur, hun, bolgár, szabir, avar, türk, kazár, besenyő, kun). Az eltérő nevek nem igen jelenthettek egymástól lényegesebben eltérő fajtaszerkezetű népeket. Az akkori török népek jórésztben ugyanolyan rasszelemekből állhattak, mint a maiak: turáni-előázsiai-mongol elemekből. Más elemeket is tartalmazhattak. A vándorló és hódító törökökhöz különféle szerkezetű néptöredékek csatlakoztak. A kazár birodalomról tudjuk, hogy fennhatósága nemcsak török népekre terjedt ki. Az újabb vizsgálatok szerint a turáninak nevezett rassztípus nem vezethető le tisztán a mongol rasszkörből. Ez a fajta is az európai és a mongol rasszkör érintkezési területén alakulhatott ki. A turáni rassz bölcsőjét a keleteurópaiktól délre kell keresnünk. Egészbenvéve a turáni inkább európainak tűnik fel, mint mongolnak, még mongoloid vonások jelenlétében is. *Eickstedt* is az európai rasszkörhöz sorolja. Kialakulásában prototaurid és esetleg protoalpi elemeket tételezhetünk fel. A turáni fajta a különféle török népek-

ben igen különböző mértékben tartalmaz mongol vonásokat. Hogy e vonások mennyiben eredetiek (elsődlegesek) és mennyiben későbbiek (másodlagosak), éppen olyan bizonytalan, mint a keleteurópaival kapcsolt mongol vonások esetében.

A turáni fajta vonatkozásai az előázsiai (taurid) fajtához kétségtelenek. A taurid-turáninak és turano-tauridnak diagnosztizált egyének gyakorisága is arra vall, hogy a két rassz vonásai nem mindig határolhatók el. Az erősebb előázsiai jelleg azonban másodlagosak lehetnek. A török népeknek az előázsiai fajta is főeleme. Bizonyos, hogy a magyarság a Kaukázus vidékén sok előázsiai elemet vett fel.

Az európai fajták eredetét homály fedi. Talán az őseurópai (eurázsiai) törzs rövidfejű ágából hasadtak le az alpi (és lappid), taurid (ebből a dinári) és a turáni fajták, a hosszúfejű ágából az északi és a keleteurópai. Mindkét rasszcsoporthoz lehetnek mongol vonatkozásai, ezek elsődlegesek (protomongolid) vagy másodlagosak (főleg szibirid, arktikus, tungid).

A honfoglalás előtti magyarságnak a finn-ugor, török és mongol etnikumú népeken kívül *indogermán* népekkel is voltak kapcsolatai. E kapcsolatok sokszor nem haladták meg a kereskedelmi és kulturális érintkezéseket, de hogy ilyen népelemek be is kerültek az őstörténeti magyarságba, a pogány kori koponyák egy részének európai típusai is bizonyítják.

Az erdőlakó és prémvadász finn-ugoroknak a K. e. századokban az iráni szkítákkal, majd a szarmatákkal voltak kereskedelmi kapcsolatai. A jövevényszavak tanúsága szerint már a finn-ugor egység korában is történt indoiráni érintkezés. Az európai indogermánságból kivált indoirániak egyik rasszeleme az északi fajta lehetett. *Adamantios* említi, hogy a szkíták többnyire magasak, sárgabőrűek, szőkehajúak, puhaszőrűek, kékszeműek, fitos orrúak. (*R. Foerster: Scriptorum physiognomonici Graeci et Latini.*) Északi és keleteurópai vonások. Bizonyosnak vehetjük azonban, hogy a déloroszországi irániak igen sok előázsiai és turáni rasszelemet is tartalmaztak.

Az onogur-korszakban a magyarok perzsa, örmény, kaukázusi, gót és görög kapcsolatai elsősorban politikai és kulturális természetűek voltak, de vérségi kapcsolatok is lehetségesek. A kaukázusi hazában a szintén iráni eredetű alánok a magyarok szomszédai voltak. Velük valószínűleg volt vérségi keveredés is. *Ammianus* magasaknak és szőkéknek írja le az alánokat. Az összetek — kiket az alánok utódainak tekintünk — ma is fel-

tűnnek magas termetükkel és aránylag világos komplexiójukkal a Kaukázus népei között. *Lamanszkij* és mások a jászokat alánoknak tartják, kiknek töredékei különböző török népekhez csatlakoztak, így a kunokhoz is. A Jászságban mindenesetre feltűnik a magasabb termet és a világosabb komplexió gyakorisága, de ennek a rétegnek őstörténeti eredetét nem tudjuk bizonyítani. Levediában a szlávssággal (norman-orosz-szlávokkal) való érintkezés révén a magyarság esetleg újabb északi és kelet-európai elemhez jutott, de jelentősebb szláv keveredés már csak a mai hazában történt. A Fekete-tenger vidékén talán csekély mediterrán elem kerülhetett a magyarságba.

Fajtaszerkezet és történelmi életsors. Kérdés, hogy a fajtaszerkezetet és a fajtaösszetétel változásait hogyan kell értékelnünk, mint a magyarság történelmi életsorsának alakulásában működő tényezőket.

A rasszlélektan abból indul ki, hogy a fajtához kötött testi szerkezethez bizonyos lelki szerkezet kapcsolódik. Gondolnunk kell arra is, hogy amint egy egyén több fajta testi tulajdonságait viselheti magában, úgy lelkiségéhez is több rassz szolgáltatott szerkezeti elemeket. Maga *Clauss* írja Beethovenről, hogy északi lelkülete alpi típusú testben élt. A rasszlélektan ismert jellemzéseiben a bölcs tapasztalatok mellett sok az egyéni meglátás, az elfogultság könnyen érvényesül az uralkodó fajtaelem javára. Az északi gondolat hívei magasan kiemelkedő lelki tulajdonságokat és kultúrateremtő erőt tulajdonítanak az északi fajtának.

Sok megtámadható pontja van a Gobineau-Chamberlain-féle történelemszemléletnek, de kétségtelen, hogy a gondolat újabb oldalról igyekezett megvilágítani az emberiség történelmét. Más kérdés, hogy mennyit ismerünk el az északi fajta történelemformáló és kultúrateremtő erejéből. Az antropológiai történelemszemlélet szerint elsősorban a fajtaszerkezet termeli ki a népek sajátos szellemiségét, erkölcsi vonásait és teremt adott életkörülmények között sajátos gazdasági és kulturális állapotot.

A magyarság történelmi életsorsának is egyik mozgató tényezője tömegeinek és vezető rétegének fajtaszerkezete. A honfoglalók vezető rétege török eredetű volt. A túlnyomóan turáni-taurid szerkezetű török rétegben látjuk a magyarság szervező és megszerző elemét, a jórészt kelet-európai szerkezetű finn-ugor rétegben a magyarság nyelvét és eredeti állományát meg-

tartó elemét. Az ugor magyarság a török elem nélkül talán még ma is ott élne nyelvrokoni szomszédságában, mint az orosz néptengerbe olvadó nép és ki tudja, hogy az ugor elem nélkül az ugarságot megszervező törökség nem jutott volna-e a hunok, avarok és sok más török nép sorsára. A magyarság fennmaradását nemcsak külső (földrajzi, gazdasági, politikai) körülményeknek köszönhetjük, hanem talán elsősorban antropológiai összetételének, mindenekelőtt a turáni és a keleteurópai fajta együttélésének, fajtaszerkezetével kapcsolatos lelki struktúrájának. Nem hagyhatjuk említés nélkül *Nagy Géza* sokszor idézett lélekrajzát a magyarság két főeleméről: „Az egyik könnyűvérű, mozgékony, fellobbanó, áldozatkész, kockázattól vissza nem riadó.” „A másik elem nehézkes, fontolgtató, makacs, mozgásba nehezen hozható, a megszokott rendtől nem tágitó, minden bizonytalan kimenetelűnek látszó vállalkozástól tartózkodó és a kevés biztossal megelégedő.” „Amattól indult ki történelmünk alatt minden haladás, emez tartotta fenn a magyarságot.” A turáni és a keleteurópai lelkiséghez kapcsolódik a mongol lélek szemlélődő természete, óvatossága, konzervativizmusa. Az európai fajtaelemek gyarapodásával a magyarság testi és lelki szerkezetében új színekkel, a magyar szellem új képességekkel gazdagodott. A fajtához való tartozás igen fontos, de nem tudatos mozgatója az egyénnek. Magyarra azonban nem fajtaszerkezete teszi az embert, hanem a magyarsághoz való tartozásának tudata. Ennek a tudatnak az ébrentartása és világosságának fokozása a nemzeti nevelés feladata.

A magyarság történelmi életsorsa szorosan összefügg biológiai életsorsával. A magyarságbiológia egyik (úgynevezett fajbiológiai) iránya a biológiai értéket összekapcsolja a fajtaszerkezettel és a magyarság eredeti fajtaelemeinek erősödésében látja a magyar jövő kedvezőbb alakulását. Még keveset tudunk a fajták biológiai értékkülönbségeiről, az eltérő fajtaszerkezetű egyének kereszteződésének biológiai-eugenikai következményeiről. Azt, amit erről a kérdéstről az öröklésbiológiai megfigyelések alapján biztosan tudunk, röviden így foglalhatjuk össze: 1. A nagy fajtatávolságok kapcsolódása nem előnyös. 2. A beltenyésztés a lappangó (recesszív) kórhajlamok érvényesülése miatt nem kedvező. 3. Bizonyos rasszkeveredések kedvezőtlen, más rasszkeveredések ellenben határozottan kedvező következményekkel járnak.

A magyarságbiológia másik iránya független a fajtabeliség szempontjától. Ez az irány szociális és eugenikai törekvéseket

foglal magában. Az előbbi a jobb jövőt elsősorban a magyarság számbeli megerősödésétől várja (kvantitatív népesedési politika), az utóbbi a biológiailag csekély értékű egyének számának lényeges megcsökkenésétől és a biológiailag értékes egyének számának erősebb. gyarapodásától (kvalitatív népesedési politika). Egy nép életsorsa nemcsak egyéneinek számától függ, hanem elsősorban egyéneinek biológiai és lelki, mindenekelőtt erkölcsi értékeitől.

Irodalom:

Balogh B.: Die Geschichte der ungarischen Anthropologie. Ungarische Jahrbücher. Berlin, 1939.

Balogh B.: A magyar fajiság. Természettud. Közl., 1939.

Balogh B.: A magyarság biológiai életsorsa. Népi magyarság. Bp., 1943.

Bartucz L.: Honfoglaláskori magyar koponyák. A Nemzeti Múzeum Népr. Gyűjt. Bp., 1926.

Bartucz L.: Adatok a honfoglaló magyarok antropológiájához, Arch. Ert. XLV., 1931.

Bartucz L.: A magyar ember. A magyarság antropológiája. Magyar föld, magyar faj. Bp., 1938.

Bartucz L.: Die körperlichen Merkmale des heutigen Ungartums. Die Rassenmerkmale des ungarischen Volkskörpers. Die Geschichte der Rassen in Ungarn. Ung. Jahrb. Berlin, 1939.

Ligeti L. szerk.: A magyarság őstörténete. A Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtud. Intézete. Bp., 1943.

Méhely L.: A magyarság múltja, jelene és jövője. Kis Akadémia. Bp., 1936.

Nemeskéri J.: Az embertan és a magyar őstörténet. A magyarság őstörténete című műben.

Winkler, H.: Das Finnenthum der Magyaren. Zeitschr. f. Ethn. 1901.

Zsirai M.: Finnugor rokonságunk. Bp., 1937.

(A felsorolt munkákban további bibliográfia található.)

A MAGYAR LÉLEK ALAPFORMÁI ÉS TERMÉSZETES FEJLŐDÉSLEHETŐSÉGEI

Írta: Boda István

Bevezetés. A magyarság sorsproblémáival foglalkozni ma is — mint történelmi életünkben talán a legtöbbször — kötelesség, hivatás, misszió. Éspedig nem is csak a magyarság érdekében: európai és egyetemesen emberi érdekből is. Megéri azt is, hogy akik kellő és méltó komolysággal szánják magukat e feladatra, maguk akár fel is őröljenek benne (Széchenyi, Teleki Pál). Azok a vizsgálatok, amelyek eredményei alapján az alábbi fejtegetések fölépülnek, a magyar realitás talajából fakadtak, mindvégig ahhoz ragaszkodtak és eddig szigorúbb tudományossággal fel nem tört területen több ponton exaktabb, ezért megbízhatóbb eredményre vezettek.

E fejtegetések újra meg újra visszatérő refrénje: „Szabadítsuk fel, végre, a magyar értékeket, szabadítsuk fel a magyarságot, saját hazájában!” Ne értessünk félre: nem idegen béklyókból, hanem legelsősorban a történelmi alakulásunk folyamán mi magunk által magunkra vett benső béklyókból kell szabadulnunk: gyöngeségekből, hibákból, elmaradottságokból, tévedésekből, gátoltságokból. Ezekből menekülve, könnyű volna a kétségtelenül felvett idegenszerűségetől is szabadulnunk.

Mindannyian jól tudjuk és sokszor hangoztatjuk: Magyarország földje természeti javakban Istentől bőven megáldott föld, De sokkal kevésbé szoktuk helyesen öntudatosítani, hogy nemcsak ez a földterület, mint külső természeti talaj, nagyértékű, hanem rendkívüli értékekben gazdag a földet államhatalmi birtokául megszerző és máig megtartó magyarság maga is — mint benső értéktermő talaj. Ám ennek a ritka értékekben gazdag benső termőtalajnak viszonylag feltűnően kevés a „természeredménye”. Bár áldott talaj, legmélyebb értékei máig rejtetten lappanganak, rendszerint csak egy-egy ritka és benső harcaiban már megrendült lelkületű nagy egyéniségben törnek fel tisztán kiforrottan a mélyből, páratlan színű kristályos ragyogással: mintha valami átok fogná le őket, mintha csak a legmélyebb emberi, egyéni és népi tragikum gyötrődő vergődése és vajúdása volna képes a felszínre vetni és a maguk kristályos tisztaságában elénk ragyogtatni őket. De a mélyebbre néző tekintet ott

találja biztos nyomaikat a legszomorúbb mindennapi magyar életben is, még legszégyenteljesebb napjainkban és leggyöngébb pillanatainkban is, és többnyire még a legelesettebb magyarban is. És a jövő sorsunkon aggódó kutató egy reményt keltő, biztató ígéretet is találhat e különös lappangásban: ahol még mindig lappang az érték, ott nem „már kivénült”, hanem éppen fejlődésre és megújulásra képes az élet. Ez a megújulás azonban nehéz; nem ingyen adatik, hanem csak a gyötrődő és felszabadító megtisztulás árán. Képesek leszünk-e reá? Képesek, ha — akár talán csak a végső kényszer hatására is — akarjuk!

Hazánkban a legelső általános kulturális — és egyúttal állammentő — feladat: a valóban magyar értékek viszonylagos terméketlenségét termékenységgé varázsolni, a magyar értékek érvényesülési fogyatkozásait megszüntetni, a legmagyarabb értékeknek — és egy kissé minden magyarnak — tragikumán 'enyhíteni. Mert egy nagy és különös népi-nemzeti tragikumnak kisebb-nagyobb fokát mindannyian magunkban hordozzuk. Lelke legmélyén magában hordozza nyomait — és szenved is miattuk — még a látszólag legmegalkuvóbb, a magát önző érdekekből eladó és gerinctelen magyar is, — úgy tapasztaljuk, hogy a gyakorlati és a szellemi élet minden fórumán. Sőt sokan átveszik e tragikum érzését az idegenből asszimilálódottak közül is. De ők mégsem szenvednek annyit miatta: lelkeségük végső élettani, majd történeti megalapozottsága szerint ők a sikeres életre mégiscsak jobban reászülettek.

De ezt a termékenysé és az életben sikeresebbé varázslást nem valósíthatja meg a „kultúrfövény” feladatának bármi erőteljes pusztá hangoztatása, vagy a felülről jövő bármi szaporá és sietős, de mégis hideg kulturális tervezgetések, sőt intézkedések sora sem. Legelőször az igazi önismeretre vezessük és mély magába nézésre neveljük a magyart. *Láttassuk meg vele tragikuma valódi, benső forrásait; gyöngeségeit, tévedéseit, gátoltságait. Mutassuk meg, hogy a felszabadulás lehetőségét önmagában hordja.* Jelöljük meg a biztosan-lehetséges felszabadulás útjait. Fejlesszük ki benne a felszabadításra képes igazi akaratot és készséget. Hogy az utóbbiakat sikerrel teheszük, mutassunk neki olyan vonzó és hevítő ragyogású egyéni és közösségi jövő magyar életképet és magyar embereszményt, amelyért érdemesnek érezze az önmaga fölé emelkedés harcát és áldozatát. Mert, amit valóban érdemesnek érez, azért mindig képes volt bármire, amire ember és nép egyáltalában képes lehet. Ez, csak ez ma a leglényegesebb magyar nevelési program: minden távolibb és részletezettebb kultúrprogramnak biztos megalapozása. Mert ha ez az alap megvan, a fejlődés magától, elemi erővel, a felszabadultság belső forrongásából feltörően indul meg, alulról, a nép és az egyesek lelkének mélyéből.

Az alábbi fejtegetések ehhez a feladathoz kívánnak szerény és lehetőleg objektív adalékokkal hozzájárulni.

A lelki alapformák keresésének kínálkozó szempontjai.

A „magyar lélek alapformái” kifejezésnek összes tartalmi elemeit ezúttal nem tehetjük vizsgálat tárgyává. Így sem magyar mivoltunk lényeges jegyeivel, sem a sajátosan magyar lélek fogalmával és e fogalom jellegzetes tartalmi jegyeivel ε tanulmányban nem foglalkozhatunk rendszeresen és részletesen. De fel kell tennünk a kérdést: vajjon milyen értelemben beszélhetünk bármely emberi (egyéni vagy közösségi) lelkiség „alapformáiról”?

Rövid áttekintésben a következőképpen kíséreljük meg a feletetet ebben az újszerűen formulázott tipológiai kérdésben: a) Beszélhetünk „lelki alapformák”-ról egy adott lelkiség *természeti megalapozottsága* szempontjából, így elsősorban a lelkiség végső biológiai: leszármazási, „vérségi”, fajta szerinti megalapozottságára irányozva tekintetünket. („*Fajtatípusos*” alapformák.) A magyar lelkiség alapformái e szempontból egyfelől a magyarságra jellegzetes különböző fajtatípusok szerint különíthetők el: pl. beszélhetünk a keleteuropid (keletbalti), a turánid-alföldi (törökös-mongolos) típus lelki alapformáiról, a dinári, az alpesi, az északi, a mediterrán típus alapformáiról, vagy akár a taurid (örmény), a rjāzan, a mongolid stb. típus alapformáiról. Másfelől kereshetnők azt is, hogy amennyiben a keleteuropid vagy az északi stb. magyar lelkiség eltér az ugyanilyen fajtatípusú nem magyar lelkiségtől (pl. a keleteuropid vagy a dinári szláv lelkiségtől, az északi fajú svéd vagy porosz lelkiségtől), ezek az esetleges eltérések nem olyan mértékűek-e, hogy e fajta szerinti lelki típusoknak sajátos, külön magyar formáiról is jogosan szólhatunk?

b) Beszélhetünk valamely adott közösségi lelkiségnek a *földrajzi, történelmi, szellemi együttélés* által (természeti tájegység, történelmi, szociális, kulturális stb. egység) meghatározott alapformáiról. Az ugyanazon, sőt csak hasonló területen élő egyének, családok, népek stb., mégha fajlag különböző eredetűek is, már csak a talaj, éghajlat stb. földrajzi azonossága által, de még inkább az egyúttal azonos szociális, kulturális, történelmi viszonyok között való együttélésben jellegzetesen közös lelki vonásokat, sajátosan egyező vagy hasonló lelki beállítódás- és magatartásformákat, érzelmi, ítélő, gondolkodási, akaratformákat alakítanak ki magukban. Ezt részben az egynemű *külső*: élettelen és élő behatások, részben a *belső* egymásra gyakorolt kölcsönhatások befolyásának tulajdoníthatjuk. Például szolgálnak a hegyi lakók, szemben az alföldi lakosokkal; a hasonló történelmi sorson átment népi vagy nemzeti közösségek, a hasonló társadalmi tagozódású és szervezetű, hasonló gazdasági

és szellemi kulturális életű közösségek. Nevezhetnők az így kialakuló lelki formákat „tájkulturális”, „sorsközösségi” stb. alapformáknak. E tekintetben is kérdezhető, hogy egyfelől a magyar lelkiségre e meghatározottságoknak mely formái jellegzetesek, és hogy másfelől e táj közösségi stb. típusok terén van-e ismét (és ha van, milyen) sajátosan magyar, a nem-magyar típusokétól eltérő lelki beállítódás- és magtartásforma.

c) Elkülöníthetünk típusos lelki alapformákat a szerint is, hogy az emberi egyének milyen *társadalmi réteg*, osztály, rend stb. tagjai. Megkülönböztethetjük így a különféle társadalmi típusok lelki alapformáit, éspedig ismét egyfelől általános féleléseik és jellegzetességeik szerint, másfelől azonban esetleges külön magyar formáik szerint: pl. a magyar parasztlelkiség, a magyar köztisztviselő, a magyar földbirtokos (földesúr), a magyar „gentry” stb. sajátos lelki beállítódás- és magatartásformáit.

d) A társadalmi problémakör nagyobb egészébe tartoznak, de sajátos érdekességeik miatt külön említhetők a *foglalkozási ágak* szerinti lelki alapformák, kutatva- ismét, hogy a magyar bírónak, vagy a magyar katonatisztnak, vagy akár a magyar lírai költőnek, a magyar politikusnak, szónoknak, az ilyen vagy olyan területen, szakon működő magyar tudósoknak vagy iparosoknak stb. nincsenek-e a nem-magyar bírói, katonatiszti, lírai-költői stb. lelkiségtől eltérő jellegű, sajátosan magyar formái? (A sajátosan magyar „foglalkozási” lelki alapformák.)

e) De kereshetjük,« természetesen, a tisztán lélektani alapformákat is, így legelőbb a legáltalánosabb, mondjuk így: *személyiségi* lelki alapformákat. Eleve is nyilvánvaló, hogy minden lelki személyiségtípus (karakter- és temperamentumtípus stb.) feltalálható a magyar emberek között is, de éppen nem bizonyos, hogy e típusok mindenik formája valóban jellemző-e általában a magyar emberekre? A legérdekesebb kérdés pedig ebben a tekintetben is az, hogy vajjon vannak-e az ilyen vagy olyan személyiségtípusoknak sajátosan magyar variációi, amelyek természetesen sajátos magyar lelki beállítódásformákat határozhatnak meg?

f) Lélektani szempontokból beszélhetünk azonban az egyes *lelki* funkciókörök viszonylagos dominanciája által megalapozott lelki alapformákról is. Hiszen pl. az „értelemember”, az „érzelemember”, az „akaratember” típusaira más és más lelki érzelmi, ítélő, beállítódás- és magatartásformák jellemzőek. Itt is az érdekelhet bennünket elsősorban: más-e és mennyiben más pl. a magyar értelmi vagy érzelmi ember stb., mint a nem-magyar értelmi — illetve érzelmi ember, és hogy ez eltérések alapján beszélhetünk-e pl. a magyar értelemember sajátos, mondjuk így: funkciódominancia-formájáról?

g) De osztályozási szemponttá tehető végül *egyes lelki jegyek* esetleg rendkívüli, túlzott viszonylagos értéke és dominan-

ciája is az egyén többi jellegzetességeivel szemben. így sajátos lelki értékelési és beállítódási alapformák jellegzetesek a fősvény,, vagy a pazarló, a túlzóan érzékenykedő stb. embertípusra. Vajjon más-e és mennyiben más a magyar fősvény, vagy a magyar érzékenykedő, mint a nem-magyar? (A magyar lélek „szimptomadominancia-formái”)

Vannak-e sajátosan magyar lelki alapformák? Ha átgondoljuk a fentieket, felmerülhet a kérdés: mindezek az — egyelőre csak elméletileg lehetségeseknek tetsző — sajátosan magyar variációk nem éppen azért különíthetők-e könnyen el, nem éppen az alapozza-e meg az összes említett (és még egyéb) szempontokból esetleg felmutatható magyar alapformák sajátos külön jellegét, hogy *a külön magyar lelkiség egészének vannak bizonyos végső és sajátos általános alapformái*, amelyek a magyar lelkiségnek bármely különös és részleges szempontból vett megnyilatkozását színezik és éppen magyar jellegük tekintetében értelmezni engedik? Amelyekre tehát minden egyéb, különleges szempontú magyar megnyilatkozási forma — mint végső értelmezési alapokra — visszavezethető?

Hogy e kérdésre felelhessünk, előzetes tájékozódásra van szükségünk legalább a következő tekintetekben: 1. A fentiekben felemlített egyes speciális osztályozási szempontokból adódnak-e vajjon ténylegesen is külön, sajátosan magyarnak tekinthető lelki típusvariációk és magatartásformák? 2. Melyek, általában a magyar lelkiség legjellegzetesebb jegyei? Hiszen ezek a jegyek egymásközi értékrendjük és súlyuk szerint is és sajátos „összjátékukban” is megadják majd az ilyen vagy olyan tipológiai szempontból vizsgált magyar megnyilatkozások külön bélyegét és éppen e jegyek sajátos végső és általános összerendeződése fogja közvetlenül meghatározni a magyar lelkiség feltehető legáltalánosabb formáit. A lehetséges osztályozási szempontokból elkülöníthető bárminő magyar lelki alapforma e sajátos jegyek által öltözik magyar köntösbe. Már pedig mindnyájan tudjuk, hogy pl. irodalmunk, a magyar művészi élet, egész szellemi életünk, mutassa bár fel az európai nemzetközi szellemi fejlődés minden fontosabb történeti irányzatát és mozgalmát, ez irányzatokat mindig sajátosan magyar színezetűvé avatta. (Példák: a magyar protestantizmus és a XVI-XVII. századi vallásos harcok; a magyar gótika, a magyar romanticizmus, a magyar bidermeyer; a magyar „felvilágosodás”, a magyar „liberalizmus” és i. t.) Ezekre az előkészítő kérdésekre ma már biztos, de ezúttal csak mintegy példázóan vázlatos feleletet adhatunk.

a) Általában ismeretes, hogy a magyarság általános lelki képét — amelyik szembenűően egységes — legelsősorban a keleteuropid és a turanid-alföldi fajtatípus jellegzetességei ha-

tár ózzák meg, és pedig sajátos egymásrahatásban. A magam személyiségvizsgálataiban lélektani szempontból egyáltalában nem is mutatkozik e két alapvető típusnak a vérszerinti magyar származású egyénekben olyan éles és határozott külön-külön jelentkezése, mint ahogy ezt a szétkülönülést a testi jellegzetességeket kutató öröklésbiológusok és antropológusok fel tudják mutatni. Sőt, mintha jogosan állíthatnánk többet is: szinte egyáltalában nincs magyar egyén, akiben — kimutatható faji keveredés nélkül is — az egyik fajtátípus lelki jegyei a másik fajtátípus lelki jegyeivel valamilyen módon ne színeződnének, az egyént esetleg némely belső egyenetlenségbe is kényszerítve. Ez a tényszerűség természetesen együtt jár azzal a másik tényszerűséggel, hogy a magyar keleteuropid, vagy a magyar turanid egyén (de éppenígy a magyar északi, vagy a magyar alpesi stb.) valamennyire más, mint a nem-magyar. Elég pl. ha a magyar és a szlovák keleteuropid egyének erősen eltérő lelki jellegzetességeit vesszük szemügyre, vagy ha a keleteuropid magyart a keleteuropid oroszral hasonlítjuk össze. A példákat felesleges volna szaporítanunk; a testi és a lelki jelleg e nem pontos egymásközti megfelelésének értelmezését ezúttal szintén mellőzhetjük. A magyar lélekben a leglényegesebben e kétféle: keleteuropid és turanid lelkiség hat, amelyek egymással szemben sok és feltűnő eltérést, de némely hasonló, illetve azonos jegyet is mutatnak. E kétféleség a magyar lélekben általában bizonyos termékeny és ritka értékeket felfakasztó, ám belső egyensúlyi zavarokra is hajlamosító feszültségben ötvöződik össze, egymás jegyeit nem egy ponton ki is egészítve. Ez a feszültség rendkívül értékes lelki érzékenységet fejleszt ki. Ha az értékes egyén a belső feszültségnek — az egyensúlyi zavarokat legyőzve — föléje tud emelkedni, egészen ritka ember-nagyságok formálódnak ki, a legtöbbször igen nagy és értékes (bár annál gyötrelmesebb) benső küzdelmek, lelki harcok árán. Ha ez a feszültség nem jut kielégítő megoldáshoz (a kisebbbértékű egyéniségekben, vagy a nagyobb fokú benső zavar miatt, vagy a súlyosabb külső körülmények miatt), a magyar ember magatartása és viselkedése a helytelen reakciómódoknak többé-kevésbé ugyanazokat a jellegzetes fajtaít és ugyanazokat az alkalmazkodási fogatkozásokat mutatja fel, amelyeket az egész magyar életre jellegzeteseknek ismerünk. Ilyenek pl. a hirtelen és szélsőségek közt változó pillanatnyi hangulattól, („úri”) kedvtől vagy csak szeszélytől, vagy sértett büszkeségtől, önértékeskedéstől, sértődöttségtől, stb. való vezettetés; az ellentétes hajtóerők között mint a spontán bizalom és a csalódott bizalmatlanság és túlóvatosság között, vagy a hevesen kitörni vágyó indulat és az önlegyőző elfojtás között való, sokszor kiszámíthatatlan hánykódás (pl. ott és akkor kirobbanó kitörés, ahol és amikor ez célszerűtlen, és fordítva, olyan esetekben esetleg vá-

ratlanul is elkövetkezhető önfékezés, amelyekben helyes lett volna az erélymutatás, a vélemény és az indulat szabadjára engedése). Ilyenek a sokszor mély és állandósult benső elégedetlenkedések és az elégedetlenkedő elfojtásokból felfakadó türelmetlenségi kitörések; az oktan ellenzékieskedés; a nagy elkedvetlenedések és akaratbénulások együtt a hirtelen dac és önfejű tartós makacosság jelentkezéseivel. Ilyen a tartósan egyirányú aktív következetesség gyakori feltűnő hiánya; az elközönyülés és a lomha vagy elkényelmeskedő visszahúzódás; a „minden mindegy” reakciója. Erre vall a társadalmi rang, cím, tekintély elkülönítő fellegvárába menekvés; . a maradiságba, vagy az illúziókba való elvonulás; vakmerő és gerinces bátorság és gyöngé meghunyászkodás; nem egyszer a kisebbértékűségi érzés reakciói stb. E benső harcból — részben egyéb magyar jegyekből is értelmezhetően — sem megfelelően elővigyázatos, körültekintő, okos alkalmazkodás nem származhat, sem egyirányú tartós következetesség, sem okos szervezés, sem a dolgokkal való világos és objektív leszámolás, sem a helyes önalakítás, önfejlesztés és — ha kell — magunkmegújítása, sem megfelelően körültekintő és gondos eltervezések, sem következetes és szigorúan a meghozott törvényes szabályozások szellemében történő végrehajtás. Az utóbbi tereken súlyos akadály a magyar embernek csak önmagába is belenézni önként nemhajlamos volta és a tényleges magyar életnek feltűnő „a-pszichológus” jelege; a szakértelem objektív követelménye és a személyi szubjektív motívumok közül mindmáig az utóbbinak jutó nagyobb súly és egyáltalában a személyes kapcsolatok rendkívüli, káros szerepe stb. is. — E helytelen (itt-ott már bátran abnormisnak mondható) reakciók némelyikében főképen a turanid, némelyikében a keleteuropid jellegzetességnek árnyoldalai válnak uralkodókká, ismét másokban — és éppen talán a legjellegzetesebbekben — főleg a mondott kétféleségnek egymásközi egyenetlenkedése nyilatkozik meg.

g.) *A tájegységi, tájkulturális, sorsközösségi* stb. lelki típusok tekintetében is nemcsak azt látjuk a magyar lélekben és a magyar életben, hogy az élet kényszere többé-kevésbé egymáshoz hasonltja és egyöntetűbbé gyúrja az együttélő különböző embereket (hogy azonban az eredeti különbségek — a2 aktuális alkalmak „hívó jellege” szerint — mégis ki-kicsendüljenek), hanem azt is, hogy a sajátosan magyar lelkiség és a sajátos magyar élet mássá formálja a magyar alföldi lakost, mint amilyen pl. az olasz és dán alföldi ember. A magyar nyelv, a szokások, hagyományok, a gondolkodás és életformák, a közös emlékek, közös történelem, közös érdekek, törekvések és vezető célok, a közös eszmék és eszmények hatására még a közös remények, sőt a veszélyek és a közös célú ideális mozgalmak, akár a forradalmi megmozdulások is, jelentősek e szempontból. Gon-

dőlünk az Erdélyből indult önvédelmi és vallásszabadsági háborúknak, a XIX. század eleji szellemi megújulásnak, a szabadságharcoknak még nemzetiségeink egy részét is lelkesebb magyarságban velünk egyévolvasztó hatására.

De itt nem szabad figyelmen kívül hagyni az asszimilációs és disszimilációs folyamatoknak sokszor meglepő, de — a mélyebbről értelmező szemlélő előtt — könnyen megérthető játékát sem. Ezek a jelenségek éles fényvel világítanak reá arra, hogy a valóban mély, ezért állandósulható hatású asszimiláció mennyivel kevésbé gyakori és mennyivel lassúbb, mint ahogy a felszínes szemlélet rendszerint megítélni szokta (és méginkább: mint ahogy a mindennapi gyakorlati élet az asszimilációt teljes értékűnek elfogadja). Miért van így? Azért, mert a lelki jellegnek az egész egyéni vagy közösségi életre szóló, igazán állandó megalapozója egyedül csak a leszármazás ténye által átörökölt alkat; minden egyéb, még a hosszú földrajzi együttélés, vagy a sok évszázadosán, vagy akár ezer évig közös történelmi múlt, vagy az akár ezeréves közös társadalmi és szellemi élet, a századosán azonos érdekek, remények és veszélyek, stb. sem jelenthetik a mássá válásnak azt a szilárd megalapozását, amely az örökletes alkatnak primitív és semmi emberi erővei és önkénnyel meg nem másítható természeti erejével egyenlő értékű volna. Hunyhatunk szemet — amint mindmáig általában tenni szokás — ez alaptétel igazsága előtt, próbálhatjuk az igazságot tetszetős, felszínes vagy szellemeskedően mesterkéltnél álérvekkel kendőzni vagy akár megtagadni: nemcsak morálisan megvetésre méltó, hanem egyúttal az egész földi emberi élet számára oktalan és botor vállalkozás ez! Mindennek valódi értékét kell tárgyilagosan felismernünk és főleg elismernünk és ahhoz szabnunk gyakorlati életvezetésünket. A Törvényhez — nem az embercsinálta szabályozásokhoz, előírásokhoz, az ú. n. „törvények”-hez, hanem az egyedül igaz, a természettől és az isteni rendeléstől meghatározott törvényekhez. Gyakorlati életünkben is ezeket kell objektív tisztaságukban elfogulatlanul felismernünk, hozzájuk okosan alkalmazkodnunk és azokat magasrendű céljaink érdekében okosan hasznosítanunk. A közösségek valóban homogénné válásának egyetlen állandó hatású eszköze — ha a közösség nem azonos vagy rokonfajtákból tevődik össze — csak a szerencsés keveredés. A többi, kevésbé hatékony eszközök is azonban gazdag bőségben állanak az ember rendelkezésére. így pl. az eddigelé komoly figyelembe csak a legkritikább esetekben vett pszichés eszközök — amelyek megfelelő hasznosításán egyedül válhat valóban eredményessé pl. a nevelés is —, de bizonyos fizikai-mechanikus jellegű módok is (pl. át- vagy el-, esetleg széttelepítése a szociális és gazdasági jellegűek, továbbá a politikaiak, a kulturálisak is, stb. De csak együttes és egyirányúan követ-

kezetes okos felhasználásuk (— lehetőleg a célszerű keveredést készítve és segítve elő —) vezethet komolyabb eredményre.

Talán felesleges is végül arra is utalnunk, hogy a földrajzi tájegység, a kulturális, a sorsközösségi egység stb. a magyar élet körén belül is elkülönítően alakító hatású: pl. az erdélyi magyar általában kétségtelenül mutat bizonyos pszichés eltéréseket az egyéb vidékek magyarságától; közönségesen ismeretes az alföldi és a dunántúli magyarság másfélesége is és i. t.

c) *A társadalmi típus* alapformái tekintetében nincs szükség részletezésre. Csak hazánk földjén maradvá is könnyen kimutatható pl. a magyar és a zsidó származású földbirtokosok pszichés másfélesége. A magyar középosztály, itt is főleg a köztisztviselői osztály, külön sajátosságairól már sokat, gazdagon, sőt mélyen is írtak (egyik legújabb, szép és bátor jellemzése *Szombatfalvy* Györgynek köszönhető). Az alsó néposztályok némelyével, így a magyar parasztsággal — az utóbbi években — még többen foglalkoztak. A magyar típusok e különműködésének szomorú példájaképpen az elszegényedett magyar gentry-családok leszármazottjainak lelki sajátosságait egybeült részletezőbben elemeztük.

d) *A foglalkozási ágak szerint* elkülöníthető jellegzetes alapformák is felmutatnak sajátosan magyar változatokat. Bizonyára valamennyire más beállítódás- és magatartásformákat állapíthatnánk meg — ha exaktabb személyiségvizsgálatokkal már e területen is rendelkezniénk — a magyar katonatisztre vagy kereskedőre, vagy ilyen vagy olyan iparosra stb. is, mint a nem-magyarokra. A magam vizsgálatainak köréből nyilatkozhatom pl. az ügyvédi és bírói beállítódásformák bizonyos különbségeiről a magyar és a zsidó származású ügyvédeknel és bírónál. (Csak egyetlen érdekes ily különbséget említve: a magyar származású ügyvédek elvi és tárgyi alapú, az elv, a törvény sérelmétől kiváltott felháborodásával szemben a zsidó származású ügyvédekben szinte kizárólag csak a személyi gyöngeségek, emberi hitványságok miatti morális felháborodásokat találjuk: náluk az elvet magát ért sérelem, a törvény objektív szellemének sérelme szinte soha nem váltja ki a felháborodás kitoréseit. — Sokféle érdekessége miatt utalok egy egybeült hosszabb elemzésben megvilágított másik példára is: Kiss József *Madonna* című költeményének elemzésével igyekeztem részletezően rámutatni arra a nagy különbségre, amely e zsidó származású nagy lírikusunknak sajátos fajiságot tükröző költészetét a leszármazás szerint is magyar nagy költőink lírájától elkülöníti.

e) Az általános lelki *személyiségtípustól* meghatározott szükséglet-, vágy- és törekvésbeli, a beállítódási, az érzelmi,

akarati stb. alapformák terén elegendő lesz arra utalnom, hogy egyfelől korántsem állíthatók a magyar egyénekre általában jellegzeteseknek a kretschmeri vagy jungi vagy jaenschi stb. típusváltozatok összes formái és hogy másfelől a magyar típusok általában valamennyire mások, mint a nem-magyarok. Így a legismertebb tipológiák szélsőségesen ellentétes típusai általában kevésbé éles ellentétességgel állanak szemben egymással: a magyar egyéneknek még „extravertált” típusaiban is általában feltalálható pl. a világgal szemben (másodlagosan) közönyössé válhatás és az „introvertálás” hajlandósága. A hypomániás-cyklothym típusú magyar egyénben is megvan a hajlam bizonyos schizothym jegyekre. A magám típusosztályozásai szerint „emóciós” típusú magyarban ott lappang a hajlandóság a „szenvedélyszerű” alakulásokra és a „könnyű lereagálási” típusú magyar egyénben is fel-felbukkan a valóban teljes és szubjektive kielégítő lereagálódás valamely benső akadály, viszont a lereagálási nehézségekkel küzdő típus nem mutatja fel a perseverációs, megtapadási jellegzetességeknek azt a fokát, amelyik a nem-magyaroknál gyakran megnyilvánul. Kapcsolatos ez a jelenség a normális magyar lelki életnek is azzal a jellegzetességével, hogy az egy irányban következetesen tartó akarat és tényleges életvezetés terén csak igen kevés valóban magyar származású egyén szolgálhat mintaképül (mint pl. Körösi Csorna Sándor: ő is azonban — székely; a Zrinyi-típusú magyar pedig dinári. Nem merem határozottan állítani, de megkockáztatnom talán szabad azt az egyelőre bizonytalan feltevést, hogy a dinári jelleg a régibb magyar életben — már az Árpádok korában — talán nagyobb súllyal érvényesült).

Nem lesz érdektelen, ha példaképpen felemlíték egy másfelé gyakran előforduló, de a magyarok között ritka személyiségi típust: az életművész típusát. Ez a típus — bár akadnak reá jól ismert példák közéletünkben is, főképpen bizonyos társadalmi osztályokban — általában nem jellemző a magyarságra; ha elő is fordul, sajátos formában jelentkezik. Nem véletlen, hogy ilyen tárgyú (az életben való sikeres előhaladásnak, a könnyen gazdagodásnak, az élet henye kiélvezésének titkait stb. megtanítani kívánó) számottevő irodalommal sem rendelkezünk. A magyar általában nem életművész, a legkevésbé: kapcsolatos e jellegzetessége alkalmazkodási fogyatékoságaival, a benső ellentétekben való hánykolódás bizonyos fokának szinte általánosságával, az alapjában derűs, hypomániásan-cyklothym típusú magyarban is fel-feltörő schizothym-jegyekkel (a „sírva vígadás” kifejezés mélyén komoly igazságtartalom él), az alapjában gyors és könnyű lereagálású magyarban is fel-felmerülő gátlásokkal és i. t., valamint sok egyéb magyar jellegzetességgel is. A most mondottak a maguk részéről is nem kis mérték-

ben segítenek az általános magyar „tragikum” bélyegét állandósítani. — De ha általában nem jellemző a magyarra a teljesen benső-gátlások nélküli embertípus, viszonylag éppenúgy nem gyakori a benső egyenetlenségein semmiképpen úrrá lenni nem képes, miattuk a psychotikus (elmebeteg) megrendülésekbe teljesen és menthetetlenül lesüllyedő magyar sem: még a legnagyobb lereagálási nehézségekkel küzdő magyar is a legtöbbször képes marad valami módon nem veszni el végleg a maga benső zavaraiiban. „Keményebb fából faragott”, önértékérzetét nehezebben elvesztő, komolyabb érzelmi és morális világú, de józanabb értelmű is a magyar, semhogy bizonyos fajta (pl. teát-rálisan hisztériás) abnormis reakcióba való menekvést könnyen megengedhessen magának, vagy hogy állandósult öncsalással keressen menedéket bizonyos más pszichotikus formákban. A határt gyakran súrolja, de át ritkán lépi, és ha átlépi is, elég gyakran visszamenekülni is képes belőle. Részben ezért is gyöt-rődik tovább, fájdalmasabban és komolyabban, mint általában némely más nép fiai, de a mély, gyöt-rő és komoly szenvedések-ből egészen ritka emberi értékek csiszolódnak ki, érzelmi, értelmi, de morálisak és művésziek is. Egyébként az elme-gyógyintézetek ápoltságainak pusztá statisztikája is mutathatja, hogy a magyar — bár az életsikerben sokkal kevésbé részes és bensőleg sokkal komolyabban szenvedő — általában mégis kevésbé gyakran menekszik a súlyosabb benső megrendülé-sek eseteiben a pszichozisba, mint némely más fajták fiai. Ele-gendő erő, ma is ősi erejű képesség van benne, hogy „úr”-rá le-^{*}gyen „önmaga felett” is: erő és képesség, amelyik legalábbis a végső kényszerek helyzeteiben kimentí a pusztulásból. Ha ugyanez az erő és képesség máskor is okosan érvényesülni tudna, sok tekintetben másként alakult volna már a múltban is a magyar élet, bizonyára a magyar történelem is: sorsunk nem kis mértékben mi magunktól meghatározott, számunkra való, mimagunknak megfelelő.

f) Az egyénre vagy közösségre viszonylag dominálón jel-legzetes *lelki funkciókörök* tekintetében már az eddig mondot-tak maguk is azt valószínűsítik, hogy a dominálón „értelmi” — vagy a dominálón „érzelmi” stb. — magyar is sajátos, magyar bélyegzettségben, köntösben mutatja fel ezeket az embertípuso-kat. Ha pl. az ú. n. akaratemberek energiája többféle más faj-tájú embereknél gyakran táplálkozik pusztán a másokra min-den tekintet nélkül való, velük szemben hideg, sőt embertele-nül könyörtelen, önző, mohó, kapzsi és telhetetlen érvényesülé-svágyból, ez a lelki beállítódásforma a különben sem gyakori magyar akaratemberekben csak igen ritkán található fel. Va-lami másokra is tekintés, valami könyörület, jólelkűség stb.

szinte minden esetben színezi. De annál gyakoribb magyar lelki beállítódásforma az, ahol az akarat valamely eszmei cél, nemes és nagyszerű cél felé feszül, az érzület és a morál mély komolyságából fakadóan és a legtöbbször egyúttal az értelemnek (önérdeken felülemelkedő) ritka objektivitású elfogulatlanságára képesítőén. — A magyar érzelemember nem felszínes érzélgésű, nem szentimentális formájú, nem is álpátoszú vagy túlzóan teátrális megnyilatkozású; nem játékos, hanem mély és komoly érzelmektől átfűtött egyéniség. Ezért olyan sajátos és komoly varázsú (egyúttal komoly tartalmú is) a magyar lírai költészet is Balassától Csokonain, Vörösmartyn, Aranyon, Vajdán stb. keresztül Adyig és utána is. Az igazán magyar értelemember általában nem a „hideg ész” rideg számítású és szívtelesen racionális embere, nem az értelmet csak az önérvényesítés céljára kihasználó, bármily álérvelést a maga hasznára, vagy éppen a mások szándékos megrövidítésére magának megengedő ember. A hideg értelemembernek ilyen „alakja” nem magyar. Nem véletlen ezért, hogy annyiszor töprengenek nagy magyarok (pl. Madách is, Széchenyi is) az egymással általában élesen szembeállított ész és értelem, okosság és eszesség stb. különbségein, — és soha nem törnek lándzsát a ridegen számító hideg ész mellett. A józan és a tényekkel, a meg nem tagadható adottságokkal számotvető értelem, az objektív igazság-elfogulatlan felismerésszervezőként felhasznált értelem (ám nem az igazságot komoly dolgokban is csak a szubjektív érdek javára csűrőcsavaró, elferdítő okoskodás, sem pedig a tisztán formai logicizmus), valamint a mély, meleg, nemes érzülettel és morális komolysággal és felelősséggel párosuló értelem: ezek és hasonlóak a magyar értelem jellegzetes formái. Ilyen értelem hatja át jogászainkat, bíráinkat, nagy államférfiainkat és szónokainkat is: a típusosán magyar szónokok többsége a józan értelem embere, még a hitszónokok is. De ezt a józan értelmet soha nem fagyasztja meg a hideg racionalizmus, a hideg intellektualizmus szelleme: mindig a nemes „éthosz”, emberiség, érzületi, morális, hazafias, általános emberi és vallásos emelkedettség hevélete élte. A magyar vallásos ember is sajátos színeződésű: magyar földünk nem az élettől visszavonuló, elvont miszticitású, vallásos hősök hazája. Zolnai Béla a katolikus Rákóczi-iról az utolsó nyáron Kassán, az ottani nyári egyetemen tartott előadásában, de ugyanígy értékes Rákóczi-könyvében is mélyreható szép rajzát adta a Fejedelem vallásosságának, ő maga a magyar miszticizmus nagy képviselőjének mondja Rákóczit, — mégis milyen, szinte felmérhetetlenül nagy az a távolság, amelyik ezt a misztikusnak mondott magyart a nyugati vallásos rajongóinak igazi miszticizmusától elválasztja. A magyar sokszor

elesett, de még az elesett magyar sem menekült teljesen az irracionális és irreális vallásos misztikába; ilyen misztikusok általában csak az alacsonyabb értelmi szinten álló szektások között akadnak.

g) *Egyes lelki jegyek* dominanciájával kapcsolatosan is érdemes volna keresni pl. a fősvény vagy a pazarló stb. típusok sajátosan magyar formáit. Ilyen irányú vizsgálati anyaggal ma még nem rendelkezünk; a kérdés vizsgálata azonban, a már mondottak után, elvi új eredményt bizonyára nem hozhat.

Már e vázlatos fejtegetések is eléggé láttatnak annyit, hogy a magyar lélek valóban sajátos formákat mutat a legkülönbözőbb szempontokból elkülönített általános emberi lelki típusokban. Mi e jelenség végsőbb, mélyebb alapja? Természetesen a magyar lelkeség sajátos egésze, különösen az egyes lelki hatóerők egymáshoz viszonyított súlyának sajátos rendje, az általános lelki indítórugóknak a magyar lelkeség számára jelentett sajátos értékrendje. A magyar lelkeség egyes vonásaival sok egyéb helyen foglalkoztunk, leginkább a szerint csoportosítva e jegyeket, hogy milyen módon, milyenféle és milyen irányú érzelmi, értékelő, ítélő állásfoglalással helyezkedik el, „állítódik” be a magyar ember önmagával, más személyekkel, az élet különböző (elméleti és gyakorlati) köreivel, feladataival, értékcsoportjaival, eszményeivel, a transcendenssíkokkal stb. szemben: hogy ezek az ő számára milyenfokú vonzó vagy taszítóerőt jelentenek, minő és milyenfokú „felszólító” jelleggel bírnak, mennyi vágyat, törekvést, lelki erőfeszítést képesek benne felkelteni és kiváltani stb. Másfelől arra is törekedtünk, hogy bizonyos, kevészámú középponti végsőbb jegy körül — azokból mintegy levezetve — is értelmezzük őket: így főleg a senki és semmi ellen nem irányuló, sőt mások, a világ és az élet felé jóindulatú (és nagylelkű gesztusokra is képes) spontán és elsődleges, eredeti lendület nagy jelentőségét igyekeztünk a legtöbb alkalommal hangsúlyozni. De csoportosítottuk a magyarság lelki jellegzetességeit — gyakorlati szempontokból — a magyar „értékek” és a magyar „hibák” szerint is. E tanulmány címének és eddigi szempontunknak megfelelően ezúttal egy új csoportosítási szempontra hívjuk fel a figyelmet. Azt kérdezzük: vajjon elkülöníthetők-e a magyar lelkeség egészének olyan mély és sajátos, általános „alapformái”, amelyek végső fokon határozzák meg a fentebb felemlített összes típusféleségek tekintetében felmutatható külön magyar variációknak most vázolt sajátos bélyegét? Másképpen: mely elvileg feltehető — legalapvetőbb és legáltalánosabb sajátosan magyar lelki alakok határozzák meg a fentebb említett tipológiai lelki alapformáknak sajátosan magyar variációit?

Hogy szigorú tudományos exaktsággal felelhessünk e kérdésre, előkészítésül szükség van arra, hogy egyfelől elméletileg általában tisztázzuk a „lelki alapformák” kifejezés pontos értelmét, elméleti és gyakorlati értékét, e fogalom viszonyát a „típus” fogalmához és i. t. Erre a feladatra most nem vállalkozunk. Csak egy gyors első tájékozódást próbálunk elősegíteni e területen, egyelőre inkább csak a gyakorlati célszerűség szempontjából. Pontosabban éppen magyarságismeretünk elmélyülésének hasznára: a magyar élet termékeny megújulását a legmélyebb lelki alapokra építeni hivatott, célszerű magyarságvezető és magyarságnevelő munkának gyakorlati szolgálatára.

A lélektani személyiség „rétegzettsége”. A legáltalánosabb lelki alapformák csoportosítására termékeny szempontot érvényesíthetünk pl. az alapformáknak az egyes lelki funkciókörök szerint való elkülönítésében (pl. egy adott lelkiség értelmi, érzelmi, vagy törekvéses-akarati stb. alapformái) és méginkább a különböző elméleti és gyakorlati tárgy-, élet- és feladatkörök irányában valamely adott lelkiség által felmutatott értékelés- és beállítódásformákra irányítva figyelmünket. Nem látszik viszont hasonló termékenységgel célravezetőnek pl. a lelki rétegzetség szerint való alapformák keresése, merthoz mintegy szét-töri a személyiségnek a valóságban többé-kevésbé egységes egészét. Mégis — a sajátos lelki beállítódás alapjainak mélyebb megértése kedvéért — szükséges felvázolnunk a személyiség „szerkezetének” szemléletét, amint azt saját vizsgálataink alapján látjuk.

1. A legmélyebb személyiségi réteg — az átörökölt alkati (konstitúciós) alapréteg — minőségi szempontból a végső biopszichés szükségleteknek és képesség-alapoknak mennyileges és formai szempontból a végső személyi energia-mozgás-forma-alapoknak, ezekentúl a végső fejlődés-alapoknak rétege. E réteg végső fokon határozza meg az egyéni lelkiség minden irányú megnyilatkozásait, de még semmikép nem mutatja az egyéni lelkiség határozott jellegű, szilárd kialakulását: „csak” éppen az egyén számára lehetséges további kifejlődések, kibontakozások legvégső, alapideterminánsait jelzi, és így pontosabban csupán az ezen az alapon lehetséges kifejlődésnek elsődleges (természetes) irányvonalait és a lehető egyéni fejlődés általános, legtágabb kereteit határozza meg.

2. A második, középső személyiségréteg — mintegy „motivációs” réteg — egyfelől az első réteg gyökérjellegzetességeinek természetes fejlődése rendjén kibomló, immár határozottabb irányú és minőségű impulzusok, érdeklődések, hajlamok, vágyak, motorikus, értelmi, érzelmi, törekvéses fejlődések nagy

mozgalmasságát öleli fel, másfelől pedig egyúttal már a kívülről az egyénre ható legkülönbözőbb befolyásoló tényezők hatására is (— „másodlagos” stb. lelki jellegzetességeket is kiformálva —) alakul. Mindkét oknál fogva természetesen az állandó formálódás-folyamatnak, az állandóan továbbalakuló életmozgásnak befejezetlen képét mutatja. Bár a formálódás rendjén lassanként egyre állandóbbakká jegecesednek ki az egyéni lelki életet irányító belső motívumok és egyre teljesebben bontakoznak ki bizonyos állandósuló értékelő, ítélő „beállítódási” és magatartásformák, e középső réteg tényleges mozgalmi a pillanat aktualitása, a külső-belső „konstelláció” vagy „konfiguráció” szerint alakulnak. Ez a személyiségréteg éppen a mindenkor aktuálisan érvényesülő lelki élet állandóan változó benső rugóinak rétege; ha tisztán ennek szempontjából vizsgáljuk az egyén lelki életét, az egyik pillanatban egészen más motívumok domináló hatását látjuk érvényesülni, mint a másik pillanatban. Így pl. ugyanannak az egyénnek tényleges magatartásában egyszer a jóindulatú közvetlen-gátolatlan és bizalmas másokfelé fordulás, máskor a másoktól gyanakvóan elfordulás, vagy az ellenük irányuló ártani vágyás motivációja lelepleződik elénk.

3. A harmadik, felszíni réteg végül — objektíve — a kifelé (így a külső szemlélő tapasztalása elé is) megnyilatkozó külsőleges magatartás, a ténylegesen nyilvánított értelmi ítélet, érzelmi értékelés, akarati szándék és külső viselkedés stb. jellegzetességeit foglalja magában. — Szubjektíve — pedig nagyjában a maga az egyén előtt is tudatosná vált (vagy legalább tudatosulható, a tudat felszínében tükröződhető) lelki életet jelzi, így egyfelől — objektíve — a mélyebb lelki mozgalmaknak és a (legnagyobb részükben a tudatosság alatt és a tudatosultságtól függetlenül lefolyó) lelki feldolgozásoknak mintegy már kész eredményeit mutatja fel, másfelől — szubjektíve — azt tárja elénk, amit az egyén is önmagáról és minden egyébről tud (vagy tudni vél), illetve maga is tudhat. Vagyis az igazi, tényleges benső lelki életnek sok vonatkozásban, a tudati tükröződés általános fogyatkozásai, természetes szubjektív ferdtései miatt nem pontosan igazi képét. Az a lelki réteg ez, amelyik a külső megfigyelő elé mint a belső lelki mozgalmaknak kívülre mutatkozó kész „eredménye” bontakozik ki, sok vonatkozásban az egyén tudatos szándékaitól is meghatározottan. Könnyű átértenünk, hogy az egyénnek e kívülre megnyilatkoztatott véleményei, ítéletei, értékelései, állásfoglalásai, e kívülre megnyilatkozó cselekvő magatartásai és viselkedései egyfelől nem mindig felelnek meg az egyén igazi benső lelki lényegének, másfelől közvetlenül szinte semmit sem mutatnak fel a kifelé

megnyilatkozásra jutott magatartás mélyebb motívumaiból, még az állandósult tényleges benső vágyakból, és szándékokból, törekvésekből, az igazi érzelmi világból, a valóságos benső értékelő és ítélő magatartásból sem és í. t. Ugyanazt a külső cselekvést a legkülönbözőbb, akár ellentétes lelki motívumok determinálhatják: ugyanúgy adakozhat adott esetben egy rideglelkűen önző és anyagiasságú egyén — ha pl. ebből a (nyilvános) adakozásból valami szubjektív haszonra számíthat —, mint a legmelegebb szívű emberbarát. Ugyanegy véleményt nyilváníthat az, akinek ez a vélemény a maga igazi meggyőződése, és az, aki egészen más véleményen van ugyan, de másokat félre akar vezetni. Ugyanegy akarati szándékot nyilváníthat az, aki egy tervet valóban végre akar hajtani, és az, akinek semmi igaz akarata nincs ez irányban. A szeretetet hirdetheti az is, aki valójában közönyös, sőt az is, aki igazában csak a gyűlöletre képes a kérdéses személlyel vagy üggyel kapcsolatban. És éppen nem biztos az sem, hogy csak önmaga előtt is világosan vagy legalább igazi értékében tudatosítani képes az anyagiasságú önző, de adott esetekben ténylegesen adakozó egyén a maga valódi önzését, éppenígy a kordivat, vagy az opportunizmus hatására ilyen vagy olyan véleményt nyilvánító egyén a saját maga egészen más igazi, benső állásfoglalását, sőt akár a lelkes akarati elhatározások tömegszuggerációja alatt önmagát is lelkesedni vélő egyén a maga lényegszerinti lelkesedéshiányát, vagy a saját akaratának tényleges gyöngeségét és így tovább.

Nyilvánvaló a fentiek után, hogy az egyénnek, vagy pl. egy népi-közösségnek valóban jellemző legáltalánosabb lelki „alapformáit” is elsősorban a benső fejlődésnek már állandósult sajátos irányulási jellegzetességeiben kell keresnünk; de ezenkívül számot kell vetnünk az egyéni vagy típusos közösségi személyiségre sajátosan jellegzetes tárgyi („tartalmi”) és formai (mennyleges, dinamikus stb.) jegyekkel is. A normális és egészséges „lelki személyiség”-nek nagyjában egységes jellegénél fogva az iránytényezők, a tartalmi tényezők és a formai tényezők egymásközt sokféleképp kapcsolódnak; Ám egyik a másikban teljesen nem oldódhat fel, mert e tényezők specifikusan más és más pszichés jellegűek. Így pl. az objektív igazság felé irányuló bármilyen őszinte és mély törekvés, mint irányjelleg még nem jelez szinte semmit az egyén értelmi képességeiből — természetesen pl. a látási, vagy hallási stb. érzetek jellegéből sem — mint tárgyi minőségekből; és a kettő együttesen sem sokat jelez az egyéni energia tényleges valósító erejéből, mint formai, illetve kvantitatív-dinamikus jellegéből. Hogy az egyikféle tényező ilyen vagy olyan jellege bizonyos következtetéseket mégis megenged a másikféle tényező jellegére vonatkozóan, ez természetesen

tesen igaz, az egész személyiség egységéből folyó annál a szerkezeti szabályszerűségénél fogva, amelyik bizonyos megfeleléseket mutat a legheterogénebb jellegű pszichés jegyek között is. Az ötletben, fantáziában gazdag érzelm is pl. (tartalmi jegy) eleve következtetni enged az értelmi munka viszonylagosan dinamikusabb, mozgalmasabb jellegére, de pl. a kitartásra már nem, míg az igazságra való törekvés — irányjegy — éppen a viszonylagosan nagyobbfokú kitartásra is következtetni enged, ám a lelki energia és az akaraterő fokára ez sem enged következtetést. Az ilyen szabályszerű megfelelések mintegy az együttj árasra való bizonyosfokú hajlandóságot, inklináltságot jelzik csupán. Néha azonban igen feltűnőek lehetnek: pl. az általában vidám hangulatú egyén (tartalmi jegy) rendszerint energikusabb és gyorsabb tempójú is (formai — dinamikus — motorikus jegy) a közönyös vagy éppen borús hangulatú egyénnel szemben. Igen éles és pregnáns ily „megfelelések” állanak fenn az ugyanegy kategóriába tartozó heterogén lelki jegyek között: pl. a szín- és hangérzetek ily „szinesztéziás” kapcsolata utal a „kiáltó szín” kifejezés, (tartalmi jegyek) a hőérzet és érzelmi jelleg szinesztéziája jelentkezik a „meleg-érzés”-ben; tér-érzet és a legbensőbb lelki jegyek szinesztéziája érvényesül a „mély értelem”-ben, stb. Az „előtt”, „után”, „jobb”, „bal”, „lent”, „fent”, sajátos átvitt értelmek (a jövő „előttünk” áll; „balsors”, „ballépés” stb.) ilyen alapon alakulnak ki. Az elvontságok jelzésére általában ilyen alapon foglaltattak le eredetileg konkrétségeket jelentő szavak: „cappio”. (a magyarban is — értelmileg — „felfogok”, a németben pl. „erfassen” stb. stb.). A mi szempontunkból a legfontosabbak a három lelki alaprétég jegy csoportjai között fennálló szabályszerű „megfelelések”, de itt már világosan felismerhető „szerkezeti viszonyok”. Így a mélyréteg végső biopszichés szükségleteinek felelnek meg a motivációs réteg elsődleges érdeklődésirányai, a természetes figyelemirányulások, az elsődleges impulzusok és tendenciák stb. A mélyréteg képességei és a motivációs réteg érdeklődésirányai között is van legalábbis együttjárási hajlamosság, bár a valóságban előfordul az olyan irányú érdeklődés is, amely irányban képességünk nincs, ilyenkor sem dőlnek meg azonban az általános szerkezeti és megfelelési szabályok; az említett esetben pl. vagy csak álérdeklődésről van szó, amelyik nem fog tartósan bizonyulni, vagy pedig az érdeklődést egyedül az ilyen irányú szükséglet határozhatja meg. (Ekkor igazában a szükségletnek és képességnek egymásközi megfelelése a fogyatékos, ami kis fokban nem súlyos dolog; az irány jegy és tartalmi jegy specifikusan mások, bár az eszményi egységű emberben ezek is megfelelnek egymásnak: amire szükségünk van, arra van ké-

pességünk is. Ahol ez az alaphelyzet nem elegendőképpen érvényesül, valójában már a lelki élet „normalitása” forog kisebb vagy nagyobb veszélyben.) A normális és egészséges lelki életben, „ideálisan”, a felszíni réteg „eredményei” megfelelnek a mély réteg szükségleteinek és képességeinek és az ezen fölépülő motivációs jegyeknek. Még a tudatosulás is „ideálisan” az igazi benső lelkiiséget „hajlamos” tükrözni. De mégis mindenkiben „ferdít” a tudat, ám az sem szól a megfelelési törvény ellen: a „kés” jelleg a lelki életben is különféle erőhatásoknak eredője: a tudat az önérdeket szolgálja. De az önérdek maga is éppen nem egyszerű valami — gyakran éppen a látszólagos önmegtartózkodás a legjobb védője —. Az egész „élet” már gyökerében nem egyszerű és fogalmához is már hozzátartozik egy bizonyos fokú egyenetlenség: örök egyensúlyhiány, örök törekvéssel új meg új egyensúlyi állapot — a fejlődés szakában egyre magasabbrendű, magasabbszintű egyensúly felé. A teljes egyensúly elérése az élet megszűnésével egyenlő, a halállal. Természetes, hogy így van a lelki léttel is: alapegységét örök egyenetlenségek színezik, de nélkülük érdekessége sem volna, szépségei sem volnának, — és 'értéket sem tudnánk kitermelni. Az egyenetlenség arra való, hogy legyőzni próbáljuk őket, és annál többet vagyunk képesek legyőzni belőlük, minél magasabbrendű értékszintre emelkedünk, a magasabbrendű értékszintet viszont csak a magasabbfokú ellentéteket is egyeztető erőfeszítéssel érhetjük el . . .

Úgy látszik, hogy túlságosan elkalandoztunk az elméleti fejtegetések útvesztőibe. Pedig éppen azért tettük, hogy a helyes utakra könnyebben találhassunk reá. Mindannak, amiről szó volt, hasznát vesszük a következőkben: jellegzetes jegyeinek finomabb benső összefüggéseiben és tragikumának is nagyobb mélységében fogjuk tudni megérteni, a „magyart”, mint ahogy enélkül képesek lehettünk volna reá.

Irányulás és irányítódás. Az irány jegyek, tartalmi jegyek, formai jegyek közül a legalapvetőbb, középponti jelentőségűeknek az irányjegyeket kell ítélnünk. Azt jelenti ez, hogy a normális és egészséges, vagy még inkább: az „ideális” emberben az a leglényegesebb, hogy milyen irányú szükségletei, vágyai, törekvései, érzelmi, értékelő, cselekvési „beállítódásai” vannak. Csak másodlagosabb kérdés, hogy ezekben az irányulásaiban milyen képességeket tud érvényesíteni és hogy milyen energiával (és milyen specifikus „formákban”) képes szükségletei, vágyai kielégítésére, törekvései eredményhez juttatására. Az ember legfőbb lényege: irányulásai. Hiszen ez minden mozgásnak alapjellege, ez alapjellegzetessége az életes mozgásnak is;

a mozgásnak legelőbb iránya van és csak mintegy „azután” (mint „jelző”-i attribútumai) vannak gyorsasági, formai jellegzetességei is, mondhatnók eredményességi és színező jegyei, amelyek a normális és egészséges élőben az alapvető irány jellegnek — a „természet” végsőbb egyensúlyát tükrözve — általában többé-kevésbé megfelelnek. Meg kell egy percre állanunk ennél a pontnál, nemcsak normális, hanem pedagógiai okokból is. Könnyen mondhatná valaki — a felszínes érvek rendszerint könnyen kéznél vannak —: a jószándék még semmi, az eredmény a fontos. Ez az érvelés azonban lényegében hamis: ha igazi a jószándék — és nemcsak olyan kívülre mutatott látzat, vagy legalább „langyos” közönyösség, amilyent bizonyos megvetéssel szokás a „puszta jószándék” néven nevezni. Akkor föltétlenül jelentkezik valami „eredmény” is, mert a valóban határozott „szándék”: állandóan ható, az egyén egész énjét átható, állandóan tevékeny bélyeg. Ahol pedig igazi jószándék ellenére sem áll elő eredmény: abnormis lelkiségről van szó; legalább is vagy az abnormis energiátlanság és az abnormis akaratgyengeség, vagy az abnormis értelmi gyöngeség, sőt akár bizonyos abnormis morális fogyatkozás stb. abnormálításai által. Tudjuk, egyetemesen elfogadott erkölcsi tanítás az, amelyik szerint a moralitás szempontjából az érzület a lényeges, nem pedig a cselekvés maga. Ez az állásfoglalás pszichológiaiilag jogos. De hangsúlyozást érdemel, hogy a közönséges gyakorlati élet különböző területein is ezek a mélyebb benső irányulástényezők (érzület, beállítódás, igyekvő törekvés, munkaképesség, kívánatos irányú „ambíciók”, alkalmazkodási hajlamoság stb.) általában jelentősebbek, mint amennyire ténylegesen tekintetbe venni szokás őket. Áll ez a nevelés területén is, pl. az egyes iskolai tantárgyak tanításában is. A megfelelő „érzékenek”, képességeknek valóban fejlesztően irányított kibontakoztatása általában háttérbe szorul a „kész” ismeret, a kész adat megtanultatásával szemben. Általában, mondom, mert pl. a mennyiségtani érzék valóban módszeresen fejlesztetik, de már a történelmi érzék nem, még a nyelvi érzék sem, a kémiai érzék is kevésbé és így tovább; általában nem fejlesztetik öntudatosan és módszeresen a logikai érzék sem, inkább, főleg a matematikai, fizikai stb. levezetések kapcsán, mintegy melléktermékként, magától fejlődik. Ugyanebből a szempontból sok a hiány az érzelmi-akarati-morális nevelés terén is, a „jellemnevelés” terén is. Pl. a külsőleges, kifelé mutatott tekintély-respektálásnak, a külsőlegesen „szabályszerű” fegyelemtartásnak, a „szolgai” jellegű engedelmességnek (mintegy „statikus” bélyegékként való) megkövetelése gyakran jut erőteljesebben hangsúlyhoz, mint a benső tekintélyérzés sajátképpen, „sajátelvű” (és

mintegy „dinamikus”) fejlesztése, vagy az önfegyelmzésre irányuló benső magatartásnak fejlesztő erősítése és az engedelmesség önkéntes és jó érzéssel vállalandó benső beállítódásának tervszerű és célszerű fejlesztése, vagyis mint általában a „morális érzület” fejlesztése. Az értelem és a moralitás természetes benső kapcsolódásának átéreztetése terén is alapvetően jelentős fogyatkozás, hogy az objektív igazságra való legfontosabb és legalapvetőbb értelmi és egyúttal morális törekvésnek (iránytényező) céltudatos és módszeresen fejlesztő erősítésével szinte egyáltalában nem, de mindenestre sokkal kevésbé találkozunk, mint pl. matematikai, fizikai stb. szabályok (tartalmi jegy) helyes alkalmazásának követelményével, illetve a — nem is mindig öntudatosított — logikai helyesség statikus megkövetelésével. Még a gazdasági technikai életben is nem egyszer fontosabbak a munkára való legmegfelelőbb beállítódásnak, a feladattal, a feljebbvalókkal és alárendeltekkel vagy a közösséggel stb. szemben való beállítódásnak (irányjegyek) tényezői, semmint maga a sajátosan „gazdasági” érzék, a tényleges technikai készség, vagy maga a szaktudás (tartalmi jegyek). Ez az igazság újabb időben a „pszichotechnikában” is elvileg elismertetik, bár a valóságos pszichotechnikai vizsgálatokban még ma is hiányos ennek az elvi igazságnak gyakorlati értékesítése.

Mi az iránytényezők e különös fontosságának mélyebb oka? Igen egyszerű: az irányulástényezők egyúttal természetszerűen irányító tényezők is, a lelki fejlődést, emelkedést is irányító tényezők. Voltaképpen hármasságuk van: 1. az egész lelkiiséget befolyásolják és alakítják, 2. elősegítik a szükséges tartalmi jegyeknek (pl. a megfelelő „képeségek”-nek) és a szükséges mennyileges-formai-motorikus tényezőknek kívánatos irányú fejlődését is, 3. az egyes tartalmi és formai tényezőknek esetleg fogyatékosabb érzékéért, e rész-értékek esetleges fogyatkozásaiért az egyéniség egésznek egységesített és megfelelően koncentrált energiájával adnak bőséges kárpótlást. Akkor is, amikor a „jellem”, a „moralitás”, a szociális érzület, az ideális eszményekre törekvés elsőbbségéről szokás beszélni a tudással, sőt tehetséggel szemben: igazában ilyenkor is az egész egyént vezető irány tényezők szupremációjára nyer — ha sokszor nem is pontos tudatosítással — tényleges hangsúlyozást. Megemlítést érdemel e ponton, hogy az ú. n. önnevelés is csak ez iránytényezők megerősödése útján válhat igazán eredményessé, márpedig minden eredményes nevelés egyúttal önnevelés. A kívülről jövő nevelő hatások irányvonalait a neveltnek bensőleg kell vennie, a magáévá kell tennie. A nevelés legértékesebb

formai eredményeül a további önfejlesztésre való benső képesség válást kell tekintenünk.

Lássuk itt csak azt: milyen a típusosán jellegzetes általános értékelő és ítélő beállítódásvilága annak a magyarságnak, amelyik — bocsássuk azonban előre ezt az igen megnyugtató tételt —, exakt személyiségi vizsgálataink eredményei szerint, éppen végső, természetes lelki szükségletei és általános beállítódásai tekintetében bír a legsajátosabb és legrendkívülbb értékű „magyar” jegyekkel?

A sajátosan magyar értékelő, ítélő, viselkedési életbeállító alapeljegyek. A magyar ember önmagát, elsődleges és egészséges ösztönös, alapon, pozitív irányban értékeli; önérzetes, eredetileg önbízó, bizonyos fokig egyenesen „rátart”. Kisebbbértékű érzésekben nem igen szenved, éppen ez teszi lehetővé, hogy egyszerűen és természetesen komoly és szerény, gyakran férfiasan szerény is maradjon, és — mint ilyen — ne szoruljon reá még az önmagával szemben való színjátszásra, alakoskodásra, vagy csak pózolásra se. Képes az önmagával szemben való őszinteségre és a maga gyöngéinek világos belátására — ha csak önmagától nem is mindig hajlamos is erre és kifelé, mások felé még kevésbé szereti e gyöngeségeit elismerni. (Van nép, amelyik erre sokkal könnyebben hajlamos — bár a helyes önismeretre jóval kevésbé képes — és amelyik nem egyszer egyenesen tetszeleg a maga gyöngéinek feltárásában: igazában ekkor sem adva helyes képet magáról, azért sem, mert pózol és alakoskodik ebben az önmegmutatásban; vallomásai csakúgy nem teljesen megbízhatók, mint pl. a hisztériás egyén önvádolásai. Gyöngeségeit is olyan álruhába öltöztetve sorolja elének, hogy valami — nem igazi — értéket véljünk találni benne, hogy valami „morális” értéket is lássunk már abban a pusztán tényben is, hogy ő ilyen őszintén maga fölé emelkedő vallomásra képes. Sokszor igen gyanús — mert célzatos és nem egyszerűen őszinte — vallomások ezek, önérdeket szolgálnak és esetleg mások fele vágnak.) A típusosán magyar embernek e természetes, egyszerű és komoly önértékelése olyan fokú, hogy általában kevés hajlandóságot enged számára a maga ítéleteinek, maga^» tartásának, cselekedeteinek revíziójára. Belejátszik ebbe konzervatív hajlandósága, büszkesége, stb. is és valami egyenes, felelősséget vállaló stb. morális színeződés is. „Ha már így mondtam, így tettem: így van jól” és, ha nincs is jól, „ha mondtam, hát vállalom érte a felelősséget”. Általában nem nagyon hajlandó a magyar a maga mássá, jobbá, tökéletesebbé formálásán való állandó és céltudatos munkálkodásra sem. Bizonyos „ambíciói” is erőtlenekek; e pontokon sok más nép „előtte” van

— annak ellenére, hogy sok más néppel szemben alapvetőbb jellegzetessége az állandóan az értékes felé, a „derék” dologra, a „nemes”-re, a tökéletesre nézés és az ezekre irányuló egészséges, természetes igény is: „én már ilyen vagyok, ilyen is maradok” stb. Mintha önmaga olyan érték volna, amelyik — még ha tudja vagy legalább sejti is a maga gyöngéit — nem is szorul a tökéletesedésre: „jó vagyok (vagy: „szép vagyok” stb.) így is, akinek nem tetszik, ne fogadjon el” (vagy: „ne nézzen rám” stb). Egyúttal a korlátozatlan-kötetlen egyéni függetlenségnek, szabadságnak szeretője, aki önmaga akar maradni és (feltűnően nagy mértékben) önmagának elég is tud lenni, kevéssé szorul másra, és akiben ez a függetlenségi és szabadságvágy korántsem jár együtt a szabadosságnak túlzásaival, sőt csak vágyával sem. Egy kis szeszélyes önkényeskedéssel azonban együtt jár: gátolatlanságszeretetével természetes önkorlátozás és mértéktartás párosul, temperamentuma lendületének ellenére is. Önmagát éppenúgy — és természetesen — értékeli, mint ahogy értékeli a maga konkrét adottság-jellegében a valóságot, a realitást. Nagy problémát nem csinál belőle, — sok másféle embertől eltérően. Nem helyezi csak magát előre és a valóság igazságát hátra, hogy aztán az utóbbit a maga érdekében csűrje-csavarja, a maga számára — az objektív igazság rovására is — a legtöbb hasznot csalva ki belőle.

Már a fentiekből is kitetszik, hogy sokféle és mély morális színeződés kapcsolódik ehhez a büszke önértékeléshez. Nemcsak komolyság és egyenesség, de a bátorság és a felelősség vállalás képessége is, az objektív igazságra való törekvés rendkívüli fokú képessége, az önmérséklet, az igazi, őszinte önmaga felé kerülés képessége stb. is. Egyszerre tud büszke és szerény lenni, önértékelő és a mások értékességét elfogadó, sajátos és gyakorlatilag épen nem minden tekintetben sikeres módon önérvényesítő és a mások érvényesülését megengedő, a realitáshoz józanul tapadó és játékos fantáziájában a csodák és mesék végtelenjében csapongó. Ám soha nem sző embertelen, kegyetlen meséket. Dicsekvései sokszor — a túlzott öndícséretek mindig — játékosak, hárijánososak. Tudatosan, vagy félig tudatosan játékos-fantáziás kompenzáció ez a tényleges realitásban való, viszonylag sajnos nem is nagyon komoly ambícióval és „körmös” munkával keresett kielégülés hiányáért, amelyet úgy nyilatkoztat meg mások felé, hogy azok is csak játéknak vegyék. Nem a déliek hiú és sokszor alaptalan önmagasztalása ez, nem komolyan magáraöltött kényszer-póz és feltűnést kereső komoly teatralitás: csupán önmagát és másokat szórakoztató, könnyedén tetszelgő tréfás játék. Játékosság és komoly öntudat, — mint a gyermeki naivság és a férfias komolyság is — egy-

szerre és egymásmellett, de soha egybe nem zavarodva jelentkezik a magyarban; még a Peer Gynt-típus is éppenúgy idegen a magyar lelkeségtől, mint pl. az érzelgősség.

Már a fentiekben is sok az utalás a mások felé és a „nem-én” egyéb körei felé (az élet és a világ, a mindenség különböző területei, feladatai és értékei felé) irányuló sajátos magyar beállítódásra. A „nem-én” összes körei felé — így az elvek és értékek síkjai felé is — komoly „tartás”-sal, személyi súllyal és alapjában morális igényekkel fordul a magyar ember; eredeti, egészségesen bízó, értékívő és értékigénylő magatartásban, nyíltan és alapvető jóakarattal kitaruló lélekkel. A más, többi személyeket és az életet is, az értékeket, az elveket és az eszményeket is csakúgy pozitíve értékeli, mint saját magát. Értékvilága nem szakad ketté, egy önös és egy egyébérdekű (és csak az előbbit szolgálni hívatott) érdekeltségszférára. Így józan maradhat mind saját magával, mind a realitással, mind az elvontságoknak, a transzcendenciáknak, az élet misztikumainak köreivel szemben. Eredeti, természetesen bízó hajlamainál fogva — összhangban temperamentuma lendületével is — a derűre beállítódott, de (szintén természetes-elsődleges forrású) hangulati változékonysága, sőt bizonyosfokú szeszélyessége változatossá, érdekessé, dinamizmussal teljessé bélyegzi hangulati világát is. Nem szeret komoly dolgokkal, sem igényekkel, sem problémákkal, sem az érzelmekkel, sem a moralitás kérdéseivel, sem az értelem logikai eszközével felszínesen játszózni, nem szereti a pojácáskodást, sem a komolytalanságot, sem a gyermekes éretlenséget, sem a nevetségességet, sem a gyávaságot. Mindezekből az ő magától idegen jegyekből is sokat képes azonban megérteni. Egyáltalában sokoldalú megértő képesség jellemzi, amelyikhez a humanitás és méltányosság mély morális jegyei is kapcsolódnak. Temperamentumának legtöbbször fel-fellobogó és csak ritkán állandó kitartású lendülete, ha megfogyatkozik, a közöny és érdektelenség, meglepő lomhaság magatartása lehet reá jellemző, különben viszonylagosan magasabbfokú érzékenysége ellenére. Ugyanígy váltja fel természetesen bízó optimizmusát és bizalmas nyíltságát, valamint hangulati derűjének és könnyen lelkesedésének csapongásait — a már említett és közönségesen ismert hangulati szeszéllyel is kapcsolatosan — a gyors levertségnek, csüggedtségnek eredetileg csak átmeneti hangulati, törekvési, akarati benuultsága, az ételcsalódásoktól felerősödött bizalmatlanság és magában zárkózó szűkszavúság állapota. Azonban a tartós pesszimizmus, a tartós közöny vagy a magamegadás állapota sohasem tud uralkodni rajta. A mondott alapjegyek a magyar magatartásának sok-sok érdekes vonását teszik még mélyebbről értelmezhetőkké.

Így még a látszathalál állapotának mélyén is ott lappangó és csak a felszabadító friss fuvallatra váró izzó paráznak lángba lobbanásra való képességét, az élettelen mozdulatlanság letargiájában is ott feszülő és a kedvező alkalommal kitörni képes magyar életvágyat és lendületet, a magyar passzív rezisztencia sajátos erejét, az örök magyar legyőzhetetlenség mély, ősi, primitív, máig megőrzött fundamentumát.

Más személyekkel szemben a jóindulatú, bízó és bizalmas, elfogulatlan felénk fordulás jellemzi a magyart. Világszerte „epitheton ornans”-aként ismerik lovagiasságát. Ez is vendégszeretete és sokszor ugyan zajoshangú, de máskor utánozhatatlanul „úri” magyar tónusú vendéglátása is e vonatkozásban jelzi a morális színeződést, csakúgy, mint megértő és méltányos türelmessége. Szeret ugyan itt-ott valami fölényt mutatni az idegen felé, mintegy a maga súlyát, értékét felcsillantatni előtte, de annak megalázását, megbántását, leigázó elnyomását, a rajta való erőszakos vagy csak tetszelgő tartós uralkodást távolról sem kívánja. Ha temperamentumos lendületében esetleg igaztalanul bántott meg mást, szégyenkezve restellkedik és őszintén bánkódik miatta. Mint már említettük, szeret játékosan dicsekedni, hetvenkedni, hárijánoskodni mások előtt, de nem öncsalóan, sem mást komolyan megcsalni nem akarva.

Jegyzet:

* A szerző kutatómunkájának további eredményeit második kötetünkben adjuk. A szerkesztők.

NEVELÉS MAGYARUL EURÓPÁBAN

Írta: Kiss Árpád

A középiskolai törvényjavaslat tárgyalásakor 1883. március 17-én Trefort Ágoston akkori kultuszminiszter többek között a következőket mondta:

„Sajátságos, br. Prónay Dezső képviselő úr perhorrescálja a törvényjavaslatot azért is, mert azon iskolai szervezet, melyet a törvényjavaslat akar rendezni, szerinte német chablonok szerint készült. Nem akarok én azon solidaritásról beszélni, mely a közoktatás területén ma egész Európában létezik, de kérdem a képviselő urat, vajjon dr. Luther Márton, az újkor legnagyobb iérfiainak egyike Tót-Prónán Túróczmegyében vagy az ő választó kerületében született-e? (*Élénk derültség!*) Nem volt-e német s a reformatio, melynek intézményein ő oly fiatal hévvel csüng, nem főleg a németek műve-e?”¹

Ez a felfogás, amelyhez-hasonlót újkori nevelésünk történetében sokat találunk, rávilágít az egész felvetett probléma kettősségére: egyik oldalon beszédek, röpiratok, füstként szerte-foszlott tervezgetések, néha szenvedélyes viták fejezik ki a magyarság sokszor legjobbjainak azt a nézetét, hogy nevelési rendszerünk idegen minták nem mindig szerencsés lemásolása, hogy nevelési eszményünk nem egészen a magyar lélek önmagát megörökítő kiteljesülése, hogy nevelő eljárásaink és módszereink, a magyar iskolákban folyó nevelőmunka szelleme sehogyszem igazodnak olyan normákhoz, amiket a magyarság magyarnak érez. A másik oldalon pedig az iskolák gyakorlati munkája folyik, mindenben a régi és kétségtelenül idegen eredetű minták után.

A helyzet mind a mai napig nem változott meg lényegében. A hiányérzet és a belőle eredő gyakran helytálló kritika azonban még kevés támpontot ad arra vonatkozólag, hogy hogyan történjék meg nevelésünknek olyan átalakítása, mely népi és nemzeti jellegünk és érdekeink érvényesülését épenúgy biztosítja, mint nem magyar anyanyelvű testvéreinkkel való együttélésünket, valamint a Nyugattal való eddigi szoros szellemi kapcsolataink megmaradását. Könnyebb tehát ma is megállapítani, hogy mi az, ami idegenből ered, mint megfo-

galmazni azokat a követelményeket, melyeket magyarságunk ténye ír elő.

Ha az itt jelentkező nehézségeket szemügyre vesszük, két olyan kétség merül fel, melyeket mindjárt kezdetben el kell oszlatni.

Nem igaz-e, kérdezhetjük Szekfű Gyula szavait idézve, hogy „az emberek mindenütt, minden korban, minden évszakban és éghajlat alatt ugyanazok, az élet ugyanazon törvényeinek engedelmeskedve sírnak és nevetnek, dolgoznak és hegyélnek?”²

A kiváló történészt követve jutunk el tovább az ugyanazon külső tényezők hatása alatt kialakult népi jelleg igenléséhez; ezt a népi jelleget a természet és történet alakítja, módosítja, változtatja, sőt ezek az ő szülői is. A bizonyos mértékben alkalmazkodó és változtatható alap jelleg egyben a nevelhetőséget is jelenti, megadja a nemzetnevelés lehetőségét és reménységét.³

A második kétség az iránt támadt és támad gyakran ma is, hogy a népi jelleg létezését elfogadva támaszkodhatik-e a magyarság a magyarszármazású elemek olyan túlnyomó többségére, amely megfelelő elhelyezkedés mellett ennek a jellegnek az érvényre jutására vezet majd? Nem az történt-e, hogy történelmének folyamán a keveredések sora, a különböző időkben végbement asszimilációk új, kevert népességet alakítottak ki, mely egyik alkotó tényező sajátosságait sem őrzi .maradéktalanul, hanem a magyarság ma a keveredésekből létrejött új népnek a neve? A nyelv fennmaradása nem igazolja a nép fennmaradását is.

Az utóbbi évtizedek magunkbaszállása nem egyszer irányította figyelmünket erre a kérdésre, kielégítő feleletet azonban biztos adatokra támaszkodva alig adhatunk. Vágyaink és reményeink statisztikáját az eddig rendelkezésre álló adatok alátámasztják. Szombatfalvy György országos becslés, szerint 70--75 százalékra tartja a régi birtokos nemesség utódaiban a magyar biologikumot, igen erősnek mondja statisztikai adatok alapján a magyar biologikumot a magyarság többségét jelentő falusi mélyrétegben. Nagy tömegről van itt szó, mely szerinte joggal viselhetné a nemzetfenntartó jelzőt. Gazdasági cselédek, napszámosok, munkások, földmunkások vonulnak fel 79 százalékos magyar biologikummal.⁴ Túlnyomóan magyar ezeken kívül a kis- és középbirtokosság egy része, sőt a középosztálynak egy Szombatfalvytól nem említett rétege is magyar.

Ilyen megfontolások után ma kevésbé kielégítőnek találnék Trefort Agostonnak fent idézett elhárító feleletét. A magyarságnak joga van olyan neveléshez, amely a magyar népi

léleknek a legjobban megfelel, amelynek intézményei a leg-tökéletesebben simulnak mindenkori életéhez, amelynek céljai szervesen nőnek ki ennek az életnek problémáiból. Imre Sándor kívánságához csatlakozott ezért nemcsak a magyar nevelés öntudatosabb része, de az egész magyar közvélemény is. A nemzetnévelés közvetlen feladata más-más a különböző nemzetek számára, egyeseket is, nemzeteket is csak nekik való módon lehet eredményesen nevelni.⁵

Az az út, amelyen a fenti belátáshoz, a belátáson alapuló követelményhez eljutottunk, nem volt rövid, a követelmény azonban távolról sem jelenti az elért célt. Nevelési rendszerünk az első Ratio Educationis óta hozzásimult a velünk együtt élő Ausztria sokban kiváló iskolaszervezetéhez, így bizonyos helyi szempontok érvényesülésétől eltekintve idegen elméleti és gyakorlati elvek alapján épült ki. A más hagyományokon alapuló francia vagy angol neveléstől távol az osztrák-német oktatás és nevelés jelenti számunkra Európát. Mintánk nem is marad el semmiben az egyes korok elért eredményeitől, sőt sokban az egész világon elfogadott újítások kezdeményezője.

Nevelésünk fejlődésének ezt a külfölddel mindig együtt-haladó korszakát éri ma a legtöbb bírálat:

Utat tévesztettünk, amikor idő előtt nyugati mintákhoz kapcsoltuk nevelésünk kezdetleges szekerét, halljuk. Mai műveltségünk nem szervesen alulról kezdődik ezért, és nem mindenki számára hozzáférhető. A tizennyolcadik század vége óta ömlik iskoláinkba felülről egy idegen kultúra, amelynek nyelvét csak azok értik, akikhez lejut. Ez a felülről beáradó szellem a művelt osztályt teljesen elszakította azoktól, akik magasabb iskoláinkat nem látogathatták, tehát a magyar népi tömegektől, amelyek ennek a kultúrának a kialakításában semmi részt nem vettek. Egységes, mindenkihez azonosan meglévő magyar világkép nem alakulhatott így ki, mert egyes néposztályaink más-más talajból szívták a színező, a kultúrájuk sajátos jellegét kialakító nedveket.

Utat tévesztettünk, mikor középfokú és felsőbb iskoláinkban a neohumanizmus törekvéseinek helyet adtunk, olvassuk tovább. A humanisztikus műveltség nagyra tervezett palotájából ugyanis édes kevés maradt, mint kézzel fogható valóság. Az iskoláinkon eluralkodó filológiai szellem pedig képtelenné tette a nevelést az élet valóságos és kéréstelenül is jelentkező problémáival való leszámolásra. De saját céljait sem érte el soha. A görög és római életet nem tárta fel a maga egészében, nem teremtett megértést a klasszikus szellem művei felé, és nem sikerült az antik világnak az újkorral való összekapcsolása

sem; e helyett a klasszikus nyelvek tanítása határtalan idő- és erőpazarlással vajdott a sokféle cél között, alig jutva túl a nyelvtanítás gondjain, a nehézkes módszerrel elemző és stílust építő tevékenységen.

Utat tévesztettünk továbbá, amikor nevelésünkben a nemzetnevelés szempontjait elhanyagoltuk. Az a magyar közép- és vezetőosztály, amely hosszú századokon keresztül annyi józan-sággal, mindenre tekintő óvatossággal, politikai érzékkel élt a valóság megadott és a fejlődést megszábó keretei között, nem kapta meg az intézményes nevelés kialakulása után azokat az irányító elveket, amelyek alapján jövő működésének területén biztosan és zavar nélkül cselekedhetett volna.

Utat tévesztettünk végül azért, mert a műveltség anyagául kiszemelt tárgyak természete, az a mód, ahogyan a tárgyakat tanították, teljesen idegen volt a magyar lélektől. Ez ismét ket-tős következménnyel járt. Egyrészt meghamisította, önmagától elidegenítette a magát az iskolának kiszolgáltató kis magyart; másrészt egészen hibás szelekcióra vezetett, mert idegen lélekre volt szabva: idegenszármazású tanulóink érezték elemükben magukat ilyen nevelési környezetben, amely néha értékes magyarokat sodort hibájukon kívül a szélre és ejtett le végérvényesen, míg ugyanakkor érdemeiken felül halmozta el elismerésével és lökte előre a vezetésre egyáltalában nem méltó idegeneket.

A világháborút követő évtizedek nevelési törekvései — Ausztriától való elszakadásunk, önálló kezdeményezések nagyobb lehetősége — nem voltak forradalmiak-. Egyetemi rendszerünk megmaradt a régi, a két középiskolai reform, melyek jóval közelebb állnak egymáshoz, semmint első tekintetre hinnők, hiszen a reálgimnázium megteremtése tulajdonképpen az egységes középiskolai típusra való áttérést jelenti, hasonlókorú európai törekvésekkel egyidőben, vagy azok után megy végbe. Elemi oktatásunk felfrissítése, a nyolcosztályos elemi iskola megteremtése szintén nem Magyarországon először megszületett gondolat.

De nemcsak intézményeink épülnek tovább európai minták után.

Az intézményekben folyó munka a régebben túlhangsúlyozott oktatásról lassan a nevelő oktatásra tér át, ma pedig szívesen minősítjük az iskolákban folyó munkát egy szóval nevelésnek, amelynek alárendelt része az oktatás. Ha pl. középiskolai Általános Utasításainkban a nevelő számára kötelező nevelési elvek során végigtekintünk, akkor cím szerint a vallásos, hazafias, állampolgári, társadalmi nevelés fejezeteit találjuk meg, a

bárom utóbbi a nemzetnevelés főfejezete alatt. Megtaláljuk az esztétikai, az értelmi nevelés szempontjait, a test és lélek összhangban végbemenő kialakításának vágyát. Nyomatékosan utalnak Utasításaink az ifjúság öntevékenységeinek ápolására. Tantervünk hangsúlyozza a nemzeti tárgyak központi szerepét, és természetesen magyar tartalommal tölti be a formális követelmények üres keretét. Egyébként tanterveink és utasításaink bármelyik külföldi ország középfokú, elemi vagy egyetemi oktatási fokán beválnának. Mindebben semmi olyan nincs, ami sajátosan magyarnak volna minősíthető. Ugyanígy vagyunk a tanítási eljárások törvényeivel is. A tanításnak a mi iskoláinkban is van egy mechanikus és egy értelmi módja; az ismeretközlés formái: a magyarázat, a kérdve-kifejtés, a bemutatás, az ábrázolva történő előadás s. i. t. nevelőink egyénisége szerint változik, de újabbnal nem bővül. Az új anyag nyújtásának, megértetésének, valamilyen bevésésének, gyakorlásának, alkalmazásának minden óra feladatának kell maradni. Módszerünkben a könnyűből kell haladnunk a nehéz felé, az ismertre építjük fel az ismeretlent, az egyszerűvel magyarázzuk az összetettet. A szemléltetés a mi iskoláinknak is elsőrendű segédeszköze, nem mondhatunk le a tantárgyak kapcsolásáról, a koncentrációnak egyéb alkalmazásáról. Egész nevelői tevékenységünk ideje alatt számtalan ilyen általános és tantárgyanként még legyezőszerűen kibővülő részletkövetelmény van, amelyekre semmimódon nem lehet a magyar jelzőt alkalmazni.

Nevelésünk tehát a maga egészében szerves folytatása az első világháború előtt kiépült, idegen minták szerint, idegen tanulságok felhasználásával alakított nagyszabású iskolarendszernek, melyben — a nevelés intézményeit, a nevelési eljárások formális törvényeit, a tanterv szerkezetét nézve — sok sajátosan magyar vagy magyarost nem igen találunk.

Ebben a megállapításban természetesen semmi új sincs: nem térhetünk ki azonban az elől, hogy ezt itt ki ne mondjuk, minthogy mai nevelési irodalmunk bíráló és ellenzéki részének minden következtetés levonásánál éppen ez a kiindulópontja. Vítathatatlan azonban az is, hogy ennek az ellenzéki magatartásnak, a biológiai-faji szempont alapján történő megújulás képviselőinek a forrásai és mintái szintén jelenkorú külföldi forrásokból erednek.

Ha utolsó évtizedeink nevelési irodalmát, az abban jelentkező elveket és törekvéseket próbáljuk megérteni, akkor az első világháború szerencsétlen befejezéséhez kell visszatérnünk, amely országunk maradékát nemzeti állammá tette elenyésző

számú nemzetiséggel. Erre a megcsonkult, szűk határok közt a fennmaradás gondjaival küzdő, létének napról-napra mindig újból való biztosítására kényszerített magyarságra hatott a körülötte mindenütt végbemenő változások és átalakulások sora. A sokféle hatás nem váltott ki egységes visszahatást. A sokszor nehezen áttekinthető eszmei zűrzavarban különös belső nyugtalanság, erős lelki feszültség támadt népi életünk egész felületén. Az eddiginél jóval határozottabban, főként azonban jóval szélesebb körben vetődött fel a magyarság minden megoldatlan kérdése és tört ki mind követelőbben egy mély vágyakozás az önismeret, majd tovább magatartásunknak az önismeret alapján való módosítása, újból való megszabása után. Ennek a folyamatnak hullámai értek el a neveléshez is: megszületett az önismeret alapján újjáalakítandó, magyar célokat magyar módon megvalósító iskola jelszava.

A fenti okok magyarázzák az iskolával szemben támasztott követelmények, több-kevesebb eredménnyel bevitt új szempontok, bevezetett új tárgyak természetét. Íme néhány:

1. A trianoni szellem érvényesülése. A nevelési törekvések nagy része a trianoni béke és a mostani háború között támadt. Alapjuk olyan magyarságfogalom, amely nem számol nagyobb nemzetiségeknek az állam területén való jelenlétével. Ezért sehol sem érvényesülnek az összekapcsoló, egyesítő jegyek, hanem a megkülönböztetők.

2. Nem közvetlenül a magyarságból fakadnak, hanem reakció-jellegűek. így az olasz és különösen német egységesítő, totalitárius, faji megkülönböztetések alapján osztályozó nevelési törekvések, neveléspolitikai elgondolások majdnem mindegyikének van nyoma nevelésünkben vagy nevelési irodalmunkban. A hatás kétféle: vagy utánzás, a külföldi intézkedéseknek magyar talajba való átültetése, vagy éppen védekezés az idegen hatás ellen: az idegen terminológia, az idegen célok és módszerek átvétele után azoknak fegyverként az idegen hatás ellen való felhasználása.

3. A törekvések sokféleségéből eredő rendszertelenség. Erre alig lehet tipikusabb példát felhozni, mint a katonás nevelést, a test és lélek harmonikus nevelését hangsúlyozó mondatot, aminek következményeképpen ugyanazon délelőtt ugyanazon tanulónak háromféle címen, háromféle vezetésű testnevelése lehet. A tanrendben szereplő testnevelés a testnevelési tanár vezetése alatt, a naponként félórás testnevelés beosztott tanárok felügyelete alatt, és a leventeórák. Ezekhez járul természetesen a tanulók külön sportolása társadalmi egyesületben.

4. Mindezek a hatások, követelmények fellépnek, néha intézményes megoldást nyernek az iskolákban egységes, mélyen

a magyar lélekbe néző és a távol jövőbe kémlelő kultúrpolitikai elgondolás nélkül. Az, amit Komis Gyula 21 év előtt fogalmazott meg, a maga egészében érvényes ma is: „Ezer bajunk közepette megint csak arra figyelünk, ami közvetlenül szembezőkő: az aktuális gazdasági és politikai problémákra. S megint megfeledekezünk ezek mozzatójának, a léleknek átfomálásáról, a megfelelő nevelésről. . . Megint nincsen elvszerű és tetterős kultúrpolitikánk, ahogy nem volt igazában az utolsó félszázadban, amióta művelődésünk sorsa saját kezünkbe került. . .”⁶

A történelem eseményei azóta Kornis Gyulát igazolták és nem igazolták az első világháború utáni lesújtottság korán levont tanulságait: a magunk felé fordulónak kétségtelenül voltak előnyös eredményei is, mikor azonban a legújabb területvisszatérések bekövetkeztek, a nemzet készületlenül állt a hirtelen és váratlanul rászakadó, újnak érzett feladatokkal szemben. Az integer Magyarország elméleti alapjáról sohasem tért ugyan le, revíziós propagandája nem lankadó igyekezettel hangsúlyozott igaz érveket kifelé, az ifjúság nevelése azonban már a csonka ország igényeinek megfelelően történt. A megadott gazdasági, politikai és társadalmi légkörben talán nem is történhetett másként.

Nem lehetett független a környezettől egész nemzeti magatartásunk, amelynek a nevelés is kifejezője. A körülöttünk rovásunkra hirtelen nagyranőtt utódállamok falánk, mindent elnyelő nacionalizmusával szemben, a fajinemzeti gondolat vallássá emelésével hirtelen mindent elérni tudó nemzeti szocializmus hatása alatt nálunk is a magyarság lett legutolsó éveink központi nemzeti problémája. A magyarsághoz kapcsolódó sokfajta elgondolásnak, elméletnek, általában a magyarság túlzott hangsúlyozásának volt a trianoni időben egy eredménye: kezdtük problémának látni az egész nemzetet, nemzeti alapon álló tudatosság kezdett kialakulni, amely egyben föltétlenül fölülmúlt minden hasonló irányú előbbi mozgalmat: széles körre terjedt ki, és a közösségi élet minden ágára rá akarta nyomni friss meglátásokból eredő, megváltozott alapokon nyugvó szemléletét. Benyomult nevelési irodalmunkban is, és ha iskoláink nem is nyitottak tág kaput az új szellemnek, kétségtelen, hogy hatásaiban ma már mindenhol felismerhetjük.

Nagy időszerűsége miatt azonban a felvetődött kérdés forrongó kereséssé vált, melyben az óvatosságra intő, az eredményes kutatás számára időt követelő hangok nem részesültek a kellő figyelemben.

Az első komoly és minden kérdést felölelni próbáló kiadványban⁷ Babits Mihály int a legnagyobb óvatosságra:

„Aç első lépés — írja — mérlegelni a módszer teherbírását. Ehhez pontosan ismerni kell építőanyagát és veszélyeit. Itt van előttem a magyarság életrajza, a történelem, s lelki eseményeinek naplója, az irodalom. Itt van ezenkívül körülöttem a mai, széttépett Magyarország eleven, bár nem nagyon vidám mozgóképe. Ismerek magyarokat, s ismerem magamban is a magyart. Ennek a rengeteg anyagnak legnagyobb veszélye az, hogy mint anyag éppenséggel nem tiszta. A magyarság tényei nem mind magyar tények.”

A tudomány és irodalom felelősségteljes, önmegtartóztatásra és alázatosságra figyelmeztető példája azonban nem hatott. Tudomány, irodalom, magyarság helyett valami különös tudományoskodás, irodalmaskodás és magyarkodás indult el, mely látszateredményeivel, vágyak diktálta jellemzéseivel, homályos sejtésekre támaszkodó felfedezéseivel, tudományosnak látszó terminológiájával elborította és a leggyanúsabb helyzetbe hozta magát a tárgyilagos eredményekre törekvő tudományt és irodalmat is.

Lírai önállóságával, minden módszer és ellenőrzés kiküszöbölésével — germánnak, elsősorban németnek minősítve mindent, ami rendszeres — gyors eredményeket mutatott fel. A nagyközönség körében hamar jelentkező siker alapján sietett befolyását a cselekvő élet területére is átvinni, különösen a nevelés elméletét és gyakorlatát próbálták csoportonként különbözőképpen értelmezett magyarságra támaszkodva átalakítani.

Minden célzatosság nélkül fordulunk példáulért a napjainkban éppen Debrecenben igen élénk és sokszínű pedagógiai élethez, ígéretek és aggodalmak egyaránt rejlenek ebben a jövőt munkáló mozgalmasságban. Tartozunk is a magyar nevelés példával buzdító apostolának, Karácsony Sándornak azzal, hogy a magyarságra törekvő nevelésnek legalább egy részét hozzá vesszük vissza. Egyik legutóbbi meghatározása a következő:

„Nevelésünk tartalma annyiban új, amennyiben magyar. Mennél magyarabb, annál újabb — írja⁸. — ... Azt, hogy mi a magyar, szó szerint nem is tudjuk, legfeljebb sejtjük. Ezért nevelésünk tartalmi magyarsága egészen újkeletű, modern követelmény ...”

A nehézségek valóban nem csekélyek. Az önmagát belülről figyelő, külső magatartásában állandóan tudatosan ellenőrző egyén sem jut el — sokszor egy életen át tartó vizsgálódások ellenére sem — saját igazi lényre megragadásához.

Mennyivel összetettebb feladat elhatárolni egy nép életében a térhez és időhöz kötött véletlent, az esetlegest és egyszerűt, az idegent attól, ami a benne mélyen élő belső lényeg műve, amiben az egyén fölötti és mégis mindenkiben tevékeny népi lélek, a népiség igazi jegye vagy jegyei felismerhetők. Milyen határtalanul bonyolult továbbá ezeket élő, alkati egészbe foglalni úgy, hogy a rendszerezés éppen az életet ne űzze el a képből, és milyen kényes feladat az így tudatosult magyarságot a nevelés tárgyává tenni.

Nem állítjuk, hogy magyarságunkat nem érezzük, hogy sok megnyilvánulásában napról-napra bizonyítóan nem szegeződik nekünk, hogy magunk nem éljük; azt sem mondjuk, hogy a tudomány eddig teljesen eredménytelenül tette kutatás tárgyává. Csak éppen azt kérdezzük, lehet-e ilyen alapra már falakat húzni, szabad-e vélt eredményekkel az egész kérdést a keresés területéről elvinni? Nem éppen Karácsony Sándor int-e fenti meghatározásával a legnagyobb eréllyel elhamarkodott következtetések levonásától?

A mester óvatos nyilatkozatával szemben a tanítvány,⁰ aki a nyelv jelrendszerében az emberi lélek általános jelenségeit és törvényszerűségeit keresi, és így a magyar nyelv — magyar lélek — magyar nevelés utat követve a nevelés számára is levon néhány sajtóságos elvet, így nyilatkozik:

„A magyar lényeglátás egyik nagy mestere, Karácsony Sándor már komoly eredményekkel járó próbát is tett ezen a téren: a hivatalos nyelvtudomány azonban félvállról kezeli eredményeit, a laikus nyelvész próbálkozásait látja bennük, s még kritikára is sajnálja méltatni. Persze, Karácsony Sándor eredményei nem a nyelvészet szokott, szakszerű módján születtek meg: de fontosságuknál, lényegbe világító erejüknel fogva megérdemelnék, hogy szigorúan nyelvtudományi bizonyító eljárásnak vessük alá őket.”

Ha írónk, aki éppen a nyelvtudomány egyik ágának egyetemi magántanára, olyan állításokra támaszkodik, amelyek nem „a nyelvészet szokott, szakszerű módján” születtek, akkor talán egy kicsit az ő kötelessége is lenne, hogy ezeket az állításokat szigorú nyelvtudományi bizonyító eljárásnak vesse alá, és igyekezzék a hivatalos nyelvtudományt, melynek művelői bizonyára nem elfogult politikai testületként ítélnének, meggyőzni. Először talán a kiindulópont, az alap, amire építünk, tisztázandó minden lehető támadással szemben.

Erre a példára történik a legkülönösebb következtetések és eljárások levonása és ajánlása, így azok sokszor a kézzel fogható *igazságot sem* erősítik, hanem a tisztességes, jószándékú törekvést sajátítják ki, és tüntetik fel a leggyanúsabban tudo-

mánytalan színben. Az eredmény elég kétesértékű: ma sokszor úgy érezzük, hogy nincs magyar történelem, csak történelmek közt lehet választani, az irodalom helyett is irodalmak vannak, a társadalmi rétegek között meglévő és kihangsúlyozott ellentétek tudományosan is kiépített falakként emelkednek a magyarságon belül az egyes osztályok között, ezek lerombolását pedig kilátástalannak mondja nem egy ilyen magyarkodó.

Nem célunk itt egyes törekvéseket vagy műveket ismertetni, azért csak ezzel a példával világítottuk meg általánosságban megmaradó fejtegetéseinket. Mint következtetést, nevelésünk és nevelési irodalmunk újabb fejlődésével kapcsolatban a következő fenyegető veszedelmeket említjük meg:

1. Nevelésünk valamilyen elgondolás szerint magyar vagy magyaros lehet, de elveszíti európai színvonalát.

2. Nem tisztázott tudományosság alapján hibás lélektani elgondolásokra épül és a magyar természetet meghamisítja.

3. Politikai tájékozatlansága miatt a magyar haza fogalmát félremagyarazza, a magyar vonatkozásokban a különbségek kiemelését tartja fontosnak, és nevelésében elemekre bontja a nem nyelvi és faji alapon kialakult magyar államot.

4. Nincsen kultúrpolitikai elgondolása, és így rendszeretlen, nem szervesen összeillő, alanyi szempontok szerint összeválogatott anyaggal óhajtja nevelési céljait elérni.

Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy nevelésünk magyarságának problémájával nem lehet, vagy nem kell foglalkozni. Nemzeti történelmünk azonban arra tanít, hogy a lélek egységének megbomlása mindig gyászos következményekkel járt, mert bármikor ránk szakadhat olyan korszak, amelyben testi létezésünket is csak az egy és erős lélek viheti tovább. „Écrire c'est prévoir”, mondja Valéry, és napjaink aggodalmakkal teli életfenntartása csak olyan állásfoglalást enged meg, amelyben az élet előbbrevitelének vágya bölcs előrelátással és mélységes tudással párosul.

Amikor nevelésünk magyarságának kérdésére ezeknek a szempontoknak figyelembevételével óhajtunk rátérni, olyan állam példájából indulunk ki, amelyre sok hivatkozás történik nálunk is, amely hegységekkel több tájegységre szakítva, háromféle nyelv, kétféle felekezet, különböző gazdasági érdekek mellett, azonos fajú és nyelvű nagyhatalmak szomszédságában, — amelyek jelenleg egymással háborúban vannak, — megingathatatlanul őrzi állami egységét.

Svájc ez a kis állam, amelynek népei bizalmat és egymás iránti megértést sugalló tradíciók alapján élnek egymással bé-

kében évszázadok óta. A tradíciók azonban nem magyaráznak meg mindent, és egyéb okok is kell, hogy rejtőzzenek a gyakran feszegetett titok mögött. Ha van valami, amit nem elég egyszer kialakítani, hanem mindig újból és újból meg kell teremteni, akkor az az állami élet és az annak egységébe vetett hit. James Bryce az államra, az állam akarására való tudatos nevelés eredményének tartja Svájc rejtélyét, és hivatkozik az állami élet minden tényén világosan megállapítható pedagógiai vonásra. „Politika a svájciak számára csaknem sohasem jelenti egy meghatározott államelméleti eszmének megvalósítását, mégha olyan jelentős is az, hanem az egyes intézkedés összes előnyeinek és hátrányainak gyakorlatlan józan mérlegelését Svájc köz jóléte szempontjából”, írja Paul Rühlmann.¹⁰ Ez a szempont érvényesült Svájc magatartásában a legutolsó években, mint a történelem folyamán mindig; érvényesült nem valami csoda folytán, hanem az állam, a haza fogalmának ellenméregként való azonnali hangsúlyozásával; érvényesülnie kellett, mert előrelátó, határozott, magában bizonyos és maga iránt bizalmat ébresztő, évszázadok óta őszintén hirdetett és gyakorolt, a divatos áramlatok iránt közönyös, az iskolában és az iskolán kívül egyaránt követett nevelői és kultúrpolitikai elgondolás eredményei álltak mögötte.

Ilyen összehasonlításból föltétlenül megverten kerülünk ki: nem is egészen saját hibánkból, ha a multat tekintjük. Hogy azonban az egyéni érdekek és a külföldről áramló divaton kívül milyen okok szóltak egynyelvű népek alkalmas nevelés mellett olyan államban, amely a nemzetiségi területek lakosságát is a haza határain belül akarta látni, sőt elveinek hangoztatásával akkor sem hallgatott el, amikor a nemzetiségek egy része a régi hazába visszatért, azt nehéz lenne mással magyarázni, mint politikai ösztönünk és államszervező okosságunk eltompulásával, a nemzedéket kialakító nevelés hiányos voltával.

Ilyen előzmények után térhetünk rá nevelésünk európaiságának és magyarságának kérdésére. Ha sikerül megmaradnunk azon a területen, amelyet semmiféle tévesen értelmezett kor-szellem nem befolyásol, akkor a kérdés jóval egyszerűbb, mint az előzmények után hihető.

Nevelésünk kialakulásának útja, az egész európai iskolaügy nem faji vagy nemzeti szempontok szerint létesült intézményeken, terveken és újításokon át haladt a mostani zökkenőig, ami éppen úgy átmenet, mint minden eddigi állomás. Így a fejlődés eredményei és törvényei az egész művelt fehér emberiségre kiterjednek. A középkori nevelés minden tapasztalata

nemzetközi volt, a protestantizmus iskolái sem egy országban, egy fajhoz tartozó gyermekek közt bizonyultak időtállóknak. És tovább: az utolsó félszázadnak a nevelés terén mutatott hatalmas elmélyülésén, a nevelői gondolkodáson és annak segédtudományain, a lélektanon, a társadalomtudományon, az erkölcsstanon, az emberi élettanon francia és német, svájci és amerikai, angol és japán tudósok egyenlő buzgalommal és eredménnyel dolgoztak. Tapasztalataik, gyakorlatban bevált és tudományosan bizonyított elveik és tételeik az emberiség közkincsévé lettek, a belőlük következő eljárásokon változtatni tehát — csak azért, mert nem magyar eredmények — döreség lenne. Tegyük fel például, hogy a gyermeklélektan bizonyossággal megállapítja a gyermek értelmi fejlődésének útját, és kijelenti, hogy az általában a meghatározatlanból a meghatározott felé halad, mégpedig az egyszerűbből az összetett, az érzékelhetőből az elvont, a tapasztalatiból az ésszel kikövetkeztethető felé. Mi értelme volna egy ilyen megállapítás nemzetiszínűre való festésének? Nem érnék el vele mást, mint a tudomány tárgyilagosságába, komolyságába, helytálló voltába vetett hit megrendülését. És így vagyunk minden, a nevelés alapjául elfogadott tudományos eredménnyel.

Nem kell azonban azt hinni, hogy a nevelés mindenkire vonatkozó formális követelményei, a készen talált és bevált intézmény átvétele az egyformaságot, a változatlant és változhatatlant jelenti. Vannak és voltak mindig különbségek nagyban és kicsinyben, egyéniségek és országok szerint. Vannak és megvoltak mindig, akár kerestük őket, akár nem. Az is bizonyos, hogy a különbségek jórésze éppen abból ered, hogy a mi iskoláinkban magyar a tanár és magyar a tanuló, magyar az anyag, amit tanítunk és magyar életünkhöz simuló nevelői céljaink vannak.

Ezek a *lelki alkatból eredő* különbségek azonban nem szembeszökők, nem nagy és forradalmi változtatásokhoz vezetnek majd, ha minden ágában jobban megismerjük saját életünk és egyéniségünk törvényeit. Nem alkalmasak tehát arra, hogy meglepő felfedezésekkel növeljük a tájékozatlan ifjúság önértékét, vagy rossz politikai iskolában járt nagyközönségünket lássuk el a sovinizmus kétes értékű fegyverével. Az alig észrevehető, a nehezen megfogható területén járunk, mint mindig, mikor a lélek mélységeiben akarunk finom megkülönböztetésekhez jutni. Ezért olyan nehéz és hálátlan a feladatnak ez a része, ezért menekül előle mindenki, aki gyorsan akar célhoz érni. Mégis: csak ez az egyetlen út áll előttünk. A lélekben nem lehet többet és kevesebbet

mérni, ott az árnyalatnyi különbség is már a más fogalma alá tartozik. Ezeknek a megmérhetetlen sajátságoknak az általános emberről alkotott képünkhöz való hozzáadása, ez a többlet, amivel nevelésünkben is számolni kell, nem csupán a jelen állapotnak a vizsgálatából állapítható meg. Végig kell kísérnünk népünket évszázados küzdelmeiben, a felemelkedés és bukás okozta változásokban tanúsított magatartásában, szellemének minden anyagban megörökített kisugárzásában, falusi és városi életének formáiban, sok más területen, el kell határolni a jelentkező eredményt az idegentől, stb., stb. Mindennek elvégzésére időre és áldozatos munkára van szükség, amelyben a magyarság minden alkotó rétegének becsületes odaadással és türelemmel kell részt vennie, adatokat szolgáltatnia, azokat írói-művészi vagy tudományos lelkiismeretességgel ellenőrizni. Ilyen munkától várhatja a magyar nevelés azt az alapvetést, amire jó lelkiismerettel felépítheti saját jövő tévékenységét. Hangsúlyozni akarjuk azonban, mint fentebb is megtettük, hogy nemzeti lelkünk mélyebb megismerése, *nevelésünk lélektani okokból szükséges átalakulása* nem lesz szembetűnő. Szakemberek szakkérdése lesz talán csak, és tanulóink látják majd az eddig szorító és kényelmetlen keretnek a tágulását, mint látták mindig, mikor magyar lelkű, emberien őszinte, idegen elveket nem a végletekig erőszakoló nevelő vezette őket.

Ez a megjegyzésünk vezet át *nevelésünk magyarságának személyi feltételeihez*.

A nevelésnek sok meghatározása van; mindegyikben egyezőség, hogy a nevelést a növekedéstől a szándékos beavatkozás, a tervszerű ráhatás valamilyen módja különbözteti meg. Általános Utasításaink azt mondják, hogy a nevelés mindenkor a nevelő egyéniségéből fakadó és a nevelt egyéniségéhez alkalmazkodó léleklátó tévékenység. Világosan következik ebből, hogy a nevelés elsősorban a nevelő tévékenysége, hogy nevelésünk nem magyar mindaddig, míg nem magyar lelkületű, a magyar lélekhez alkalmazkodni tudó, a magyar lélekbe belelátó nevelők végzik.

Így volt-e ez eddig?

Nehéz lenne erre a kérdésre fenntartás nélkül igennel felelni.

Nemcsak azért, mert minden rendű tanítónk képzésénél sok olyan hiányosság észlelhető még ma is, ami kétségeket támaszt a követelmény maradéktalan teljesítése iránt,¹¹ de nagy mértékben azért is, mert nevelőink nagy százalékának idegen származása a legjobb akarat mellett is képtelenné tehette őket

arra, hogy azt a magyar lelkeséget, amiben nem nőttek fel, amit csak külsőségeiben ismertek, képviseljék. Az itt mondott „nagy százalék” csak egyéni statisztika, amit nemcsak bizonyos valószínűséggel állapíthatunk meg megfigyelés alapján, de amit bizonyos számú évkönyv, a nevelési tárgyú folyóiratok régebbi számainak átlapozása meggyőződéssé erősít. Megvan ennek a természetes oka is, hiszen csak arra kell gondolnunk, hogy birtokos nemességünk, amely annyi igyekezettel helyezkedett el egyéb értelmiségi pályákon, a tanári pályát csaknem teljesen elkerülte. Az utánpótlásnak nem is lehetett más forrása, mint a nagyjában idegen kispolgárság és alacsony tisztviselői réteg, valamint a nagyon gyéren felemelkedő falusi gyermekek, akik azonban — éppen mivel kisebbségben voltak — az idegen tömeg által képviselt szellemhez többnyire alkalmazkodtak.

Nem lehet céлом éppen itt és az előzmények után értékelni — elég kevésbé bizonyító adatok alapján — ennek a ténynek tagadhatatlan előnyeit és az abból eredő hátrányokat: kétségtelen azonban, hogy a nevelésünk kevésbé magyar jellegét kidomborító bírálatoknál ki kell emelni azt is, hogy fiaink nem lelkesedtek túlságosan a nevelői pályákért és szívesen engedték át olyanoknak, akik azokat örömmel töltötték be. A nevelés színvonala nem is szenvedett csorbát, de (kérdésünk ilyen felvetésénél) éppen a magyarság alkati jegyeinek érvényesülését nem várhattuk azoktól, akik csak kezdtek magyarok lenni.

A helyzet ma lényegesen megváltozott: aki azonban hajlandó arra, hogy a tanítás munkáját ebből a szempontból is vizsgálat tárgyává tegye, kétségtelenül tehet érdekes megfigyeléseket magyar származású és nem magyar származású nevelő között. Nem a munka értékében, természetesen. Csak a munka menete, a tanítványhoz való viszony, a több-kevesebb közvetlenség, a rendszerességről alkotott felfogás a tanításban, a tanulók munkájának értékelése az osztályozásban, a tekintélyről alkotott felfogás más, mondjuk.

Összehasonlítás kedvéért ide írjuk a német E. Spranger egy hasonló tárgyú cikkének megállapítását:

„Das Volkstum als geistig prägende Macht ist *vor* dem Erzieher und *vor* dem Zögling. Es ist über dem Erzieher und *v.ber* dem Zögling. Es formt beide, es verpflichtet *beide*. Sie begegnen sich im erzieherischen Sinn erst dann, wenn diese geistige Vorgegebenheit in ihnen wirksam ist — im einen Partner schon gewiß und sicher; im andern nur als dunkles Suchen und Ahnen angedeutet.¹²

Ha a tanító- és tanárképzés figyelne erre a problémára, sok félreértésnek vehetné elejét, tudva, hogy minden nevelő szeret

és akar tanulói lelkébe belelátni, azok nyelvén beszélni legfeljebb nem tud.

Tegyük fel ezek után azt a kérdést, hogy tanulóink lelkének ismerete, a nevelőnek alkalmazkodása ehhez a lélekhez minden további nélkül magyarrá tenné-e nevelésünket?

Bizonyára nem. *Magyarnak kell lennie annak a tartalomnak*, ami a nevelés keretét betölti. Ezzel jutunk el a jó *tanterv* kérdéséhez.

A tantervnél nem azt vizsgáljuk, hogy az anyag beosztása jó-e, hogy mennyire simul a fejlődő emberi lélek alakulásához. Nem is az általános hasznossági szempontot vesszük alapul, hanem néhány olyan tényre mutatunk rá, amelyek nemzetünk további fennmaradásának már a nevelésnél kezdődő feltételeit világítják meg. A tanterv értelmezése itt az anyagot és azt a szellemet is jelenti, amit a nevelőnek anyaga továbbadásánál képviselnie kell.

A nevelés ideje alatt nem nyújthatjuk az emberi tudás teljességét, bizonyos szempontok szerint választunk a rendelkezésünkre álló, csaknem határtalan gazdagságból, és ez a kiválasztás már nagy lehetőségeket ad mindenféle törekvés érvényesülésére. A sok tudományanyagból kiszemelt tárgy sem kerül minden részletével a növekvő ifjú elé, azon belül is nagyfokú egyszerűsítésre, összevonásra van szükség: könnyű elgondolni, hogy az ilyen tevékenység, bizonyos részletek kiemelése, mások elhanyagolása mindenirányú beavatkozásnak mennyi lehetőségét rejti magában.

Az első világháború végéig az általános műveltség jelszavával próbálták az egyes tudományok leglényegesebb eredményeit tárgyilagosan valamilyen egységgé kovácsolni. Csaknem kizárólag értelmi oktatás folyt az iskolákban, melynek eredménye nem túl összefüggő, szerves egységgé sohasem kovácsolódó enciklopédikus ismeretanyag lett.

A magyar köznevelés intézményeinek, nevelésünk irányítóinak nagy tévedése az volt, hogy az elméletben egész Európában hirdetett általános műveltség-elveket a gyakorlatban nem akarta színezni; nem vette észre, hogy mások az elv fenntartása mellett beleviszik különleges céljaikat is a nevelésbe. Meggyőző erővel éppen a mi nemzetiségi iskoláink bizonyítják állításunk helyességét. Nemcsak az erdélyi szász iskolákra gondolunk itt, amelyekről R. Gooss¹³ már kialakulásuk idejére visszamenve is megállapítja, hogy a népközösségi gondolat, a népi összetartozás érzésének ápolása terén elsőrendű szerepük volt, bár ez a példa a legjobb, hiszen ezek az iskolák korszerűség szempontjából is mindig elől jártak, és a neohumanizmus, az általános

műveltség eszményét is minden erővel elérni igyekeztek. Hogy azonban szerves részei voltak annak a politikai műnek, amelynek a szászág megmaradását köszönni véli, az tagadhatatlan.

„In ihrer neuen Heimat — írja Gooss — musste die Berührung der Kolonisten mit ihren nichtdeutschen — kulturell und wirtschaftlich minder fortgeschrittenen — Landesmitbewohnern, mit den Angehörigen des magyarischen Staatsvolkes, den dort angetroffenen slavischen Voikssplittern und den auf dem Königsboden (Sachsenland) lebenden Rumänen ein übriges tun, dass die eigene völkische Wesensart noch schärfer von -der fremdnationalen Umgebung abhob, verinnerlichte, vertiefte.”

Mindez történt a mi gyanútlanul oktató iskoláink munkájával párhuzamosan, itt és más nemzetiségeinknél a nélkül, hogy bizonyos frázisos hazafiságnál egyebet — ami az idegeneket inkább sértette, mint együttműködésre ösztönözte — állíhattunk volna vele szembe.

Ezekből a tényekből, két világháború közti nevelésünk tanulságaiból minden nehézség nélkül megérthető, hogy nevelésünk magyarságának legfőbb feltétele egy a nemzet egészét szem előtt tartó, a nemzeti élet igényeiből fakadó, előrelátó kultúrpolitika, egy abból eredő tanterv, ahhoz alkalmazkodó általános és részletes utasítások.

Németországban 1938-ban és 1939-ben a közép-, közép-fokú és népiskolai reformok alkalmával¹⁴ határozottan leszegezték a következő elvet: „Nur wenn der Bildungsstoff unter Verzicht auf vermeintliche Lückenlosigkeit sich auf das Notwendige beschränkt und den nationalsozialistischen Grundsätzen entsprechend richtig ausgewählt wird, kann der Unterricht in die Tiefe dringen und seine Bildungsaufgaben erfüllen.”

Mi természetesen magyar szempontból való tantervi kiválasztásra gondolunk. Kis nép — amint előbb Svájc példájánál láttuk — sokkal inkább kénytelen megalkudni, az élet mindig változó valóságaival számolni, semhogy egy vagy más elv maradéktalan megvalósítását írhatná zászlajára. Van azonban egy cél, amit soha nem lankadó figyelemmel, mindig megújuló buzgósággal kell szolgálnia: az egzisztenciális követelmények föltétlen érvényesülését.

Csak ilyen, létünk törvényeibe mélyen belelátó, bátor, biztos értékelésen alapuló, felelősségteljes, józan ítélet alapján végzett kiválasztás vihet el a magyar iskola tantervéhez. A nevelés nemzetneveléssé a magyar lélek ismerete, a nevelői személynél magyar lelkisége mellett is csak akkor válhatik, ha a magyar élet problémáira előkészít, ha a tanterv, aminek alapjára támaszkodik, tartalmi magyarságot visz a nevelés minden emberre érvényes, formális törvényeibe.

Jelenkori magyar életünknek három olyan létkérdése van, amelyeknek megoldásától jövőnk kialakulása függ:

1. Sikerül-e hazánk magyar rétegének, elsősorban a sokat emlegetett népi tartaléknak erősödése, mennyiségi és minőségi gyarapodása, nemzeti életünkben való megfelelő elhelyezkedése úgy, hogy az egész folyamat fejlődés, új értékek teremtése, új erőknek a közös cél szolgálatába való állítása legyen?

2. Hogyan egyeztethető össze ez a mindenek fölött álló feladat idegen nyelvű honfitársaink jogainak tiszteletével, a velük való együttélés módozataival?

3. Hogyan sikerül a most még egész Európában hangoztatott, faji alapon álló, nacionalista felfogást, — amely, amint előbb kifejtettük, a nem egy népfajból szervesen kialakult állam kereteit szétfeszíti — olyan elméletté nemesíteni, amely a magyar haza eszméjét emeli minden fölé, amelybe minden jószándékú egyén és csoport belefér, amely olyan feltételeket teremt, hogy a benne való megmaradás leszakító törekvések ellenére is kívánatos maradjon?

Ezek a kérdések látszólag nem tantervi vagy iskolai problémák, de azokká válnak, mihelyt megkérdezzük, hogy hol ismerkedik meg velük a felnövő fiatal magyar? A felelet sok forrást nevezhetne meg: egy bizonyos, és ez az, hogy a mai iskolában nem. Legalább is nem olyan mértékben, hogy élete további folyamán programmá tehetné a történelmet, képességgé az összefüggésekbe való gyors belátást, tudássá vagy cselekvő intézkedéssé a sokszor bemutatott és helyesnek ítélt példát. És bizonyos az is, hogy a különböző források saját érdekeik, világnézetük, felekezetiük, származásuk, politikai és egyéni érvényesülésük színére festik át a csak tárgyilagosan, tapintattal és jóakarattal előadható, egységes szemléletet kívánó ösztönzést vagy feladatot. Ezeket a kérdéseket tervszerűen tárgyaló nevelőmunkát neveztek előbb idézett könyvünkben politikai nemzetnevelésnek, és meg is kíséreltük összhangba hozni a célt a nevelés európai értelmezésével.

A magyar gyermeki lélek ismeretén, nevelőink magyarságán kívül nevelésünk tartalmi magyarságát tartjuk nevelésünk magyarsága harmadik feltételének.

Ez a követelmény azonban már kivezet az iskolából, elvisz újból a kultúrpolitika és tovább a nemzet lényeges kérdéseiben egységesen gondolkozó közvélemény kialakításához. Az iskola mindig tükre a nemzeti életnek: néha valamivel előbb jár, néha kicsit bizonytalanokodva elmarad, de nem adhat mást, mint amit az a miliő sugároz feléje állandóan, amelyben él.

Ennek az életnek kell olyan alkati egységgé összeformni, amelyben minden mélyebb érték, minden magasabb képesség a nemzeti jegyet is magán viseli akár akarjuk, akár nem. Ilyen élet megvalósítását a nevelés elősegíti, tudatosan és tudományosan szolgálja, de ismét csak az egész nemzeti életből meríthet, amelynek folytatását biztosítja, nem megszakadását munkálja.

Végső következtetésünk tehát: amilyen mértékben magyarok vagyunk lélekben, és hivatástudatunkban, amilyen mértékben alkalmazkodik nevelésünk tartalma életünk igényeihez, olyan mértékben végezhetünk nevelést magyarul Európában.

Irodalom:

- ¹ *Trefort* Ágoston: Beszédek és levelek. Bpest, Méhner, 1888. 115. 1.
- ² *Szekfü* Gyula, szerk.: Mi a magyar. 489—490. 1.
- ³ U. ott 492. 1.
- ⁴ *Szombatfalvy* György: A magyarság egységének problémája. Társadalomtudomány, 1943. 3. sz.
- ⁵ *Imre* Sándor: A nemzetnevelés fogalma. Társadalomtudomány, 1943. 1-2. sz.
- ⁶ *Kornis* Gyula: Kultúra és politika. Bpest, Franklin, 1928. 10. 1.
- ⁷ *Szekfü* Gyula, szerk.: Mi a magyar. A Magyar Szemle Társaság kiadása, Bpest, 1938.
- ⁸ *Karácsony* Sándor: Nevelésünk magyarságáról, Debrecen c, napilap, 1943. máj, 14.
- ⁹ *Kincs-Nagy*: Új magyar nevelés. Papp István cikke. Bpest, Methosz, 1942. 206. 1.
- ¹⁰ *Rühlmann*, Paul: Die Schweiz. Részlet a „Politik und Pädagogik im Ausland” c, kötetből. Leipzig, Teubner, 1931. 65. 1.-tól.
- ¹¹ *Kiss* Árpád: Mai magyar nevelés. Debrecen, 1943, L. különösen a nevelővel foglalkozó két fejezetet.
- ¹² *Spranger*, Eduard: Volkstum u. Erziehung. Die Erziehung, 1937-38, évf. 377. 1.
- ¹³ *Gooss*, Roderich; Die siebenbürgischen Sachsen in der Planung deutscher Südpolitik. Wien, 1940. S. 56, 60.
- ¹⁴ Idézi *Peters*, Hans Georg: Das Problem der pädagogischen Vereinfachung. Die Erziehung, 1942/43. 1-2. sz.

MAGYAR NEVELÉS

Írta: Karácsony Sándor

Már mindjárt az maga a kérdéses, mit értsünk a nevelés magyar voltán? Úgy kell-e nevelnünk, ahogy a magyar ember általában véve eddig is nevelni szokta a gyermekeit, vagy pedig van egy bizonyos fajta törvényszerűsége a nevelésnek, mely eltér másfajta nevelési törvényszerűségektől és ez a magyar nevelés. Ez utóbbi esetben az a feladat vár reánk, hogy ezeket a törvényszerűségeket megfigyeljük, megállapítsuk, összegyűjtjük, kodifikáljuk és úgyszólván mai kelettel kezdjünk egy újfajta nevelési rendszert. Második esetben egy régóta, talán évezredek hosszú során át élő és ható családi nevelési formát installálunk be jogaiba, miközben annak érvényt próbálunk szerezni a köznevelés terén is. Azt hiszem, gyakorlati szempontból az lesz legokosabb eljárás részünkről, ha egyik felfogáshoz sem ragaszkodunk mereven, hanem ahogy a szükség kívánja, érvényesítjük egyiket, másikat is.

Még így is elhangozhatik egy igen léhűtő, vagy legalább is túlbuzgalmakat csillapítani akaró kérdés: van-e ilyesmire egyáltalában szükség. Hát nem az a magyar nevelés, ami Magyarországon éppen folyik s folyt már megelőzőleg szépen, több mint ezer éve. De hessegessük el magunktól ennek a kérdésnek a kísértő szelidséget. Miért, miért nem, a neveléstudomány nagy magyar művelőit mostanában s a mai időket megelőző időben egyformán nem izgatta az a probléma, mit jelent magyarul ez a szó: nevelni. Jól emlékszem azokra a meghatározásokra, amelyek tanárjelölt koromban engem iparkodtak eligazítani ennek a fogás kérdésnek az útvesztőjében. Okosak voltak, minden részletre kiterjedők és sokfélék. De volt egy csodálatos közös hiányosságuk. Nem azt írták le tudományos pontossággal, ahogy csecsemőkoromtól tanárjelöltkoromig engem és a velem egykorúakat nevelték, hanem — Isten tudja mit, de valami egészen mást. Tudós és szeretett professzorom tehát minden jóindulata és jólértesültsége ellenére voltaképpen adósom maradt azzal, hogy mit értsünk magyarul nevelésen s megajándékozott helyette, nem panaszkodhatom, bőkezűen és valódi értékekkel. Csak éppen úgy jártam az értékekkel, mintha beválthatatlan idegen valuta

tömte volna degeszre a bugyellárisomat. Az adott körülmények között nem vehettem semmi hasznukat.

Adott körülményeim ugyanis még a hazánkban kínálkozó lehetséges alkalmak között is kiváltképpen magyarok voltak nevezetesen. Magam is magyar voltam. Az engem eddig ért nevelő hatások is magyarok közt értek. Arra is készültem, hogy későbbet lehetőleg magyarokat érjenek belőlem áthatón is nevelő hatások. Mit értem illetéknéppen az osztályrészemül jutott nagyrészt néniét, azonkívül francia, angol, olasz és más népek pedagógusaitól származó meghatározásokkal? . . .

Egészen bizonyosan magyar módra neveltek apám, anyám, két nagyapám, nagynénéim, nagybátyáim, unokatestvéreim, hiszen tiszta magyar származásúak voltak valamennyien. Magyar, sőt helvét hitvallású volt az a község és az a tanya, amelyben felnevelkedtem. Mindenki magyar, sőt mindenki református volt Földesen az én gyermekkoromban, mindössze a patikásnéról rebesgették, hogy katolikus, azt is olyan formában, mely szerint nem tudhatni azt se pontosan, meglehet, hogy csak affektál. Később Debrecenbe kerültem, annak megint kálvinistábbik felébe. Magyarnak egyébként magyar volt az egész Nagy-Debrecen, jellemző rá, hogy minden újat szomjasan váró fülem nyolc esztendőn át más német szót, mint amely a kollégiumi német órán hangzott el, nem tudott beinni benne egyetlenegy alkalommal sem. De azért nem árt ezt hangsúlyozva aláhúzni s úgy emlegetni mégsem. Mert a kollégium gimnáziumában a tanároknak a nevei is másként hangzottak, mint például a magyar állam ugyanott működő főreáliskolájában. Amazokat így hívták: Karai, Szabó József, Szabó Márton, Kulcsár, Harsányi, Zalányi, Nyáry Simon, Mácsai, Tóth, Révész, Kecskeméthy, Bócsy, Török, Sinka, Gulyás, Oláh Gábor, Szeremley, Halász, Nagy Zsigmond, Nagy Elek, Falábú; amazokat: Beczner, Piribauer, Jaszencsák, Zimmermann, Palugyánszky, Kovaliczky, Krisztián.

Nos tehát, a kollégiumi tanárok is magyar módra neveltek engem, hiszen maguk is magyarok voltak, magam is magyar voltam; hetven osztálytársam, hétszáz kollégiumi tanulótársam nemkülönben. Tudós és szívem mélyéből őszintén szeretett pedagógiai professzorom azonban sohasem fejtegette, emlegette előtünk nevelésünk módját, sajátosságait úgy, mintha ez a nevelési mód és sajátosság éppen magyar voltával tért volna el más nevelési módoktól és sajátosságoktól. Annyira nem cselekedte ezt, hogy bennem majdnem meg is fogamzott két — mai eszemmel már tudnám, de akkor honnan álmodhattam volna, hogy: balhiedelem. Az egyik, mintha úgy nevelni, ahogy minket neveltek, félnevelés lenne; a másik, mintha a nevelésnek csak egy

módja lehetne helyes s mert ahogyan minket neveltek, az ettől az egyetlen helyestől eltér, ezért helytelen, ezért kell az egyetlen helyesnek a meghatározását és elsajátítását az egyetemen megtanulni jól.

Ebből a szempontból tehát föltétlenül probléma és problémául vethető fel megkérdeznünk: mit tarthat a magyar ember nevelésnek és hogy viszonylik a magyar lélek nevelői magatartása a nevelésnek ahhoz az elméletéhez és gyakorlatához, amely mai napság a magyar egyetemeken és iskolákban él?

Van aztán, még mindig meglehetősen a felületen, egy másik probléma is. Azok a nálam jóval vagy kevéssé idősb emberek, akik engem és generációmat nevelték, magyaroknak magyarok voltak ugyan, de nem mondhatnám, hogy ugyanilyen bizonyossággal XIX. századvégiek vagy XX- századelejkiek lettek volna. Ifjú-, sőt gyermekkorom óta él bennem a sanda gyanú, hogy nem arra neveltek, ami azután, mikor felnőttem, valóban is bekövetkezett. Elevenen emlékszem azokra a vitákra, amelyek annyiszor megterültek családi asztalunk fölött s szinte havonként ismétlődtek. Különösen a sörkereskedő nagybátyám hányta szemére gyakran gazdálkodó édesapámnak, hogy nem érdemes a földdel bajlódni. Issza szomjasan az emberi veritéket a föld s alig ad valamit a teméntelen fáradozásért. El kell adni a fél, legfeljebb másfél percentet jövedelmező katasztrális holdakat s biztos értékpapírosokat kell vásárolni az áráért. Attól fogva az az egyetlen fáradságérzése az embernek, amit a kuponok levágásával esetleg járó izomláz okoz. Abba még nem halt bele egyetlenegy részvényes sem. Jómaga, fővárosi ember lévén, ezt is cselekedte apai örökségével. Kapott is a tőkéréért a végén annyit, hogy mikor felvette, éppen kitelt belőle a villamosjegy ára nemcsak odamenet, de még visszajövet is. Édesapám passzionátus gazda volt, ezért aztán nem követte példáját. Abból azonban világért sem csinált titkot, hogy maga se tartja magát ezért a makacskodásért valami túlságosan bölcs, okos és belátó embernek. Ugyanilyen tanulságos, hosszú élet kölcsönözte bölcs szülei féltő szeretettel óvtak bennünket a csatangolástól, pláne, ha még testi töredelemmel voltak párosulva. Hogy is sejthették volna, hogy közülünk a legfiatalabbak éppen csak ha megkezdik tizennyolcadik életévüket s máris nyakukba szakadhat a frontélet minden viszontagsága és önálló iniciatívát követelő életformája.

Nemcsak az irányító elvekre emlékszem híven és részletek-bemenően. Arra a heves ellenkezésre is emlékszem, amelyet ezek az elvek kiváltottak belőlünk, fiatalabbakból. Csodálatosképpen nem értettünk a földi javak teaurálásához és szinte ott zúgott

már az idegeinkben a reánk várakozó későbbi négy-öt-hat esztendő. Szüleink szemében léhák, bohémek, pazarlók voltunk egyfelől, másrészt világcsavargók és cigányéletkedvelők. Valójában pedig készültünk olyan életre, amelyről szüleinknek, nem érvény addig olyan komoly háborút, melyben nemzetünk is résztvett, sejtelmük is alig lehetett.

Két nagy tévedésben leledzettek szegények, így cselekedvén. Tapasztalatokban megőszülve nem gondoltak arra, hogy tapasztalataik a XIX. század 60-as, 70-es, 80-as és 90-es éveire, no meg a XX. század első évtizedére vonatkoznak s nem föltétlenül érvényesek tanulságaik a XX. század egész első felére. Másik tévedésük az volt, hogy gyermekeiket és ifjaikat eo ipso tökéletleneknek, magukat ellenben tökéleteseknek gondolták. Pedig szerfölött relatív látásmód az ilyes. Adva van két puska, egyikben hat töltés, másikban csak egy. Vajjon melyik a tökéletesebb? Két ember közül hasonlatosképpen az ifjú ember, aki még nem lőtte el töltései javát, vagy az öregebbik, aki legfeljebb még egyszer-kétszer ha célba találhat a földi lét során. Bizony az öreg a tökéletlenebbik fél. Ha az ellenkezőjét állítaná, mondván, kérem én az életemet a lehető legtökéletesebben töltöttem el, már maga ez az állítás olyan tökéletlen beszéd volna, hogy nem volna érdemes a meghallgatásra. A fiatalabbik meg, legalább is lehetőségei szerint még, élhet tökéletesebben ott, ahol a másik már csak elrontott életének kudarcaiban borong.

Nem tudom, nem itt kezdődik-e valahol nevelő magunktartásának a magyar módja, ahogy nem tudjuk, nem bírjuk magunkat gyermekeinkhez képest tökéleteseknek érezni. Hiszen ha mi tökéletesek volnánk, már be is fejeződhetnék velünk a világtörténelem. Különben sem lehetek saját személyemben az egyetlen tökéletes ember. Osztályomban hetedmagammal tanítók, azok is mind tökéletesek. Valószínű, hogy a bé-szakaszban oktatók is azok. Ha kimegyek az utcára, csupa magamnál is tökéletesebbekkel találkozom, hiszen nekem, a tanárnak, jósz szerint csak a diákok köszönnek előre. Szinte lehetetlen, hogy ezek a most élő nagyon tökéletes emberek ne hoznák rendbe a világot- Mégis, mit látunk lépten-nyomon? A nevelési elvek egymásnak is, maguknak is ellenmondanak. Minduntalan előlkezdik a tökéletesítést. Ezzel szemben a nagyon tökéletes, legjobb jelenlegi világgal tökéletesítik a nagyon tökéletlen ezután való világot, a holnap világot.

Ez az eljárás megint problematikus. Mihelyt XX. századi látásmóddal közeledem hozzá, már is szkepsizist kell hogy érezzék összes eredményei iránt. Kétségek gyötörnek. Az-e az én igazi dolgom, hogy a magam csalhatatlan igazságait kolportáljam? Miért éreztem akkor ifjúságom idején akkora averziót apáim

csalhatatlan igazságaival szemben? Nem nyílt azóta az egész emberiségnek valahogy kijebb a szeme? Vajjon nem az ellenkező volna-e tulajdonképpeni kötelességem? Őszinte gyónásféle? Egészen bizonyos, fiaim, hogy nem jutottam el a végső megoldásig. Csak az a baj, hogy gyarló ember létemre nem tudom ezt magamnak be is bizonyítani. Azért közlöm veletek mindazt, amit én látok és ahogy azt a tudomány mai állása mellett, jelenlegi eszközeivel és módszereivel az emberiség legjobbjai látják. Hátha ti tovább juthatnátok, ha egy kicsike kis lépéssel is s bebizonyíthatnátok hogyan és miben tévedünk mi.

Ebből a második szempontból tehát az a probléma, hogy viszonylik a XX. század *nevelési* gondolata a nevelésnek ahhoz az elméletéhez és gyakorlatához, amely mai napig a magyar egyetemeken és középiskolában él.

Mindezek azonban apró hibácskák volnának. Kifornná magából a magyar nevelés maga erején könnyen. Az élet a maga könyörtelen realitásával segítene. Elvégre magyarok élnek Magyarországon mégis és ma van ma éjfél óta szakadatlanul. A ma praktikus szükségletei rákényszerítenék apródonként az iskolákat, hogy életszerűen viselkedjenek benne. A magyar lélek is érvényesülne tíz-húsz esztendő múlva még akkor is, ha nem nagyon akarna, nem igen merne és alig-alig tudna egyébként. Az első világháború vége óta magunk portáján és magunk kenyereén élünk. Hovatovább mindinkább átmegy még az idegeinkbe is, hogy magunk urai lettünk.

Van azonban annak a fajta magyar nevelésnek, melyben a mi generációnk felnőtt, egy harmadik-féle fogyatkozása. Erre aztán már minden béketűrésünk és derülátó alaptermészetünk ellenére is rá kell mondanunk zordon komolysággal, hogy: öreg hiba. Elkeresztelnem nem nagyon akarózik, megpróbálom pontosan körülírni.

Két végzetes következményében tükröződik legtanulságosabban. Bizonyosan mások is tapasztalták már, rajtam kívül, hogy egyetemet és középiskoláthagyott nadrágos embereink nem valami büszkék iskolákban szerzett kultúrájukra és nem valami égő buzgalommal fáradoznak annak sem a gyakorlásában, sem a gazdagításában. Sőt, Uram bocsá', még a pusztá megtartásában sem. Széles e világon sehol másutt nem találkoztam olyan u. n. „végzett” emberekkel, akik azzal kérkedtek volna, hogy mindent „kiizzadtak”, amit gyermek- és ifjúkorukban ügyelbajjal beléjük töltögettek gondos és szerető öregeik, csak nálunk. Művelt köreink már nem is árasztják a léghört, hanem pusztító Nemereként viharozzák maguk körül a nagy tanulást, hogy az ember tanul-tanul a tanintézetek padjaiban hosszú esztendő-

kön át, de amit ott magábaszedett, kint az élet harcmezején nem veheti semmi hasznát. Majd csak odakint, gyakorlatból fogja elsajátítani ki-ki mindazt, amire komolyan szüksége lesz. Az idebent gyúlt gezemice meg csupán virtuskodni jó. Vagy azt mutogatnom, hogy milyen jól megmaradt az eszemben mindmáig, noha semmire sem való (hiába mégis jó eszem van nekem, no). Vagy arról vizsgálom minduntalan, milyen alaposan elfelejtettem közben a legeslegapróbb részleteit is (hiába, mégis ökonomikus eszem van nekem. no. Kiveti magából, amire semmi szüksége nincs).

Beborozott kompániákban találkozhatni mind a két típussal elégszer. A „jóeszű” már éjfél előtt jelentkezik magától, keresni sem kell valami szorgosan. Elmondja a fél Vergiliust „kívülről”, az Odisszeiából is tud egynehányszáz sort. De a „kis Beöthy”-t is tudja elég folyékonyan. A koszinus-tételt nemkülönben. (Le is vezeti, ha papírt meg ceruzát kerít neki valaki nagyhirtelen.) Hát még a növények latin neveit. Taraxacum officinale gyermekláncfű, ugye bár. Cucurbita pepo a te fejed, kérlekálással. És tudjátok-e még, feleim, kik voltak a ghuefek és kik a ghibellinek? Plagál-zárlat pedig az én gyenge ifjúságom idején az volt, mikor a végső tónika-akkordot nem a domináns előzte meg, hanem a szubdomináns. Így van ez, drága barátaim azért, hogy én mai napig csak egy rongyos falusi adóügyi jegyző maradtam.

A másik típus szemérmes s jóval éjfél után hallatja szavát legelőször. De aztán bátorságra kap s egyre sürgetőbben nyaggatja az adóügyi jegyzőt, hogy kérdezzen. Fogadjunk, édes komám, azt se tudom, tök-e vagy túrós éték. Schmalkaldeni szövetség, azt mondd? Várjál egy cseppet, ez mintha rémlenek; ötödikbe tanultuk, állattanból, a szövetek között. . .

Groteszk szimptomái ezek egy nagy betegségnek. De hiszen világszerte rengeteg adatot tanulnak a diákok, a legtöbbet, sajnos, talán eleve is mielőbbi elfelejtésre szántan. Ebben a formájában mindössze annyi a meggondolkoztató, hogy nálunk úgyszólván semmi sem marad meg, túlságosan magas a természetes elporladás percentszáma. Közösségünkben nem novellisztikus alak, nem is kabaréfigura az olyan filozófiatörténetből valaha vizsgára állott ember, aki Descartes nevének hallatára a legintenzívebb fejtörés után, tréfánkívül nem tud egyébbel reagálni, minthogy rávágja: „Gondolkozom, tehát vagyok”. Ne tessenek azzal replikázni, hogy „hát nem elég ennyi?” — mert nem elég. Azzal se, hogy „külföldön se tudnak többet”, — mert bizony többet tudnak.

Főképpen pedig többet élnek vele. Nemcsak tudnak emezt-amazt, hanem felhasználják, amit tanultak, abban a felsőbb-

rendű életben, ami elüt a másmilyen élettől éppen azáltal, mert módszereiben, tartalmában és stílusában a magasfokú kultúra a gyertya, a kovász, meg a só. Nem okvetlen fontos emlékezni a schmalkaldeni szövetségre, a plagál-zárlatra, a gyermekláncfű latin nevére, a koszinusz-tétel levezetésére, Beöthy Zsolt véleményére Kemény Zsigmondról, vagy arra, hogy kezdődik az Odisszeia és hogy végződik az Aeneis második éneke. Az a fontos, van-e filozófiai értelemben is egészséges történet szemlélet. Kihallom-e, ha hangversenyen ülök, vagy rádiót hallgatok, az összhangokat a zenekar lármájából. Szerves egységben vesz-e körül egész életem folyásán a teremtett világ, vagy csak zagyva tarkaságnak és összeviesszaságnak érzélem az egészet. Tudok-e törvényszerűen viselkedni is ebben a teremtett világban, vagy egyszerűen ráborul és agyonnyom, mint valami levegőtlen, szűk áristom. Meglátszik-e azon a könyvön, amit éppen olvasok, és ahogy olvasom, az az egynehány boldog óra, amelyeken egykor Kemény Zsigmonddal, Vergiliusszal, Homérosszal, másfelől Beöthy Zsolttal és más hozzá hasonlókkal vagy nála különbekkel eltársaloghattam. Nos, tehát, nincs. Nem hallom. Szédülök vagy apatikusan ámolygom. Tétován stagnálok, esetleg tévedezem ide meg oda. Ami pedig az olvasmányaimat illeti, ne fagass, mért nem olvasok már régóta semmit. Vagy szemetet olvasok „pihenésül”. Ha pedig történetesen mégis olvasok, hát arról egykori diákságom édeskeveset tehet, iskoláim meg még annál is sokkal kevesebbet.

Ne csodálkozzunk rajta, ha ez a magas kultúra aztán nincs beleépítve a magyar életbe. Nemcsak úgy nincs beleépítve, hogy a magyar civilizáció nem a magyar kultúra vetülete, hanem a nyugateurópaié. Azt értem ezen a kijelentésen, hogy, egészen csak példának okáért kiragadva a gazdag választékból, nálunk a Beszkárt megállóin annakidején nem azért jelentek meg a belülről kivilágított, köröskörül reklámképekkel kiteremtett, Budapest közlekedési térképével ellátott megállóhely-oszlopok, mert a magyar élet fejlődése éppen így hozta magával, így következtek a dolgok sorrendjük egymásutánjában, hanem azért, mert nem sokkal azelőtt Bécsben ugyanilyen oszlopokat állított az ottani közúti villamos vasúttársaság.

De, ismétlem, iskolai nevelés közben elsajátított magas-kultúránk egyébképpen sincs szervesen beleépítve a magyar életbe. Úgy sincs, hogy az alsóbb néposztályok rétegeiben teljes-tökéletesen hiányzik a rezonanciája- Nem érti, nem követi, nem méltányolja, sőt, nem is tiszteli az alsórend a felsőrend tudományát. Nem hiszi, hogy abból valami jobb vagy szebb fakadhat-nék. „Úri huncutság” a neve, félig csodálkozó, félig bosszús kaccantás a jutalma, ha valami mégis szuperál: „No nézd már,

mit ki nem talál az a csavaros eszű német”. Hiszen mindez lehet félig komoly, félig tréfás magatartás is. Az azonban már mégiscsak nyílt visszautasítás, ahogy, különösen a parasztság, távol tartja gyermekeit a magasabb műveltségtől s egyáltalában nem siet őket iskoláztatni. Nem szabad ezt szőröstől-bőröstől azon az egy számla-lapon nyilvántartani, hogy nehezen kultúrálható, sőt, egyenesen ellensége a kultúrának. Még az sem volna elég magyarázat, amit más vonatkozásban már emlegettünk, hogy nem magyar az iskolánk, tehát a túlnyomó percentjében magyar alsó néposztálynak nem való. Leszámítva a leszámítandókat marad felderítetlen ok fölösen. Ezeket az okokat kísérsük most itt megkeresni.

Ügy, ahogy most élnek egymás mellett magaskultúra és népi kultúra, egyik a másiktól úgyszólván érintetlen, tökéletes izoláltságban, szinte párját ritkító jelenségek, legalábbis Európában nem lelni párjukat. Van népi kultúra Németországban is, hogy messzebbre ne menjünk, de ott gyökere a magaskultúrának. Nem is egyéb a magaskultúra, mint a népi kultúrának mint gyökérnek teljes pompájú kivirágzása. Beethoven, Bach, Haydn, Mozart és a német népdal egyazon néplélek szülőttei s a népdal úgy viszonylik a szonátákhoz, kantátákhoz és szimfóniákhoz, szórói-szóra, mint a gyökér a virágbaborult vagy gyümölcssei súlya alatt roskadozó koronához. Kant Imánuel és a német paraszt bölcsesége csak fokban és intenzitásban különböznek. A német államrend a német családi élet erkölcsi törvényeire van építve, ez amannak megbízható és természetes alapja. A német iskolában német az előadási nyelv.

Nálunk a magaskultúra úgy él és virágzik a népi kultúra mellett, ha nem is szakasztott úgy, de olyanformán, mint valami angol gyarmaton az európai fertály a bennszülött-negyedhez képest. Van civilizáció a gyarmatokon is, de ez a civilizáció nem a bennszülött-kultúrának a vetülete. Civilizáció és kultúra igazándiban csak az európai fertályban állnak a gyarmatosító nép szolgálatára, rajtuk kívül a bennszülöttek közül azoknak, akik megadták magukat és a gyarmatosítókkal kerültek életközösségbe. Zeneakadémiánk zenei nevelésének alapja nem a magyar zene. Színművészeti Akadémiánkon nem a magyar nyelv törvényei szerint tanulnak deklamálni. Azt tanuljuk, a zenében hét különböző hangunk van. Ez igaz, de nem magyar igazság. A magyar népdal természete szerint a zenében öt különböző hangunk van. Szilveszteri tréfának is groteszk, hogy Hosszú Zoltán meg Vaszary Piroska „Rómeó és Júlia” erkély-jelenetét székely nyelven adják elő. A vékonya is megfájdul az embernek nevéttében, ha ízes magyar deklamációt hall, annyira elszokott a füle tőle.

Hogy süllyedhettünk ilyen mélyre?

A szakadás a két kultúra között tragikusabb méretű, mintsem egykönnyen megmérhetnők. Hogy fogalmat alkothassunk róla, beszéljünk egyelőre egyébről.

Falusi vizsgán vagyok. Egzsámenten, ahogy ott mondják. A Tóth Eszter fia ül az első templomi padban, szembe a katétrával, ott ahol vasárnap délelőttökön tiszteletesné asszony szokott ülni. Azért ül éppen ő ott, mert nincs ki négyre s tiszteletes úr őt szólítja vallástanból legelőször. Így is három hétbe telt, míg a rektor úr annyira is meg bírta tanítani

— Mi vagy te, Tóth Imre, mondd csak bátran.

Tóth Imre kivágja büszkén:

— Én református keresztyén vagyok.

— Jól van, leülhetsz!

Ideje leülnie, mert a második kérdésre nem tudna mit mondani. Az anyja ott rí a boldogságtól a hátulso székben, hogy milyen derék, bátor, okos gyermeket szült ő erre a világra, ennek a községnek díszéül és virágjául. Kurátor úr unokája majd csak avégin következik. Első szék első: kurátor úr unokája, ő majd egy nagyon szép hosszú verset fog szavalni. Nyolcszor-tízszer előfordul benne, hogy „bárhová visz szerencsétek, ezt a hazát szeressétek”. Ez a régula: mindenkinek fia, lánya, unokája szerepel és a Tóth Eszter fia sem lehet kivétel.

... Nemrégiben meg nagyvásár volt a falu végén, a Gunár-kert mellett. El ne tévedjünk, a históriás énekesekhez szeretném vezetni azokat, akiket sok minden egyéb közt az ilyesmi is érdekel. Régesrég nagyvásár ez, senkit meg ne sértsen az emléke. Két fiatal összefogózik és szemelvényt énekel a legújabb szenzációból:

*Jánosi meg elment Szabadkára,
MeglESTE, hogy hol jön a vén pára,
Rárohant, miként egy vad tatár
S az aggnőt leterítette már.*

. . . Választás van. Hogy alkotmányos érzést ne sértsünk, mondjuk presbiter-választás. Mindegy az. A fiatal tekintetes urat választják ma meg, az öreg tekintetes úr, nyugoggyík, karácsonyharmadnapján meghalt, ó-esztendő utolsó estéjén temették templom után. A kortesek olcsón megszámitják a fiatalnak, mert tisztelték-becsülték az öreget. De a módját meg kell azért adni mégis, hiába. Hát leváगतott a tekintetes úr egynéhány birkát és ugyancsak csapra üttetett két-három hordó sert a kaszinóban, költőpénzül pedig mindenki kap egy vagy két koronát. Annak, aki nem reflektál a pénzre, a szaléliban van terítve, az

személyes vendége a tekintetes úrnak. De oda nem telepedhetik be ám úgy magától akárki, csak akit a főkortes beszélít. Meglesz a tekintetes úr egész bizonyosan, egyhangúlag presbiterünk lesz. Akkor is meglenne, ha ez a cím elmaradt volna, de ki halott már olyat. Az egész gyülekezet restellené.

Hol vagyunk? A példákat könnyen szaporítani lehetne, de minek? Ráismerhetni így is könnyen. A XVII-ik század második negyedében vagyunk. Az egészen nem más, mint jezsuita-iskoladráma. Néha forma szerint is pontosan ugyanaz, akkor iskolai ünnepély a neve. De így is az, a kicsípett, szinte már-már jelmez viselő gyerekekkel, akik azért hadarják olyan szédítő gyorsan a leckét (még a számtan példák kidolgozásakor esedékes szöveget is karbanmondva emlézték be az iskolában előzetesen), azért szavalnak, énekelnek, írtak tele vizsgalapot, amiért ősünk annakidején az említett XVII. században: hogy odaédesgessék kedves szüleiket az eklézsia közelébe, ahova azokban az évtizedekben már nem jártak önként akkora buzgalommal, mint előzőleg.

A vásári füzetes história meghaladta már Tinódi Sebestyén fokát, most valahol a Gyergyai Albert modorában van tartva. Szerelem is van benne, kaland is, ha másképpen nem megy, gyilkosság formájában. Kalandos-szerelmi regény a javából, itt éppen versben, de lehetne már bízvást prózában is.

Végül választás voltaképpen nincs. A zsinatpresbiteri elv választójogot ad ugyan minden nagykorú lekonfirmált református atyámfiaának, de ők bizony nem élnek vele. Nem elég a jogokat megadni, úgy kellene annak lenni, hogy valóságos élet pulzáljon ott, ahol most inkább csak jelképes gesztiók történnek, így hát a választási aktus átalakul. Olyan formát ölt, amiben aztán az atyafiak már biztosan és elevenen mozognak. Az uraságot valami nagy öröm érte, hát csap egy jó napot az embereinek. A másik magyarázat homályos is egy kicsit, meg nem egészen komoly. Más volna, ha tréfán kívül számítana a szavunk. De hát ne feledjük, a XVII. században vagyunk s akkor bizony még nem igen számított.

Ma már számít. Ma már a kalandos-szerelmi regények helyett is pszichológiai regények járnak. A színpadon is fejlettebb fokon mozog az élet, a XVII. századbéli formákat inkább csak a „műkedvelő” előadások őrzik és uzoválják.

Hiába azonban minden. Népünk a XX. században él, de a XVII. század formáit és tartalmát éli. Hiába viszed a legmodernebb mai színházi estére, csak a jezsuita iskoladrámát hallja ki a darabból. Azért szereti annyira a „műkedvelőt” is. A gyerek vizsgáján is csak azt méltányolja. Ha modernebb tanító kerül a faluba, megszólják, mert a gyerekek akadoznak az egészen,

nem kukorékolnak olyan hangosan és széleseben, mint az öreg rektor idejében.

Pszichológiai regényt is hiába adunk a kezébe. Ha van benne kalandos szerelmi regény, keret gyanánt, azt olvassa ki belőle, ha nincs, értetlenül vagy unottan dobja sarokba. A választás szent, komoly jogát is eladja sokszor egy tál lencséért. (Különösen akkor, ha észreveszi, hogy a „másik fél” se gondolja azt olyan százszázalékos komolyan, mint ahogy mondja.)

Mit jelent mindez?

Azt jelenti, hogy a XVII. század második negyedében megszakadt az addig egységes magyar kultúra gyökere s azóta a nép nem vesz tevőleges részt a fejlődésben, a magaskultúra meggyökértelen. Eredményei papíroson vannak meg csupán. Valóságban többé-kevésbé fikciók, ha gorombábban fogalmaznánk, azt is mondhatnók, Potyemkin-alkotások.

Papíroson felszabadult már a városi polgárság, a jobbágyság és az ipari munkásság is. Valóságban, a lelkekben — vegyünk egyetlenegy példát mutatóba — egy társaságbeli „úri”-ember, mondjuk, megyei notabilitás még mindig szívesebben adja a fiát előkelő pályára, mint „pudlispringernek”, vagy „vizesnyolcasnak”. De fordítva is, ha milliomos nagykereskedő is már a pudlispringer, vagy a vizesnyolcas, bizonyos megilletődést érez, valahányszor egy, nem is valami magasrangú megyei nagyság, csak egy főszolgabíró szóbaáll vele. Ugyanígy papíroson volt nálunk azóta barokk, rokokó, romanticizmus, realizmus, impreszionizmus, szimbolizmus és még egy pár egyéb — izmus. Magaskultúránk rezonanciája mai napig ott tart, ahol a nép. A nadragos emberek ezrei még mai napság is a XVII. századbeli „hitviták” világában élnek, legfőljebb a vita tárgyát képező „hit” világiasodott el egy kevésbé. Kalandos szerelmi regényt olvasnak. Jezsuita iskoladrámában gyönyörködnek.

Nem kell hozzá nagyon eleven fantázia, könnyű ezek után kitalálni, mi a magyar nevelés kardinális hibája. Maga ez a gyökereszakadtság.

Mindaddig, míg a XVII. és a XX. századot valamiképpen át nem hidaltuk, *visszamaradt*, megkövült, mozdulatlan kultúra bűvkörében vesztegel *népünk*. *Gyökértelen*, vázában hervadozó kultúra birtokosa marad *felső néposztályunk*. *Műveletlen középosztály* öröklődik a nép és szofokrácia két malomköve közt.

Ha pesszimista ember mondana ilyet, szavahihető ember létére, irtózatot volna hallgatni. Én azonban nem vagyok pesszimista. Feltehetem tehát a kérdést: quae cum ita sint, mitévők legyünk?

Hármas feladat előtt állunk. Nevelésünket, a szerint, amint bajaink diagnózisa diktálja, egyszerre kell modernné, magyarrá és hatékonyá tennünk. Nem panaszkodhatunk ugyanis, a mostanában elmúlt évtizedek folyamán reformban igazán nem szükkölködhetünk, különösen pedagógiai téren és elsősorban a középiskolát illetően. Hol bevezették ezek a reformok a gyorsírást az egyetemre előkészítő gimnáziumokba, hol törölték megint a tantárgyak sorából. Ugyanígy járt a közgazdaságtan is. Az egészségtant kezdteben a hetedik osztály kapta. Aztán lekerült a negyedikbe ez a tantárgy. Ma a negyedik osztály is, a nyolcadik is tanulja. Voltak napok, mikor egy-egy középiskola kapuján háromféle cím és jelleg díszelgett egyidejűleg egymás tetejében, hogy azt mondja: m. kir. állami főreáliskola. Akarom mondani: m. kir. állami reál-gimnázium. Respective: m. kir. állami gimnázium. Ügy is volt, igazat mondott a táblák látszólagos bábeli zűrzavara. A nyolcadikosok még főreáliskolások voltak, az elsősök már gimnazisták, a középső osztályokba járók reál-gimnazisták. Az volt aztán az ecetágy, mikor egy-egy vigyázatlan gimnazista megbukott s arra ébredt, hogy ő nem görögös többé, hanem franciás. Mondjuk, nyolcadikban, amikor ez már nem is olyan szívet vidámító metamorfózis. Emlékszem ilyen esetre még abból az időből, amikor meg a gimnáziumok vedlettek át reál-gimnáziumokká, ország szerint húsznak a kivételével. Legfelsőbb instanciáig felkúszott az ügy, mire végzés sikeredhetett rá. A végzés így hangzott: a növendék magántanulónak számít görög nyelvből s év végén díjtalan magánvizsgálatot tartozik tenni a területileg legközelebb eső gimnáziumnak maradt gimnáziumban. Francia órákon azonban benn kell hogy maradjon az órán és csendesen tartozik viselkedni. Két momentum nyílt titok maradt mindvégiglen. Hogy tanulja meg maga erején a nyolcadik osztályos anyagot, többek között Platon filozófiájának szemelvényes részeit az a gyöngé diák, aki megbukott, tehát még tanári segítséggel sem nagyon sikeresen tanul. Mit csináljon francia órán, különösen teletszaka, amikor legyenek sincs alkalma fogdashatnia.

Reformban volt tehát elég módunk, még sajnálatos bár óvhatatlan áldozatai is voltak a reformnak, mint fönnebb láthattuk. Csakhogy nem váltak be a reformok, mert csupán részleteket szándékoztak reformálni, holott az egész reformra érett. Az iskola nem azzal vált modernné, hogy közgazdaságtant is tanított vagy megengedte növendékei nagyobbik felének, hadd tanuljon görög nyelv helyett második modern nyelvet. Még csak nem is azzal, hogy korszerűbbé tette a tananyagot, eltörülve az anyanyelvi oktatásból a stilsztikát, retorikát meg a poétikát. Nem tette modernebbé az sem, hogy a tanítási módszereken igazított egyet-

mást, munkaiskolává alakítván át az addig jórészt csak néma hallgatásra és legfeljebb reprodukálásra kárhoztatott diákközösséget. Nem lehet az ótómlőhöz hozzáfércelni az újat, mert még nagyobb lyukat szakít benne, az írásnak ezek a szavai alaposan beteltek ezen a reformtörekvésen. Nem jobb lett az iskola a reformok következtében, hanem még rosszabb. Még tudatlanabb és még neveltenebb lett tőlük a diáknép. Mindez pedig azért ütött ki a nemes intenciók ellenére is így, mert a pedagógiai alapviszonyt kellett volna rendezni nevelő és növendék között, részleteken végzett jobb-rosszabb pepecselés helyett.

Ez az alapvető rendezési elv ugyanis időközben az egész emberiség életében elkövetkezett. Különösképpen pedig az euramerikai kultúrközösségben vált érezhető mértékben időszerűvé. Problematikussá érett a „másik „ember”.

Midőn az egyén érik gyerekből felnőtté, az érési folyamat a másik emberen mérhető le időről-időre pontosan. Gyerek, növvő gyerek, serdülő és ifjú a másik embert egocentrikus szempontból fedezik fel és veszik tudomásul. A másik ember vagy gát, vagy eszköz arra, hogy az Én érvényesülhessen. A fejlődő ember viszonya ehhez a másik emberhez egyszerű és szinte eltéveszthetetlen: lebirkózza, amennyire tudja, az akadályt és felhasználja a segítséget. Az egyén akkor tekinthető felnőttnek, mikor lefelől tudatára ébred a valóságnak, hogy a másik ember autonóm lény és igazodik ehhez a tényhez. Nem a betöltött 24. életév mutatja, hogy érett ember-e már valaki, hanem azok a gesztiók, melyek árulkodó jellege Szerint az illető tiszteletben tartja a másik ember autonómiáját.

A közösségi életben sincs különben. Egy-egy kultúrközösség eleinte szakasztott úgy viselkedik a másik ember szempontjából, mint a gyerekek. Később növvő gyerek, majd pubertáló, végül adolezskáló viselkedést árul el. Fejlődésének azonban csak akkor jutott legmagasabb pontjára, érett közösségnek csak abban az esetben tekinthető, ha körén belül az egyik ember minden közösségi vonatkozásában tiszteli a másik ember autonómiáját. Ennek a tiszteletnek pedig egy megnyilvánulási módja van. Minden közösségi teljesítményt kettőnk közös munkája gyümölcsének tartok.

Érett közösségi életben a nevelő nem láthatja úgy a nevelés munkáját, hogy ő, a tudatos, a felnőtt, az erős, a különb formálja, alakítja, kiképzzi a csak ösztönösen élő, fejletlen, gyenge, tökéletlenebb gyermek viasz gyanánt alkalmazkodó egyéniségét. Saját képére és hasonlatosságára sem teremtheti újból ő, a vezető a gondjaira bízott alárendeltek. Még az sem segít rajta, ha a gyermeklélektan tanulmányozása folytán megismeri a másik fél lelkét s nevelői munkájában hasznosítja a begyreszedett tanul-

ságokat. Tipikusan adolescens felfogásra vall az utóbbi. Az adolescens viszonyulásai a harc, a kultusz, a dogma, a ritus és a kritika. A harc alapviszonyulásai ezek, úgy, ahogy Arany leírja a „Bajusz”-ban:

*Épen, mint a jó vezér,
Ha az ellenséghez ér,
Minden bokrot és fatörzsöt,
Minden zezugot kikérnél.
Lassan mozdul seregével.
Küld vigyázót, előőrsöt,
Puhatolja, merre gyengébb,
Hol erősebb az ellenség.
Nem siet, de csupa szem, fül,
S mikor aztán ütközetre
Megy a dolog: gyors a tette.*

Az adolescens is így csinálja, a gyermeklélektannal ismerős pedagógus nemkülönben. A saját képét és hasonlatosságát viszont egy fokkal fejletlenebb és avultabb serdülő világfelfogás forszírozza. Az adolescens legalább partner-nek appercipálja a másik embert, a pubertáló ideált lát benne. Ha a nevelő pubertal (közösségi viszonyulásaiban mindenesetre), magamagát kelleti ideálként. Kultúrközösségünk növo gyerek korában természetesen még borzalmasabb primitívségében mutatkozik a nevelői alap viszony lás. Ismerjük az egyént ebből az éveiből, valóságos Rontó Pál. Kísérletezik, fúr-farag, részegen nemrég felfedezett vágyaitól és képességeitől, hogy beleavatkozzék a hozzá képest idegen világba, változtasson rajta. Nem csoda, idáig börtöne és rabtartója volt, imé, elégtételt vehet rajta. Közösségi értelemben két kultúrfokkal visszamaradt, csökevény növo gyermektípus az a nevelő, aki növendéke egyéniségét „viasz gyanánt” formálja.

A másik ember autonóm. Felnőtt korba jutott kultúrközöségi életünk felfedezte immár ezt az új nagy titkot és többkevesebb sikerrel alkalmazkodni is próbál hozzá. Jogi, művészeti, tudományos, társadalmi, sőt vallásos életünk is csupa-egy hatalmas erőfeszítés jeleit mutatják a hatalmas átalakulásnak, hogy a közösség élete elvszerűen újjászülethessek. A nevelésnek is rá kell tehát döbennie, hogy esetében a tétel: a másik ember autonóm, így módosul: a gyermek, a növo gyermek, a serdülő, az adolescens, egy szóval a növendék autonóm. Pedagógiában ezt jelenti modernnek lenni.

De mit jelent pontosan maga az *autonóm* szó pedagógiai vonatkozásban? Azt jelenti, nevelés közben komolyan számot

kell vetni nemcsak azzal az adottsággal, hogy ketten vannak ők ketten, a nevelő és a növendék, hanem azzal is, hogy ketten tesznek egyet. Ha a növendék autonóm, autonóm egész lénye, belső világa is. Nem beszélhetünk tehát neveléssel kapcsolatban életérzésekről, érzelemről, értelemről, akaratról és egyéni hitről. Érzelmi, értelmi és akaratni nevelés nincs, nem lehetséges, mert a növendék érzelmi, értelmi és akaratni világa autonóm. A nevelés lehetősége csak azokon a pontokon elképzelhető, ahol az egyik ember egymagában épp oly tehetetlen, mint a másik ember. Azokról a szellemi tevékenységekről van most szó, amelyek nyilvánulásai közben ketten tesznek egyet, egyik és a másik ember. Az imént felsorolt kategóriák ezek, az úgynevezett társaslelki kategóriák. Életérzések között a másik embertől függő jó vagy rossz közérzéssel a jogban találkozunk. A művészet a társaslelki vonatkozások között másik ember ébresztette érzelmek. A tudomány ugyanolyan értelmi reláció. A társadalom a másik emberre irányuló akaratnyilvánulások világa. Egyik ember egyéni hite a másik ember egyéni hitéhez képest: vallás. A modern nevelés második tétele szerint tehát csak jogi, művészi, tudományos, társadalmi és vallásos nevelés lehetséges.

Harmadik megállapítás szerint az autonóm nevelő és az autonóm növendék társasvontatkozásai csak *mint vonatkozások* élők és hatók. Ezért hangsúlyoztuk eddig is, hogy a nevelés gyümölcssei közös termékek. Nagyon fontos például tudományos nevelés közben az is, hogy a nevelőnek tekintélyes és szolid tudománya van, az is, hogy a növendéknek az érdeklődése széleskörű és nagyfokú. De ez a két körülmény csak akkor válik eredményessé és csak abban az esetben terem jó gyümölcsöt, ha az érdeklődés és a tudás kölcsönhatásban nyilvánulhatnak, tehát a növendék *megérti* a nevelőt. A megértésnek pedig nem egyetlen követelménye az, hogy a nevelő érthető-e vagy sem. Még az sem elég, ha a növendék komolyan, egészen a lelke mélyéig érdekli a szóbanforgó probléma. Az élet és halál problémája már csak igazán egzisztencialiter érdekli minden serdülőt. A vallástanárok meg mai napság meglehetősen pszichológiai tapintattal, kellőképpen leegyszerűsített, könnyen érthető nyelven tudnak beszélni a kérdéstről. Mégis legtöbbször elmarad a kívánt eredmény. Miért? Maga a megértés nem ment igazán végbe, az egyik és másik ember egymásravitatkozott társasértelmi funkciójának az eredménye. Szimbolikusan Goethe „Erlkönig”-je mutatja, miről van szó. Elbeszélnek egymás feje fölött apa és fiú. A fiú koronás, hosszúfarkú rémkirályról, mézes-mázos ígéreteiről, tündérleányokról, az apa ködfoszlányról, száraz levelek csörgéséről, öreg fűzfáról beszél. Mindkettőnek igaza van,

de nem érthetik meg így egymást, bele is hal ebbe a gyerek. Ha modern pedagógusok akarunk lenni, meg kell fejtenünk az eddig még megfejthetetlen talányt, ismernünk kell a megértés titkát. De ugyanakkor ugyanolyan mélyen ismernünk kell a többi titkokat is, jogilag a függetlenségét, művészetileg az őszinteségét, társadalmilag a szabadságát, vallási vonatkozások közepe a küldetésszerűségét.

Még egyszer megfuttatom elmémet az „Erlkönig”-beli apa és fiú tragédiáján: mindenestől egyes-egyedül a megértés tragédiája s talán nem szaladt ki túlságosan is nagy szó a számon, ha úgy fejezem ki magam a nevelés egész területére vonatkoztatva problémánkat, hogy a nevelő és növendék közös anyanyelvét kell visszahelyezni ősi jogaiba. Nem hajánál fogva előrángatott második kérdés tehát a magyarság kérdése pedagógiai vizsgálódás közben, hanem a modern nevelésből természetesen folyó következő kérdés. Nem lehet nevelésünk úgy modern, hogy egyúttal magyar is ne legyen. Nem értheti meg a magyar növendék nevelőjét hamarabb, csak akkor, ha az is magyar módra próbálja megértetni magát vele. Nemcsak magyar nyelven, hanem magyar módon is.

Az, hogy a nevelés autonómiára, őszinteségre, világosságra, szabadságra és küldetésszerűségre törjön, egyetemes pedagógiai törvény s érvényesülése a nevelő és növendék viszonyulásának XX. századbeliségét biztosítja. Magyarságát az a sajátos mód adja meg, ahogy az autonómiát, őszinteséget, világosságot, szabadságot és küldetésszerűséget magyarok egymás között indokolni szokták. Minden közösség autonómiára tör, ebben nincs különbség magyar és magyar közt. A magyarban az a mód a magyar, ahogyan magát autonómnak, vagy függő viszonyban élőnek érzi.

A társaslelki életérzés akkor egészséges, ha mi mind a ketten: én, az egyik ember és te, a másik ember függetlenek vagyunk egymásra nézve. A „magyar”-ban az a magyar, hogy ennek a függetlenségnek a kritériumát a te függetlenségében látja és éppen azért az én függetlenségemet a te függetlenséged biztosításával próbálja megvalósítani. Addig nem alhatom a te jelenlétedben nyugodtan, míg te magadat nem érzed nyugodtan az én jelenléteemben — a függetlenségnek ez a meghatározása telivér magyar észjárásra vall.

Az őszinteség indokolása megint csak ilyen, az európai indokolásoktól egészen elütő. A művészi siker titka a művész, tehát az Én őszinte odaadása. Csak az őszintén megmutatott Énben ismerhetsz Te, másik ember önmagádra, mert csak az szimbolizálhatja az istenteremtette embert, az (egyetemes) em-

bert. Az európai indokolás az őszinteség kritériumának e helyett az eszményt látja. Az eszményi ember egyetemes jelentésű, szerinte, az Én és Te az eszményi emberben lehet egyforma érvénnyel kiábrázolva. Ezért tartják még magyarok is, nyugat-európai esztétikán felnevelkedve Móriczot trágárnak, Adyt erkölcsstelennek, Szabó Dezsőt szertelennek. Pedig csak magyarok s magyarul őszinték.

A világosságnak a magyar indokolás szerint arra kell törni, hogy te, másik ember, megértesz engem. Nem az a fontos, én mit tudok, hanem az, hogy te mit tudsz az után, hogy én bevégeztem a mondanivalómat. A nem-magyar nevelő gondolkozhatik olyan formán, mint a régi szellemeskedő rosszírású valaki: én megtanultam írni, más is tanuljon meg olvasni. Én értem és tudom a magam dolgát, aki tehát nem ért meg engem, nem való tudományos pályára. Magyar indokolás szerint az igazi tudósnak jár a szava. *Értik*, amit mond, *érvényes* is, amit mond.

Szabadság azt a társadalmi egymásravezetést jellemzi, amelyben az egyik ember cselekvését a másik ember elviselheti, mert elviselhető. Nem-magyar indokolás szerint ez csak abban az esetben lehetséges, ha az aktív fél, az egyik ember módszeresen jár el, a passzív fél pedig alá van rendelve az aktívnek, éppen ezért köteles is elviselni a módszeressége következtében elszenvedhető cselekedetet. Magyar indokolás szerint csak egymás mellé rendelt egyik és másik ember alkothat társadalmat, mert csak mellérendelésben vagyok képes elviselni a másik embert s a másik is csak mellérendelésben cselekedhetik úgy, hogy cselekedete egyáltalában elviselhető. Mellérendelés meg csak a családban lehetséges. Egyik ember a másikhoz képest csak akkor érezheti szabadnak magát a cselekvés és szenvedés viszonyában, ha viszonyulás közben apja-anyja, fia-lánya, néne-bátyja-öccse- húga egyik a másiknak. (Szép öcsém, miért állsz ott a nap tűzében? Kossuth atyánk. Hozott Isten, húgomasszony, itt az ütközetben. Magam is jó példa vagyok rá, mert sokszázan szólítanak így országszerte: Sándor *bátyám*. Nézze, *fiam*, mondhatja szemrebbenés nélkül az *ifjú* tiszt úr az *öreg* népfelkelőnek. Érdekes összehasonlítani a magyar „testvér” kitélt is ezzel a német megfélelőjével: ja, *Bruderherz*.)

A küldetészerűség ott látszik meg magyar viselkedésben, mikor a magyar egyfelől nagyon toleránsán kitart a mellett, hogy ha egyszer papi ruhája van, hát akkor bizonyosan igazán pap is az illető, másfelől meg, ha hosszú idő elteltével egyszer kiábrándult, habozás nélkül hátat fordít a hivatalos egyháznak és szektákba menekül. Indokolás szerint ugyanis a valláshoz pap kell, aki vall Isten és az isteni dolgok felől és laikus, aki elhiszi a pap vallomását. Az tehát, hogy igazán pap-e valaki, arról

ismerszik meg, elhitte-e neki egy másik ember az evangéliumot, a jó hírt, amivel az Úr Jézus Krisztus küldte másokhoz követül: De azt meg, hogy a másik ember igazán elhitte a pap vallomását, megint csak egy dolog mutathatja meg, ha a másik ember is pappá vált és úgy tudott egy harmadik embernek vallani, hogy vallomása folytán az a harmadik ember is hatékony, tehát egy negyediket pappá tevő pappá változott.

A magyar nevelés úgy változhatik magyarrá, hogy a nevelés lehetséges pontján magyar indokolással viszonyulnak nevelő és növendék jogilag, művészileg, tudományosan, társadalmilag és vallásosán. Vallásos viszonyulással akkor is kénytelen a magyar nevelő, ha hivatása szerint nem pap, mert csak papi lélekkel lehet pedagógiaileg viszonyulni. A pedagógiai viszonyulás ugyanis egyike az emberi lélek legmagasabbfokú intenzitásában beálló relációjának. Az egyik embernek, a nevelőnek áhítatosnak, a másik embernek, a növendéknek szeretőszívűnek kell lennie. Áhítat: a legmagasabb intenzitású vallás; szeretet: a legmagasabb intenzitású társadalmi magatartás.

A pedagógia célja a növekedés. Szellemi téren ez csak úgy képzelhető, ha a nevelő mindig a legmagasabb intenzitású emberi lehetőséget képviseli növendékével szemben s mindig is azt igényli tőle. Mi azt a hibát is igen gyakran el szoktuk követni, hogy ifjúságunk nevelését az értelmiség feladatának gondoljuk s értelmiségiekre bízunk. Pedig a közösség a népben érez, az értelmiségben gondolkozik és az ifjúságban akar. A magas művészet, láttuk már, nem más, mint a népi „gyökér” szárbaszökkenése és virágbaborulása. Az egészséges társadalmi vonatkozások a reformkorban a jurátusok rezeskardjának a csőrrenésin módosultak. Előbb Széchenyi mellett, majd Széchenyi ellen Kossuth mellett döngették a földet a juratus kardok. Az ifjúság magasabb intenzitású kategória az értelmiségnél. Az értelmiség tevékenysége az éppen érvényben lévő igazságok megolajozottan, simán „futó” megvalósításában merül ki. Haladás, fejlődés csak az ifjúság problémalátásának akarati nyilvánulásából fakadhat. Az értelmiség tehát nem nevelheti az ifjúságot. Csak áhítatos, papi lelkek nevelhetik, mint az ifjúságnál is magasabb intenzitású kategóriába tartozók. Ezeket nevezte Platon „Állam”-ában bölcseknek s ezeket szoktuk mi, mint szofokráciát emlegetni. A lélekszerinti „professzor” nem „értelmiségi”, hanem a szofokrácia tagja. Láttuk már föntebb, hogy főképpen a becsületes kétely jellemzi s a kétely a problémalátás előfeltétele. Professzor és tanítványai között mindössze annyi a különbség, hogy a tanítvány kételye adolescens eredetű, a professzoré kifejezetten áhítatos, de vallásos-intenzitású mind a kettő.

Volnának még a magyar nevelésnek logikai és filozófiai előfeltételei is eme már felsorolt társaspszichológiai előfeltételeken kívül. Logikai szempontból minden magyar logizma transcendens és minden magyar tétel mellérendelő. Olyan mint a társadalmi szabadság családiassága. „Egyik a másikhoz képest” jelentik a logizmák mindazt, amit jelentenek. A tételekből folyó szillogizmusok filozófiájának meg az à priori-jai sajátosan magyarok. A magyar tér-à-priori a határtalan, idő-à-priori az időtlen. Oki viszony helyet a magyar gondolkozás a „megfoghatatlan”-ban mozog.

Mindezekből az elvekből egészen sajátosan kerekedik ki a magyar észjárás, a magyar nevelő-és növendék közös anyanyelve. De azok a nehézségek is goromba őszinteséggel megmutatkoznak, amelyek miatt olyan nehéz elképzelnünk valóban egészséges és sikeres magyar pedagógiai reformot. A meglevő állapotokat a maguk egészében, frontálisan és gyökerében támadják ennek az anyanyelvnek részletigazságai.

A transcendens logizmák következtében a magyar észjárás nem az ok és okozati viszonyok megmagyarázására igyekszik, hanem a megfoghatatlanság evidenciájára. A magyar elme nem azon nyugszik meg, hogy megint tovább tudjuk egy kis lépéssel a dolgok végső magyarázatát, hanem azon, hogy: no, hálaistennek, megint feljebb jutottunk egy emelettel annak a tételnek a tudományos bizonyításában, hogy a dolgok gyökérükben, velejükben, végső elveikben és legszigorúbb meghatározásaik szerint valóban megmagyarázhatatlanok. Ez a kétféleség a magyarázata annak a lethargikus unalomnak például, ami a magyar diákságot Toldi tárgyalásakor el szokta fogni, sőt valósággal be szokta borítani. A nem-magyar szempontú esztétika és irodalomtudomány minden áron meg akarja fejteni Toldi szépségeinek a titkát s vég nélkül vatatja Arany János életének intimitásait, hogy a sötét részekről fellebbentse a fátylat. A magyar diák azonban éppen az ellenkezőjére kíváncsi. Annak a nyilvánvalóvátételét sóvárogja, hogy a „szép” tudományos mérték alatt is annak bizonyul, ami. Megfejtethetlen. De valóság. Ajándék. De örömforrás. Isteni attribútum. De lehet benne részünk. Bele van rejtve az élet egészébe, mint az egyetemes lét formája. De rábukkanhatunk. Szimbólum. De Benned, költő Magamat láthatom meg a tükörben. „Az egyik a másikhoz képest” elve nem tűri a szisztéma-alkotást. Nem is teremtőzött még magyar elme, aki, mondjuk, azért fogalmazott hibátlan latinsággal, mert jól megtanulta a verses nemi szabályokat. Kicsiben és nagyban egyaránt kötelező a magyar növekedés éveiben a minduntalan való újrafogalmazás.

A filozófiai à priorik is állítanak jó egynehány követelményt. Valamennyit fel sem sorolhatnók talán e szűkre szabott helyen s e szoros alkalomból, de legalább a legfontosabbat hadd emlegessem el. Az időtlen időből következik, hogy a magyar iskola órarendje már mint „óra”-rend is kissé illúziós. De egyenesen abszurdum erre mifelénk az amúgy is illúziós óra további feldarabolása az újabban kötelezőnek előírt „óratervek” szerint. A határtalanban meg az absztrakció lehetetlenül. Még mindig járja nevelésünkben a tanár és diák elvont fogalmának közbeiktatása, holott magyarul és magyarán csak valóságos Péter tanár úr és valóságos Pál diák szerepelhetnének. Ne „foglalkozzék személyesen” senkifia a magyar iskolában senkivel, mert abból csak lelki kár származhatik. Beszélgessenek, álljanak szóba egymással, húsból és vérből valók és igazi életet élnek. Jól emlékszem rá: negyedik gimnazista koromban egy hortobágyi kirándulás alkalmából láttam először egynehány tanáromat enni s akkor fogalmaztam meg először azt a tételt, hogy a tanár eszik s belesáppadtam az ebből következő lehetőségek végiggondolásába. A megfoghatatlanságból meg a módszeres eljárás hiábavaló volta következik. A módszer csak ott válik be, ahol az oki viszony hálózatában mennek, végbe a dolgok. A magyar észjárás a megfoghatatlanságban mozogván, így látja a módszeres egymásutánt. Ha először így, másodsor amúgy cselekszem, akkor harmadszor ez meg ez történik . . . vagy a homlokegyenest ellenkezője . . . esetleg valami egyéb, el sem tudom képzelni, mi minden.

Ma még azért nagyon nehéz a magyar nevelő és növendék közös anyanyelvében mozognunk, mert a szószerint értendő anyanyelvünk sem magyar igazán. Érzésben már igen, értésben még nem. Érzésben folklórunk művészi kincsei lassanként már tudatosulnak, költészetünk, szépirodalmunk, zenénk s a közeg ellenállásának foka szerint képzőművészetünk időrendben utoljára, de azért apródonként mégis — magyarrá tisztul és nemesedik.

Értésünk nyelve azonban még tartalomban is, formában is idegen, fordítás-nyelv. Kevert nyelv, olyan mint a bennszülöttek torzította angol, spanyol, portugál, vagy mint a hozzánk területileg legközelebbre eső levanteiek nyelve. Ez azért is van így, mert folklóre-ban már magyarrá tettük a Dunamedencét, érzelmileg tehát egységes terület Magyarország (a tót folklór azonos a magyarral, oláhval, a morvával nem azonos, az erdélyi oláh folklór is azonos a tóttal, magyarral, a regátbeli oláhval nem azonos, a ruszin folklór sem azonos az ukrán vagy az orosz folklórral). Most a tudatosulás évszázadai kezdődnek, mert azok is következnek a dolgok rendje szerint.

A magyar értelmiség nyelve fordítás-nyelv s azok a nyelvek, melyekből vétetett, formailag is rajta hagyták eredeti szellemüket. A magyar tankönyveknek nemcsak a terminológiája szó szerinti fordítás, hanem még a mondatbeli szórendje sem a magyar szórendi törvények szerint való. A magyar nyelvben van lélektani alany, lélektani állítmány (ez utóbbi két részből áll: a hangsúlyos mondatrészből, meg az igei állítmányból). A német nyelvben van egyenes szórend, fordított szórend és mellékmondati szórend, ez utóbbiban az állítmány a mondat utolsó szava. (A kör meghatározásában: a kör oly pontok mértani helye, melyek mindegyike egy közös ponttól, a középponttól egyenlő távolságra *van*, ez a *van* nem a magyar, hanem egy nem-magyar grammatika törvényei szerint került a mondat végére. A múltkor karpaszományos honvédekkel beszélgettem, akiket tartalékos tiszti tanfolyamon képeznek ki-fele éppen. Régi önkéntesiskolai emlékeveimet idézgettem — kérdeztem többek közt azt is, szerepel-e tantárgyaik körében az *Ökonomisch-administrativer Dienst*. Hogyne, mondják, most ez a neve: Gazdászat-közgazgatási Szolgálat.

Amint van, úgy van, egy azonban bizonyos. Magyar gondolatok csak magyar nyelven gondolhatók. Sok-sokezer bölcs parasztunk él most is és élt eddig is már. Magyar filozófus, de igazi és tősgyökeresen magyar, úgy magyar, ahogy magyarul-magyar művészeink már vannak, eddig még nem adatott nekünk. Nem is adatik addig, míg magyar tudományos nyelvet nem és gondolatainak zúgó árja medrül magának. De ugyanaddig meddő a maffvar iskolai nevelés minden becsületes és hősies erőfeszítés is. Csak szekunder tanult emberekből ereszthet rajt minden esztendőben.

A XVII. század nemcsak eddig tárgyalt vonatkozásaiban „vívásasztó”. Tudományunk nyelvének utolsó magyarul-magyar évtizedei is Pázmány Péter magyar nyelven írott műveivel zárulnak. Az ő robusztus népi nyelvének tanulságain továbbfejlődhetett volna a magyar tudomány nyelve is és magyar terminológiát fejleszthetett volna magából, tekintettel arra, hogy Apácai Cseri Jánosban meg is volt rá a hajlandóság. Csak az erő hiányzott belőle és a rezonancia a magyar tudományos közéletből.

Meg kellett ezt említenem, mert utolsó tételünk a nevelés magyarrá válásának köréből féllábbal már emide is tartozik. A nevelést hatékonyabbá is kell tenni, nemcsak magyarabbá s az nem megy XVII. századbeli vonatkozások nélkül. Megint nem mesterséges rendszerben lépünk egyet, ha errefelé lépünk. Magyaranyanyelv csak a XVII. századtól keltezett lehet. A ros-

szul begombolt mellényt ki kell gombolnunk az utolsó rossz helyre gombolt gombig s úgy gombolnunk be újra. A magyar tudomány nyelvét csak Pázmánytól kezdve lehetne magyarabbá is, hatékonyabbá is tenni. Értsük meg jól, magyarabbá is Pázmánytól, hatékonyabbá is Pázmánytól kezdve.

Onnan lehetne, ha lehetne. De akármilyen kívánatos volna is egy ilyen áthidalása a fél XVII., egész XVIII. és XIX., meg a félig már majdnem eltelt XX. századnak, meg kell vizsgálnunk azt is, hogy lehetséges-e?

Nem, nem lehetséges. Minden kornak megvan a maga tartalma, sokan úgy fogalmazzák, hogy a feladata, éppen azért történelmi mulasztásokat „pótolni” nem lehet. Vegyünk megint egy példát. Mostanában, mikor a „másik ember” az euramerikai kultúrközösség megoldandó problémája, melléktétel formájában sokat gyötri kollektív lelkiismeretünket a szociális felelősség. Ennek két történelmi következményeképpen egyrészt a szent-szék adta ki a „Quadragesimo anno”-t, másrészt — egészen az ellentétes póluson — az osztályharc lángolt fel új lobogással mindazon pontokon, ahol annakidején nem tudták vagy nem akarták megvívni Európaszerte.

Skandináviában, Svájcban, részint Angliában is viszonylagos nyugalom van ezen a téren, ezekben a közösségekben az ipari munkásság polgári tömörülésnek számít már, politikai váltógazdaság konjunktúrájában időnként parlamenti többsége révén kormányképes is. Nálunk más a helyzet és a főttebbi képlet teljes mértékben fel is állítható reánk vonatkozólag. Az egyházi életben (katolikusban és protestánsban egyformán) szociális misszió formájában és keretében dolgoznak a laikusok papi vezetéssel. Az ifjúságot, a munkásságot és a művészeket pedig osztály harcra próbálja megszervezni a különböző színű és jelszavú baloldal.

Nevelésről lévén szó, nekünk pedagógiailag kell felvetnünk még egyszer a kérdést: vajjon lehetséges-e hát a XX. század második felében elvégeznünk azt a történelmi feladatot, melylyel a XIX. század harmadik negyede óta maradtunk adósok? (Hozzátevé azt a szomorú pluszt, hogy voltaképpen a XVII. század második negyede óta el vagyunk adósodva már.)

A felelet könnyebb, mint gondolhatnók. Vagy eleven, XX. századbeli elv érvényesül ebben a törekvésben, vagy történeti, tehát megkövült, elcsökevényesedett képlet. Erre vonatkozólag pedig nagyon pontosan mérő mértékegységünk és „lépték”-rendszerünk van: a már említett fejlődéslélektani kategóriák. A fejlődés, láttuk, időben lépcsőzetes a gyermekkortól növe gyermekkoron-pubertáson-adolescentián keresztül az érett korig. A teljes táblázat ilyenformán alakul:

Az érett ember társaslelki kategóriái: jog, művészet, tudomány, társadalom, vallás;

az adolescensé: harc, liturgia, dogma, ritus, kétely;

a pubertálósé: totem, tabu, remek, fogadalom, szerzet, eskü, átok;

a növekvő gyermeké: verseny, munka, gyűjtemény, csapat, mítosz;

a gyermeké: játék, spontán öröm, utánzás, ad hoc társulás, mese.

Nemcsak a fejlődés irányvonalát mutatja ez a táblázat, a visszafejlődésnek, a megöregedésnek, a divatból kimenőnek, a lassú elmúlásnak is ugyanaz az irányvonala, csak éppen ellenkező előjellel, hátulról visszafelé.; Egyén és közösség egyformán kezd megöregedni: elgépiesednek a gesztusai, megmerevednek a formái, alsóbbrendűekké, fejletlenebbekké, erőtlenné bátortalanodnak a tartalmi elemei. A közösség életében a jog harccá bizonytalanodik. A művészet liturgikus kényszer-cselekedetté gépesedik. A tudomány dogmatikussá merevül. A társadalom aktív cselekedetrendszere és passzív alkalmazkodása rituálissá hétköznapiasodik. Vallás helyébe a finom kétely vagy a kevésbé finom kritika lép. Ne szaporítsuk a szót, menjünk egészen végig példaképpen a tudomány vonalán. Ha tovább tart az előregedés folyamata és a szellemi arterioszklerózis még magasabb mérvű, a dogma merevségét a szabály még merevebb formái váltják fel. Még később már nem tudománya van az értelmiségnek, hanem gyűjteménye. Ez az a fok, mikor a tudósok öt-hat más tudós könyvéből írnak egy hetediket. Legalsó fokon már csak a technikai ügyesség, az utánzás képessége igazán eleven: a tudósok nem gondolkoznak, még csak nem is gyűjtenek többé, csak szajkóznak.

Ha figyelmesen szemléljük az osztályharcra agitálok sergét, lehetetlen nem látnunk az előregedésnek ezt a kiábrándító szellemi állapotát. Nem lehet velük vitatkozni. Már nem is a dogma merevségével, hanem egyenesen a szabály ellenmondást nem tűrő büntető szankciójával lépnek fel a más nézetet vallókkal szemben. Vallásos velleitásaik az áhitat fokán csak az eskü és átok kettősségét élik, nem vallanak, nem bizonyosságot tesznek, hanem híveik felé enunciólnak (autosz efa), ellenfelüket pedig exkommunikálják (anathema sit). A nevelő nem tehet egyebet: figyelmezteti növendékeit az áruló jegyekre s kellő óvatosságot ajánl. Ahogy bizonyos bőrkiütések valószínűvé teszik, hogy bizonyos egyén bizonyos betegségben szenved, úgy teszi valószínűvé bizonyos szellemi magatartás a közösségnek bizonyos frakciónál, hogy öregedés folyamata állott be köreikben, működésük ennél fogva bajosan lehet tartósan és gyümölcsözően hatékony.

El volnánk tehát veszve, nem volna csakugyan menekvés számunkra sehol, soha többé és sehogyan sem?

Íme, megint természetes rendszerben mozogva kell megtennem a következő lépést. Emberileg nem látok megoldást. Transcendens megoldási lehetőségben azonban erős hittel hiszek.

Az áhítat fokán lehetséges a XVII. század közepének és a XX. század első harmadának az áthidalása. Egyetemes magyar lelki ébredésre érett a helyzet is, de nemzetünk maga is.

Nem állunk példa nélkül a világtörténelemben. Maga a XVII. század második negyede is ilyen ébredés következménye, mely a XVI. század második negyedében a reformációval kezdődött és a XVII. század második negyedéig az egész magyarságot áthattotta az ellenreformáció antiitézisében (Pázmány Péter már az ellenreformáció ajándéka). De még beszédesebb példa a finneké. A finnek 1809-ben elszakadtak a kultúrákölcsonzó svédoktól és orosz fennhatóság alá kerültek. Erre az időszakra esik Paavo Ruotsalainen vallásos mozgalma, a felébredteké. Mire ez a mozgalom mint kovász, vagy só átjárta a finn nemzetet, mint világosság bevilágolta az addigi szellemi sötétséget, elkezdődött az autonóm finn nemzeti élet s ma is egyik legszínvonalasabb közösségi életforma egész Euramerikában, a kis népek között pedig vitathatatlanul a legmagasabbrendű. Ott már minden megvalósult, ami minálunk még csak vágyalom: nincs analfabétizmus, vannak népfőiskolák, van szövetkezeti mozgalom, demokrácia, jólét, nemzeti gyökerű irodalom és művészet, nemzetközi súly és tisztesség. Kezdetben bizony még akkora mértékben nem volt nyelv sem, mint valaha nálunk a legszomorúbb időszakokban. A finn himnuszt svéd nyelven költötte szerzője, úgy kellett lefordítani jóval később finnre. Azt, hogy tisztességes finn ember nem ír és nem beszél többé svédül, hanem az anyanyelvén — svéd nyelven mennydörögték el az első elszánt finn patrióták.

Az a jelszó, amelyet a politika már-már elkoptatott, nagy igazságot hirdet voltaképpen. Keresztyén és nemzeti Magyarország. Sorrend szerint is így lehetséges. Keresztyénné kell lenni a magyarságnak, hogy aztán magyarul lehessen magyarrá, tehát nemzetivé lehessen. A nevelés sem lehet addig magyar, amíg a nevelők az áhítat fokán papokká nem magasodnak és önmagukon túl utalva Jézus Krisztustól nem várják és nem nyerik nevelő munkájukhoz a transcendens erőket. A növendékeket pedig át nem járja a szeretet, amor Christi, egyszerre genitivus objectivus és subjectivus, a Krisztusból felénk áradó, aztán meg belőlük Krisztus felé törő szeretet, amely a nevelők áhítatával együtt teremheti a nevelés gyümölcsét, a naponkinti, állandó növekedést ad maiorem Dei Gloriam.

NYELVÜNK MAGYARSÁGA

Írta: Bárczi Géza

A magyar nyelv tanítása a magyar középiskolában megdöbbentően mostoha sorsban részesül. A csekély heti óraszámot az irodalmi oktatás foglalja le, s a tanuló a leíró magyar nyelvtannal gyakorlatilag a III. osztályban találkozik utoljára, magasabbrendű nyelvtani szemlélete pedig szinte kizárólag idegen nyelveken, főleg a latinon épül. Ha az idegen nyelvek tanárai nem törődnek azzal, hogy állandóan ébren tartsák és erősítsék eltérések kiemelésével és megtárgyalásával magyar nyelvtani ismereteit (pedig bizony ezt többnyire elhanyagolják), a középiskola végére a tanuló még azt a sekélyes magyar nyelvtani tudását is elveszíti, amit középiskolai pályája elején kapott. A magyar nyelvtörténet, a magyar nyelv eredete és fejlődése a Tantervben is meglehetősen háttérbe szorul, a gyakorlatban azonban — idő hiányában — a legtöbb esetben szóba sem kerül vagy méltatlanul sommás, futó megemlékezésben részesül, nem is említve azokat a legfontosabb elveket, amelyeken a nyelvek egymáshoz való viszonyának vizsgálata alapszik. Kétségtelen, hogy a középiskolának nem kell tudományos képzettség adására törekednie, de át kellene adnia azokat a nemzeti szempontból fontos elemi ismereteket, melyekkel minden művelt magyar embernek bírnia kellene. Hogy a magyar nyelv jelenének és múltjának alapos ismerete a nemzeti nevelés szempontjából általában milyen fontos, azt talán nem kell külön hangsúlyozni.

E mulasztások következményei pedig súlyosak. A magyar értelmiségben egyáltalában nem hiányzik az érdeklődés az anyanyelv fontos kérdései iránt, de hiányzik az anyanyelv megfelelő alapos, tudatos ismerete. Nyelvhelyességi kérdésekben szinte kizárólag ösztönére, nyelvérzékére van bízva, már pedig éppen az idegen nyelvek szükséges tanulása ezt az ösztönt erősen ingadozóvá tette. Nincsen meg az a biztos nyelvtani tudás, a tudatos anyanyelvismeret, amely olvasót és beszélőt egyaránt képesítene önmaga ellenőrzésére és mások beszédének és írásának megítélésére. Az anyanyelv tökéletes, tudatos ismerete volna a műveltség első kelléke, nálunk azonban a legtöbb művelt

ember idegen nyelvtanokat alaposabban ismer, mint az anyanyelvét, Ezért aztán nyelvtisztasági kérdésekben ítéletünk ingadozó, sokszor téves. Hadakozunk esetleg nyelvünk nemzeti jellegét eltorzító idegen szavak ellen (és ez a szerencsésebb eset), mert ezek szembe tűnnek, de nem vesszük észre a náluk sokkal kártékonyabb idegenszerű szerkezetek rákfenéjét, mert ennek megítéléséhez szilárd nyelvtani tudás, sőt nyelvünk történetének némi ismerete is szükséges volna. Az utóbbi hiánytételének némi ismerete is szükséges volna. Az utóbbi hiányának tulajdonítható egy különleges magyar jelenség: a délibábos nyelvészkedés minden időben dúsan burjánzó gaza. Értelmiségünk józanabb része is sokszor tétován ödöng a legképtelenebb elméletek útvesztőjében, holott közönségünk alaposabb képzettsége esetén ilyen hívatlan nyelvészkedés a közneveltségbe fulladna. Pedig a nem egyszer jóhiszemű, nyelvészkedő tudáskodás mérhetetlen károkat okoz, megtévesztve a magyarság tisztánlátását, helytelen irányokba térítve el nemzeti öntudatát eredetének szeszélyes és képtelen magyarázataival.

Hogy ezeken a hibákon miként lehetne segíteni, azt egy rövid cikk keretében nem lehet kifejtteni. A magyar nyelv tanításának mai óraszámában különben alkalmasint sehogy. Sokszor bámuljuk az átlagosan művelt francia öntudatos, pallérozott anyanyelv-ismeretét, de a francia középiskolában nem heti 3-4 óra jut a francia nyelvnek és irodalomnak . . .

A tanárt azonban ezek a kedvezőtlen és rajta kívül álló körülmények nem menthetik föl az erőfeszítéstől. Neki kötelessége, számolva a tényekkel, a megadott lehetőségeken belül ezen a téren is eredményre törekednie, bár tudja, hogy ez az eredmény csak csonka és hézagos lehet. Sajnos, többnyire csak lopott perceket szentelhet e föladatoknak, nem könnyű kérdés tehát, hol és mikor nyílik alkalom arra, hogy e kérdések egyikének-másikának sorát ejtse.

Az idevágó föladatok ugyanis igen változatosak. Elsősorban ébren kell tartani a rendszeres magyar leíró nyelvtan kifogástalan ismeretét. Ez igen nehéz feladat és voltaképpen helyesen csak úgy volna megoldható, ha minden évben tarthatnánk nyelvtani órákat és ezeken a magyar nyelvtan egész rendszere évről-évre szélesebb alapokon és magasabb színvonalon volna megbeszélhető.

Sorát kell ejteni a helyes magyarság kérdésének. Eredményre itt egyrészt az idegen szerkezetek, fordulatok és a fölösleges idegen szavak szakadatlan irtásával kell törekednünk. Sajnos, a magyar nyelv tanára többnyire magára marad e küzdelmében. S ha a tanuló egyéb szakos tanáraitól lépten-nyomon olyan magyarságot hall, melyet magyar tanára joggal kárhoztat,

sőt, tankönyveiben is ilyennel találkozunk, az eredmény legfőbb az lesz, hogy a kérdést komolytalannak fogja érezni, a tanári tekintélyen pedig jelentős csorba esik. Másrészt szakadatlan gyomlálás még nem elég. Magyar irodalmi olvasmányok megbeszélésekor sorát kell ejteni a magyarság szempontjainak, röviden megtárgyalni a szövegben található mintaszerű magyar szerkezeteket (hibáztatva persze az esetleg helyteleneket), a töröl metszett, ma is használható szép magyar kifejezéseket pedig füzetbe összegyűjteni. Erre különben az Utasítások is módot adnak (I. 10, 21 stb.).

A magyar nyelv rokonait, eredetét és történetének főbb vonásait sokkal alaposabban kell tárgyalni, mint ahogy az ma általánosan történik. Középkori szövegeknek nemcsak olvasása, de alapos nyelvi megbeszélése is szükséges s ennek alapján ki kell hüvelyezni a magyar nyelv fejlődésének néhány legfontosabb vonását. A nyelvrokonság legfontosabb alapelveit is néhány meggyőző példán okvetlenül be kell mutatni, alaposan megtárgyalni. Ebben még a kínálkozó idegen nyelvi (latin-görög, latin-francia, vagy olasz, német-angol, német-latin) tanulságokat sem szabad megvetni. Fentebb hangsúlyoztam már e kérdés nagy nemzeti fontosságát.

A népnyelv és a magyar nyelvjárások kérdése is kell, hogy szóba kerüljön. Nem lehet szó, persze, rendszeres nyelvjárásismertetésről, de egy-egy alkalmas olvasmány kapcsán rá kell mutatnunk a nyelvjárás különbségek néhány fontos (hangtani, alaktani, mondattani, szóhasználati) típusára, meg kell magyaráznunk e különbségek történeti okait s irodalmi szempontból rá kell mutatnunk, hogy a nyelvjárások állandóan anyagot kínálnak az irodalmi nyelv felfrissítésére és gazdagítására (régie és újabb íróink erre egyaránt sok példát szolgáltatnak), másrészt, irodalmi művekben, a környezet festésére, megjelenítésére. Az évek során szerzett alkalmi ismeretek összegezésére különben a VII. osztályban a Tanterv és az Utasítások is köteleznek (I., 23.).

Mind e feladatokat, melyeknek csak a legfontosabbjait említettem, még csak vázlatosan sem lehet megtárgyalni egy rövid cikkben. Egyet választok tehát. Szóba kerülhet a középiskolában az a, manapság többször fölvetett kérdés, miben áll nyelvünk magyarsága. Ez pedig, ha valóban tudunk rá választ adni, mintegy betetőzése, legértékesebb gyümölcse lehetne a középiskolai magyar tanításnak, olyan összefoglalás, mely az egész nyolcévi erőfeszítés eredményének lényegét foglalja magában. E kérdésre vonatkozólag azonban sok eltérő és talán téves gondolat is került ez utóbbi időkben forgalomba, úgy, hogy előbb meg kell kísérelnünk magukat a tényeket és lehetőségeket tisztáz-

nunk, hiszen az kétségtelen, hogy tanítványainknak ingatag, vitatott feltevéseket nem szabad adnunk, s főleg nem szabad ezeket szilárd tételeknek föltüntetnünk. Keveset, de jót és megbízhatót, egyszerűen, de tudományos szempontból is kifogástalanul, ez itt is, mint mindenütt a középiskolai tanításban, alapvető szabály.

Annak a kérdésnek a vizsgálatához, miben áll nyelvünknek sajátos magyar volta, különféle szempontokból lehet közelíteni. Gondolhatunk arra, hogy egyszerűen megállapítjuk a magyar nyelv legősibb elemeit, azokat, amelyek a finn-ugor őshazától mindmáig éltek és virultak benne, tehát legbelsőbb, leghitelesebb örökségünket alkotják; másrészt kutathatjuk azt is, melyek azok a szerkezeti vonások, amelyek a magyar nyelvet minden más nyelvtől megkülönböztetve, sajátos arculatát adják; eszünkbe ötlhetnek az is, hogy nyelvünk alkalmasint, mint a legkollektivebb, legsajátosabb alkotása a magyar fajnak, e fajta lelkiségét esetleg kitapintható módon fejezi ki, s ekkor kutathatnánk azokat az elemeket, amelyekben ez a különleges lelkiség megnyilvánul; s végül kereshetnénk a nyelvnek, mint művészi kifejező eszköznek sajátos, egyéni színeit, különleges skáláját.

A szempont kiválasztásában azonban döntő súllyal esik a latba egy más körülmény. Felbukkan ugyanis az a kérdés, alkalmas-e ez az egész probléma tudományos vizsgálatra, megközelíthető-e teljes tárgyilagossággal, érhetők-e el benne olyan eredmények, melyek kellő, megnyugtató tudományos valószínűséggel bírnak.

A magyar nyelvtudomány általában a pozitívizmus alapján áll. A pozitivistá nyelvészlelet kizárólag adatszerűen igazolható tényekből indul ki s ezekből vonja le szigorú módszer segítségével megállapításait és következtetéseit. Igaz, a~túlzó pozitívizmus könnyen fullad merő formalizmusba, és, főleg külföldön, valóban akadtak olyan nyelvészek, akik helyett a módszer látszik gondolkodni. A magyar nyelvtudomány azonban a pozitivistá irány túlzásait mindig kerülte s merevségeitől mentes tudott maradni, hogy módszerében pedig mennyire fejlődött, módosult, rugalmasabbá vált, ahhoz elég az 1900-as évek nyelvtudományi munkásságát a maival összevetni, hogy mindenki megállapíthassa, a tudományos elvekben, felfogásban milyen lényeges változás, fejlődés mutatkozik annak ellenére, hogy az említett évtizednek magyar nyelvtudományi munkássága mennyiségre és minőségre egyaránt igen magas fokon állt.

A nyelvtudománynak német talajon fakadt és talán öntudatlanul a múlt század német tudományos gondolkodásának már elavult hagyományait felújító ú. n. idealista ágazata viszont

inkább intuitív meglátásokra (meg természetesen a pozitivista nyelvtudomány szilárd eredményeire) támaszkodva kapcsolatot igyekszik keresni a nép művelődése, társadalmi összetétele, továbbá lelkisége és a nyelv között. Azt senki sem tagadhatja és sohasem tagadta, hogy a művelődési áramlatoknak nagy hatásuk van a nyelvre. Hogy csak egy példát mondjak, egész szókincsünk hű vetülete a magyarság művelődéstörténetének (s így van ez minden nyelvben), idegen szavai, spontán bízó fejlődése, a tudatos nyelvújítás, mind annak függvénye és feltétele egyszersmind; az sem kétséges, hogy a társadalom szervezete, a politikai határok stb. sok tekintetben irányítják a nyelv fejlődését.¹ Mindez és ezekhez hasonló kétségtelen kapcsolatok, melyeknek nyelvi része azonban csak a pozitivista kutatási módszer széles igénybevételével alapozható meg, bármily értékes és becses eredményeket adnak is, még távolról sem közelítették meg azt a kérdést, hogyan függ össze a népnek már magában is bizonytalan, nehezen megfogható és végtelen sokrétűségében csak erőszakosan és az igazság és valóság egyforma kárával leegyszerűsíthető lelkisége meg a nyelv. Mihelyt ugyanis a kutatás ebben az irányban próbál továbbs menni, rögtön kiderül, hogy elhagyta a biztos talajt, a fantázia ellenőrizhetetlen játékává vált s nem tarthat többé igényt a legcsekélyebb tudományos hitelre. Egyesek gyönyörködhetnek benne (a fantázia játékaik gyakran csillogók), elfogadni azonban mint megközelítő igazságot csak a teljes kritikátlanság fogadhatja el. Ennek az idegenszagú, ködös miszticizmusnak, bár igen távol van a józan magyar realizmustól, mint minden idegen gondolatnak, nálunk is akadt egy-két követője, kik egyes, gyakran bizony rosszul megfigyelt nyelvi tényekből a magyarság lelki alkatára próbáltak messzemenő következtetéseket levonni. Van, aki a magyar nyelv kicsinyítő és becéző képzőiből meg a dajkanyelvi szavakból a magyar nyelv különleges pedagógiai lelkületére következtet, megfélekedezve arról, hogy ilyen elemek úgyszólván minden európai nyelvben vannak a magyarral legalább azonos mértékben, de nem is különösen jellemzőek még az európai lelkiségre sem, hiszen Európán kívül sem ritkák. Mások a magyar nyelv mellérendelést kedvelő vonásából következtetnek a magyar lélekre. Ámde az alárendelés ősi örökség, megvolt már a finn-ugor alapnyelvben a maga nagy változatosságában, sőt, egy fajtája, az igeneves szerkezet a régiség és a rokon nyelvek tanúsága szerint azóta nyelvünkben határozottan visszafejlődött. A kérdés különben azért is bonyolultabb, mert a mellérendelés és alárendelés viszonya függ a nyelvszinttől is. Ha azonos szintű szövegeket vetünk össze, kiderül, hogy a magyar nem mellérendelőbb, mint pl. a francia vagy az angol. Nyelvi

tényekből tehát a magyar léleknek a nyugateurópai lelkiiségtől szögesen eltérő „mellérendelő” voltára következtetni nem lehet. Minthogy a szubjektív megérzést nem fogadhatjuk el tudományos módszernek, s a nyelv metafizikája teljesen kiesik vizsgálódásaink lehető és elképzelhető köréből, a nyelv és a néplélek összefüggéseinek megálmodását, bármily csalogatónak, izgatónak tűnjék is fel egyesek előtt, átengedjük az arra hivatottaknak, az íróknak, a költőknek. Ábrándjaikat, mint ember, és mint magyar, érdeklődéssel, kivételes esetekben nagy élvezettel tekintjük, intuitív meglátásaikkal olykor esetleg együtt érzünk és rezgünk, de nem keresünk bennük tudományos igazságot és megnyugvást, hanem csak azt, amik legjobb esetben: szép álmokat.

Így tehát nyelvünk magyarságának vizsgálatára főként két lehetőségünk marad: melyek nyelvünk legősibb elemei, hogy viszonylanak ezek az újabbakhoz és melyek azok a vonások, amelyek nyelvünket megkülönböztetik, elválasztják más nyelvektől? A két szempont összeegyeztethető, mert szoros kapcsolat van közöttük.

Ami a nyelv szerkezetét illeti, már futó vizsgálat meggyőzhet bennünket arról, hogy itt semmiesetre sem lehet kiválasztani olyan egyetlen kritériumot, amelynek, mint legjellemzőbb vonásnak alapján a magyar nyelvet el lehetne határolni más nyelvektől. A magánhangzóilleszkedés pl. nem lehet ilyen elválasztó vonás, hiszen igen sok nyelvben ki van fejlődve; magyar különlegességnek látszik a birtokos személyragozás (birtokos névmások helyett), ámde ez a szerkesztés is igen sok nyelvben előfordul, olyanokban is, amelyeket a magyarral semmiképpen sem lehet összefüggésbe hozni (pl. a perzsában, egyes olasz nyelvjárásokban); a névutók ragozása sem a magyarra szorító jelenség; a tulajdonság jelző nemcsak a magyarban előzi meg a jelzett főnevet és nemcsak a magyarban nem egyezik meg vele, hanem egyebek közt pl. az angolban is ez a helyzet; az igekötő, a magyar nyelvnek ez a jellemző sajátja csaknem azonos módon fellelhető a szláv, sőt a germán nyelvekben is; az igenévszótövek (pl. *les*, *nyom*, *fagy*, melyek hol igék, hol főnevek) nemcsak a rokon nyelvekben lelhetők fel, de sokkal nagyobb mértékben vannak meg pl. az angolban (*kiss*, *tiptoe* stb.); s még a magyarul tanuló idegen réme, a tárgyias igeragozás sem olyan különlegesség, hogy másutt meg ne lenne (pl. nyomai vannak a portugálban).

Másrészt azonban, ha így aligha lehet a magyar nyelvnek egyetlen olyan szerkezeti vonását fölfedezni, amely valahol másutt ne lenne föllelhető, az is kétségtelen, hogy mindezeket

a vonásokat együtt olyan módon és olyan vegyülésben, mint a magyarban sehol sem lehet megtalálni, legföljebb megközelítőleg valamely rokon nyelvben. Ha tehát elszigetelt vonás alapján nem is lehet nyelvünket jellemezni, egy bizonyos számú tulajdonság már meghatározhatja egyéniségét. Természetesen minél több vonást veszünk figyelembe, annál jobban domborodik ki ez az egyéniség.

A nyelv anyaga azonban éppen olyan fontos, éppúgy hozzátartozik a nyelv arculatához, mint a szerkezeti vonások, nélkülük nyelvünk képét megrajzolni lehetetlen. A következőkben tehát néhány szerkezeti és anyagi vonást fogunk megvizsgálni. Nem valamennyit, erre itt éppúgy nincs tér, mint a középiskolában, a nyert kép is tehát csak vázlatos lesz. Meg fogjuk azonban vizsgálni, mi e vonásokból az ősi örökség és mi az idegen, kölcsönzött tulajdon, és végül futó pillantást vetünk a tárgyalat tulajdonságok esztétikai értékére is. Ez utóbbi szempont nem nyelvtudományi, a nyelvészet nem értékeli, s azért fejtegetésünk e része nem lép fel a nyelvtudományi tételek vagy akár csak feltevések igényeivel sem.

A magyar nyelv mai hangállománya nem ősi örökség. A rokon finn-ugor nyelvekben egészen eltérő hangok is előfordulnak, viszont a magyar nyelv hangjainak jó része hol itt, hol ott hiányzik. Éppígy áll természetesen a helyzet az ősi finn-ugor hangrendszerhez viszonyítva, már persze, amint ez utóbbit kikövetkeztethetőnek véljük. S ez természetes, hiszen a nyelvek változása nagyrészt a hangok módosulása útján történik. Kétségtelen, hogy a honfoglalás idejében pl. nem volt a magyarban *ö, ű, ó, c, zs* stb., ellenben megvolt a γ (= a német *eh* a *wach* szóban), meg a γ (az előbbi zöngés párja) és az egyes hangok gyakoriságának aránya is egészen más volt, mint ma. De ha mai magyar nyelvünk hangrendszere szükségszerűen nagy mértékben eltér az ősi nyelvtől, a közös finn-ugor alapnyelv hangrendszerétől, mégis a mai állapot merőben magyar fejlemény, melyben idegen hatás jóformán alig mutatható ki.

A magyar hangrendszert gazdagság és változatosság jellemzi. Mind magán-, mind mássalhangzói tisztán artikuláltak, mély- és magashangú magánhangzóinak aránya a magashangúak javára dől el. Magánhangzói között hiányzik a veláris illabiális sorozat, ez különben a legtöbb európai nyelvben ismeretlen és sajnálni őket nincs okunk, úgyszintén a sonans nazálisok és liquidák, melyek egyes szláv és germán nyelvekben gyakoriak; esztétikai szempontból ezekért sem kár. Bár a nyílt és zárt o, ö között a magyar nem tesz különbséget (az o és ó, ö és ő közötti minőségi különbség elenyésző), magánhangzórendszere az euró-

pai nyelvek között a leggazdagabbak és legváltozatosabbak közé tartozik, talán egyedül a francia múlja ezen a téren lényegesen felül orrhangú sorozatával. Ezzel szemben nagy lehetőséget nyújt a legtöbb magánhangzó esetében a hosszú meg a rövid éles megkülönböztetése (pl. *török, török, török*); e téren a Dunántúlról terjedő elmosódása az *i, ú, ű* hosszúságának (*hid, bus, hüs*), melyet a köznyelvben talán az író- és szedőgép betűhiánya is elősegít, sajnálatos, éppúgy, mint a zárt és a nyílt *e* közötti különbség elenyészése (*ember* helyett *ember*) a tiszántúli és a köznyelvi kiejtésben: az egyszabású *e-k* terjedése könnyen egyhangúvá teszi a nyelvet. A kettőshangzók (*aj, ej, oj, stb., au*) szintén változatos színeket elegyítenek a beszédbe. A magyar mássalhangzórendszer szintén a leggazdagabbak közé tartozik, ebből a szempontból a legtöbb európai nyelv elmarad a magyar mögött. Nagyjában hasonló mássalhangzó-állományuk csak a szláv nyelveknek van, ezeknek viszont magánhangzórendszerük jóval egyhangúbb. Ehhez járul a hosszúság meg a rövidség éles megkülönböztetése a mássalhangzókból is, ez a szláv nyelvekből hiányzik.

Ami az esztétikai szempontot illeti, a nyelv széphangzása általánosan elfogadott vélemény szerint függ a magán- és mássalhangzók, még pontosabban talán a zöngés és a zöngétlen elemek megoszlásától. A magyar ebből a szempontból a legszerencsésebben a középhelyet foglalja el az európai nyelvek között: *Tolnai* Vilmos statisztikája szerint a két véglet a finn, melyben 100 magánhangzóra 104 mássalhangzó esik és a cseh, melyben 100 magánhangzó szinte belefűllad 188 mássalhangzóba, a magyarban pedig 141 mássalhangzó esik 100 magánhangzóra, pontosan ugyanannyi, mint a franciában. A magánhangzók szaporasága lággyá, dallamossá teszi a nyelvet, az arany középút azonban itt is a legkedvezőbb: túlságosan sok magánhangzó csicsergővé, erőtlenné lágylítja a nyelv hangzását, míg a mássalhangzók túltengése keménnyé, durvává, esetleg komikussá teheti. Különbözik a finnel szemben is kedvezőbbé válik az arány, ha figyelembe vesszük, hogy viszont a finn mássalhangzók zöme zöngétlen, kattogó *p, k, t* és *s*, holott a magyar zöngés mássalhangzók sokasága: *d, g, b, z, zs stb.* még erősen lágylítja, dallamosítja nyelvünket. A magánhangzók megoszlása is kedvező arányú, legtöbb az *è, e* (kb. 25%), majd az *a* (23.6%), legkevesebb az *ü, ű* (kb. 2%), az egyes magánhangzók százalékszámait egyenletes, lankás menetű grafikont adnak. Különösen szerencsés azonfelül a magyarban a magánhangzók és a mássalhangzók eloszlása, nagyobb mássalhangzótorlódás ritka, a szó elején egészen kivételes, másrészt két mássalhangzó mégis elég

gyakran találkozunk ahhoz, hogy színt és változatosságot vigyen a magánhangzók egyébként túlságosan egyhangúan pergő gyönyögzésébe.

Esztétikai szempontból a magánhangzóilleszkedésnek vannak előnyei és hátrányai. A ragok és képzők nagy formagazdagságát idézi elő (pl. *-hoz, -hez, -hoz*), de főleg finom árnyalást tesz lehetővé ilyen alakpárok teremtésével, mint *forगत-jergeteg, csúcs-csúcs, hóbortos-hóbörtös* stb.; másrészt azonban az azonos magánhangzók gyakori ismétlésével a nyelvet kissé egyhangúvá teheti, különösen az e hangok gyakoriságával és főleg ott, hol nincs különbség nyílt és zárt e között.

A hangsúly a magyarban mindig a szó első tagján van, erősen dinamikus és több-kevesebb erővel a mondatnak szinte minden szaván érezhető; ennél fogva a magyar mondatban úgyszólván minden szó élesen megkülönböztethető, nem folyik határozatlanul egybe. Ennek igen nagy előnyei vannak főleg a bizonyos fokig torzuló gépi beszéd, rádió, mozi, grammofon terén, mert a megértést nagy mértékben könnyíti. A hangsúly, bár erős, nem nyomja el a hangsúlytalan szótagokat, ezek megtartják lényegében tartalmukat és teljes csengésüket. A mondat melódiája változatos és hajlékony, finoman árnyalt. A hangsúly helye alkalmasint ősi finn-ugor örökség.

Mindezeknek a fontos kérdéseknek a megtárgyalására a tanterv nagyon kevés alkalmat ad. A magyar hangrendszernek és a finn-ugor alapnyelv meg a rokonnyelvek hangrendszerének viszonyára s a magyar rendszer változásaira, átalakulására szót lehet keríteni a magyar nyelv eredetének alapos tárgyalásában. Föltétlenül megbeszélést érdemel azonban a mai hangrendszer jellemzése, s mind ennek, mind a magánhangzóilleszkedésnek, a hangsúlynak stb. esztétikai szempontból való értékelése. Ezzel a nyelv hangzásának, próza és vers zengésének megítélésére új szempontokat adunk a tanulóknak, szemhatárukat tágitjuk, finomabban érzékenyekké tesszük őket a belső tartalommal összehangzó külső kifejező eszközök zenéjére. Alaposabb megtárgyalás, sőt próbák és számítások végeztetése, egy-egy irodalmi szövegnek abból a szempontból való alapos megbeszélése, miként függ össze a nyelv szolgáltatva szimfónia a tartalommal és főleg a szöveg hangulatával, érzelmi színezetével, nagyon is kívánatos volna, erre azonban időnk aligha lehet (legföljebb önképzőköri viták keretében), mégis legalább nagy vonalakban okvetlenül ki kell rá térnünk. A tanterv erre nem igen ad módot, ezért legalább egy helyettesítési órát kell rá szánnunk. A tanulók hálásan fogadják, még a futó tárgyalás is megmozdítja az értelmesebbeket, sőt a tanár tekintélye is

jelentékenyen növekszik, ha ilyen, a megszokott iskolai kereteken túlemelkedő dolgok megvitatására is vállalkozik.

Minden nyelvnek rendkívül becses és jellemző, egyéniségének lényeges színeit adó része a szókincese. A magyar szókincsben a szokásos két nagy csoporton, az eredeti meg a jövevényszavak csoportján kívül feltűnő a teljesen ismeretlen vagy legalább is bizonytalan eredetű szavaknak hányada. Pl. csak a ft.-val kezdődő gyakoribb köznyelvi szavaink között ismeretlen eredetűnek tekinthető (nem is túlságosan szigorúan bírálva el az ajánlott származtatásokat): *habar, háború, halk, hamar, hamis, hang, hanga, hányni, hanyag, harapózik, harcsa, harmat, has, hát, hazudik, heged, hegedű, hely, henye, hepciás, herkentyű, hever, hideg, hűl, hűvös, híg, hímes, hinár, hint, hisz, himlő, hitvány, hiú, hízeleg, hóbortos, hord, horog, horpad, hoz, hús, hull, hús, húz, hüvelyk*. Ámde e szavak legnagyobb része a magyar nyelv ősi szókincsébe tartozik, a rokon nyelvekből azonban időközben kiavult, kihullt, hiszen azóta a sok évezred óta, hogy a magyarság rokonaitól elvált, az ősi nyelv minden leszármazottja nemcsak sok új elemet vett föl, hanem sok régit, ősit el is veszített. Éppen a nagy időbeli távolság folytán szinte természetes, hogy a magyar nyelv sok ilyen ősi eleméről ma már eredeti voltát éppen az említett körülmények folytán nem tudjuk kimutatni, s bizonyítékok híján az ismeretlen eredetűek közé gyűjünk kénytelenek sorozni őket.

Közismert tény, hogy a magyar nyelv a finn-ugor nyelvcsalád ugor ágához tartozik. A finn-ugor alapnyelvet beszélő ősi finn-ugor népből először az ugorok hasadtak ki, majd ez a kisebb, ugor egység is megszűnt a magyarság kiválásával. Szókincsünk legősibb elemei tehát azok az alapszavak, melyek fellelhetők a finn-ugor, vagy az obi-ugor nyelvekben is. Ezek száma *Zsirai Miklós* szerint mintegy 1000-re tehető, *Vermes Stefánia* pedig a Szófejtő Szótár etimológiai statisztikája alapján 1172 finnugor-ugor elemet talált szókészletünkben. Ez utóbbi számban alkalmasint egy-egy tőnek olykor-olykor több hajtása is szerepel külön egységként, de az kétségtelen, hogy eredeti finn-ugor szótöveink száma az 1000-tól nem nagyon maradhat el. Ez a szám egyáltalában nem kevés, a németben, az oroszban, az albánban még annyi ősi indoeurópai szó sem maradt fenn, mint amennyi a magyarban finn-ugor van, pedig az indoeurópai nyelvek régi történetét sokkal jobban ismerjük, hiszen a latinon, a görögön, a szanszkriton át több ezer évvel messzebb mehetünk vissza e nyelvcsalád történetének adatokon nyugvó kutatásában, mint a finn-ugorságéban, s ennél fogva a finn-ugor nyelvekben sokkal nagyobb azoknak az ősi elemeknek a száma,

melyeknek ősi voltát éppen régi adatok hiányában bizonyítani nem tudjuk.

Finn-ugor és ugor eredetű szavaink ma is szókincsünk magvát, javát alkotják. Látszólag csekély számuk ellenére döntő szerepük van a nyelvben. Ennek az a magyarázata, hogy egyrészt az élő beszédben a leggyakrabban használt szavak a finn-ugorok közül kerülnek ki, másrészt, mint nyelvünk legősibb elemei, a szóképzés útján ezek terebélyesedtek ki a leghatalmasabb szócsaládokká, melyek egyes tagjai között az összefüggés ma már persze sokszor elhalványodott. (Pl. *el, elé, elő, elég, elégedik, elégel, elegendő, elégít, elégséges, elégtelen, előz, előzők, előzékeny, elem, elemi, elemez, ellen, ellenez, ellenkezik, ellenség, ellenző, ellenzék, elnök, elnököl, előget, eleinte, előleg, előlegez, előny, előnyös, előd, elül, elől, eleve, elv, elvi, előtt, első, elsőség stb.*, s ezzel az *el* származékait távolról sem merítettük ki, hiszen legalább mégegyszer ennyi használatos származékot lehetne még hozzájuk sorolni.)

Az ősi finn-ugor, majd ugor nép a művelődésnek megglehős kezdetleges fokán lévén, finn-ugor és ugor szavaink természetesen a legelsőlegesebb fogalmakat jelölik. E szavak tehát számnevek, testrészek nevei, rokonságra, természeti jelenségekre, az állat- és növényvilágra, ásványokra, lakásra és foglalkozásra vonatkozó szavak, továbbá helyzet jelentő szókon és mellékneveken kívül főleg igék, ezek a legbecsesebb kincsei a nyelvnek és legnagyobb ereje is egyszersmind, aránylag meglepően nagy számmal, végül még igen sok, külön fogalmi csoportba nem sorozható főnév, melléknév. E szavak jórészt egytagúak, tehát egyrészt saját maguk közvetlenül hozzájárulnak a nyelv hajlékonnyá, rugalmassá tételéhez, másrészt rövidségük-nél fogva alkalmasak arra, hogy hatalmas szócsaládok kiindulópontjává váljanak.

Ez ősi finn-ugor szavakkal és családjaikkal azonban még távolról sem merül ki a magyar szókincs eredeti része. Eredeti magyar szavak a magyar nyelv egész külön élete alatt állandóan keletkeztek és ma is keletkeznek. Effélék pl. a hangutánzó szavak, mint *dörren, füttyül, sívít, csattan, gurul, potyog* és természetek más hasonló, továbbá a hozzájuk közel álló hangfestő szavak, melyeket talán inkább hangulatfestőknek kellene nevezni, ilyenek: *billen, riszál, hömpölyög, inci-finci, tutyi-mutyi* stb. A hangutánzó-hangfestő szavak fontos alkotórészei a magyar szókincsnek egyrészt igen nagy számuknál fogva, másrészt azért, mert telítve lévén hangulati tartalommal, a nyelvbe sok szint és árnyalatot visznek s nagyban hozzájárulnak a magyar nyelv jellegzetes tulajdonságainak, a kifejező erőnek és a képszerűségnek kifejlesztéséhez. Ezeken kívül egyéb forrásai is

vannak a szókeletkezésnek, mint pl. a gyermek-, ill. dajkanyelvi szavak (*papa, mama, dada, tütü* stb.), az indulatszók, melyek néha tekintélyes szócsaláddá ágaznak szét (pl. *áh, áhit, áhíthatos, áhíthatoskodik, áhítózik* stb.), az állathívogató szók és belőlük keletkezett állatnevek (*lile, pipi, coca, cica, csikó* stb.).

Külön megemlítést érdemel a nyelvújítás. Bár a szavak tudatos alkotása egyidős a nyelv irodalmi (fordítási) célokra való használatával, s ki is mutatható legrégebbi irodalmi emlékeink óta, nyelvújítási szavaknak azokat szoktuk csak nevezni, melyek a XVIII. században erőre kapott nyelv bővítő mozgalom során keletkeztek. A nyelvújítás sokezer szót öntött a magyar köznyelv szókincsébe, tehát a mai magyar nyelv kialakításában és jellegében igen nagy része van. E szavak jelentős hányada ellen semmi szempontból sem lehet kifogást tenni, sok van azonban közöttük, melynek képzése a szokásostól eltér. Ezekre már szálló igévé vált az a bölcs mondás: sajnálatos, hogy lettek, Örülni kell, hogy vannak. A nyelvész azonban talán még ilyen szigorú bírálattal sem illeti őket, hiszen alig van olyan nyelvújítási szörnyszülött, melynek furcsa képzésmódjára analógiát ne lehetne találni a nyelv természetes fejlődésében. A különbség csak mennyiségi, az ilyen ú. n. „szabálytalan” képzés a nyelv életében ritka, jobbra egy-két elszigetelt esetre korlátozódik, a nyelvújításban azonban tömegesen jelentkeznek a szokatlan keletkezésű szavak. A nyelvújítás igen nagyjelentőségű mozgalom, a nyelv utolsó hatalmas és immár tudatos erőfeszítése, hogy végleg és tökéletesen beleilleszkedjék a nyugati művelődés korszerű formáiba. Idegen művelődési körhöz való hangolódás súlyos problémája előtt már többször állt a nyelv, de soha oly szerencsésen meg nem oldotta, mint a nyelvújítással. Örölnünk kell, hogy merőben a saját erejéből, a saját elemeiből valósította meg ezt a nagy átalakítást, amelyre végre is szükség volt, nem pedig idegen szavak és fordulatok ezreinek átültetésével. Lehet, hogy eközben itt-ott némi szín, íz vagy zamat veszendőbe ment, de elég egy pillantást vetni akár Vörösmarty ragyogó ékköves hexameteire, akár Petőfinék a köznyelvhez közel álló nyelvezetére, és meggyőződhetünk, hogy nyelvünk ősi, gazdagon árnyalt szelleme, dús zamata és szilaj ereje egyrészt, a nyelvújítás hűvös-parfömös szózuhataga másrészt pompásan megférnek egymás mellett minden síkon és minden árnyalatban és nemhogy ártanak egymásnak, de kiegészítik és gazdagítják egymást. A nyelvújítás rendesen pontos fogalomalkotással dolgozott, tehát a jelentésükben elmosódó körvonalú magyar szavakhoz a pontos jelentésű szavak hozzácsatolásával hiányt pótolta. Ami talán túlzottan kiagyalt volt ezeknek a szavaknak egy részében, azt a nyelv, mihelyt az illető

szó végleg belekerült forgatagába, úgyis a saját szelleméhez idomította, kiszellőzve belőlük a papirosszagot. Köznyelvünk rugalmassága és finomsága, irodalmi irányunk változatossága és gazdagsága, tudományos műnyelvünk pontossága egyaránt adósa a nyelvújító mozgalomnak.

Egy nyelvnek azonban nemcsak eredeti, ősi elemei vannak. Minden nép, hol barátságosan, hol háborúban, állandóan kapcsolatban van a környező népekkel, s ez érintkezés mindig nyelvi téren is megnyilvánul. Legnagyobb mértékben éppen a szókészlet vesz fel idegen elemeket. Olyik-másik nagy európai nyelvben (pl. az angolban) az idegen szavak száma sokszorosan fölülmúlja az eredetieket. A magyar sem kivétel, szókincsének jelentékeny része idegen származású.

Már a finn-ugor nyelvközösség vett át más nyelvekből szavakat (pl. *arany, száz, ág, árva* stb.), az ugor együttélés idején szintén kerültek a nyelvbe jövevények (pl. *ló, hattyú*). A magyar nyelv külön életében természetesen szintén szakadatlanul kerültek és kerülnek ma is idegen szavak a nyelvbe. Az idegen szavak állandó szivárgásán kívül azonban néha tömegesen lepik el a nyelvet a jövevény elemek. Ez olyankor szokott történni, mikor a nép megválnak ősi társadalmi és állami intézményeitől, vallásától, egész műveltségétől és idegen művelődési körbe illeszkedik bele. A magyarság két ízben ment át ilyen gyökeres változáson. Először, mikor kiszakadva az ugor közösségből, elhagyta régi kezdetleges gyűjtögető-vadászó életmódját, majd belekerülve a török népek forgatagába, műveltségében, életmódjában, állami és társadalmi szervezetében, harcmódorában teljesen törökös jellegűvé vált. Ilyen gyökeres, a népnek úgyszólván minden kollektív élet jelenségére kiterjedő hatás nem múlhatott el jelentős nyelvi átvételek nélkül. Ennek az átalakulásnak köszönhetőek régi török jövevénytiszavaink, szám szerint jóval több, mint 300. E szavak mind művelődési szavak az állattenyésztés, a földművelés, a mesterségek, a ruházkodás és bútortzat, a szellemi és erkölcsi élet köréből. Életük oly régóta közös a nyelv többi elemeivel, hogy épp úgy ősi örökségnek tekinthetők, mint ahogyan a magyar nép eredeti tömegéhez tartozóknak kell tekintenünk azokat a török fajú elemeket, melyek a honfoglalás előtt vegyültek a magyarságba. E szavak hozzátartoznak nyelvünk különös arculatához, hangzásuk kellemes, változatos, fontos színt jelentenek a nyelv esztétikai skálájában. Jóval több, mint 1000 év óta élnek a magyar nyelv életét, vele egyek lettek. Ugyanez mondható a honfoglalás előtti időkből származó iráni jövevényekről.

A magyarság második nagy műveltségcseréje a honfoglalás után, a kereszténység felvételekor következett be. Ekkor a magyarság hirtelen, szinte minden átmenet nélkül elhagyta régi vallását, törökös állami és társadalmi berendezéseit, szakított félnomád életmódjával, falu- és városlakóvá lett, szóval gyökeresen átalakult, eldobva magától régi, törökös műveltségét, mely több tekintetben nem volt alábbvaló, sőt egyes ágazataiban (pl. a hadviselésben) fölötte állott az új, nyugati, keresztény műveltségnek. Ez a nagy átalakulás alig egy-két évszázad alatt pergett le. Bizonyos, hogy a régi magyar szókincsnek jelentős része ment ekkor veszendőbe a régi vallással, szokásokkal, hiedelmekkel, *társadalmi és állami szervezettel egyetemben*. Az idegen hatások azóta szakadatlanul érik a nyelvet, hol csökkenő, hol erősödő hullámokban. A besodródó idegen elemek egy része persze csak kérész életű, a nyelv hamarosan kiveti őket magából, tudatos ellenhatások is lényegesen csökkenthetik számukat, de azért minden korszakban, nemzedékről nemzedékre szaporodnak, sokszor ősi magyar elemek rovására, pusztulására.

Ezeknek az idegen elemeknek három nagyobb csoportja érdemel különös figyelmet: a szláv, a német és a latin jövevényszavaké. Ki kell emelnünk, hogy általában szláv szókról beszélünk voltaképpen nem helyes, az ebbe a csoportba tartozó szavak ugyanis igen sok szláv nyelv között oszlanak meg, vannak köztük oroszok, melyek még a honfoglalás előtt kerültek a nyelvbe (pl. *halom*), lengyelek (pl. *pisztráng*), kisoroszek (pl. *kalamajka*), bolgárok (pl. *nyüst*, *rozsdá*), szerb-horvátok (pl. *parittyá*, *gatyá*), szlovének (pl. *túr*, *rocska*), tótok (pl. *pesztonka*, *pletyka*), legnagyobb részükről azonban a szláv nyelveknek egymáshoz való nagy hasonlósága miatt nem lehet megállapítani, honnan jöttek. Latin és német eredetű szavaink is igen számosak, ami szintén érthető. Jelentéktelenebb az olasz meg a francia hatás. Oláh szavunk alig egy-kettő van.

A nyelvbe bekerülő idegen szók aztán lassan hozzáidomulnak a nyelvhez, elvesztik idegen hangzásukat, mint a folyóban hömpölygetett kavics, legömbölyödnek, kisimulnak. A magyar nyelv nem tűri pl. a szó elején a mássalhangzó-torlódást: a latin *gradus*-ból *garádics*, schoia-ból *iskola*, a francia *clinche*-ből *kilincs*, a szláv *dvor*-ból *udvar*, a német szecit-ből *selejtes* stb. lesz; a magánhangzóilleszkedés törvénye szintén átgyúrja a szó képét: vö. szláv *pristav*: *poroszló*, német *torkel*: *törköly*, *trager*: *trágár*, *taschel*: *tarsoly*, francia *loquet*: *lakat* stb. A szó bekerülve nyelvünkbe, annak életét éli, részt vesz a megfelelő hangváltozásokban, alakjában ezért gyökeresen megváltozik: vö. szláv *styk*: *ösztoke*, *sluzba*: *zsolozsma*, olasz *cochiglia*: *kagyló*, s

gyakran jelentése is lényegesen módosul: oszmán török *mahmur* ‚másnapos‘: *mámoros*, német *patalie* (< battaglia) ‚csata‘: *patália*; *katzer* (kätzer) ‚eretnek‘: *kacér*; *kobern* ‚fosztogat‘: *kóborol*; szláv *sluzba* ‚szolgálat‘: *szolozsma* stb., stb.²

Jövevényszavaink vizsgálata közben felötlik az a kérdés, hogyan aránylik egymáshoz eredeti és kölcsönzött szavaink száma. *Tolnai Vilmos* idevágó statisztikája szerint, hacsak a szógyököket vesszük figyelembe, 1000 közül eredeti magyar 550, szláv 100, germán 95, török 90, latin 80, ismeretlen 85. Ha viszont a származékokat is figyelembe vesszük, úgy ahogy a szótárban a szavak föl vannak sorolva: 1000 közül magyar 650, szláv 100, germán 75, török 85, latin 65, ismeretlen 25. Ámde ez az arány nem a valóságos szóhasználatot tükrözi vissza. Meg kell vizsgálni az összefüggő beszédet vagy írást. Az irodalmi nyelvben *Tolnai* szerint a legkülönfélébb szerzők nagyszámú szövegén végzett vizsgálata alapján 100,000 szóból, amint a nyelvhasználatban előfordul, magyar 88,440, szláv 3,39t), latin 2,790, germán 1,482, török 1,004, görög 618, francia 609, olasz 432, iráni 262, zsidó 191, angol 159, oláh 27, spanyol 23, hindu 9, arab 4, perzsa 4, ismeretlen 550. Ezt a statisztikai összeállítást nem tarthatjuk kifogástalannak. Egyrészt *Tolnai* kétségtelenül a szavak végső kinyomozható eredetét kutatta, nem pedig — mint kellett volna — azt, hogy milyen nyelvből kerültek a jövevények hozzánk, másrészt rendkívül meglepő az ismeretlen eredetű elemek igen csekély száma (bár, mint említettük, az ismeretlen elemek túlnyomóan a nyelv ősi szókincséhez tartoznak, tehát nem teszik kedvezőtlené a statisztikát a magyar elemek rovására). Nem tudni, milyen kritikával illette *Tolnai* a közkézen forgó szószármaztatásokat, ezek ugyanis gyakran kihívják az ellentmondást. *Vermes Stefánia* már említett számítása szerint a SzófSz. alapján szavaink közül finn-ugor eredetű vagy a magyar nyelv külön életében keletkezett (ideszámítva a nyelvújításiakat is) 46.3%-ó, ismeretlen vagy bizonytalan eredetű 18.1%, szláv eredetű 12.4%, német 7.3%, török 6.5%, latin-görög 5.8%, újlatin 2.1%, egyéb 1.5%. Ha az ismeretlen és a finn-ugor-magyar szavakat együvé vesszük, *Tolnai* számításától nem járnak nagyon messze. Főleg érvényesülnek a nagy számok törvényei az összefüggő szöveg vizsgálatában. *Zsirai* pl. a Szózat két első versszakában azt állapította meg, hogy két török, egy latin és négy bizonytalan eredetű szón kívül minden elem magyar, azaz finn-ugor származású benne. A Himnusz első versszakában pedig finn-ugor és ugor eredetű szó 21 van, török 4, latin 1, talán iráni 1, ismeretlen vagy bizonytalan 6, vagyis az arányok meglehetősen azonosak, sőt még kedvezőbbek, mint Tolnainál. Joggal mondhatjuk tehát vele, hogy a magyar nyelv

ősi elemeiben halhatatlan, a belekerült idegen szavaknak csak egészen jelentéktelen szerep jut. A magyar szókincs minden természetes beszédünkben ősi elemi erővel buzog és minden mást elsöpör.

A magyar nyelvnek és ezen belül a magyar szókincsnek eredetével föltétlenül foglalkoznunk kell a középiskolában, Tanterv és Utasítások különben szintén így rendelkeznek. Elmaradni e fejezeteknek nem szabad, semmilyen időhiány nem okolhat meg ilyen mulasztást, nemzeti szempontból annyira fontos, hogy minden művelt magyar ember világosan lásson ebben a kérdésben. Amint az Utasítások határozottan megkövetelik, meg kell emlékezni „a nyelvtörténeti változások csoportjairól, a hangváltozásokról, a jelentésváltozásokról, a szókincs változásairól” (Utasítások I. 57-58); ehhez hozzáveendő még legalább az analógia. Mindezt, bőséges példákból kiindulva, induktív úton. Föltétlenül úgy kell azonban a tárgyalást vezetni, hogy a tanulók világosan lássák a nyelvrokonság fontos kritériumait, tehát sohasem eshessenek majd áldozatul délibábos ábrándoknak. A szókincs fejlődésével kapcsolatban ki kell építeni a belőle levonható művelődéstörténeti tanulságokat is, de rá kell mutatni határozottan a különféle szókincs-elemek nem egyenlő fontosságára, összehasonlításokat kell tenni más nyelvekkel, megmagyarázni az ismeretlen eredetű elemek nagy számának okát stb. Nem mulaszthatjuk el megemlékezni a statisztikáról, sőt rendkívül szemléltető, ha előveszünk egy magyar szöveget és azon mutatjuk be a magyar szókincs eredeti és idegen elemeinek arányát. Mindez a tanulóknak nemcsak a tudását ágítja, hanem emeli nyelvi és nemzeti önértüket és öntudatukat, sőt esetleg fölébreszti a kedvüket ilyenféle kérdésekkel való törődésre. A nyelvújítással részletesen foglalkozunk az irodalomtörténet keretében, csak arra vigyázzunk, hogy e mozgalomnak nyelvi és esztétikai szempontból való fontosságát kellőképpen kidomborítsuk. Általában a tanár feladata ezzel a kérdés-csoporttal kapcsolatban a legkönnyebb, a tanterv ugyanis módot ad az alaposabb tárgyalásra, az egész fejlődést több óra keretében zárt egységként mutathatja be és rögzítheti meg.

Fokozott figyelmet érdemel a nyelv szóragozási rendszere, hiszen ez még jellemzőbb a nyelvre, mint a szókincsé, és ennek függvénye a nyelv szerkezete, vele vannak kapcsolatban leg-sajátosabb jellegzetességei.

A nyugati nyelvekkel szemben a magyarnak egyik leg-felülőbb tulajdonsága, hogy a határozói viszonyt nem prepozíciókkal, *mint amazok az esetek túlnyomó részében, hanem a szó után kerülő ragokkal és névutókkal* fejezi ki. Ez közös finn-

ugor tulajdonság, s nyilván a nyelv legősibb ösztönei közé tartozik, bár a ma használatos ragok és névutók jelentős része a magyar nyelv külön életében fejlődött, de szinte kivétel nélkül ősi elemekből, ősi mintára, a többi finn-ugor nyelvek eljárásai-
val azonos módon.

Vegyük pl. a legősibb viszonymegjelölést, mely alkalmasint a többinek is alapja volt, a helyhatározókat. Jellemző a helyhatározók szabályos hármas tagolódása *hol, honnan, hová* kérdésre (pl. *-ban, -bol, -ba; -nál, -tól, -hoz; -n, -ról, -ra; mellett, mellől, mellé; alatt, alól, alá* stb.). Ez a hármas tagolódás is ősi örökség (igen sok nyugati nyelvben hiányzik, vagy csonka). Maguk a ma leghasználatosabb ragok és névutók már a magyarban keletkeztek, mégpedig önálló főnevekből, melyek azonban igen kevés kivétellel finn-ugor eredetűek. Az első lépés a névutóvá fejlődés (*mell: mellett, al: alá* stb.), ez még nem illeszkedik. Majd a fejlődés folyamán a névutó mind szorosabban tapad a főnévhez, végre illeszkedik és megszületik a rag (pl. *réa: rá: ra ~ re*). De nemcsak a hármas tagozódás ősi eredetű, mai ragjainkban és névutóinkban a tulajdonképpeni hely viszonyt kifejező egyszerű elem maga is ősi így pl. a locativusi *-n* (*-ban, házon, télen, lassan* stb.), vö. vogul *witen* 'vízen', zürjén *telin* 'télien' stb., az ablativusi *-l* (*-ból, -tól, alul* stb.), vö. vog. *élei* 'elülőről' stb., a lativusi *-é* (pl. *felé, -vá* stb.), a locativusi *t* (pl. *Pécsett, mellett, itt* stb.), vö. vogul *chot* 'hof, osztyák *tot* 'ott'. Éppígy felismerhetők ősi elemek pl. a fokozásban, a feltételes mód és az igenevek képzésében stb., stb.

Igen jellemző vonása a magyar nyelvnek a birtokos személyragozás. Fellelhető ez ugyan más jellegű nyelvekben is, ám a magyarban ősi örökség, s nemcsak a szerkezet, de a szerkezet anyagi eszközei is azonos eredetűek a többi finn-ugor nyelvben, pl. *házam: osztyák chátém (chát), ebem: vogul ámpem (ámp), melled: zürjén melyed (mely), hajam, hajunk: mordvin kujam, kujamok (kuja)* stb. A birtokos személyragokban, mint ismeretes, ősi finn-ugor személyes névmások rejlenek.

A tárgyias igeragozás alkalmasint nem ősi örökség, de mindenesetre igen régi s egyik legjellegzetesebb vonása nyelvünknek. Ragjai jórészt ugyancsak az ősi személyes névmásokból keletkeztek.

A ragok nagy gazdagsága, a birtokos személyragozás, a tárgyias igeragozás egyaránt hozzájárulnak a magyar nyelv egyik legjellegzetesebb és legfontosabb tulajdonságának, a tömörségnek kialakításához. Egyetlen európai nyelv sem oly szintetikus és tömör, mint a magyar, legfeljebb a klasszikus nyelvek foghatók hozzá. Elég futólag összevetni a *házam kertjében* meg a *dans le jardin de ma maison, im Garten meines Hauses* féle

szerkezeteket, vagy a *látom, látlak: je le vois, je te vois, ich sehe ihn, dich* féle mondatokat, hogy egy-két elemi példán meggyőződhezzünk tömörségéről.³

Persze az említett szerkezetek nem egyetlen munkálói ennek a tömörségnek, sok egyéb tényező is közrejátszik, mint pl. a változatos igenévi szerkezetek. Igaz, hogy e rövidség következtében a mondat szerkezeti elemei nem válnak ki olyan világosan, mint pl. a román nyelvekben, ez azonban aligha tekinthető hibának, s ha az, bőségesen ellensúlyozza a hajlékony tömörség és a viszonyt kifejező elemek páratlan gazdagsága. Komolyabb árnyoldala a ragok és képzők halmozásának, hogy a szavak néha kelleténél hosszabbra nőnek.

A magyar nyelvnek egyik legjellegzetesebb tulajdonsága páratlan képzőgazdagsága. Az egyszerű képzők és képzőbokrok semmilyen más európai nyelvben nem ismert óriási tömege áll rendelkezésünkre, hogy a jelentés legfinomabb árnyalatait megkapó változatossággal fejezzük ki. Pl. az igék gyakoritását az egyszerű és 30-nál több különböző összetett képző fejezi ki. Persze ennyi képzővel változatos árnyalatokat tudunk kifejezni, így pl. a cselekvés ismétlődését: *lövöldöz*, tartósságát: *üldögél*, nekilendülését: *gyullad*, unszoló akarását: *marasztal*, hogy csak a legdurvábbakat említsem. Ugyanígy van ez mozzanatos, műveltető, kicsinyítő, becéző stb. képzőinkkel is. Ehhez járul még, hogy ugyanaz a képző sok eltérő árnyalatot is tud kifejezni, vessük össze pl. az *-s* képző különféle jelentéseit: 1. *vizes*, 2. *pirosas*, 3. *százados*, 4. *bádogos*, 5. *tölgyes*, 6. *harapós*, 7. *Katus*. Igen fontos igekötőinknek árnyaló szerepe is. A nyelv részben ezek segítségével fejezi ki a cselekvés szemléletét, sokkal tökéletesebben, mint a román és egyes germán nyelvek nagyszámú igeidőikkel. Nem csoda tehát, ha egy-egy szócsaládnak jelentésárnyalatait a legtöbb nyelvben még körülírással is bajos kifejezni: pl. *száll* (*el-, fel-, át-, le-, meg-, be-, alá-, stb.*), *szállong*, *szálldos*, *szálldogál*, *szállingózik*, *szállít*, *szállat*, *szállás*, *szálló*, *szálloda*, *szállodás*, *szállodai*, *szállítás*, *szállítmány*, *szállítmányoz*, stb., stb.

Sok képző, főleg az egyszerűek közül, ma már új szavakat nem képez, nagy részük azonban ma is eleven. Ezekkel tehát tömérdek új szót lehet képezni. A tudós pontosan definiálhatja azt a fogalmat, melyre szüksége van, és rögtön megfelelő szót is alkothat rá, nyelvünk tehát rendkívül alkalmas pontos és magyar tudományos műnyelv megteremtésére, jóval nagyobb mértékben, mint ahogy valóban kiaknázzuk e páratlan tulajdonságát. De az ezerféleképpen árnyalt képzők különösen az írónak nyújtanak szinte korlátlan lehetőséget. Ezekben az

egyéni képzésekben a kép még eleven, csillogó, hatásos, viszont az ilyen új szavak jelentésének körvonalai gyakran elmosódottabbak. Már pedig a költőnek megbecsülhetetlen az ilyen sejtelmes, félhomályba enyésző szó, amilyenek után a francia szimbolisták a pontos, szabatos francia nyelvben oly reménytelenül sóvárogtak. A magyar nyelv páratlan rugalmasságát, tömörségét, változatosságát, önmagát szakadatlanul újra teremtő erejét mindenki megcsodálhatja pl. Berzsenyiné, Vörösmartynál, Advnál vagy Szabó Dezsőnél, de legtöbb jeles magyar költőknél és íróknál. Ennek köszönhető nyelvünk két értékes és jellemző tulajdonsága, egyrészt a *képszerűség*, mely elevenné, frissé teszi a nyelvet, színes lehetőségeket adva a művésznek, és finoman *árnyalt volta*, de közreműködik e tényező már említett tömörségének kialakításában is.

Ami a mondat szerkesztést illeti, a magyar nyelv egyik jellegzetessége a névszói állítmány, mely más típusú nyelvekben is előfordul, de nálunk ősi örökség, s az ősi időktől inkább visszaféjlődött (a 3. személyre korlátozódott). Jellemzők az ige-névszótövek (pl. *les, zavar, nyom, fagy* stb.), s ezzel összefüggően a képzők egy részének az a tulajdonsága, hogy mind ígéhez, mind névszóhoz járulhatnak, vö. *anyátlan ~ akaratlan, járó ~ nagyorrú* (eredetere az -ó és -ú azonos), *színez ~ kötöz, várt múlt idő ~ várt igenév oo lét főnév* stb. Mindezek a vonások nem-rokon nyelvekben is megvannak, a magyarra azonban jellemző ősi, öröklött tulajdonságok. Ilyen ősi vonás a melléknévi jelző helye a jelzett főnév előtt, valamint ragozhatatlan volta, a főnév melléknévi használata (*kutyaidő, aranygyűrű*), az egyesszám használata a számnév után stb. A szerkesztésekben persze jóval nagyobb mértékben érvényesül az idegen hatás, mint a szóragozásban vagy a képzésben. A középkori latin hatás pl. jelentős nyomokat hagyott a magyar mondat képén, de a nyelv itt is küzd az idegen hatások ellen, s néha századokon át uralkodó idegenszerűségek is eltűnnek belőle természetesen, erőfeszítés nélkül, mint a latin mintára használt többesszám a számnevek után (*három forintok*), vagy a feltételes mód használata időhatározó, meg tárgyi mellékmondatokban (*mikoron eljött volna . . . , kérte őt, hogy hallgatná meg*). Az idegen hatás jelenthetett néha pallérozódást, de egyáltalában nem volt mindig a nyelv előnyére. Ha összevetjük a Halotti Beszéd *hallá hol-tát* szerkezetét a mai *hallotta, hogy meghal* szerkezettel, világos, hogy nyelvünknek egy jellegzetes vonása, a tömörség halványult itt fakóbbra. A megtartó és újító törekvések szakadatlan küzdelméből áll elő a mai magyar nyelv.

Fontos tulajdonsága nyelvünknek a szórend rendkívül rugalmas volta. Ez nem azt jelenti, hogy a szavak, sorrendje teljesen a beszélő szeszélyétől függ, ellenkezőleg, sokszor kényes szabályok határozzák meg a szavak helyét, a szórenddel azonban rendkívül finom árnyalatokat lehet elegánsan és tömören kifejezni. A szórend mozgékonyasága ősi finn-ugor tulajdonság, bár természetesen mai, finoman árnyalt szabályai nyelvünk külön, eredeti terméke.

A magyarban az összetett mondatok belső szerkezete lazább, mint pl. a latinban, görögben, a román nyelvekben vagy az angolban. A magyar igeragozás nem gazdag alakokban s fejlődése során szemünk előtt szegényedett és szegényedik. Kihullt a szenvedő ragozás, eltűnt több múlt idő, háttérbe szorultak igeneves szerkezetek, most pusztul az ikes ragozás, s ezzel szemben legfőjebb a jövő idő kifejezésére keletkeztek új szerkezetek, meg egy új szenvedő alak van kialakulóban. Ámde, mint már láttuk, a magyar a cselekvés szemléletét nem igeidővel, hanem igeekötőkkel és képzőkkel fejezi ki, a mellékmondatban pedig a cselekvés idejét erősen függetleníti a beszóló jelenétől. Hogy ebből a magyar ember bármely tulajdonságára lehetne következtetni, az persze több, mint kétséges.

E sorokban igen szűkösen emeltük ki a magyar nyelv egy-pár vonását a sok közül, körülbelül azokat, amelyeknek kiemelésével a középiskolában is meg kell elégednünk. A magyar szóragozástan, szóképzés és mondattan jellemző sajátosságainak kidomborítása s annak vázolása, miként járulnak hozzá ezek a szerkezeti tények a magyar nyelv néhány jellegzetes és becses tulajdonsága kialakításához, különben is igen nehéz feladat a középiskolában. Mindenesetre már az alsó osztályokban, melyek tantervébe beletartozik a magyar leíró nyelvtan, ki kell emelni a jellegzetes vonásokat. Mihelyt a tanulók idegen (latin, német) nyelvtani ismereteire is hivatkozni lehet, összevetések útján is tudatosítsuk nyelvünk eltérő szerkezetét s ez eltérések egyrészt eredeti, másrészt értékes, előnyös voltát. Felsőbb osztályokban az olvasmánytárgyalás során egy-egy különösen jellegzetes tömör szerkezet, fürge fordulat, színes-szemléletes kifejezés kapcsán rá kell mutatni, ha kínálkozik az alkalom, összehasonlításokkal is a magyar nyelv egy-egy fontos vonására, s ennek stílári értékére. A fontosabb megfontolások összefoglaló megbeszélésére sajnos megint csak helyettesítési órán kerülhet sor. Ekkor állandóan éljünk összevetésekkel és dolgozzunk lehetőleg bőséges példákkal. Mindenesetre akkor értünk csak el eredményt, ha középiskolai pályája végén a tanuló tudja, de nemcsak szajkó módra mondja, hanem belátja és érzi, hogy a magyar nyelv mai formájában gazdag, tömör, hajlékony, főleg az

árnyalatok végtelen skálájának kifejezésére alkalmas, eleven életerőtől duzzadó, képszerű, színes nyelv, hangzása kellemes, változatos, energikus, férfias, de nem kemény, sem túlzottan lágy. Szókincsének leglényegesebb része, ragozastanáinak minden alapeleme, rendkívül gazdag képzőtárának elemei, szerkezetének legfontosabb és az említett tulajdonságokkal összehangzó részei ősi finn-ugor örökség. Az idegen hatások részletekben módosították, de alapjelmét nem másították meg, s a belékerült idegen elemeket a nyelv vagy teljesen feldolgozta, magához hasonlította, vagy ismét kilökte magából.

A népiség és a nyelv misztikus összefüggését persze ezzel még nem fejtettük meg. Sőt. *Zsirai* szerint a magyar és a vogul nyelv szelleme, szerkezete szinte teljesen azonos, a magyar és vogul lélek, jellem viszont ég és föld. Ha tehát a nép lelke benne van nyelvében, ez csak az emberi elme számára tudományos eszközökkel megfoghatatlan vonásokban rejtőzhetik. Tudományt, ismeretet csinálni belőle ábránd vagy kóklerség. A nyelv belső szellemét érzi a költő, s szubjektív izzásban hozza felszínre öntudatlanul. Ahogy érez és ahogy gondolkodik, ahhoz a nyelv szolgáltat formákat, s a forma és tartalom teljes, természetes összhangja a biztos jele annak, hogy a költő mondanivalója azon magyar lélek egy szikrájának megnyilvánulása, amely a nyelvet is megteremtette és kifejlesztette. Ezt a belső összefüggést szabályokba foglalni, megtanulni nem lehet, tanítványainkkal megéreztetni *irodalmi* oktatásunk egyik legszebb feladata.

Jegyzetek:

¹ A magyar művelődés meg a nyelv összefüggésére a tanításban is okvetlenül ki kell térnünk, Történhetik ez több módon. Egyes szavak, szólások felbukkanásakor röviden, érdekesen rámutatunk a szólás eredetére, a régi vagy a népi magyar étellel való összefüggésére. Bővebben azonban e szólásokra a tanítási terv keretében nem térhetünk ki elegendő idő hiányában, azonban jól felhasználhatunk erre egy-egy helyettesítési órát. A megfelelő, megbízható kézikönyvek: *Kertész*: Szokásmondások és Szallok az úrnak, *Csefkó*: Szállóigék, szólásmódok, nyilván minden tanári könyvtárban megvannak, s ha nincsenek, sürgősen be kell őket szerezni. — A helyettesítési óráknak különben igen fontos szerep jut — a tanterv mostohasága folytán — különleges céljaink megvalósításában. — Egyéb művelődéstörténeti kapcsolatokra a szókincs tárgyalása során kerül alkalom.

² Nem szabad eltitkolni a tanulók előtt, hogy az idegen szavak sok esetben gazdagodást is jelenthetnek, főként, mikor valóban hézagot pótolnak, addig még nem lévő fogalmakra nyújtva megfelelő elnevezést. Igaz, hogy még ilyen esetben is többnyire képes lett volna a nyelv saját erejéből al-

kotni az új fogalomra új szót, vagy a régiek közül ellátni valamelyiket az új fogalom jegyeivel. Olyankor azonban, amikor nagy tömegben honosodik meg ilyen új fogalom, rendszeren az idegen szavak is előzönlík a nyelvet. Ma már nem lehet és nem szabad a meghonosult jövevények ellen küzdeni, hiszen alakjukban és jelentésükben teljesen magyarrá lettek. — Gyakran kerül azonban olyan idegen szó is a magyarba, amelyre alapjában véve nem volt szükség, hiszen amit az idegen szó jelent, azt jó magyar szóval is ki tudjuk fejezni. Ez esetben a meghonosodott jövevény, ha nem öli ki az eredeti magyar szót, gazdagodást is jelenthet, mert új szint, új jelentésárnyalatot fejezhet ki. A szláv eredetű *csinál* voltaképpen ugyanazt jelentette, amit a régi *tökél* és *szerez*; ma már mind a háromnak elkülönült jelentése van, épp így ma a *rend* jelentése nem azonos a *szer* és *sor* jelentésével, *pár* és *fél*; *nyavalya* és *kórság*, *betegség*; *barát* és *atyafi*, *fél* nem fedik egymást. Sajnos azonban igen sokszor az idegen szó kipusztítja a magyart, elfoglalva helyét: az ősi *nemez* haldoklik a *filc* miatt, *biber* vagy *nutria* lett a *hódból*, *ágy* ma már legfőljebb parasztos a német *sógornő* mellett, a *gyér* pedig régóta csak tengődik a szláv *ritka* miatt, hogy csak néhány, szinte a szemünk előtt lefolyó esetet említsek. Bizony, ma már akárhány magyar zavarba jön, ha megkérdik tőle, hogy is mondják magyarul a *komplikáltat* vagy a *praktikust*. Ha a magyar nyelv óriási eleven képzőkészletén végig tekintünk, meg kell állapítanunk, hogy a legtöbb ma közkeletű és idegennek érzett szóra semmi szükségünk nincs, s ezek esztétikai szempontból is rútak. Védjük a már régóta meghonosodottakat, melyek jóban-rosszban több századot töltöttek el velünk, de küzdünk az újonnan betolakodók ellen, melyekre semmi szükség sincsen és amelyek nagyobb tömegben támadva meg nyelvünket, komolyan fenyegethetnek azzal, hogy nemzeti jellegét módosíthatják, eredeti formájából kiforgathatják, becses régi elemeit megölhetik vagy elhalványíthatják.

³ Egyes különös esetekben a különbség még meghökkentőbb lehet, vö. pl. *Zsirai* egybevetései közül: *Holtodiglan eltartánálak: Ich möchte dich bis zu deinem Tode ernähren*, vagy *Házamban él: He is living in my house* stb.

Irodalom:

Zsirai Miklós, Finn-ugor rokonságunk 40-91; *Nyelvünk alkata: Mi a magyar?* 193-216; *Tolnai Vilmos*, Halhatatlan magyarnyelv: MNy. XX. 50-59; *Vermes Stefánia*: NyK. LI. 435; *Tarnóczy Tamás*, A magyar magánhangzók elosztása: MNy. XXXVIII. 352-357; *Megjegyzések és kiegészítések a magyar magánhangzók elosztásának kérdéséhez*: MNy. XXXIX, 369-374.

MAGYARSÁGISMERET ÉS IRODALMI NEVELÉS

Írta: Kovács Máté

Valamikor a pozitivistá világszemlélet virágkorában a mai-tól egészen eltérő módon értékelték az irodalmat és költészetet. Akkor az avatatlan olvasó, az átlagos fogyasztó az irodalmi alkotásokban inkább csak a pusztá gyönyörködtetést kereste. Az íróművészek és műélvezők kisebb csoportja viszont finnyásán fordult el minden olyan műalkotástól, ami a tiszta művészi szemléleten és ábrázoláson kívül az emberi lét nagy kérdéseit is tükrözte. Az irodalomtól távolálló természettudományos szemlélet meg fölényesen legyintett mindenre, ami „csak irodalom”, csak az alkotó művészi képzelet szülötte volt. A kor felfogásának megfelelően az irodalmat egyoldalúan akkori köznevelésünk is elsősorban esztétikai tanulságok tárházának fogta fel, s a szép ábrázolása mellett nálunk még legfeljebb a nemzeti eszme, a nemzeti érzés kifejeződése keltett figyelmet és méltánylást.

Az irodalomtudomány azonban azóta megmutatta, hogy az irodalom nem valami üvegházi rózsa, amiben csakúgy elgyönyörködhetünk, nem is csak a pihent költői képzelet szeszélyes játéka, hanem java termésében mindig a teljes emberi élet és lélek tükre. Egyszerre kitért előttünk az irodalom és költészet színpompás világa, felmérhetetlen gazdagsága és mélysége, az emberi élet és lélek csodálatos szépségeiről megörökített számtalan vallomása, a tapasztalatok és megfigyelések kincses világa. Ma már világosan látjuk, hogy benne minden kor és minden nemzeti közösség a maga életfelfogását, szépségeszményét, bevallott és titkos vágyait és álmait, vagyis egész emberi valóját építi míves mesterséggel a szavak kristályformáiba. A korszerű irodalomszemlélet nyilvánvalóvá tette, hogy a fejlett európai nemzetek irodalmához hasonlóan a magyarság irodalma és költésze sem az élet és lélek dísze, hanem a teljesebb és érettebb emberségnek, a tisztultabb magyarságnak, a magyar élet törvényszerűségének és a sajátos magyar szépségeknek kimeríthetetlen tárháza.

Hajdanában ugyan az érett emberség teljesebb világképét csak a görög-római, klasszikus irodalmi hagyatékból élte át és

szívta magába egész Európa. Nemzeti irodalmunk fokozatos felcseperedése és kivirágzása azonban lehetővé teszi, hogy ma még belőlük kapja meg a kitarulást kereső emberi lélek ünnepi táplálékait. Jóleső érzéssel tölthet el bennünket, hogy a klaszszikus irodalmi örökséget helyettesíthető francia, angol, német és olasz irodalom mellett a magyar irodalom és költészet az, amely képes betölteni ezt a szép nevelői hivatást is. Így az, aki megfelelő lelki készséggel mélyed el a magyar irodalom alkotásaiba, tudattartalmát a teljesebb emberség örök vallomásaival, tudatosabb magyar öszszemlélet, fejlettebb művészi ízlés értékeivel is gazdagíthatja.

Ez a korszerű irodalomszemlélet egyben érthetővé teszi és magyarázza azt, hogy irodalmunk és költészetünk miért vált mai nemzetnevelésünk gerincévé. Benne az egyén és a közösség egyformán megtalálhatja tudatosítóját, úgyhogy az emberi élet és lélek titkaira, a közösségi lét nagy kérdéseire annyi eszméitető útbaigazítást, magatartásformáló indítást sehonnan sem kaphatunk, mint éppen irodalmunkból. Ráadásul roppant előnye ennek az eszméitető tükörnek, hogy benne az érzések és gondolatok egyéni és közösségi magatartások már magyar módra, a magyar lélek számára kedves és könnyen felfogható formában tükröződnek, így a hatásuk kétségtelenül mélyebb és szélesebb. Jelentős mértékben fokozza nálunk az irodalom nevelő hatását az is, hogy a legavatottabb magyar és külföldi hozzáértők tanúbizonyosága szerint a magyar szellemiség eleddig legteljesebb alkotásának éppen irodalmunk tekinthető. A nemzeti lélek ugyan még számos más téren, mint a zenében, nyelvben, népművészetben stb. megőrizte különálló egyéniségét, de sehol sem tudott olyan teljességbe borulni, mint éppen irodalmunkban. Annak a szellemiségnek a nevelésére pedig, amely az irodalmában találja meg kifejeződését, aligha lehetne alkalmasabb eszközt találni az irodalomnál, mert belső alkatánál fogva nyilvánvalóan éppen az irodalmi formában közvetített nevelői hatások iránt lesz az legfogékonyabb. Ez okozza, hogy nálunk az irodalmi és művészi nevelésnek még viszonylag is fokozottabb a jelentősége, mint más népeknél.

Szerencsére mai nemzetnevelésünk felismerte és egyre biztosabban hasznosítja a magyar lélek és az irodalom eme benső kapcsolatát és azt a roppant gazdag értékvilágot és lélekformáló erőt, amit irodalmunk az európai látókörű, érett emberiségre áhító, fejlett művészi ízlésű, de ugyanakkor leglényegéig magyar lelkületű és észjárású művelt magyar szellemek nevelésére önként felkínál. És ma szinte sorszerűen egészíti ki ezt a felismerést irodalmi nevelésünk megújított, korszerű módszere, amely mindig az írói alkotást magát igyekszik vallo-

másra bírni, hogy az írói és költői szemelvényekből a teljesebb emberség, mélyebb magyarság és tündöklő szépségek szunynyadó élményei és termékenyítő igéi közvetlenül hullhassanak be a befogadásukra kitarult magyar lelkekbe.

Irodalmunk korszerű értékelése, köznevelésünkben kijelölt hivatása és megújított módszere azonban ma még számos olyan nehézséget vet fel, amely jelentős mértékben hátráltatja irodalmi nevelésünk eredményességét. Mindjárt legelsőbben is meg kell említenünk, hogy a szórabírt irodalmi alkotás rendszerint olyan mély és gazdag művészi lelkület foglalata, a magyar életnek és léleknek olyan színpompás tárháza, kora életfelfogásának, tudományos szemléletének és művészi ízlésének olyan sokrétű bemutatója, hogy teljes átélése a- nevelő részéről csaknem kifogyhatatlan tájékozottságot, a tanítvány részéről pedig szinte határtalan felfogó készséget és érzékenységet kíván meg. Az irodalmi alkotásba zárt emberi egyéniség és annak világa olyan közvetlen és önálló szemléletet követel, amihez nem minden esetben vannak meg a személyes adottságok, képességek, és lehetnek meg a szükséges szakismeretek.

Hogy ez csakugyan úgy van, arról néhány előkapott példa is meggyőzhet bennünket. Ha pl. Kézai Simon krónikájának valamelyik részlete kerül elénk, akkor egyszerre felrajzik előttünk a keleti és nyugati magyarságszemlélet ellentéte, a lovasnomád kultúra sok jellemző vonása, az Árpádház Attila-hagyományja, a magyar-hún rokonság kérdései, a nyugateurópai krónikaírás korszerű divata, a történeti változás, fejlődés fogalmának hiánya stb. stb. Vagyis egész sereg olyan tudnivaló, amelyek nem tartoznak a magyar irodalmi nevelő szakképzettségéhez, de ami ma a mű teljesebb szemléletéhez, korszerű irodalmi és magyarságszemléletünk kialakításához nélkülözhetetlen. Ha ezután másik példának Balassa Bálint követőire, vagyis a XVI. és XVII. század úgynevezett főrangú lírikusaira gondolunk, akkor az újabban okkal-móddal elhagyott Rimay János, Beniczky Péter stb. verseivel kapcsolatban olyan problémák merülnek fel, mint a nagy költő utánzásának törvényei, a nagy költő eredményeinek lej utasa a népi szóbeli költészetbe (kuruc-költészet), a Balassa epigonizmus több nemzedékre való elhúzóadásának nemzetlélektani okai, a magyar lélek és a reneszánsz belső rokonságának problémája stb. Hogy nemcsak egy irodalmi irányzat, hanem egyetlen költemény is mennyi általános emberi, magyarságismereti és művészi problémát vehet fel, azt jól szemléltetheti Csokonai: A pillangóhoz című szép költeménye:

Hamar-követje a tavasznak,
 Hímes pillangó, idvezlégy!
 Még nincs rózsá; s te a kopasznak
 Még is csokolására mégy?

Miért szállsz ama puszpángokra?
 Hiszen nem a víg kikelet
 Adott még új *kantust* azokra;
 Átzöldellik ők a telet.

Menj inkább a setét rögökbe,
 Állhatatlan *selyemmadár!*
 És súgd az ő dugult fülükbe,
 Hogy élet és tavasz van már,

Látd, még a földben szunyókálnak
 A *Flóra* gyenge szüzei,
 S a napra *félve* kandikálnak
 A *csírák nedves szemei.*

Nézd csak, az orgonák tövébe'
 Mely kellő szagok lengenek;
 Menj, fuss a szellők ellenébe,
 Tán a violák fejlenek. —

Eredj, s egy hosszú csókkal *szídd ki*
Zefír elől illatjait,
 És szárnyad zörgésével *hidd ki*
 A napra kisdéd hűgait. . .

Mit? violákról violákra
 Osztod te, csélesap csókodat?
 Be boldog vagy, hogy egy virágra
 Nem kötöd indulatodat!

De én csak egy rózsát szerettem;
 Ah! csak egy bírta szívemet,
 S miolta már ezt elvesztettem,
 Örök tél dűlja létemet.

Az én lelkem is hajdanában,
 Mint te, vidám s eleven volt ;
 Míg ifjúságom tavaszában
 A virágzó Lilla bájolt:

*De most lomha, s hernyó módjára
Máskál a fanyar bánaton,
És a mások multságára
Magának verskoporsót fon. —*

Ah! szárnyad eszembe juttatja
Pszihét, s az ő bánatjait,
És a Pszihé gyötrő bánat ja
Tulajdon lelkem kínjait.

Ő is Ámor aranyvárában
Egykor édes nektárral élt,
És a Gráciák rózsásában
Kedvet s örök tavaszt remélt: .

De egy búbajos hang neszére
E víg scénák eltűntének,
S az ő halálos gyötrésére
Ég, föld, mind felesküdtének. —

Óh, mikor lesz, hogy bús kínjában
*Letöltöm hernyó életemet,
És szemfedelem púpájában
Kialszom szenvedésemet?*

Mikor lesz, hogy lelkem letévén
A testnek gyarló *kérgeit*,
S angyali pillangóvá lévén,
Lássá Olimpus kertjeit.

Hol ötet egyik vígasságból
Másikba új szárnyak vigyék,
Hogy a szférákban nőtt rózsákból
Örök ifjúságot igyék?

Már az első olvasásra is feltűnik a költő idilli lelkialkata, a kellem-élmények után való sóvárgása, a rokokó és preromantika sajátságos keveredése, a játékos rokokó, mitológia és közhelyek, valamint a magyar környezet élménymozzanatainak öszszeszövődése. Magyarázatot kell keresnünk az ízléskeveredés és ízlésrétegződés okaira, az akkori korszerű európai ízlésirányok és a törzsökös magyar lelkiség ötvöződésének nagy problémájára, a rokokó és a magyar lelkület belső egyezéseire és ellentéteire. S mindezekon túl meg kell látnunk az élmény és szó csodálatos egymásratalálását, a múlhatatlan művészi szép-

ségek tündöklő frissességét is. Petőfi Sándornak száz és száz példát kínáló költészetéből Az Apostol XI. részének e sokat idézett néhány sorát igyekezzünk átélni:

„A szőlőszem kicsiny gyümölcs,
Egy nyár kell hozzá mégis, hogy megérjék.
A föld is egy gyümölcs, egy nagy gyümölcs,
S ha a kis szőlőszemnek egy nyár
Kell, hány nem kell e nagy gyümölcsnek,
Amíg megéri? ez belékerül
Évezredek vagy tán évmiljomokba,
De bizonyára meg fog érni egykor
És azután az emberek belőle
Világ végéig lakmározni fognak.
A szőlő a napsugaraktul érik;
Míg édes lett, hány napsugár
Lehelte rája élte melegét,
Hány százezer, hány miljom napsugár? . . .
A földet is sugárok érlelik, de
Ezek nem a nap sugarai, hanem
Az embereknek lelkei.
Minden nagy lélek egy ilyen sugár, de
Csak a nagy lélek, s ez ritkán terem
Hogyan kívánhatnók tehát, hogy
A föld hamar megérjék? . .
Érzem, hogy én is egy sugár vagyok,
Amely segíti a földet megérni.
Csak egy nap tart a sugár élete,
Tudom, hogy amidőn megérkezik
A nagy szüret,
Akkorra én már rég lementem,
S parányi művemnek nyoma
Elvész az óriási munka közt,
De életemnek a tudat erőt ad,
Halálomnak pedig megnyugvást,
Hogy én is, én is egy sugár vagyok! —

A szőlőszem és a Föld megérése, a napsugár és az emberi lélek érlelő melege és ereje között vont remek párhuzama elkerülhetetlenül elénk tárja többek közt az emberi haladás és fejlődés lehetőségének a kérdését, a „jobb lelkek” prófétai áldozatának értelmét, az érettebb, teljesebb emberség szüntelen szomjúhozását vagy művészi szempontból: a gondolat és kép pompás egymásratalálását, a felismert párhuzam következetes végiggondolását, stb. Ha végezetül újabb költészetünkből Sinka

István Anyám balladát táncol c. remekbe sikerült költeményét idézzük emlékezetünkbe, akkor egyszerre együttesen rajzik fel előttünk a sajátos magyar szellemiség csaknem valamennyi nagy kérdése:

Egyszer volt szép az anyám tánca,
 mikor kendőjét a gyepre hányta,
 a Korhány vizénél, Pusztapándon
 s bokázó lába pásztortúznél,
 öles apám örömére
 szállt, mint illat a virágon.
 De gyönyörű lábán víg figurát
 eredő táncába ő se vitt,
 csak mutatta ringó mozdulattal
 halálba járó őseit.
 Mert ugyanaz sírt fel a flótán,
 hogy meghaltak azok ima nélkül,
 nagy szakállal, akasztófán.

S hajnaltájon, lengő szélben,
 hogy fény nyüiott két nyárszemében,
 elébe raktak tíz szál gyertyát,
 hat másikat meg karikába. —
 Közöttük anyám ott sugárzott,
 s kis csizmája lángot vert át.
 Az ősi ritmust pásztorok füttyölték . . .
 Kettő-kettő felállott szélrül,
 jelezve, hogy a csúfolt ősz
 szép feje most halálba révül.
 S a holtak szemét, ahogy lezárták:
 ezt a sirató, örök búcsút
 a nyárfák alatt már öten járták.

Akkor meg mikor sírt nyitnak,
 közük lendült hatodiknak
 apám is, kinek lépteit
 úgy mérte az őt táncoló,
 mint ki utolsó fordulattal
 az egész műbe értelmet vitt. . .
 Mikor a gyertyák porig égtek,
 még anyám eljárta a végét:
 egy szál virág körül koszorút táncolt. . .
 A juhászok meg már csak nézték,
 hogy az égen hold ballag át
 és csodálja nagy fehér szemmel
 anyám lábán a balladát.

„A költemény szavaiból és soraiból csodálatos erővel árad felénk a Kalevala ősi hangulatának tűnő emléke: egy népmeséink mélyén meghúzódó finnugor misztika és fölsejlő kozmikus világ-érzés. Ugyanakkor szemtől-szembe szemlélhetjük a jellegzetes magyar művészi adottságok számos szép példáját: a varázslatos tündéri révület és az érzékletes életvalóságok csodálatos összhangját, a túltengő látási szemlélet valóságához tapadó vonásait és a megtalált magyar szó bűverejét. Egy pillantást vehetünk a népi pásztori világképre, az ősi magyar és keresztyén mozzanatok egybefonódására, titkos rezonanciát pendít meg bennünk a versen végighúzódó szociális fájdalom halk kísérő zenéje.

Már ez a néhány kiragadott példa is meggyőzhet arról, hogy a korszerű irodalmi nevelésünk csakugyan sokkal több szállal függ össze a magyar étellel és lélekkel, mint ahogy első tekintetre gondolni lehetne. Ha már most az irodalmi szemelvényekben kínáló külföldi példák és lehetőségek százait sorra szemügyre vesszük, akkor világosan elénk tárul irodalmunk roppant gazdag világa, amelyben a problémák és szempontok olyan bonyolult változatosságban, színes tarkaságban jelentkeznek, mint magában az élő magyar lélekben és életben. A szorosán vett irodalomesztétikai, irodomlélektani és ízléstörténeti tudnivalókon kívül lépten nyomon szóhoz jutnak szemelvényeinkben a magyar táj sajátosságai, a magyar faj testi lelki adottságai, a magyar társadalom problémái, népi életünk szellemi és tárgyi kincsei, történelmi fejlődésünk, helyzeteink és magatartásaink példái, a magyar nyelv, zene és művészettörténet jellemvonásai stb. Már ennyiből is érthető, hogy éppen a korszerű célkitűzésekkel és módszerekkel dolgozó magyar irodalmi nevelőre hárul mai nemzetnevelésünk legnehezebb, legbonyolultabb feladata, mert a maga irodalomtudományi / szakismeretein kívül a teljes magyar élet és lélek világos, átfogó szemléletével is rendelkeznie kell, ha köznevelésünkben a ráváró hivatásnak csakugyan emberül meg akar felelni. Ezt pedig csak az tudja teljesíteni, aki szüntelenül törekszik a nevelő, főként pedig az irodalmi nevelő egyik legfőbb követelményének az elérésére: a korszerű, friss és sokoldalú tájékozottságra.

Bővebb vizsgálódás azt is megmutatja, hogy a példák és szemelvények sokaságából feltetsző szempontok és problémák jól megkülönböztethetően négy nagy csoportba foglalhatók. Az egyikbe a tisztán irodalomtudományi természetűek, a másikba az általános emberi és erkölcsi vonatkozásúak, a harmadikba az egyes szaktudományokhoz tartozók, a negyedikbe pedig az előző háromból azok a részletismeretek csoportosít-

hatók külön, amelyek a magyar nemzetkép kialakításához, mint jellemző vonások kiválogathatók. Mai nemzetnevelésünk gyakorlata egyben arra nézve is útbaigazít, hogy az irodalmi nevelésünk során felmerülő erkölcsi és általános emberi problémák tisztázására keresztyén életfelfogásunk alapelvei, az egyes szaktudományi vonatkozások értékelésére pedig az érdekelt szaktudományok mai eredményei vezethetnek el. Bizonyos tekintetben ellentmondásnak tűnik fel — pedig igaz — hogy az irodalomismereti kérdések megoldása — épen az irodalomismeret jelenleg végbemenő átalakulása miatt — már jóval érzhetőbb nehézségeket okoz, főként az irodalomlélektan és az ízléstörténet terén. De valamennyinél több gondot és fejtörést jelent és nagyobb feladatot ró az irodalmi nevelés munkására az irodalmi olvasmányokban sűrűn felbukkanó magyarságismereti problémák és szempontok serege. Ennek természetesen több oka és magyarázata is van. Az egyik például az, hogy bár a magyarságismereti szempont jelentőségét minden tudományunk felismerte és bátran azt lehet mondani, hogy el is ismerte: a magyarságismereti tudnivalókat a maguk egészében eddig egyik sem volt — de valljuk meg, nem is lehetett — képes előbúvárolni és valamelyes megbízhatóbb áttekintésbe foglalni. Hiszen a magyarságismereti problémák csak egyetlen tudományág területén is oly sok irányban ágaznak el és az utóbbi évtized többnyire jelentős részletmunkálatai ellenére is annyi bizonytalanságot, hézagot és hiányt mutatnak, hogy ma még nemcsak a rendszeres áttekintéstől vagyunk messze, de ezidőszert gyakran összekeverednek egymással a tudományos alapossággal tisztázott eredmények az évszázados hiedelmekkel, tetszelgésekkel és rágalomokkal. Komoly nehézséget okoz az is, hogy a helyesen felismert jellemvonások is éppen a nagyobb összefüggések meglátásának hiánya miatt nem ritkán annyira ellentmondanak egymásnak, hogy belőlük az egységes magyar nemzetkép megrajzolása alig lehetséges. Pedig éppen itt vár a korszerű irodalmi nevelőre a legszebb és leghálásabb feladat, mert irodalmunk mint a magyar szellemiség legszebb kivirágzása, egyben a magyarság Örök jegyeinek is leggazdagabb tárháza. Korszerű nemzetnevelésünknek semmi sem nyújthat nagyobb lehetőséget arra, hogy a magyar nemzetkép örök vonásait tudatosítsuk és a fejlődő magyar lelkekbe kitörölhetetlenül bevéssük, mind irodalmunk tanulmányozása. Nem csoda tehát, ha éppen irodalmi nevelésünk érzi egész nemzetnevelésünk legsürgősebb követelményének azt, hogy mindazok a tudományok, amelyek a magyar nemzetkép kialakításához számbavehető adalékot tudnak nyújtani, ismeretbirodalmunkat magyarságismereti szempontból is minél előbb búvárolják át.

Éppen a magyarságismeret és a magyar irodalom, valamint a magyar irodalom és a magyar nemzetnevelés mélyreható összefüggése készítetett arra bennünket, hogy ha vázlatosan is, szemlétartsunk a korszerű magyar irodalmi nevelés magyarságismereti szükségletei és a magyarságismeret számbavehető eredményei felett.

Gyakorlati szempontból irodalmi nevelésünkben a szorosan vett magyarságismereti tudnivalókat két nagyobb csoportba sorolhatjuk. Az egyikbe azok tartoznak, amelyek magának az irodalomtudománynak is szerves részei, amelyek tehát irodalomszemléletünkben tudatosulnak, a másikba pedig azok foglalhatók, amelyek a többi szellemi vagy a természettudományok birodalmából valók. Bár hiányosságok és hézagok mindkét csoportban bőven akadnak, mégis mondanunk sem kell, a gyakorlati irodalmi nevelőnek jóval nagyobb nehézséget okoznak azok a magyarságismereti kérdések, amelyek kívül esnek az irodalomtudomány körén. Amíg ugyanis az irodalomtudomány tisztázásra váró magyarságismereti problémáiban, az irodalmi nevelő segítségével hívhatja a maga szakismereteit, így a felmerülő kérdések felismerésében és megoldásában maga is eredményesen közreműködhet, addig az irodalomtudományon kívül eső magyarságismereti tudnivalókra nézve a legtöbb esetben mások kutatására van utalva, így kellő szakértelem hiányában inkább csak a kész eredmények átvételére kénytelen szorítkozni, ha nem akar délibábos műkedvelősködéskébe kalandozni. Ugyanez a gyakorlati szempont készítet bennünket arra is, hogy a továbbiakban elkülönítsük egymástól a magyarságismeretnek az irodalmi nevelésben hasznosítható eme két csoportját, és előbb a korszerű irodalomtudománnyal kapcsolatban felmerülő magyarságismereti problémákat és követelményeket, majd pedig az irodalmi nevelésünkben szerephez jutó egyéb tudományoktól várható segítséget tekintjük át. Az elmondottakból kifolyóan ez az áttekintés azonban ezúttal csak vázlatos lehet és inkább csak a szempontok tudatosítására és a problémák felvetésére, mintsem részleteredmények tisztázására, vagy éppen összefoglalására szorítkozhat. Úgy véljük, hogy pillanatnyilag inkább erre van nagyobb szükség, annál is inkább, mert a magyarság helyesebb és teljesebb önszemléletét csak a magyar nemzetnevelők tartós, elmélyült együttes munkássága bontakoztathatja ki és plántálhatja tovább a rábízott, eszmélkedő lelkekben.

Maga a magyar irodalomtudomány már több kisebb-nagyobb cikkben és tanulmányban foglalkozott a magyar irodalom magyar jellegével. Több tekintetben számottevő ered-

ményt is ért el, de irodalmunk magyarságismereti szempont szerint való rendszeres és mélyebbreható átvizsgálásával mind-ezideig még adós maradt.

Ha az irodalmunk magyarságáról készült tanulmányok eredményeit mégis számbavesszük és az irodalomtudomány főbb fejezetei szerint rendszerezni is próbáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy ezek a megfigyelések jórészt csak irodalmunk fejlődésének eszmei rugóira és esztétikai sajátosságaira vonatkoznak. Az irodalomlélektant, az irodalomszociológiát és ízléstörténetet ellenben csaknem teljes egészében figyelmen kívül hagyják. Ezt az aránytalanságot és egyenetlenséget nyilván az idézi elő, hogy közkezenforgó irodalmi tanulmányaink irodalmunk magyar vonatkozásait csaknem kivétel nélkül nem öncélúan, nem az irodalomtudomány számára igyekeztek összeböngészni, hanem irodalmunkban elsősorban bizonyító megfigyeléseket és érveket kerestek valamely irodalmon kívül álló, szempont vagy álláspont támogatására. Annyi kétségtelen, hogy irodalmunk, mint a többé-kevésbé találó idézetek lelőhelye önként kínálta és kínálja a kincseit rajta kívül lévő tételek számára is,” de éppen ezeknek az irodalmon kívüli szempontoknak a gyakori érvényesülése idézte elő, hogy irodalmunk magyarságára vonatkozó ismereteink rendszertelenek, hézagosak s a kielemezett magyar jellegzetességek, még ha helytállóak is, egymással kevés összefüggést mutatnak és irodalmunk belső törvényszerűségeire alig utalnak.

Legkorábban és legáltalánosabban a közérdeklődést a magyar életsors és az irodalom kapcsolata terelte magára. Irodalmunk megújítása óta a nemzeti gondolat érvényesülése volt irodalomszemléletünk legállandóbb és legfontosabb alapelve. Ez a szemlélet bizonyos formáiban egészen napjainkig elhúzódik és mint ismeretes Beöthy Zsolt irodalomszemléletében csaknem kizárólagossá tette az uralmát. A nemzeti eszme számon tartói azonban igazában véve nem a magyar irodalom magyar jellegét — legalább is nem a mai értelemben — igyekeztek megragadni, hanem lényegében a magyar élettörekvések, nemzeti vágyak és célkitűzések irodalmi ábrázolását vagy visszhangját kutatták és értékelték. Vagyis a nemzetképet nem a maga teljességében próbálták megrajzolni, hanem egyoldalúan csak a tudatosult nemzeti törekvések és önismereti vonások irodalmi kifejezéséből formálták meg. S minthogy ezek a tudatosult nemzeti törekvések javarészt inkább hiányérzetet, kívánatos és elérendő célkitűzéseket tartalmaztak, ezért a magyar lényeg mélyen munkáló alapvonásai felderítetlenül maradtak, a magyar irodalom és költészet tősgyökeresen magyar művészi adottságai, a magyar művészi megformálás jellemző-

vonásai érdeklődést is alig keltettek. Legfeljebb népköltészetünk egyes tartalmi mozzanatai és népszerűbb műfajai, a népi művészi szemlélet egyes szembeszökő sajátosságai, vagy a népnyelv fordulatai és szóincse vonták magára a kutatók figyelmét. Mai magyarságszemléletünk szándékos öncsonkításnak érezné, ha ilyen egyoldalúan kellene megrajzolnunk a magyar nemzetképet. De még nagyobb hiba lenne, ha ez az egyoldalú magyar nemzetkép korszerűtlenül tovább élhetne irodalmi nevelésünkben, hiszen ez lényegében régebbi irodalomtörténeti oktatásunk korszerűtlen és célszerűtlen meghosszabbodását jelentené.

A tulajdonképpeni magyarságismereti kutatások irodalmunk magyar jellegét az irodalomlélektan, az irodalomesztétika és az ízléstörténet területén és módszereivel elemezhetik ki. Sajnos, a magyar irodalomlélektan még általános alapvető problémáit illetően is annyira a kezdet kezdetén van, hogy eddig alig foglalkozott irodalmunk ama kérdéseivel, amelyek a magyar művészi tehetség sajátos belső alkatára és jellegzetes belső törvényszerűségeire vonatkoznak. Pedig nyilvánvaló, hogy a magyar lángész önmagára találása, a magyar művészi, főként költői tehetség kiérlelődése, élményesítő készsége, művészi megformáló képessége, éppen úgy rejthet magában érdekes és sajátos magyar jellemvonásokat, mint a néplélek egyéb megnyilvánulásai, vagy az irodalomtudomány más területei. Mindazonáltal az általános magyarságkélektan megállapításai, valamint íróink és költőink ösztönös felismerései hasznos útbaigazítást adhatnak, mert belőlük bizonyos tájékoztatást nyerhetünk a magyar művészhetség alkatára és törvényszerűségeire nézve is.

Közismert megállapítások szerint a magyar lelkület legfontosabb jellemző vonásai: az idilli életérzés, amely időnként heroikus életmagatartássá kemény szik, mások türelmes megértése és a méltóságteljes férfiasság, a maga szűkebb világának közvetlen szemlélése, világos áttekintése, kényelmes lassúbb életütem és hirtelen felbuzduló lelkesültség, gazdag érzelmeség, vagyis cselekvés helyett inkább elmélyedő szemlélődés, szemérmes, önérzetes tartózkodás, színes, reális képzelet, de nem részletező aprólékosság, hanem foltszerű, tömör látásmód, a különb emberség után való szüntelen vágyakozás és a szép szóban való elgyönyörködtetés, stb. A felsorolást még jócskán lehetne folytatni, de már ennyiből is kiviláglik a magyar lélek két fontos alkati adottsága: bizonyos belső párhuzamok és ellentétek állandósága, valamint művészi képességeinek erősebb aránya. Mindkettő lényegbevágó következményekkel járt és jár. Egymást kiegészítő párhuzamosságai és egymást ki-

egyensúlyozó ellentétei feltűnően gazdaggá, tartalmassá és egyben színessé és változatossá is teszik. Kiszélesítik, felfokozzák és elmélyítik felfogó érzékenységét, élményesítő készségét, így ha nem is egyforma szívóssággal, de egyformán megtapadhatnak benne az élet legkülönbözőbb, legváltozatosabb benyomásai: a kellem élményei éppen úgy, mint a fenségé. Másrészt az érzelmesség és az önérzetes, szemérmes tartózkodás együttese nem ritkán olyan belső feszültséget, lefojtottságot eredményezhet, ami ihletett lobogásával, irodalmunknak és költészetünknek sajátos túlfűtöttséget ad. Reális, színes, gazdag képzelete és nagyvonalú foltszerű látásmódja kettősségből lényegre törekvő, friss vázlatokkal dolgozó, de ugyanakkor érzékletes, életteljes művészi ábrázolásmódja kerekedik ki. Nyugodt türelmessége megértő beleélő képességét, visszafogott életüteme, bölcs szemlélődése elmélyültebb kielégülését, erősebb látási beállítottsága színes képekben való gondolkozásmódját, a szép szóban való gyönyörködése a műélvezés bensőségesebb formáit alakíthatták ki. Erőteljesebb művészi, főként költői adottságaival jár viszont mindennek előtt az, hogy a magyar ember ön- és világszemlélete, valamint jellemző életmegnyilvánulásai erősen művészi, főként irodalmi színezetűek. A cselekedet, magyarázás és ábrázolás hármasságának önkifejezési lehetőségei közül mintha elsősorban és különös kedvvel a művészet kifejezésmódját: az ábrázolást választaná és gyakorolná. A művészi kifejezésmód adhatja meg számára az annyira áhított teljesség, véglegesség és lezártág elérésének az érzetet úgyannyira, hogy még értelmi élményeit is inkább művészi formába öltözteti. Ezért kell a magyar gondolkozókat még a külföldiek találó megfigyelése szerint is a költők és írók között keresni. A művészi életérzés és életlátás annyira lelkülete leglényegéhez tartozik, hogy általánosságban az ember és világ életmozzanataiban is elsősorban csaknem mindig az esztétikumot értékeli: szereti, ha mindennek megadják és maga is megadhatja a módját. Ez a magyarázata, hogy az ember tündöklésében és bukásában, erényeiben és hibáiban, sőt még a halálában is különös elismeréssel méltányolja a szépet. Sajátos művészi adottságai idézik elő azt is, hogy a megírás, a művészi alkotás véghezvitele a szemében egyenlő értékű a tettel, a gyakorlati tennivalók megvalósításával. Ez teljes mértékben érthető is, hiszen a műalkotás a művészi lelkialkat számára valóban a legnagyobb, a végső és legfontosabb cselekedet. Természetesen a magyar művészi lelkialkatnak e vázlatos felsorolásban foglaltakon kívül még nagyon sok és nagyon érdekes jellemvonása lehet és van is. A gyakorlati irodalomelemzés feladata, hogy ezeket a rejtett jellegzetességeket is a felszínre

bányássza és irodalomlélektanunkra hárul az összehordott, tudatosított részletismeretek gondos összefoglalása és rendezése s a kétségtelen eredményeknek nemzetnevelésünk szolgálatába való állítása.

Az eddigi vizsgálódások irodalmunk magyar jellegére vonatkozó ismereteink legnagyobb részét az irodalomesztétika világából hozták felszínre. Ez minden tekintetben természetes is. Irodalmunk szorosán vett magyar művészi jellemvonásai aránylag a leginkább hozzáférhető és felismerhető. Az élmények minőségében, a mondanivaló művészi megformálásában, valamint a nyelvi kifejezésben a sajátos magyar jelleg szembetűnőbben felhívja magára a figyelmet, mint az irodalomlélektan, vagy az ízléstörténet egyébként is felkutatlanabb területén.

Az élmények minőségét és mennyiségét illetően irodalmunk főként a szabadabb kibontakozás utolsó száz évében nagy gazdagságot és pompás változatosságot mutat. Bár a magyar lélek felfogó érzékenysége olyan páratlanul fejlett, hogy alig van az emberi lelkületnek olyan finom és ritka rezdülése, ami irodalmunkban, főként költészetünkben méltó megformálást ne nyert volna, s bár irodalmunkban egyben mindig az egyetemes ember és a teljes világ titkai villannak elénk, ez az egyetemes gazdagság és változatosság azonban mégsem jellegtelen általánosság, mert ez a színpompás, sokrétű, örök emberi élményvilág a különváló magyar lélek tükrözésében kap egyéni színt, sajátos ízt, nemzeti jelleget. A megkülönböztető magyar jegyek természetesen többféle eredetűek is lehetnek, s ezek hol külön-külön, hol meg együttesen avatják jellegzetesen magyarrá az egyes élménymozzanatokat. Adódhatnak egyrészt abból, hogy a magyar lelkialkat állandó és különös előszeretettel ragaszkodik bizonyos élménycsoportokhoz, de származhatik abból is, hogy az átélés foka és színezete mutat sajátos állandó tulajdonságokat. Az eddigi vizsgálódások között pl. abban alig van véleménykülönbség, hogy a magyar lelkület történelmünk egész folyamán különös erővel tapad a magyar sors problémáihoz. Egyszer a régi dicsőség áhítozása babonázza meg, máskor a jelen társadalmi, gazdasági vagy politikai kérdései telítik meg. Van úgy, hogy elfogja a magáramaradottság, a testvértelenség didergése, de még gyakrabban van úgy, hogy csordultig tölti a közjóért, a közösség szabadságáért, jobb jövőjéért megindított hősi küzdelem lendítő ereje. Nagy ritkán felszabadult lélekkel ünnepet ünnepel és igen sűrűn bűnbánó, korholó, sőt ostorozó lelkiismeretvizsgálatot tart. Vagyis a magyar sorsélmény a sorsunk változásai szerint ezernyi változatosságot mutathat, de abban valamennyi változat közös tulajdonságot árul

el, hogy nincs kor, amikor ne vezető helyet foglalna el költőink és íróink élményvilágában. A sorsélményhez hasonló különleges hely illeti meg irodalmunkban a sajátos magyar környezet átélését, valamint a teljesebb emberség szüntelen sóvárgását is. A magyar tájak és természet jelenségeinek, az otthon és család életének átélése, főként idilli, reális életmozzanatainak külön-szűrése valósággal külön magyar környezetvilágot teremt* meg a művészi szó megtartó erejével. És e sajátos magyar környezetvilág életmozzanatai koronként változó mértékben szövődnek be a magyar irodalmi alkotások szövetébe. Egyszer uralkodó vezérszerepet játszanak, mint pl. a népies realizmus idején, máskor csak az egyenlő értékelés elve alapján társulnak a nemzetközi közhelyek társaságába, mint rokokó költészetünkben, néha meg csak lappangó elemként várják a kedvezőbb idők eljövételét, de valamilyen formában mindig megtalálhatók a közös európai élményközhelyek között. Csodálatosképpen e külön magyar környezetvilág építgetése nem akadályozza meg a magyar lelkületet abban, hogy a legteljesebb emberség, az emelkedettebb európaiság őszinte rajongójává ne legyen, és ezt a magasabbrendű emberséget szüntelenül ne sóvárogja.

E sokrétű magyar sorsélménynek, de a magyar környezetvilág és teljesebb emberség élményeinek is közös jellemzője, hogy költészetünkben egész fejlődése folyamán szívósan, csaknem megszakítás nélkül végig húzódik és ha más más szellemi indítékra is, az állandó magyar lényeg jellegzetes megnyilatkozásaként időről időre csodálatos tündökléssel' ragyog fel. A tartósabb és mélyebb átélés természetes velejárója, hogy a magyar lelkület számára kedves élményfélések a többi európai irodalomhoz képest általában véve mélyebbek, bensőségesebbek, színesebbek és tüzesebbek, következésképpen ezek művészi kifejezése is frissebb, megkapóbb, eredetibb és maradandóbb hatású is.

A magyar művészi formáló tehetségnek pedig közfelfogás szerint is a lényegre való törekvés, az egyszerű, világos elrendezés, az áttekinthető és formás szerkesztési mód, bizonyos műformák, mint pl. a lírai műfajok, főként a dal, továbbá az anekdota és a novella különös kedvelése és mesteri kezelése, a drámaian cselekedtető és reálisan megérezkítő hajlam, a sugalló erejű képalkotó készség, de ugyanígy a nyelvi kifejezésben a termékeny nyelvalkotó képzelet, a szép szó mámorának vágyakozása, a finom árnyalatok keresése vagy az ősi betű rím kedvelése stb. a legállandóbb jellemzővonásai. A számtalan kínálkozó idézet helyett elegendőnek véljük, ha a sajátos magyar élményfélések és művészi megformáló készség bemutatá-

sara Arany János egyik legszebb öregkori versére emlékeztünk, ami mintegy egyesíti magában a magyar költészet legjellemzőbb magyar elemeit. A költemény címe: Vásárban.

Gyékényes, abroncsos alföldi szekér
Honnan cipel a sors — se három egér?
Hoztál-e pirosló, új búzmagot?
Mezők üde lelkét: friss szénaszagot?

Odakünn már, úgy e, megért a kalász?
Rét gypja lenyirve; foly a takarás;
Boglyák tetejéről egy-egy suta gém
Néz szét aratóknak vidám seregén?

Rég nem látta bizony vidámnak e nyájt,
Minden nyara — új seb — a régre fáj;t;
De talán most e nagy mezei jószág
Áldást hoz az egyszer: szép Magyarország.

Legyen is, legyen is megáldva e föld
— Isten maga telke — mint rég azelőtt.
Mikor én is „markot hajtani” kezdtem,
S nem sikerült, bár hogy s mint igyekeztem.

Így — vézna, ügyetlen testi dologra —
Aadtam fejem a bölcs tudományokra,
Barázda helyébe szántván sorokat,
— Nem kérkedem ezzel, mert azt se sokat.

De, hogy a mezőt, az anyatermészet
Kebelét elhagytam, sajog egy érzet,
Holtig sajog itt benn, — s tüzebben vér
Láttodra, te búzás alföldi szekér.

Hasonló példát minden magyar versélvező százával tudna idézni. Emlékezetünkben felrajzó kedves verseink vagy versrészleteink egytől egyig arról győzhetnek meg bennünket, hogy a magyar lelkület a szépnek is csakugyan sajátos fajait érzi a magáénak. Nem azt akarjuk ezzel azonban mondani, hogy a magyar lelkialkat egyoldalúan csak egyféle élményeket képes magába tapasztani, vagy hogy élményeit csak egyféle művészi megformálásban tudja kifejezni, hiszen költészetünk egésze lépten-nyomon a magyar lelkület és művészi készség egyetemes gazdagságára utal. De mind élményvilágában, mind pedig élményei művészi megformálásában számos olyan jellegzetességre bukkanunk, amelyek így ebben a formában és ebben az

arányban csak a mi irodalmunkban található meg. Megesik ugyan, hogy irodalmunk történelmi alakulása folyamán egyik, vagy másik ízlésirány meghalványítja egyik vagy másik jellegzetességünket, de azért az a legtöbbször nem enyészik el végképen, mert lappangva, vagy népköltészetünkbe húzódba tovább él és alkalomadtán kedvező szellemi környezetbe kerülve megfrissülten újból jelentős szerephez jut. Éppen irodalmunk jellegzetességeinek a mindenkori európai ízlésirányokkal kapcsolatos változásai és népköltészetünkben való állandósulása vezethet el bennünket a magyarságismeret szempontjából egy másik fontos ismeretkörhöz: a magyar irodalmi ízléstörténet sokatmondó törvényszerűségeihez.

Irodalmi ízléstörténetünk tanúbizonyságait magyarságismeretünk, de nemzetnevelésünk is eddig meglehetősen figyelmen kívül hagyta. Pedig irodalmunk alakulásának megfigyelhető és megfigyeltethető törvényszerűségei éppen olyan nagy jelentőségű jellegzetességekre mutathatnak rá, mint irodalomesztétikánk és irodalomlélektanunk. Már több mint egy évezrede, hogy egész szellemi világunk, így természetesen benne irodalmunk alakulását is az határozza meg, hogy sajátos belső alkatunk és a sajátos hagyományokkal telített magyar szellemiség, valamint a mindenkori európai szellemi áramlatok és ízlésirányok hogyan tudnak egymással összhangba fonódni, sajátos magyar szellemi ötvözeté formálódni. Vannak irodalmi ízlésirányok, mint pl. a középkori gótika és a szentimentális romantika, amelyek korában a magyar szellemiség sehogysem tudott magára találni, jeléül annak, hogy köztük és a magyar lelkialkat között csaknem áthidalhatatlan ellentmondások tántognak s így ebben a számára idegen világban a magyar lélek megbénul és csaknem teljes némaságra kényszerül. Többek között a gótika transzcendentális beállítottsága, a művészi ábrázolásban megnyilvánuló elvontsága nem találhatott kellő visszhangra a valós világban elmerülő, reális életlátású, érzéketlen művészi ábrázolásra törekvő magyar lelkületben, amely a szentimentális romantika lágy érzélgőssége helyett az érzelmek mély férfias izzásában és lefojtott belső feszültségében találja gyönyörűségét.

Vannak olyan ízléstörekvések is, amelyek már több, kevesebb belső hasonlóságuk révén lehetővé tették ugyan a magyar lelkület bizonyos mértékű kibontakozását, mint pl. a hősi barokk, az empire, a romantika és a nyugatos szimbolizmus, expresszionizmus stb., így bennük egyes nagy tehetségeink életműve a korabeli világirodalom legjobb színvonalát elérheti, vagy itt-ott túl is szárnyalhatja, de a magyar közösségek szé-

lesebb rétegei mélyebben mégsem fogadták magukba. Bizonyára azért, mert megkapták ugyan a magyar lelkületet a barokk, empire és nyugatosság fenségélményei, a romantika és a nyugatosság individualizmusa, a barokk érzékletessége, vagy az empire nyugodt méltósága, de ugyanakkor lefékezte kibontakozását a barokk erős közösségi beállítottsága, az empire tipizáló, kissé élettelen hajlama, az empire, a romantika és a nyugatosság elvont művészi ábrázolásmódja. Ilyenformán egyszerre érvényesült a felsorolt ízlésirányok vele rokon vonásainak vonzása és a tőle elütő hajlandóságok taszító hatása. Természetesen az ilyen ellenkező hatásokat csak egyes nagy egyéniségek tudják életképes szintézisben feloldani s a lelkületükkel ellentétes hatásokat valamennyire tompítani, vagy önmagukból pótolni, de a népi közösség nagy átlaga a vonzó és taszító hatásokat továbbra is külön-külön érzi s így, mivel az ellentmondások teljes feloldódás helyett mindig feszélyezettséget jelentettek számára, inkább visszahúzódik a maga megszokott szellemi és művészi világába. Akadnak azonban olyan ízlésirányok is, mint a reneszánsz, rokokó és népies realizmus, amelyek már oly nagyfokú belső rokonságot mutatnak a magyar szellemiséggel, hogy bennük a magyar lelkület — ha nem is egyformán — mégis nagy változatossággal és gazdagsággal találhatott magára és teljesülhetett ki. A reneszánsz, a rokokó és a népies realizmus individualizmusa, a kellemélmények után való szomjúhozása, életteljes érzékletes művészi ábrázolásmódja ellenállhatatlan erővel vonzotta a rokon alkatú magyar lelkületet még akkor is, ha mint pl. a rokokó légies, édeskés mesterkéltsege, vagy a realizmus külsőséges hétköznapisága és aprólékossága kissé idegen is maradt a számára. Ez a belső egyezés, a korszerű realizmus és a magyar szellemiség belső rokonsága magyarázza meg irodalmunk virágkorának: a magyar nemzeti klasszicizmusnak a létrejöttét is.

Alapjában véve ugyanezekhez a tanulságokhoz juthatunk akkor is, ha az egyes ízlésirányok hazai fogadását, elterjedését és népköltészetünkkel való kapcsolatát vesszük szemügyre. A magyar lélek igényeinek megfelelő ízlésirányok szinte ellenállás nélkül korán népes hívő táborra találnak. Majd csak azt mondhatni, hogy eléjük megy a magyarság és az epigonok népes seregében még általános európai elvirágzásuk után is jó ideig népszerűek maradnak. Csak a teljes magunkraismerés és nagymértékű rokonság magyarázhatja meg a magyar reneszánsz és népies realizmus korai kivirágzását, valamint a XVI. és XVII. századi úgynevezett főrangú líra, a népies rokokó és népies realizmus több nemzedékre kiterjedő és egészen a népköltészetünkig elható epigonjainak a magyar közösség átlagát

minden tekintetben kielégítő hatását és népszerűségét. A reneszánsz, a rokokó és népies realizmus nagyjainak és népszerű kismestereinek költészetében a magyar tömeglélek annyira magára ismert, alkotásait annyira a magyarság leglényegéből valónak érezte, hogy még akkor is szívósan ragaszkodott ehhez az ízlésirányhoz, amikor azok külföldön már régen megavultak, korszerűtlenné váltak. Ez a ragaszkodás odáig ment, hogy mind a rokokóra, mind pedig a népies realizmusra következő, egyébként tehetséges új nemzedék: a romantikusok és a nyugatosok csak nagy harcok és szervezett támadások árán tudtak maguknak utat törni és legalább az irodalom avatottjai között híveket szerezni. Azt azonban sem tehetségükkel, sem harcos szervezettségükkel nem tudták egyik alkalommal sem elérni, hogy a magyar közösség bizonyos széles rétegei továbbra is ne a megelőző ízlésiránynak hódoljanak. A magyar szellemiség alapadottságaival kevesebb egyezést mutató ízlésirányok viszont csak késedelmesen és küzködve érvényesülhettek és ami még világosabban jellemzi őket: tartósabb epigonizmus kialakítására nem voltak képesek. Világos jelül annak, hogy a magyar lelkület a vele nem mindenben rokon korizléshez is rugalmasan igyekezett idomulni, főként azzal, hogy odaadással előbányászta a maga adottságai közül mindazokat a képességeket, amelyek a korszellemmel rokonságot mutattak, de mivel a korizlés és saját maga benső ellentétei miatt csak fél vagy negyed lélekkel vehetett részt a művészi alkotásokban, dolgozhatott a magamegmutatásán, ezért tökéletes kiteljesülést nem érhetett el és a magyar hagyományok mélyebb rétegeibe sem tudott leereszkedni.

Az egyes ízlésirányok és a törzsökös magyar lelkület kapcsolatából leszűrhető tanulságokat mindenben igazolja népköltészetünk és műköltészetünk kölcsönös hatása is. Népi költészetünk élményvilágában és művészi megformáló módjában megnyilatkozó állandó egyöntetősége teljes mértékben a mellett tanúskodik, hogy a magyar szellemiség legbensőbb lényegében egészen önálló, alakulásai teljesen a maga sajátos törvényszerűségei szerint mennek végbe. Századok hosszú során át a különféle európai szellemi áramlatok és ízlésirányok részéről annyi különféle hatás ért bennünket, hogy e nélkül az erős belső egyéni alkat nélkül a különféle ízlésmaradványok lerakódásai valóságos ízlésmozaikká változtatták volna irodalmunkat. Hogy ez mégsem következett be, annak csak az lehet a magyarázata, hogy műköltészetünk éppen a magyar lelki alkat önállósága miatt csak olyan mértékben alkalmazkodott a korszellemhez és csak annyira fejezte ki magát a korizlésben, ameddig egyéniségének és önállóságának megőrzése lehetővé

tette. Népköltészetünk pedig nem a műköltészet alászállott elemeiből alakult ki és frissült fel időnként, vagyis nem valami mindenés nagy befogadó és megőrző medence szerepét töltötte be, hanem megszakítás nélkül népünk jól elkülönített világában a szóbeli irodalmak törvényei szerint a maga eleven életét élte. Úgyannyira, hogy műköltészetünkben is csak olyan ízlésirányok hatását és alkotásait fogadta be, amelyek vele benső rokonságban állottak, mint a reneszánsz, rokokó és népies réalizmus, vagy amelyeknek beléje hulló egyes elemeit a maga képére sikerült formálnia. A magyar szellemiség és a korizlés szorosabb egyezése teszi érthetővé, hogy népköltészetünket nagyobb arányokban és tartósabban csak a reneszánsz, valamint a népies rokokó és népies réalizmus gazdagította. De ugyanígy ez a benső egyezés világítja meg azt is, hogy népköltészetünk hagyományai, jellemző élmény mozzanatai, kedveltebb műfajai, és a népi művészi megformálás jegyei éppen a reneszánsz, a rokokó és réalizmus irodalmában szivároghattak fel, hogy kiteljesedve ezeket az ízlésirányokat, eredeti magyar zamattal itassák át. Ennek a kölcsönös egymáshatásnak, egybefonódásnak a mértéke vagy elmaradása választóvízként mutat rá a magyar lényeg legjellemezőbb jegyeire, s egyben azt is bizonyítja, hogy nálunk a népi költészet nemcsak néprajzi érdekesség, hanem a magyar lényeg kristályszelencéje, amelyet az idők forgatagai itt-ott tovább csiszolhatnak, de amely alapanyagában és alapformáiban mindig változatlan marad. Benne a magyar szellemiség a maga külön törvényei szerint él. Ide menti magát, ha az európai korszellem és korizlés bénító idegensége fenyegeti és lefojtott erői innen robbannak ki csodálatos frissességgel és pazar eredetiséggel, ha a korszerű európaiság rokon volta meghozza számára a termékeny felszabadulást és kibontakozást. Mert a magyar szellemiség eredetisége sohasem abban nyilvánult meg, hogy a közös európaiságtól mindenben elütő eredményeket, valami magyar exotikumot hozzon létre, mintahogy az a másodrendű szerep sem elégítette volna ki, hogy a korszerű európai törekvések szolgálai utánzójává oldódjék fel, hanem féltve őrzött önállósággal mindig arra törekedett, hogy a maga belső egyénisége megtartásával és kiteljesítésével a korszerű európai szellemi és ízléstörekvések eredeti magyar változatát teremtsen meg: a törzsökös magyar lényeg és a korszerű európaiság különleges magyar ötvözetét időről időre kiizlithassa.

A korszerű európaiság és a sajátos magyar lényeg egymásrautaltsága, egymást segítő vagy egymást gátló adottságai és törekvései értetik meg, hogy népköltészetünk és műköltészetünk időnként alig érintkezik, máskor meg elválaszthatatlanul

egybefonódik egymással. De ugyanitt kell keresnünk a feleletet irodalmunk ama kérdéseire is, hogy a különféle ízlésirányok miért élnek egymással párhuzamosan és a különféle ízléselemek miért rétegződnek egymásra egy-egy költőnk, írónk életművében is, illetőleg miért keverednek még egyetlen alkotáson belül is. Mivel a magyar lelkületnek megfelelőbb ízlésirány nem ritkán korszerűtlenül tovább élhet és hathat akkor is, mikor már eljárt felette az idő, ezért a különféle ízléselemek egymásra torlódhatnak s a magyar lelkület számára különösen kedves ízléselemek olyan művekbe is beszívódhatnak, ahol keveredést, ízléstörést idézhetnek elő. De egyúttal ebben a kikerülhetetlen egymásrautaltságban van a titka és a nyitja a magyar szellemiség sokoldalú megújódási lehetőségének is és e megújódások azonos törvényszerűségeinek is. Ma már senkit nem lephet meg, ha irodalomtudományunk minden ága tapogatózó eredményeivel is egyre jobban igazolja ama régen, ösztönösen felismert megállapítást, hogy a magyar szellem akkor halad a maga igazi útján, ha egyszerre akar minél magyarabbá és minél európaibbá lenni, mert e kettős törekvés szolgálhatja csak igazán az önálló magyar szellemiség legnagyobb célkitűzését: a maga egyéniségének minél korszerűbb és minél magyarabb kifejlesztését és kibontakoztatását. Ha e két szellemi erőforrás segíti egymást, akkor kiugró sikernek, ha gátolja egymást, akkor fél vagy negyed megoldásoknak lehetünk a tanúi.

Szemelvényeink bemutatásakor már jeleztük, hogy a korszerű irodalmi nevelésnek — éppen mert az irodalom a teljes élet és lélek tükré — nemcsak az irodalomtudomány magyarságismereti tudnivalóira van szüksége, hanem a többi szaktudomány magyarságismereti eredményeit is állandóan számon kell tartania. Az irodalomlélektan, irodalomesztétika és ízléstörténet magyar jellegzetességein kívül szemelvényeinkben lépten-nyomon felbukkanhatnak a lélektan, az embertan, a magyar nyelv, a szellemi és tárgyi néprajz, a történelem, a képzőművészetek, a zene stb. magyarságismereti vonatkozásai is. A nemzetnevelés korszerű munkása a magyar nemzetkép teljesebbéételére az így kínálkozó alkalmakat sem hagyhatja kihasználatlanul. Annál is inkább, mert könnyen megeshet, hogy a figyelmen kívül hagyott magyarságismereti tudnivalók tudatosítására nevelésünk mai rendszerében máskor és máshol is nyílik alkalom. Nagy íróművészeink intuitív megérzései és ösztönös ábrázolásai különben is megérdemlik, hogy még akkor is behatóan foglalkozzunk velük, a magyar irodalmi nevelés keretében, ha nem szorosan vett irodalomtudományi ismerete-

ket nyújtanak. Igen gyakran éppen ezen írói megnyilatkozások tárhatják fel számunkra a legtisztábban a magyar ember tesn és lelki tulajdonságainak, a magyar közösség sajátos életfelfogásának és társadalmi berendezkedésének, a magyar nemzet-sors alakulásának, történeti magatartásunknak, nemzeti ére-nyeink és hibáink következményeinek, nyelvünk, zenénk, tán-cunk egyes mozzanatainak magyar jellemvonásait és örökér-vényű törvényszerűségeit. Így komoly mulasztást követnénk el, ha íróink és költőink érdekes és értékes útbaigazításait a korszerű tudományos felfogásnak megfelelően meg nem vilá-gítanánk és nem hasznosíthatnánk.

Az összes magyarságismereti vonatkozások összegyűjtése azonban nemcsak a magyar nemzetkép teljesebbé tétele végett célszerű, hanem azért is, mert ma tanítványaink maguk is mohó érdeklődéssel fordulnak minden olyan adalék vagy vo-natkozás felé, amiről azt gyanítják, hogy jellegzetesen magyar. Kutatva keresik osztálytársaik között a sajátosnak megismert magyar típusokat, igyekeznek felfedezni irodalmi hőseinkben és ismerőseinkben egyformán a magyar lelkiakat fontosabb jellemvonásait, költői leírásainkból boldogan emelik ki a magyar táj életünket alakító adottságait vagy népművésze-tünk ősi magyar elemeit. Egyszóval kapva-kapnak minden olyan adaton, megállapításon, útbaigazításon, sőt sejtésen is, amely megkülönbözteti, elhatárolja mindazt, ami magyar. Az az irodalmi nevelő tehát, aki ezzel nem számol és kiaknázatlanul hagyja irodalmi szemelvényei magyarságismereti utalásait, nem elégíti ki tanítványai érdeklődését sem s már csak ezért is fél munkát végezhet.

Távolról sem akarjuk ezzel azt mondani, hogy az irodalmi nevelőnek a felsorolt tudományokat mind hozzáértőként kell ismernie, csupán arra utalunk, hogy a magyarságismeret csak akkor érvényesülhet nemzetnevelésünkben igazán és egy-öntetűen, ha az egyes szaktudományok is rendre a nevelők, főként az irodalmi nevelő rendelkezésére bocsájtják mindazo-kat a tudnivalókat, amelyeket a magyarságismeret szempont-jából vizsgálódásaik eredményeként leszártak. Azt is nyomban ki kell emelnünk, hogy e tudományágak körébe tartozó ma-gyarságtudományi ismeretekre elsősorban nem az irodalmi ne-velés szempontjából van szükségünk, hanem azért, hogy az irodalom roppant széles területének minden részén szolgálhas-suk az egységes, igaz és teljes magyar nemzetkép kialakítását. Az elmondottak után nem kell bizonygatni, hogy nem lehetne teljes és helyes ez a nemzetkép, ha az irodalmi nevelő csak az irodalomismeret szempontjából adná meg a korszerű magyar-ságismereti tudnivalókat és közömbösen túrná, hogy a többi

tudomány területén tovább öröklődjenek a beidegződött babonák, hiedelmek és tévedések. Természetszerűen nem apró adatokra, vagy jelentéktelen észrevételekre gondolunk most, hanem az egyes szaktudományok körébe eső legfontosabb, legjelentősebb magyarságismereti tudnivalók tisztázására. Az is nyilvánvaló, hogy az említett magyarságismereti vonatkozások nem egyszerre, egyetlen szemelvényben kerülnek elénk, hanem egyik műből az egyik, másiból a másik bukkan elő. De mindig ügyelnünk kell észrevételetükre és értékelésükre. Így pl. ha valamelyik híresebb magyar költő, mondjuk Balassa Bálint ismert arcképét bemutatjuk, ne elégedjünk meg azzal, hogy néhány szóval rögzítjük a költő arcának jellemző vonásait, hanem már csak a koncentráció kedvéért is térjünk ki egy mondatban Balassa arctípusának a megállapítására, valamint a magyar reneszánsz arcképfestészet jellemző vonásaira is. Petőfi táj élményeinek megbeszélésekor bő alkalom kínálkozik a magyar tájak jellegzetességeinek a tudatosítására is. Szondy két apródja ismertetésekor ne hagyjuk említetlenül a lovas nomád népek szembetűnő lovagias magatartását, amellyel még ellenfelüket is megtisztelik, stb. A magyarság jellemképének tisztázására azonban ne az késztesen bennünket, hogy megállapításaink tömegét holt adathalmazként tanítványaink emlékeztébe vessük, hanem legfőbb feladatunknak mindig azt tartjuk, hogy a szemelvényekben jelentkező konkrét problémákat megláttassuk és így rászoktassuk őket arra, hogy a maguk szemével fedezzék fel a magyarságismereti vonatkozásokat éppen úgy, mint ahogy az irodalomismereti tudnivalókat felismerik. Az ismeretek rendszerbe foglalása itt is csak nevelő munkánk végső mozzanata lehet.

Az elmondottak után viszont joggal felmerülhet bennünk az a kérdés, vajjon lehetséges-e, hogy az irodalmi nevelő az irodalomtudomány magyarságismereti tudnivalóin kívül az egyes szaktudományok magyarságtudományi eredményeit is állandóan számontartsa. A feladat nyilván nem könnyű, mert nagyon sok irányú tájékozódást kíván meg. De az irodalmi nevelő az irodalom egyetemességéhez leginkább illő magatartást követ akkor, ha az irodalomtudomány mellett történelmünk, földrajzunk, embertanunk, lélektanunk, néprajzunk, műtörténetünk és zenekritikánk eddigi figyelemre méltó magyarságismereti útbaigazításait is állandóan figyelemmel kíséri és alkalomadtán értékesíti is. Az így elérhető igazabb és teljesebb magyar önszemlélet alapján kiépített nemzetkép méltó párja lesz az irodalomból kibontakozó magasabb embereszménynek és az irodalom átélésével kicsiszolt művészi ízlésnek. Egyenesen a magyar nemzetnevelés érdekei kívánják meg, hogy irodalmi

nevelésünk hármas célkitűzésében magyarságképünk semmi-
ben sem maradjon alatta irodalmi nevelésünk másik nevelői
céljának: a teljesebb emberség és a fejlett műízlés kifejlesz-
tésének. Nagy és szép munkát végez az az irodalmi nevelő, aki
kitartó következetességgel irodalmunk remekeiben sorjában
meg tudja éreztetni, élménnyé tudja tenni és itt-ott még tuda-
tosíthatja is a magyar szellemiség alapvonásait, irodalmunk
lényeges jegyeit és fejlődésének legfontosabb törvényszerűségeit,
általában a magyar élet és lélek sajátos magyarságát, mert
ezzel elindíthatja a rábizott eszmélkedő lelkeket az önálló tu-
datosulás útján. Megadja a lehetőséget egyben arra, hogy a tel-
jesebb és helyesebb nemzetkép kialakítása következtében a magyar élet
hagyományos, önálló belső törvények szerint alakuló láncolatába.

Irodalom:

Babits Mihály: Tanulmány a magyar irodalomról. Élet és irodalom. Athenaeum.

Babits Mihály: A magyar jellemről. Mi a magyar? Magyar Szemle, 1939.

Császár Elemér: Irodalmunk nemzeti jellege. 1929.

Dékány István: A magyarság lelki arca. Athenaeum, 1942.

Farkas Gyula: A nagy költők tanúságtétele. Mi a magyar? Magyar Szemle. 1939.

Joó Tibor: A magyar nemzeteszme. 1941.

Hankiss János: Nemzetkép és irodalomkutatás. Minerva, 1932.

Hankiss János: A magyar géniusz. Budapest Székesfőváros kiadása, 1941.

Hankiss János: Irodalomszemlélet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1941.

Hankiss János: Európa és a magyar irodalom. Singer és Wolfner.

Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Magyar Tudományos Akadémia, 1927.

Karácsony Sándor: A magyar észjárás. 1939.

Kerccsényi Dezső: Magyar irodalom. Mi a magyar? Magyar Szemle, 1939.

Keresztúry Dezső: A magyar önismeret útja. Mi a magyar? Magyar Szemle, 1939.

Pékár Károly: A magyar nemzeti szépről. 1907.

Sauvageot Aurélien: Découverte de la Hongrie.

Zolnay Béla: A magyar stílus. Mi a magyar? Magyar Szemle, 1939.

A MAGYAR TÁJAK SAJÁTOS JELLEGE

Írta: Mendöl Tibor

A táj földfelszíni jelenségek egyéni együttese. Elemei között szerepel a földkéregnek a földfelszínen közvetlenül vagy közvetve érvényesülő szerkezete és kőzetösszetétele, a felszín domborzata, a légkör a maga sokféle jelenségével, a vízhálózat, a növényi takaró és az állatvilág. Mindez kölcsönösen függ egymástól, de helyről-helyre más és más módon. Az egyéni együttesbe az ember és alkotásai is beilleszkednek. Az ember szükségleteit szerzi meg a tájból, szükségleteinek megszerzése céljából különböző tevékenységeket fejt ki, tevékenységeinek eredményeként a tájnak élete és arculata is módosul: erdők és mocsarak tűnnek el, folyók új, ásott medrekbe terelődnek; szántóföldek és kertek, házak és utak jelennek meg, mint merőben új tájlemek. Az ember tevékenységei révén átalakult őstájat nevezzzük kultúrtájnak.

De nem az elvont ember és az egyes ember, hanem az öröklés és nevelés különbségei révén egyénileg is sokféle, azon kívül a történeti fejlődés eredményeként különböző közösségekben is élő ember bonyolult szükségletei és megrendszabályozott tevékenységei állnak szemben a tájjal. Az egyes ember szükségletei és tevékenységei közé ékelődik tehát mindaz, amit faj, társadalom és műveltség néven foglalnunk össze. Népi, nemzeti, állami kötelek szabnak határozott pályát a tájformáló tevékenységeknek. Ilyen értelemben joggal beszélhetünk magyar tájakról, azaz olyan kultúrtájakról, amelyek arculatára a magyar nép, nemzet vagy állam letörölhetetlen vonásokat rajzolt.

A tájak határai csak ritkán élesek: sokféle jellemző jegyük egyike szűkebb, másika tágabb területre terjed ki. Néhány különösen jellemző jegy mégis közel azonos területsávon szokott elhalványodni: itt kell meghúznunk a határt, ha óvakodunk a túlságosan önkényes eljárástól. A tájak emberkéz-alkotta vonásainak jellegváltozása azonban sokszor nem ott következik be, ahol a legfontosabb természetes tájlemeké. A Balti-országok arculatán pl. a középeurópai műveltség jegyeit ismerjük fel, ellenben természetes tájjellegük keleteurópai. A körülmények szerencsés, noha korántsem véletlen találkozása úgy akar-

ja, hogy a Föld egyik legtisztábban kirajzolódó természetes tájegysége egyben azoknak a kultúrtájaknak teljes foglalata, amelyeket a magyar jelzővel illehetünk.

A legszűkebb értelemben vett magyar tájak nyilván azok, amelyek emberi átformálásában a magyaron kívül más népnek említésre érdemes szerepe nem volt. A tágabb értelemben vett magyar tájak viszont azt az egész területet felölelik, amelyre a magyar állam szervező ereje kiterjedt. Ezt a területet a Kárpátok, Alpok, Dinaridák között nevezhetjük Kárpátmedencének, de nevezhetjük Magyarországnak is. Az országnév többet jelent egyszerű államterületnél. Legfeljebb olyan államnak a területét illeheti meg, amelyik igen hosszú ideig állott fenn s így a táj életében és képében maradandó nyomokat hagyott.

Azoknak a vonásoknak, amelyeket a magyarság jelenléte vésett a tájak képére, természetesen csak bizonyos hányada nevezhető más kultúrtájakétól merőben különbözőnek, de még egésze sem öleli fel a magyar föld minden sajátágát. Hiszen egyrészt a magyar műveltségnek, társadalomnak, életnek és léleknek bőven vannak nemcsak a nem-magyaroktól különböző, hanem azokkal egyező jegyei is, másrészt a legfejlettebb kultúrtájon is átütnek eredeti őstáj-állapotának körvonalai. Elvben ugyan nincs akadálya annak, hogy tájainkból mintegy kiszűrjük mindazt az emberi átalakítást, amiben létünk sajátosan magyar vonásai tükröződnek, ám ha érdeklődésünk kizárólag erre a kivonatra szorítkoznék, annak éppen önismeretünk látná legnagyobb kárát. Műveltségünknek is nyilván egésze érdekel, tehát az is, ami másokkal közös, hiszen csak így tudjuk mihez mérni azt, ami csupán a mienk. A magyar tájalakító munkát is csak akkor becsülhetjük értéke szerint, ha tájainkról teljes leltárt készítünk.

A földrajz hivatott ilyen leltár készítésére, sőt annál többre is. Ez a tudomány már régen nem elégszik meg azzal az egyetlen kérdéssel: mi, hol van? Elsőnek ugyan most is ezt kérdi, de azután arra is igyekszik megfelelni, hogy az a sok mindenféle, ami valahol együtt van, miért éppen az adott összetételben van együtt. A földrajz a tájak mai állapotának, más szóval mai életének és arculatának magyarázó leírása.

Ennek a magyarázó leírásnak kiváló példáit ismerjük a világirodalomból: jól sikerült szintéziseket, amelyek az úgynevezett általános földrajz egyes ágazatainak (fizikai földrajz, életföldrajz, emberföldrajz) kiforrott módszerei szerint végrehajtott elemző munka eredményein épülnek fel. Nem célunk, hogy ezen a helyen a földrajzi kutatás és összefoglaló feldolgozás világszerte elismert módszereit ismertessük. Az meg éppenséggel

nem szándékunk, hogy a kipróbált elveket eldobva, valami szűkített szempontú és tárgykörű különleges magyar földrajzot hirdessünk. Nemcsak a földrajz tudományos művelése, hanem még annak iskolai oktatása terén sem gondolunk ilyen kétes értékű reformra. Nem a magyar tájaknak vagy azok együttesének, Magyarországnak mogyoróhéjba foglalt földrajzát akarjuk itt előadni, hanem csupán egyetlen kérdésre szeretnénk rávilágítani. Meggyőződésünk szerint minden magyar geográfusnak tisztában kell lennie ennek a kérdésnek jelentőségével és minden magyar földrajztanárnak valamilyen formában meg kell azt ismertetnie tanítványaival is.

Ez a kérdés: miféle tényezők milyen mértékben járultak ahhoz, hogy a Kárpátmedence nyerstájai helyén ma különböző mértékben fejlett, sajátos jellegű kultúrtájakat találunk?

A kérdésre kétféle összefüggésben kereshetjük a feleletet. Egyrészt tájról-tájra haladva ismételten foglalkozhatunk vele, másrészt az ország egészéről szólván, külön fejezetet szentelhetünk neki. Az előbbi esetben nem terjeszkedünk túl a szűkebb értelemben vett, tehát a tájaknak csupán a mai életét és arculatát magyarázva leíró földrajztudomány határain. Hiszen a tényezők dinamizmusára mutatunk rá, ami a táj életének rajzához tartozik, ezen felül bizonyos genetikus momentumokra is kiterjeszkedünk ugyan, de a mai állapot magyarázatához szükséges a genesis is: a múltba mindaddig visszapillantani, ameddig a mai állapotok gyökerei nyúlnak. A külön fejezet ezzel szemben a kultúrtáj egész fejlődéstörténetét felölelhetné, a táj múltbeli állapotaival és azok változásával önmagukért foglalkoznék, azaz egészen nagyvonalú történeti földrajzot nyújtana tulajdonképpen. A történeti földrajz igazi feladatáról, a földrajztudomány egészéhez való viszonyáról vallott felfogásunkat másutt már kifejtettük,¹ legyen szabad ezen a helyen részletesebb fejtegetés helyett arra hivatkoznunk. Körülbelül olyasféle természetű, bár még igen sok kiegészítésre szoruló anyagra gondolunk, amelyet ugyancsak más helyen volt már alkalmunk közölni.² Nem akarjuk önmagunkat ismételni, ezért ezen a helyen inkább csak a tájjelleget meghatározó tényezőkre, azok fontosságára mutatunk rá. Szólnunk kell arról a tájról, amelyet a honfoglaló magyarság itt talált, arról a műveltségről, amelyet magával hozott és arról a sorsról, amelynek a táj és a rajta élő nép együttesen részese volt. Főleg azt szeretnők hangsúlyozni, hogy a tényezők súlyának megítélésében nagy óvatosságra van szükségünk, mert az eredeti tájjelleg is, a honfoglalók műveltsége is eléggé összetett volt, bizonyos tekintetben típusok határán álló s így az értékelésükben jobbra vagy balra mutató

csekély eltérés is homlokegyenest ellenkező végkövetkeztetésekhez vezethet.

Annak a tájcsoporthoz, amelyet a honfoglaló magyarság új hazájában talált, van egy sereg mindmáig változatlan, sőt emberi időmértékkel mérve állandónak tekinthető alkateleme. Ilyen elsősorban a domborzat és az éghajlat, amivel szemben az ember tehetetlen; de még könnyebben megváltoztatható és valóban sok tekintetben módosított vízhálózat és növénytakaró sem vesztette el legalapvetőbb vonásait. Bár ilyen módon nem szabad túlértékelnünk az ember tájalakító képességeit, másrészt mégis tartózkodnunk kell a determinista túlzásoktól is. A természetes táj mai napig változatlan vonásai között is sok akad olyan, amelynek emberföldrajzi hatása időről-időre mégis változó volt, mert maga az ember, helyesebben a műveltség jellege, a történeti helyzet változott időről-időre.

Magyarország domborzati képezének, legjellemzőbb vonása a hármass belső medencerendszer. Ez a középső nagy síkságból, egy oldalsó kisebb síkságból, valamint bevágódó folyók völgyeitől dombvidékké tagolt térszíndarabokból áll. A medencerendszernek ezeket a részeit többnyire könnyen járható középhegységek választják el egymástól, ellenben magasabb hegységek eléggé összefüggő kerete zárja körül. A hegykeret völgyei centripetálisan futnak le a belső medencerendszer területére. Hazánk éghajlati szempontból középhegycsü foglal el az óceáni klímájú, tehát hűvösnyarú, enyhételű, bő és egyenletesen elosztott csapadékú Nyugat-Európa; a kontinentális, tehát forrónyarú, keménytelű, csapadékban szegényebb és inkább nyáron esős Kelet-Európa, valamint a mediterrán, tehát forró, száraz nyarú és enyhe, esős télű Dél-Európa között. Különösen az óceáni és a kontinentális Európa sajátságai ölelkeznek össze úgy, hogy akár egyiket, akár másikat hangsúlyozzuk csak, mindenképpen meghamisítjuk a valóságot. A mediterrán vonások gyengébben mutatkoznak és délnyugatról északkelet felé általában elmosódnak. A domborzat sajátos jellege érvényesül abban, hogy a mélyebben fekvő medencék területe, különösen a legnagyobb középső síkság, az Alföld, magasabb hőmérsékletű, forróbb nyarú és csapadékban szegényebb, mint a hegykeret vidékei, tehát erősebben mutatkoznak rajta a kontinentális vonások. Ezzel szemben a hegykeret területén az átlagban alacsonyabb hőmérséklet, főleg a hűvösebb nyár és a bővebb csapadék inkább az óceáni Európára emlékeztet, bár kisebb hőingadozásról, azaz a tél és nyár csekélyebb hőmérsékletkülönbségéről csak az ország nyugatibb részein beszélhetünk.

A hőmérsékletben és csapadékban mutatkozó különbség mindenesetre olyanformán rajzolódik ki a természetes növénytakaró képén, hogy a hegykeretet zárt erdőségei az óceáni erdős Európához teszik hasonlónak, ezzel szemben a síkságokon már a kontinentális Kelet-Európa sztyepeinek nyomaira bukkanunk. Pontosabban, a hegykeret legmagasabb térszínfoltjain itt-ott a havasi gyep jelenik meg, azután tekintélyes felületeket borítanak a fenyvesek. Beljebb és lejjebb a bükkösök uralkodnak — ezek foglalják el a medenceválasztó középhegységek magasabb részeit is. Az alacsonyabb lejtőkön, a medencerendszer dombvidékké szabdaltságtól tájain, a tölgyesek öve terjed ki, sőt a tölgyesek övébe tartoznak a síkságok, még az Alföld is. Ám az alföldeket már nem lepte el összefüggő, zárt erdőség. Ezeknek a tájaknak éghajlat-meghatározta természetes növénytakarója az erdős-sztyep: füves mezőségek foltjaival váltakozó erdők. A nagyjából egységes éghajlaton belül a térszín váltakozó jellege tarkította ezt a képet: a folyók egykor gátolatlan óriási árterein nádasok, mocsárerdők, rétek terjengtek. A hűvös, csapadékos, erdős peremvidékek és a melegebb, szárazabb, ligetesebb, nyílt mezőségekben gazdagabb belső tájak ellentéte a talajnemekben is tükröződik: a magasabb, külsőbb régiók s a medenceválasztó középhegységek erdei talajai az erősebben kilúgozott, tápanyagban szegényebb podzol-típushoz, az alföldek a szelíd humuszban és mészben gazdag mezőségi (csernozjom) típushoz állnak közelebb.

Még egy — emberföldrajzi szempontból is jelentős — különbséget találunk, ha a hegykeretet és a közbenső hegységeket főleg a legnagyobb medencével, az Alfölddel állítjuk szembe. Az Alföld nemcsak domborzati és ennek következtében éghajlati szempontból egyöntetűbb tájék, mint az erősebben tagolt domborzatú s ezért tarkábban változatos, szinte völgyről-völgyre, lejtőről-lejtőre egyéni éghajlatú hegyvidékek. A különbség abban is mutatkozik, hogy az Alföld fiatal üledékekkel vastagon kitöltött medence lévén, a felszíne alatt igen nagy mélységig aránylag kevésfajta és értékesíthető ásványi kincsekben szegény kőzetfélések építik fel a földkérget. Ezzel szemben a hegyvidékek hegységjellege éppen annak a sokféle és többször ismétlődő kéregmozgásnak, a hegyképző és hegységet lehordó erők váltakozóan egymásba kapcsolódó munkájának köszönhető, amelynek eredményeképpen a legkülönbözőbb korú és kőzetű, tehát különféle ásványi kincseket is tartalmazó rétegek helyükből kimozdítva, tarka sávokban bukkannak a felszínre, vagy legalább is sok helyen érik el annak közvetlen közelségét. Ezt fejezi ki az ország geológiai térképének az avatat-

lan szemében zűrzavaros tarkasága a peremi tájakon és egyhangúbb színe az Alföld helyén, általában a belsőbb vidékeken. A szakember jól tudja, a nem-szakembernek viszont nehéz lenne ilyen szűk keretek között megmagyarázni, hogy miért nem. mégis a Kárpátok legkülső övezete a leggazdagabb az ásványi kincsekben; miért éppen a vulkáni hegységeink és régi hegységeink tönkjei az ércek lelőhelyei s miért a nagy medencéknek a hegykeret, vagy a középhegységek területére benyúló öblei őrzik szénkészleteinket?

Mindaz, amit a magyar tájak sajátjaiból eddig felsoroltunk, minden emberi beavatkozástól függetlenül alakult ki s ha az erdőirtásokat, folyószabályozó és ármentesítő munkálatokat, valamint a nemesérceket itt-ott a kimerülésig kitermelő bányászatot figyelmen kívül hagyjuk, az ember beavatkozására sem változott, de nem is változhatott a honfoglalás óta eltelt ezer esztendő alatt. A tájak változatlan természeti alapjai ezek, de emberföldrajzi hatásuk korántsem volt mindig egyforma: sokféle lehetőséggel kecsgették ugyan, azonban a kultúrtáj hosszú története során majd ez, majd az vált közülük valóra.

A hegykeret és a belső medencerendszer természetes tájjellegének ellentéte főleg három vonatkozásban volt döntő jelentőségű a két területen megszületett kultúrtájak eltérő alakulására. Az egyik régibb, mélyebbre ható, de inkább halványodó; a másik újabb, de erősödő és a mai állapotban nagyobb mértékben érvényesülő; a harmadik mindkettőnél tartósabb életű hatás. Az első abban áll, hogy a hegykeret az óceáni erdős Európa műveltségelemeinek és életformáinak befogadására alkalmasabb, ellenben a medencerendszer területén a kontinentális Kelet-Európa sztyep-kultúrája is berendezkedhetik. A másodikat röviden úgy jelölhetnők meg, hogy a hegyipásztorkodás ősi életformáján kívül az erdőgazdálkodásra, bányászatra, valamint a kettőn felépülő iparra alkalmas hegykeret annál inkább specializálódik ezekre a gazdasági ágazatokra a mezőgazdálkodást folytató belső medencékkel szemben, minél nagyobb mértékben engedi meg a tökéletesedő közlekedés a tömegárúk nagy távolságra kiterjedő cseréjét. A harmadik, a történelem folyamán legmaradandóbbnak bizonyult hatás: a medencerendszer egész területét birtokába vett politikai hatalommal szemben a hegykeret sem őrizheti meg függetlenségét.

Természetesen egyéb hatások is voltak: a kérdést nem egyszerűsíthetjük a hegykeret-síkságok, illetőleg az óceáni és kontinentális Európa műveltségelemeinek fogalompárjában kifejeződő ellentétre. Délnyugat felől, tehát arról az oldalról, amerről a mediterrán tájsajátságok északkelet felé egyre inkább halványodnak, be tudott ide nyomulni Róma igazi mediterrán biro-

dalma, bár a pannóniai limest egyszerűen a Duna vonala, tehát a római számára annyira kedves folyamhatár jelölte ki s egy ideig provincia volt a mediterrán tájsajátságokkal már igazán nem dicsekedő Dácia is. De jól tudjuk, közvetlen mediterrán, főleg olasz hatások művelődéstörténetünk egész folyamán kimutathatók, éppúgy, mint ahogy tájainkon szerte az országban sokféle díszlik a szőlő, ez a földközitenger-vidéki kultúrnövény és sokféle kimutatható a kétnyomásos gazdálkodásnak, ennek az ugyancsak jellegzetesen mediterrán művelésmódnak emléke.

Róma pannóniai uralmának kevés nyoma maradt a táj képén, Dáciának pedig csupán emléke él. Kelet felől sztyep-népek többször is megjelentek itt a magyar honfoglalás előtt, de a belső medencerendszer amúgy is gyéribb erdőségeinek irtásán kívül ittlétüknek a táj képében máig élő egyéb emléke alig maradt. A szlávoknak azok a valamivel sűrűbben megtelepedett és kezdetleges földművelést, valamint kisállattartást űző tömegei, amelyek életformájuknak megfelelően a medencék és hegykeret, a ritkább és zártabb erdőségek átmeneti sávjain ültek, beolvadtak a magyarságba. A hegykeret külsőbb öveiben gyéribben élő és önálló etnikumukat fenntartó csoportjai csak később erősödnek meg, éppúgy, mint az a hegyipásztor életforma, amelyik a Felvidéken soha nem is ért el olyan arányokat, mint jóval később, a Balkánról beköltöző elemek révén a jóval terjedelmesebb havasi gyepfoltokkal rendelkező Erdélyben. Tájaink mai emberalkotta vonásainak megsemmisítő arányú többsége mind azóta keletkezett, amióta a magyarság megülte mai hazáját s megszervezte annak állami életét-

Éppen ezért különös figyelmet kell szentelnünk a honfoglaló magyarság magával hozott műveltségének. Ítéleteinkben finom, árnyalati megkülönböztetéseknek is nagy szerepe van. A honfoglaló magyarság kétségtelenül a medencerendszerhez tartozó belsőbb tájakat szállta meg először. Ezek a belsőbb tájak, bár kétségtelenül különböztek az óceáni erdős Európa tájjellegétől, de mégsem voltak igazi sztyep-, hanem csak erdős-sztyepjellegűek. A honfoglaló magyarság, bár műveltsége leglényegesebb vonásaiban ahhoz a nagy nomád kultúrkörhöz tartozott, amelynek igazi hazája Eurázia sztyepöve, életformáját tekintve mégis félnomád volt s előző hazái századok óta a mai Dél-Oroszországnak ugyanolyan erdős-sztyep jellegű tájain helyeződtek el, mint amilyeneket az új haza belsőbb vidékein talált. Állandósult helyű téli szállások, azok környékén folyó földművelés, folytonos érintkezés és élénk kereskedelmi kapcsolatok szlávokkal, kazár és görög városokkal, tehát igen különböző műveltségek és életformák alapos ismerete éppúgy jellemezte

az akkori élet jellegét, mint a már korántsem egyrétű társadalom. Ám ennek a társadalomnak értékelő tudatában a pásztor mégis előkelőbb helyet foglalt el, mint a földműves, hiszen a legeltető állattartás volt a szabad elemek életformája. A harcos szervezet, a mozgékony, az áttekintő készség tájak és népek felett: íme ezek a további nomád vonások. A honfoglaló magyarság műveltségét tehát éppoly kevéssé lehet egyetlen szóval jelölni, mint annak a tájnak jellegét, amelyet az új hazában talált. A köztudatban egyes fogalmakhoz hamis képzetek kapcsolódnak s ezen csak részletes körülírással segíthetünk.

Az elmondottak után könnyen megérthetjük és másokkal is megértethetjük, hogy a magyarság nemcsak a legbelsőbb síkságokat, hanem a dombvidékeket, a tölgyesek övének egész területét is megszállta, tehát az egész medencerendszert a hegykeretet feltáró völgyek nyílásaival együtt, amivel biztosította politikai uralmát az ország egésze felett. Tudjuk, hogy ez szintén keletről jött, de tisztábban nomád életformájú elődei egyikének sem sikerült. Viszont a kalandozó hadjáratok során érvényesülő nomád áttekintő készségének köszönhetően azt a rendkívül fontos felismerést, hogy tovább nyugatra, az óceáni erdős Európa tisztásain sűrű tömegekben szorongó népek felé terjeszkedésre nincs mód. Ugyancsak az erőknek ez a helyes mérlegelése vezette arra az útra, amit röviden úgy szoktunk emlegetni: „csatlakozás a nyugati műveltséghez”. Bizonyos, hogy ennek során sokféle átvételről beszélhetünk. De mégsem következett be az addigi életnek olyan erős törése, mint még nemrégén hittük. A földművelésnek, sőt a városi élet kibontakozásának csiréit a magyarság már magával hozta. Ami mégis új volt, nem fojtotta meg a régit, csupán át- meg átszötte azt.

Nagyon érdekes annak a bükkös-fenyves övnek szerepe, amely a medenceválasztó középhegységek és a hegykeret területén a honfoglalás után egyelőre csak a politikai élettérnek része, de nem a gazdaságinak: törzsválasztó köznek és gyepülvének marad. Ezek az erősebben óceáni-európai jellegű, tehát a nemzeti megszállásból kirekedt területek részeivé válnak annak a „királyi” Magyarországnak, amely első befogadója az óceáni Európából ideszivárgó műveltségnek és kultúrtájelemeknek. Egyházak, kolostorok, körülöttük újonnan tört szántóföldek s az isnáni várak körül szerveződő megyerendszer kezdetben királyi intézménye itt rendezkednek be először. A hegykeret és a medencerendszer jellegzetes természeti táj elemei a nyugati országrészekben (Dunántúl, Kisalföld) váltakoznak a legtarkábban: ezen az aprólékos tagoltsága miatt a nemzetségenként megtelepedő magyarság számára helyenkint különösen kedvező s

így már kezdetben legsűrűbben megszállt tájékon olvadnak össze legkorábban a „nemzetiségi” és „királyi” Magyarország, a nyugati-óceáni és a keleti-kontinentális Európa létformái olyan magyar műveltségé, amelyik ezt a középkortól mindmáig legfejlettebb kultúrtájt egészen áthatja.

A hegykeret területén tisztán a nyugati műveltség rendezkedik be, részben az óceáni erdős Európából jött, tehát az erdőirtáshoz, az irtványokon folytatott földműveléshez, valamint a bányászathoz különösen értő nyugati telepesek révén. De társul ehhez az előnyomulóban lévő magyarság is, amelynek élete itt már szintén nyugati keretek között folyik. Ezzel szemben tájjellegénél fogva az Alföld őrzi legszívósabban a keletről hozott kultúra elemeit. Ez a tájjelleg magyarázza meg azt is, hogy az utóbb érkezett, a honfoglaló magyarságnál erősebben nomád életformájú kunok is éppen itt kapnak helyet s természetesen ők is hozzájárulnak a kultúrtáj nomád jegyeinek további fennmaradásához. Mindamellet a fejlődés ezeknek a tájankint mutatkozó különbségeknek lassú elhalványodása felé vezetett. Ha sorsunk vonala egyenes marad, a kétféle eredetű műveltség szintézise hamarabb és jobban sikerült volna s olyan egységes színezetet ad a magyar tájak egészének, amelyen nem mutatkoznék több egyéni vonás, mint amennyit a tájak természeti sajátosságai feltétlenül indokolnak. Nem így történt: sorsunk másként akarta.

Sorsunk vonalán a török idők jelentik a nagy törést. A török hódoltság területén, tehát főleg az Alföldön, a pusztítás elsöpörte annak nagyrészét, amit a középkor épített. A csökkenő számú népesség összezsugorodó szántóföldjei helyén ismét a legelő terjeszkedik, tehát a földművelés rovására a pásztorkodó életforma hódít teret s általában a magyar műveltségnek előzőleg már itt is szűkebb térre szorult nomád elemei jutnak ismét uralomra. A föld nagy részét mégis kezében tartja a meggyérült népesség úgy, hogy az elpusztult faluhatárokat a megmaradtak kebelezik be s így ez a tájunk ma is túlnyomóan magyar népességű. Az itteni kultúráját XVIII—XIX. századi s mellettük nomádgyűrű vonások teszik össze: hiányzik közbül a középkor nyoma. Ennek fordítottja jellemzi a hegykeret sorsát: a középkori műveltségnek nagyobb számban maradtak meg a tájba épített emlékei viszont a népesség erősebben kicserélődött a magyarság rovására. Itt a völgyekből, mint a hadak útjáról kipusztult magyarság helyét a hegytetők zavartalan magányában nyugodtan szaporodó, bevándorlással is gyarapodó, majd utóbb onnan leereszkedő hegyipásztor-népek foglalták el. Ez a török idők mindmáig érezhető hatása.

A XVIII. század újjáépítő korszak, főleg az Alföldet tölti fel ismét népséggel s oda hozza vissza megint a szántóföldet. Ám a szántóföld terjeszkedése ekkor még csak az árvízmentes szinteken folyik.

Sokkal rohamosabb és mélyrehatóbb változásokat hoz a XIX. század. Az aránylag nyugodt időkben folytatódik a népesség gyarapodása, ugyanekkor a technikai találmányok s ezek során a közlekedés tökéletesedése révén Magyarország szorosan beilleszkedik Európa tájak szerint specializálódó munkamegosztásos gazdasági rendjébe. Ez a fejlődés a tájak életének és arculatának alakulásában olyanformán fejeződik ki, hogy az Alföld a saját szükségleteit messze meghaladó méretű gabona-termelésre rendezkedik be, ennek érdekében a folyószabályozás és ármentesítés nagyszabású munkájával férőhelyet teremt a tájat most már szinte egészében meghódító szántóföldeknek. Az Alföld, általában a síkságok gabonafeleslegeinek egy részét a hegykeret veszi fel, amelynek népszaporulata ilyen módon nagyobb százalékban maradhat helyben, mint amekkorának élelmezését az egyébként szűkös helyi mezőgazdasági termelés biztosítani tudná. A népszaporulat azokban a gazdasági ágazatokban helyezkedhetik el, amelyek jelentősége csak ekkor, a fejlett közlekedéstől támogatott területi munkamegosztás korában kezd igazán kibontakozni: az erdőgazdálkodásban, a vas- és szénbányászatban és az ezekre az ágazatokra épülő iparágakban. Az erősebben mezőgazdasági jellegű belsőbb tájak, főleg az Alföld gabonafeleslegeinek a belső terménycserén felül még megmaradó része Európa nyugatibb tájaira vándorol, ahonnan főleg iparcikkeket kapunk, hiszen ezekkel az árukkal a hegykeret sem tudja ellátni az ország egészét.

A termelés belterjességének fokozódása, vele együtt a szaporodó népesség növekvő igényei s a megnövekedett terménycsere erőteljes városiasodást indítanak meg: az Alföldön a szerény középkori kezdeteket nem számítva, most első ízben, egyéb tájakon immár másodszor. Mindez többé-kevésbé így volt Európa nyugatibb tájain is: ott is a középkor és a XIX—XX. század a városfejlődés két főkorszaka. Nem meglepő, hogy a XIX. századi városiasodás főterülete a legélénkebb terménycserének a színhelye: az eltérő termelésű belső medencerendszer és hegykeret érintkező öve, az úgynevezett vásáröv, főleg az Alföld pereme. De városfejlesztő vásárokat találunk az Erdélyi-medence és a Kisalföld peremén, valamint a Dunántúlon a dombvidékek és középhegységek érintkező sávjain is. Ebben is csak az fejeződik ki, hogy a nyugati országrészekben többszörösen váltakoznak a hegykeretre és a medencékre jel-

lemző fejlődés területei, Erdély pedig belső medencéjével és peremi hegyvidékeivel kicsiben az egész országot mintázza, noha az Erdélyi-medence zordabb éghajlata, sajátos felszíne, al-talaj- és talajviszonyai, valamint eltérő történeti sorsa miatt természetesen sokban különbözik az Alföldtől. A vásárvárosok sorából kiváló helyzetének megfelelően messze kiemelkedik Budapest, a belső terménycserének is legfontosabb központja, egyben a kivitelre szánt terményeknek is főgyűjtőhelye, hiszen a legnagyobb feleslegekkel rendelkező tájnak, az Alföldnek, a nyugati piachoz legközelebbi sarkában fekszik.

A hazai kultúrtájak kialakító tényezőinek, a táj ősi, illetőleg honfoglaláskori állapotának, a honfoglaló magyarság műveltség szintjének s a táj és a magyarság együttes sorsának egyszerű áttekintése során is eléggé kidomborodott az Alföld sajátos jellege. Nem szabad ezt úgy értelmeznünk, mintha az Alföld lenne az egyetlen magyar táj, amelynek emberi arcvonásai valóban egyéniék, hanem inkább azt kell mondanunk, hogy az itteni kultúrtáj bővelkedik az Európa nyugatibb tájain megszokott elemektől eltérő legtöbb vonásban. Ha azt akarjuk hangsúlyozni, amiben kultúrtájaink különböznek a nyugatiaktól, akkor valóban az Alföldre kell elsősorban hivatkoznunk. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a nyugatiakkal közös sajátságokban gazdagabb egyéb kultúrtájaink nem lehetnének éppannyira magyar tájak; sem pedig azt, mintha az alföldi kultúrtájnak nem lennének más tájakéval egyező jegyei is. Sőt még a valóban egyéni vonásoknak is csak egy része tükrözi a magyarság ősi nomád kultúráját. Ezeknek az utóbbi jegyeknek bővebb előfordulása részben az Alföldnek már eredetileg is a kontinentális Kelet-Európára emlékeztető sajátságaira vezethető vissza. Tudjuk, hogy a középkorban is lassabban terjedtek itt el a nyugatias műveltség elemei, a török idők pedig alaposan vissza is vetették ezt a fejlődést.

A legeltető pásztorkodás gyér maradványai ugyan ma már a szikésekre szorultak vissza, ellenben a települések alaprajzában még ma is vannak nyomai az ősi műveltségnek. Ilyen a belsőségek gyakori szabálytalan utcahálózata, ami az eredetileg kerítetlen, tehát udvartalan házak utólagos elkerítésének következménye, az eredeti kerítetlenség pedig az állattartó életformának volt kísérő jelensége: az állatokat, majd később a terményeket nem a ház szomszédságában, hanem a belsőséget körülvevő ólaskertekben tartották, mint ahogy a hajlékok csoportján kívül tanyázott az állat az egykori téli szálláson is. Itt kell megemlítenünk a határbeosztás sok helyen még ma is tapasztalható régi rendjét: a földműveléssel szorosabb kapcsolat-

ban tartott kezesjóság belső legelőjén kívül volt és részben ma is van még a szántóföldeken túl külső legelő is, ahol egykor a szilajcsordák legeltek. A belsőség és a szántóföld közti belső legelőn helyezkedtek el később a szőlőskertek, majd még később várossá fejlődő nagytelepüléseink villákból, kertes családi házakból álló negyedei, valamint nagyhelyigényű intézményei, így csillan át a régi rend életükben-arcukatban egyébként megváltozott helységek mai övezeteinek sorrendjén is.

A alföldi kultúrtáj számos egyéb vonásában már másféle hatások fejeződnek ki: a még mindig elterjedt sárépítkezésben, s a lassan visszaszoruló nádtetőkben a táj természeti sajátosságai- ból következő kő-, fa- és tüzelőanyaghiány; falvak, városok gyakori aszimmetrikus növekedésében, tehát ősi magjuk excentrikus fekvésében az egykori ármentes szintek peremének települést rögzítő hatása; a sok ezer lelket számláló és megfelelően hatalmas határu őstermelő óriásfalvakban az egykori, apró falvak rendszerét elsöprő törökvilág; a tanyák ezrekre rugó seregében a török idők alatt kialakult nagy határok, helyesebben az azok területén a békés időkben messzire kiterjedő szántóföldek, amelyeket a nagy távolság miatt az óriásfalvakból már nem lehet megművelni. Etnográfusaink azonban a tanyának az ősi nomád műveltség jellegzetes téli-nyári szállásos és ólaskertes településrendjével összefüggő nem egy sajátosságát is felfedezték.

A városi élet aránylag kevésbé fejlett az Alföldön: ennek magyarázata egyrészt a tájjelleg egyöntetűsége, tehát a belső terménycsere csekély mérete, másrészt a fejlődés csekély múltja. A középkori szerény kezdetet megszakítja a törökvilág, utána pedig a XVIII. századnak előbb az agráralapokat kellett újból leraknia. Az igazi városiasodás tehát csak a XIX. században indul meg, mégpedig olyanformán, hogy a már előbb kialakult óriásfalvak szívében központi szerepköröket betöltő városias magok születnek. Ezek növekednek ugyan, de óriási falusias burkolatukat ritkán tudják megemészteni. Van persze kivétel is: régi és burkolatát csaknem teljesen felemészítő város (Debrecen, Szeged). Jellegzetes vonás az emeletes házak csekély száma még a városmagok területén is. Ennek részben a milióban rejlő, részben fejlődéstörténeti okai vannak.

Amint az Alföld belsejét elhagyjuk, elmaradoznak az eredetileg is gyérebb és később még jobban megritkított erdejű, tehát fában, valamint kőben szegény vidékek; kijutunk az egykori török hódoltság területéről, helyette a természetes állapotában is inkább az óceáni Európára emlékeztető tájakra érkezünk, ahol a magyarságnak korábban és erősebben halványodtak el nomád hagyományai s nem is volt ami azokat újból fel-

élessze. A kultúrfaj jellegében is érezhető mindez: több a szagtelkes falu s az eredetileg nyomásos rendszerű határ; a házak építőanyagai között gyakrabban szerepel a fa s néha a kő; inkább találunk megszakítatlan fejlődésű régi, nem pedig óriásfalú szívébe magként utóbb betelepedett városokat.

Nincs itt arra helyünk, hogy finomabb vonásokkal egészítsük ki ezt a nagyon is durván, túlságos egyszerűsítésekkel felvázolt képet. Csupán azt jegyezzük még meg összefoglalóan, hogy az Alföldön kívül, a peremtájakon, a természetes tájjal párhuzamosan a kultúrtáj jellegének is több az óceáni Európával közös jegye. Mégis súlyos tévedés lenne, ha ezt valami általános európaivá szürkülésnek neveznénk. Igaz, hogy a tájak egyéni jellege csak kevéssé fedezhető fel az egyes tájjelekben, ellenben annál inkább a tájjelek helyről-helyre más és más csoportosulásában. Ezzel viszont aligha mondunk újat, csupán azt az amúgy is megcáfolhatatlan földrajzi tételt erősíthetjük, hogy nincs két egyforma táj a világon.

Irodalom:

¹ Szentpétery-Emlékkönyv. Budapest, 1938., 312-334. 1.

² Lásd a „Magyar művelődéstörténet” (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, é. n.) I., IV. és V. kötetében, valamint az „Úr és paraszt a magyar élet egységében” (Budapest, Egyetemi Magyarástudományi Intézet, 1941.) c. munkában közölt tanulmányainkat.

NÉPISMERET — ÖNISMERET

Írta: Molnár József

E cikk írója nemcsak tanulmányozta, de nevelésében hasznosította is azokat az elveket, melyeket a magyar nép ismérétere vonatkozóan eddig magyarul leírtak. Különös haszonnal és eredménnyel az utóbbi húsz év idevonatkozó, elvi jelentőségű műveit forgatta és értékesítette. Ennek a cikksorozatnak keretében nincs más célja, mint tudatosan jelezni azokat a forrásokat, ahonnan merítve, a maga lelkében ezt a rendszert felépítette. Sokfelől gyűlt össze a mondanivaló s a pontos idézetek csupán kalauzoló útjelzők akarnak lenni, hogy a jövőben magyar nevelésben olyanok is hasznosítsák ezeket, akik esetleg még eddig nem vettek róla tudomást. Tisztelettel és tudatosan vallja be, hogy eredetiségre nem törekedett, ahhoz egy ilyen cikk kerete nem elég. Amit mond, azt magáévá tette, mások szavával is a maga lelkét mutatja meg s egyetlen vágya, hogy az általa nagyon szükségesnek tartott elveket mások is kövessék és érvényesítsék a magyar nevelésben. Tulajdonképpen azoknak akar segítségére lenni, akik vagy nem érnek rá ilyen művek tanulmányozására, vagy pedig még nem is töprengtek ennek a kérdésnek a fontosságán. Őszinte szeretettel ajánlja olvasásra szerény összefoglalását azoknak, akik szeretik a magyarságot és hisznek népünk jövőjében,

Kölcsey Ferenc 1326-ban azt írta, hogy „a nemzeti hagyomány sok tekintetben megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a történelmi tudománynak, ha emléket nem is, de legalább nyomokat mutat; hanem sokkal inkább azért, mert a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a honszeretetnek vezér csillaga”.¹ Kölcsey természetesen „nemzeti hagyomány”-on a magyar nemzet szóban és írásban átszarmaztatott vagy megrögzített teljes tárgyi és szellemi „javait” értette, amit már akkor is legvilágosabban legművészibb, a magyar lelket legigazabban tükröző szellemi kincsünk: az irodalom mutatott meg. Ezért emelte ki ugyanakkor, hogy „nemzeti hagyomány és nemzeti poesis szoros függésben állanak egymással. Ahol ősi hagyomány vagy éppen nincs, vagy igen keskeny határokban áll, ott nemzeti poesis nem származhatik; az ott születendő énekes vagy saját

lángjában süllyed el, vagy külföldi poesis világánál fog fáklyát gyújtani; s hangjai örökre idegenek lesznek hazájában. Mert a nemzeti poesis a nemzeti történet körében kezdi pályáját, s a lírának később feltámadó s individuális érzelmeket tárgyazó zengése is csak ott lehet hazaivá, hol az a nemzeti történet régibb Múzsájától kölcsönöz sajátságot, s személyes érzeményeit a nemzeti hagyomány és nemzeti megnevesített életkör nimbusán keresztül sugározta.”²

118 év távlatából nem győzzük eléggé csodálni a „szent ember” intuitív megérzését és mélybegyökerező magyar látását, hiszen a XX. század magyarjának ezek a legfontosabb problémái, csakhogy mostmár tudatos erővel keresi azokat a hagyományokat, melyek a nemzet legmegtartóbb erői. Azért emeltük ezt ki, hogy rámutassunk egy nagyon lényeges dologra: a „nemzeti hagyományok” az egész nemzet tulajdonai s ezek között legkétségtelenebbül elismert, ősi hagyomány a magyar nyelv és a magyar nyelv teremtette irodalom. Ezt ma már senki sem tagadja, Hiszen őrségi és háromszéki magyar népünk ugyanazt a magyar nyelvet beszéli, s nincs „nyugati” és „keleti” magyar nyelv, hanem csak magyar nyelv van, mint ahogy van magyar nemzeti hagyomány. Kodály Zoltán éles szeme jól látta meg ezt a helyes utat: „Történeti kutatás, irodalom mostanában nagy kedvvel bontogatja alkotó elemeire a magyarságot. A zenei néphagyomány nagy lelki egységről beszél. Eddig nem tudunk külön kun, besenyő, palóc, matyó stb. zenét kimutatni. Egy-két tucatnyi székely^ és dunántúli dallam bizonyult eddig helyhez kötöttnek. Egyébként minden fajta dallam közös az ország minden részében. Meglepő egyezések akadnak a legtávolabbi vidékek közt. Naiv tudatlanságból néha „székely dal” címen szerepelnek országszerte ismert dalok. Hogy a székelyek, sőt moldvai, bukovinai magyarok is tudják, amit mind az egész ország tud, azt bizonyítja, mily nagy a centripetális erő a magyarság legkülönbözőbb eredetű, egymással nem is érintkező összetevőiben.”³

Nyelvünk és zenénk egysége arra figyelmeztet, hogy a „nemzeti hagyomány” az egész magyarság tulajdona, bár ma ennek egy részét csak a nép őrzi s hagyományozza tovább. Nyelvünkről elismerjük ősiségét, zenénk ősi hagyományaival már sokan idegenül állanak szemben, arra pedig nem is gondol a legtöbb ember, hogy úgynevezett népi tárgyi és szellemi kultúránk az egész nemzet hagyományát őrzi, azokét is, akik esetleg ma már másféle hagyományokkal élnek. A tudós természetesen a magyar jellegzetességet nem keresi a cifraságban és külső, könnyen észrevehető külsőségben, mint igazi tudóshoz illik, hanem azt mondja: „Minél több módunk van az össze-

hasonlításra, annál bizonyosabbá válik, hogy miben nem vagyunk másokkal azonosak, azaz miben különbözünk tőlük. A pontról-pontra, vonalról-vonalra, mozdulatról-mozdulatra aprólékosan ismert különbségek összességéből adódik itt vagy ott magyar mivoltunk foglalatja. Egy színes vonal a ruhán, forma a fejkendő megkötésén, ízárnyalat az ételben, tenyéryüzi különbség a tűzhely magasságában, egy szent említése, a szóvalan köszöntés módja már kimutatja, hogy ki hová tartozik. Még inkább így volt ez a múltban; s ennek a szemléletnek és szemlélődésnek magyar múltja nem kevesebb, mint egész történeli, sőt — a törzsszerkezetek természetét nézve — történeli múltunk. Ebben a sokoldalú tudatosulási lehetőségben Európa bármely nagy népi közössége messze marad mögöttünk, egyszerűen azért, mert neki ez a lehetőség történelileg nem adatott meg, vagy nem ilyen mértékben.”⁴

Vagyis olyan „nemzeti hagyománnyal” állunk szemben, mely az egész magyarságot egybefogja, mástól megkülönbözteti s amely méltó arra, hogy mindenkié legyen, ne csak egyeseké, vagy kéréseké. Sajnos, a népi hagyományok jó része a XX. századra elvesztette „nemzeti hagyomány” jellegét, mert kiszorult a rohamosan haladó és fejlődő, nyugati civilizációt követő magyar életből. Kiszorult s ha úgy tetszik, lesüllyedt s újra fel kellett fedezni, illetve meg kellett keresni a hozzávezető utakat, amint ezt a zene területén Bartók Béla és Kodály Zoltán elvégezték, s tárgyi és szelleml néprajz területén Györffy István, Bátky Zsigmond, Viski Károly, Solymossy Sándor végezték és végzik. Csak az a nagy baj, hogy igen kevesen vannak s az idő sürget és nem enged egy pillanat pihenőt sem, pedig a feladat súlyos és nehéz. Sok-sok tudóst és lelkes kutatót venne igénybe s értékesítése és a nemzet életébe való beleállítására nélkül nincs magyar jövő. Hiszen Györffy István 1939-ben, halála előtt pár héttel, megjelent művében erre a kérdésre oly mélyrelátóan mutatott rá, hogy azóta, minduntalan őt ismételtetjük s ma már mindnyájan látjuk, hogy valóban a néphagyományra, a magyar néphagyományra kell építeni a nemzeti művelődést, inerte „a nemzetmegtartó hagyományok letéteményese a parasztság, az európai nemzetközi, magas műveltség hordozója pedig az úri osztály. Mindkettőnek a szerepe egyformán fontos. A néphagyomány tart meg bennünket magyarnak, s a nemzetközi műveltség tesz bennünket európaivá. Ha azonban csak az európaiságra törekszünk, lehetünk nagyműveltségű népek, de minél hamarabb megszűnünk magyarok lenni. Beleolvadunk abba a nagy nyugati nemzetbe, melynek műveltségghatását legkönnyebben elfogadjuk. Ha pedig teljesen kivonjuk magunkat a nyugati

műveltség hatása alól, akkor meg művelt és erősebb szomszédaink gázolnak hamarosan keresztül rajtunk, s úgy tűnünk el.”⁵ Igazán itt érvényesül Kölcsey idézett megállapítása, hogy ahol ősi hagyomány vagy nincs, vagy keskeny határok között mozog, ott nemzeti poézis (mondhatjuk nyugodtan műveltség) sem származik. Enélkül a nemzeti műveltség nélkül pedig nem élhetünk, mert a hagyományos magyar műveltség javainak számbavételével és az azokból rakott alappal indulhatunk tovább. Hiszen a hagyomány ereje még ma is nagyobb, mint képzeljük, olyan mélyreható valami, amit a legnehezebb kifejezni s amelyet szerencsés és ihletett pillanatban klasszikus szépséggel Horváth János fogalmazott meg örökérvényűen. Szerinte a hagyományon értünk „minden oly nemzeti specifikumot, mely messzi, sőt talán a legmesszibb múltból, akár a nemzeti lét íratlan őskorából származva, ha máshol nem, a nép alsóbb rétegeiben, ha itthon nem, hát az őshazában, ha láthatólag már nem, de a közemlékezetben megmaradt és él, vagy csak tengődik, mert irtja közöny, haladó idő, keverő történet, ellenséges szándék, amit tehát illő megismernünk és megbecsülnünk, amit óvnunk kell, sőt újból köztulajdonná általánosítanunk, ha évezredek nemzeti karakterünkből kiforgattatni, nemzetül meghalni nem akarunk. E nagy hagyomány pedig, igen sokféle belső és alaki tulajdonok Összesége. Él lelkünkben, vérmérsékletünkben, mint nemzeti elrendeltetés, rá van írva arcunk vonásaira, mint fajiságunk ősi bélyege, él gondolkozásmódunkban, nyelvünk eredeti formáiban, táj szólásaiban, sőt hangzatában, él társadalmi formáiban, életmódunkban, mindenféle szokásainkban, még az egyszerű névadásában is, él hitünkben és babonáinkban, zeng dalainkban, versünk ritmusában, kitalálja, festi meséink csoda világát, magáról regél mondáinkban s csak egy-egy nagy névre szorítókozó jóhír emlegetésében, ott sír és nevet zenénkben, andalog, ring, dübörög, tipor táncunkban, ott bujkál ruháink zsinórzatán s pompázik nagyjaink ünneplő viseletén, s felismerszik a paraszt egyszerű köntösén, cifra szűrén, a pásztor faragott botján, a csikós ostorán, a halász ősi szerszámain. Megmutatja magát tájaink képében: az erdélyi bércen, Dunántúl lankáin, s a végtelen Alföldön, melyek látták, dajkálták, gyönyörködtették atyáink emberöltőit s most várakozva néznek mi reánk; ott hullámszik a Balaton tengerén, foly s mégis örökké ott csillog-borong a Duna, a Tisza vizében, Sajó, Mohács, Budavára, Nagymajtény, Világos reá emlékeztetnek, ő termi a búzát szántóföldeinken, zúgatja a tölgyerdők koronáját, borítja talpig virágba a homok akácait, susog a nádasokban s intézi fálvaink lassú, nyugalmas életét, farag székely kaput, fon, hímez magyar nők kezével.”⁶

S amint hozzát teszi Horváth János „menteni, biztosítani az eredendő magyart, tövét ápolni a felsuhanó fának, tartogatni, próbálgatni a régit, a hagyományost, a népfajilag állandót: sohasem volt ennyire szükséges”.⁷

Ma szükséges igazán ennek az ápolása, mert „a néphagyomány, a népi tudás a magyar nemzeti műveltség tartozéka. Ezen kell tehát nyugodnia a középosztály nemzeti műveltségének is, mely így alátámasztva, az elnemzetietlenedés veszélye nélkül hordozhatja az európai műveltséget is, mert hiszen az európai művelt népek közösségébe is beletartozunk”.⁸

Ezt látta meg Szinyei Merse Jenő s felelősségteljesen hirdette, hogy „tudatos és eszmei alapon álló nemzetnevelésre van szükség magyar életünk egész vonalán. Nemzetnevelésünk azonban nem képzelhető el másként, csakis a magyarságtudomány alapján. Amint ugyanis a gazdának ismernie kell földje talajviszonyait és vidéke klímáját, ha sikeres munkát akar végezni, éppen úgy a nemzetnevelőnek is tisztában kell lennie a magyarság lelki és testi adottságaival, hogy hivatását eredményesen végezhesse. Elsőrangú feladat tehát a magyarságtudománynak terjedelemben mennél teljesebb, eszközeiben mennél tökéletesebb kialakítása és fejlesztése — s az is, hogy a magyarságtudomány eredményeit a nemzetnevelés irányától és munkásai tudomásul vegyék és célkitűzéseiket s eszközeiket ezek figyelembevételével határozzák meg. így remélhető ugyanis, hogy a sajátos magyar élet és a sajátos magyar lélek alkotóereje összefonódik, aminek áldásait majd a nemzetnevelés és a magyar jövő élvezi”.⁹

Ez a célkitűzés érteti meg a „nemzeti hagyományoknak” olyan korszerű meghatározását, mely az egész nemzet hagyományát foglalja magában, ahogy azt Kölcsey is képzelte ennek a tudománynak a bölcsőjénél. Szinyei Merse Jenőnek ebből a szempontból is van nagyon jelentős mondanivalója. „Szándékosan nem használtam a népi műveltség megjelölést, mert a magyarságtudomány ennél többet mond, sőt még kifejezőbb volna, ha eredeti vagy alapműveltségről beszélnénk. Ez ugyanis a művelődés természetes alakulására utalna, mert ez a műveltség a magyar lélek ösztönös rétegeiből ered, onnan, ahonnan eszményeinkhez tiszta távlat nyílik. így tehát a szellemi emelkedés belülről indul és az ősi erőforrásokkal érintkezésben maradva, azok által táplálva még magasabb műveltség formáiban is eredeti frissességében és sajátos színeiben nyilatkozhatik meg.” Ez az út sohasem fordítható meg. Művelődési formákat egyszerűen idegenből importálni és reakényszeríteni a sajátos nemzeti lélekre, veszedelmes. Csak a nemzeti szellemmel át-

itatott és azzal szerves egységbe foglalt műveltség szolgálhatja a magyar művelődés fejlődését.”¹⁰

Az így megfogalmazott nemzeti műveltség tehát számtalan apró részletből tevődik össze, mely mint tantárgy nem foglalhat mind helyet a középosztályt nevelő középiskola tananyagában, de feltétlenül kell, hogy alapja legyen az egész felépítendő rendszernek. A magyarság ősi hagyomány kincsét kutató néprajz-tudomány tehát nem valami ócskaságokat leíró és értékelő tantárgy legyen az új szellemű középiskolában, hanem nemzetnevelésünk alapja, mely a színt és magyar ízt, a gyökereket adja az egésznek. Hiszen „bárhova nézünk, új európaiságunk jegyeiben is mindenütt van egy-egy vonal, szín, különös rezzenstű fény, vagy árnyék, más lendületű fogás, mozdulat, sajátos szemlélet, kép, magános hang, gondolat, ami a miénk, amiben mások — magyarok vagyunk s ha akarjuk, tudatosan mások lehetünk ezután is. De mások leszünk tudattalanul is, legfennebb gyengébb vagy hiányzó önismerettel és öntudatlanul. Minden magyar jel-jegyünknek, jellemzőnknek alkata mögött kellett és kell lennie valami titokzatos irányítóknak, ami ilyenné teremtette vagy formálta. Ez a titok a magyar közlélek: tízmilliónyi szemetükreben — akár kék, akár fekete bogarában — egy, oszthatatlan, magában való. Külön magyar „néprajzi lélek” nincs, csak magyar lélek van.”¹¹

Ennek a magyar léleknek, mely egységes és oszthatatlan, melyen a nyugateurópai kultúra nyoma meglátszik, de alapja a magával hozott sajátos magyar műveltség: megmentése, a jövő nemzedékekbe való beplántálása legsürgősebb feladatunk.

Ehhez sok-sok tudomány korszerű és magyar gyökerű újjászületésére van szükség s mindenek előtt a magyar néprajz-tudomány minden eddigi eredményének megismerésére, illetve ennek a tudománynak további fejlődésére. Még az se tévesszen meg bennünket, hogy a Magyarság Néprajza című négykötetes összefoglaló munka első kiadása teljesen elfogyott s második kiadása is csaknem mind elkelt, mert ez még nem jelent egyet az ebben a tudományos rendszerezésben lefektetett hagyománynak az életbe való átmentésével. Hiszen szakkörök panaszkodnak, hogy „noha a munka az olvasók sok ezreinek kezéhez eljutott, mindennek különösebb visszhangja mindeddig nincsen. A művel kapcsolatban egyetlen derék néprajzi tanulmány sem futott be a szaklapok szerkesztőségébe és a szórványosan érkező levelekből kiderül, hogy közönségünk a munka szándékával, céljával, tartalmával sincs tisztában. Érdeklődése, mint mindenütt másutt, felszínes, és a magyarság lényegét kézzel fogható dolgokban, ékítményekben, harsogó színekben stb. látja

továbbra is. Tudományt pedig, sajnos, néhány dacos és elszánt kutatónk egymagában, egy feszülten figyelő, saját sorsán és céljain töprengő széles társadalmi alapréteg nélkül megteremteni aligha sikerül”.¹²

A Magyarország Néprajzának tárgyi és szellemi néprajzot összefoglaló 2-2 kötete nem teljes képe a magyar népi műveltségnek, mert sok tárgynál és szellemi néprajzi adatnál egész vármegyék területéről nem ismerünk semmiféle, vagy csak szórványos adatot, vagyis ez azt jelenti, hogy ennek az összefoglalásnak továbbkutató munkára kell serkentenie most már a szakembereket s ebbe a munkába bele kell vonni a jövődő magyar vezetőréteget képviselő ifjúságot is. Csak a feladat velük való tervszerű megismertetésétől várhatunk új fejlődést és új alapú, színdús magyar műveltséget. A felszínes, magyarkodó mai „nagyközönség” nem alkalmas a kérdés lényegének megértésére. Hiába hirdetik a legjava tudósok, hogy „népünk a hagyományozott ősi holmi életben maradása vagy megfakulása mellett a nyugati hatásokat nem gépiesen fűzi életéhez, hanem mindig alakítja, hasonlítja magához, saját képére. Ép az átalakítás teremtő mozdulata teszi sajátosan magyarrá, másoktól eltérővé. De ebből kiviláglik, hogy a magyarság lényege oly könnyen nem rajzolható meg; annyi minden különböző hatás érte, hogy azt egyszerűen a tények, műveltségi javak puszta felsorolásával nem foghatjuk meg. Inkább állapot és folyamat, az átalakítás szopora ütemű kopácsolása és hangzavara, serény munkája, ami szórványosan kiragadott elemekből, ékítményekből, adatokból nem fejthető meg”.¹³

Hiszen a néprajztudomány tulajdonképpen nemzeti tudomány s mivel még fiatal, nem végezhetett el mindent, de eredményeit a nemzet életében kell tudatosítani, hogy a gyökereit találja meg, honnan életadó nedvességet és tápláló erőt szíva magába, újjászülethet. A szellemi néprajz számtalan problémája mellett a tárgyi néprajz alig kikutatott kérdései állanak a tudós előtt, melyek mind követelik a megoldást. Természetesen itt sem „szabad úgy képzelnünk, mintha egyik tárgy a másiktól közvetlenül jönne létre valahogy úgy, ahogy egyik állat a másiktól. Mindig az ember keze és feje teremti meg az újat. Ezért mindig az emberek a fontosak, magukkal hozott képességeik és a természetadta lehetőségek. Ehhez járul még az az összeműködés, kombináció, amely képességek tudás és ismeretek között a társadalom által áll fenn, a közösség „civilizációs felszerelése”. Az utóbbinak a milyenségét és terjedelmét a történeti sors szabja meg. De ezt a civilizációs felszerelést sem szabad úgy tekinteni, mint egy múzeumi szekrény darabjait. A tárgyakkal emberek élnek, s ezeknek sajátos alkatuk, magatar-

tásuk, élményekből és sorsukból táplálkozó beállítottságuk van. A tárgyaknál is az a fontos, hogy a közösség tagjai miképpen használják azokat. . . Ugyanaz a tárgy más-más szerepet kap mindegyik kultúrában. A kulturális egésznek alkatrészévé ennek a szerepnek a révén lesz egy-egy tárgy. Kultúra mindig a közösség lelki magatartásán épül fel, s sohasem az ú. n. kulturális elemek pusztá halmaza”.¹⁴

Ehhez a hagyományhoz ragaszkodik a nép, mert az a sajátja s lelke átalakító kohójában tett mindent a magáévé. „A nép hagyományörző készsége, szokásaihoz való ragaszkodása felbecsülhetetlen értékű. Az évszázadok óta fennálló népi közösségek a nemzet szilárd alapjai. Az idegen hatások, szokások felvételére jobban kitett állandó lakóhelyhez kevésbé kötött, nem közösségbe zárt társadalomban élő ipari munkásság vagy úri osztály hamarabb elkallódik. Innen van, hogy a fenti osztályokban bőven található idegen eredetű elemek, akik már kiszakadtak ősi közösségükből, de egyelőre még nem tudtak beleolvadni a magyarságba, mert csak nyelvileg hasonultak, a magyar hagyományokat, lelki tulajdonságokat még nem vették át... A nép hagyományörző erejét és készségét meg kell becsülnünk, mert a népi közösségnek a hagyomány és szokás azt jelenti, mit a nemzetnek az alkotmány és törvény. Ahol megszűnik a magyar állam alkotmánya és törvénye, a nemzetet az új feltámadásig a hagyományörző réteg, a nép menti át”.¹⁵

A hagyományozott, népinek nevezett nemzeti kultúrában az ősi elemeket újabb elemek gazdagították, bővítették vagy színezték. Sok kultúrelem „felülről” szállt alá, hiszen „a nagy középzásiai zenei művelődéskörre oly jellemző ötfokú hangsor és az alsó quinten ismétlődő dallamszerkezet régi jellegzetes népdalainkban mindmáig fennmaradt, de ugyanakkor az elmúlt ezer év alatt a nyugatról állandóan felénk áramló legkülönbözőbb zenei hatásokat szívja fel és olvasztja magába”.¹⁶

„Felülről nagyobbára észrevétlen, magától száll alá minden, alulról zajjal, mozgalommal, tudatos és tervszerű fáradozással kell a felszín fényébe emelni a megfeneklett értékeket. Nem kisebb fáradság hosszabb ideig a színtartása is mindannak, ami súlya szerint aláfelé nehézkedik; hacsak a társadalom széles körei nem kívánják fönntartani, mint ahogy kívánta az irodalmi nyelvünk megújításának, felfrissítésének egykori hatalmas ortodox serege a népnyelv bűvárlását és értékeinek színen tartását. Minden ilyen törekvést, mozgalmat az a meggyőződés indít meg és irányít, hogy ami millióké, ami a helyi talajban gyökeret eresztett, a helyi történeti és fizikai viharok járásához hozzáadódott s etnikai csoportok lelkisége szerint helyi szint kapott, tájhoz és élethez igazodott: jobb, helyesebb,

magyarabb, nemzetibb, mint ami a színen, felületen odább hömpölyög.”¹⁷

Ennek a gyökeresebben nemzetinek és magyarnak alappá tételét sürgetik az idők. „A közvélemény napjainkban mind nagyobb érdeklődéssel fordul a népi élet és annak jelenségei felé. Ezt az érdeklődést az élet népi erőinek fontossága, az összetartozás szükségességének fokozottabb átélése, az állandóan fokozódó veszély érzése idézte elő és ennek az érdeklődésnek kihasználása nemcsak kötelessége a tudománynak, hanem gondoskodnia kell arról is, hogy a mulasztottakat eltüntető lendülettel szolgálja igényeit.”¹⁸

Az iskola tegye a néphagyományt a nemzeti művelődés alapjává s a tudomány pedig a nagyközönség érdeklődését becsületes és komoly tudományossággal elégítse ki. A magyar olvasók várnak „egy szép, pompás kiállítású, hatalmas képanyaggal ellátott, tudós művet, mely a nemzeti hivatástudat által sugallt kérdésekre megadja a pontos feleletet”.¹⁹ Olyan művet, mely munkában a magyar nép kultúrjavit nagy vonásokban szemlélhesse az érdeklődő, s mesterkedés és javítgatás nélkül tárják fel a teremtő szellemű nép csodálatos hagyományát. „A magyar nép kultúrjavit csak úgy hatnak, ahogyan vannak: magyarázatok és belemagyarázások nem változtathatják meg a magyar nép szellemének alkatát és megmentett műveit.”²⁰

A csaknem egy százada gyűjtögetett népi tárgyi és szellemi kultúránk emlékeinek összefoglaló munkában való kiadása után még jobban fogjuk látni a hiányokat s ha lehetőleg sok anyag fog majd rendelkezésünkre állni, akkor többet tudunk mondani a magyar nép lelkéről is. „A mindenütt jelenvaló néplélek, azaz a kollektív egységnek gondolt közösségi lélek megismerésére nincs más mód, mint nyilvánulási útján közelíteni meg; lehetőleg a jellemzésre alkalmas megnyilatkozások összesége segítségével. E megnyilatkozások foglalatja a nép hagyományos műveltsége: nyelve, költészete, zenéje, szokásai, díszítőművészete, háza és házberendezése, öltözete, társadalmi magatartása, szokásjoga, hite, erkölcsisége, vágya, cselekedete stb., szóval hagyományosan alakult kultúrája teljessége.”²¹

Az ennek alapján álló magyar szempontú élet- és világ szemlélet „nem indulhat ki másból, mint a magyarságnak mint nemzetegységnek öncélúságából, beillesztve az a nemzetársulások olyan rendszerébe, amely számára és a haza területén élő más nemzetek számára egyaránt békés együttélést, kölcsönös egyetértést s ezzel a békességet kívánó világ szemében is megnyugtató állapotokat ígér. Ilyen magyar lelkület és magatartás azonban csak egy külső imperializmustól nem befolyásolt magyar közvélemény mellett alakulhat ki”.²² Mert valójá-

ban igaz az, hogy „a magyar néphagyományok nemismerése az oka, hogy nemzetiségeink néphagyományaival nem vállaljuk a közösséget, azokban nem ismerjük fel a magyar örökséget, ennélfogva saját nemzeti hagyományainknak tartjuk azokat. A tüzőt, a bocskort, rövidderekú férfiinget, ködmönt stb. az oláh, rutén, tót nép nemzeti jellegzetességének ismerjük, holott ezeket a ruhadarabokat száz év előtt az alföldi és dunántúli magyar köznép is viselte, viszont az oláhok, rutének, tótök a Kárpátokon kívül élő faj rokonai sohasem viselték, ma sem viselik. Szellemi néprajzi tekintetben is sok esetben a mi hagyományainkat őrzik. Zenefolkloristáink bebizonyították, hogy nemzetiségeink egy része a magyar népzene régebbi típusával él”²³

Éppen ezért „minden magyar embernek ismernie kell népi kultúránk minden meglévő, akár élő, akár elmúlt megnyilatkozását. Rossz szó az, hogy megismerni. Több kellene. Az, hogy vérévé váljon. Hiszen népi kultúránk maga a magyar múlt. Nincsenek benne olyan hangos történelmi események, mint az iskolában tanult politikai történelemben, de a magyar léleknek ez az igazi múltja”²⁴

Ez a megismerés azonban csak úgy lehetséges, ha sokkal több tudós fogja ezt az életadó és jövőfakasztó forrást kutatni. „Egy országban az élet mindig csak egy, vagy legföljebb néhány nagy dologra készül; ahhoz kellene neki néhány tudós, a régi szolgálófajtából, aki felelni tud arra, amit kérdez, hadmozdulataihoz térképet nyom a kezébe, vállalkozása előtt elvégzi az időjóslást.”²⁵ Ezeket a tudósokat és önfeláldozó magyar szellemeket várja az a feladat és hivatás, melyet töredékes szavainkkal bátrak voltunk összefoglalni. Végezetül csak ennyit idézhetünk még: „Hogy magyarok vagyunk, azt a laikus számára csak a nyelv és a magyar állam jelenti. De azt, hogy miért van ez a nyelv és állam, azt már nem szokás tudomásul venni. Röviden és egyszerűen szólva, a magyar nyelvet a sajátos magyar kultúra teremtette, mert minden kultúra teremt magának valamilyen nyelvet, a magyar államra pedig azért van szükség, mert van ez a sajátos magyar kultúra, vagyis ennek birtokosa, a magyar lélek, amely csak ebben a formában és életkeretben: a magyar államban tud élni. A magyar államot szövevényes államgépezet, a tisztviselők nagy sokasága szolgálja ki, törvényalkotó, alkalmazó és végrehajtó szervezet tartja rendben, és nagyszámú, erős hadsereg védi. Mindez így helyes, csak azt fáj-laljuk, hogy a magyar kultúra ősi kincseit, amelyekből ez a jelen épült és a jövő is épülni fog, csak néhány magárahagyott ember gyűjti, gondozza. Bizony szomorú ez és aggasztó.”²⁶

Irodalom:

- ¹ *Kölcsey* Ferenc: Nemzeti hagyományok. Gyoma, 1941. 28-29. 1.
- ² *Kölcsey* Ferenc: i. m. 13-14. 1.
- ³ *Kodály* Zoltán: Magyarország a zenében. (Mi a magyar? c. kötetben) 398. I.
- ⁴ *Viski* Károly: A magyar jelleg a néprajz tükrében. (Mi a magyar? c. kötetben. Szerk. Szekfű Gyula.) 355. 1.
- ⁵ *Györffy* István: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. Harmadik kiadás. Budapest, 1942. 10. 1.
- ⁶ *Horváth* János; A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfiig. Budapest, 1927. 11-13. 1.
- ⁷ *Horváth* János: i. m. 19. 1.
- ⁸ *Györffy* István: i. m. 70. 1.
- ⁹ *Szinyei Merse* Jenő: Közoktatásunk iránya. Budapesti Szemle 1944. januári szám 1.1.
- ¹⁰ *Szinyei Merse* Jenő: i. m. 2. 1.
- ¹¹ *Viski* Károly: i. m. 378. 1.
- ¹² *Vajkai* Aurél; A mai magyar néprajzi kutatás keresztmetszete. Ethnographia-Népelet, 1940. 341-342, 1.
- ¹³ *Vajkai* Aurél: i. m. 338. 1.
- ¹⁴ *Thurnwald* Richárd: Az általános néprajz problémái. Ethnographia-Népelet 1941. 6-7. 1.
- ¹⁵ *Györffy* István: i. m. 23. 1.
- ¹⁶ *Vajkai* Aurél: i. m. 338. 1.
- ¹⁷ *Viski* Károly: Népi és úri műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban, (Úr és paraszt a magyar élet egységében. Szerk. „Eckhardt Sándor Budapest, 1941.) 151. 1.
- ¹⁸ *Dr. Dömötör* Sándor: A magyar néprajz gyakorlati feladatairól. Különnyomat a Magyar Élet 1943 februári számából. 12. 1.
- ¹⁹ *Dömötör* Sándor: Mithosz és jelkép. Sorsunk 1944 márciusi szám. 152. 1.
- ²⁰ *Dömötör* Sándor: Mithosz és jelkép. Sorsunk 1944. 141. 1.
- ²¹ *Viski* Károly: A magyar jelleg a néprajz tükrében. (Mi a magyar? c. kötetben) 342-343. 1.
- ²² *Szombatfalvy* György: A magyarság egységének problémája. Társadalomtudomány. 1943. 225. 1.
- ²³ *Györffy* István: i. m. 62. 1.
- ²⁴ *Lajtha* László: Gondolatok a népkultúráról. Magyar Csillag, 1943. 164. 1.
- ²⁵ *Németh* László: A magyarságtudomány feladatai. Magyarságtudomány 1935. 3. 1.
- ²⁶ *Dr. Kovács* László: A néprajzi gyűjtés módszere. Budapest, 1939. 13.1.

ÚJABBKORI KÉPZŐMŰVÉSZETÜNK HELYZETE A KORSZERŰ EURÓPAI MŰVÉSZETBEN

Írta: Molnár C. Pál

Nehéz feladatra vállalkozom, amikor megkísérelem rövid dolgozat szűk határai között felvázolni azt a tárgykört, melyet kis előadásom címében megjelöltünk. Értekezésem során a hallgató bizonyára nem egyszer érezni fogja, hogy erről, vagy arról a tárgyról kimerítőbb részletességgel szólhattam volna, vagy egyik-másik művésznagyságról méltóbban kellett volna megemlékezni, nem is szólva jó egynéhány olyan kérdésről, melynél magam is szívesen elidőztem volna hosszabban, de amelyet mégis az idő rövidsége miatt mellőznünk s mondanivalónkat a lehető legrövidebbre fogjunk kellett. Azt se felejtsek el a Tisztelt Hallgatók, hogy gyakorlóművész létemre az elméleti fejtegetés nem kenyerem. így hát előre kell bocsátanom, hogy előadásom hiányosságokban szenved s ezért előre is elnézést kérek. A kevéssel sokat-mondás igazán nagy művészet. . . ebben való jártasságra ritkán lett volna nagyobb szükségem, mint most, — de ritkán tapasztaltam inkább, mint most, hogy ebben mennyire gyakorlatlan vagyok.

Most pedig térjünk a tárgyra. Sürgönystílusban felvázoljuk előbb közlendőink sorrendjét. Elsősorban igyekszünk főbb vonalaiban és fázisaiban általános helyzetképet nyújtani az európai festészet utolsó századáról, az úgynevezett *modern pik-túráról* s ezt követően megkíséreljük, hogy rámutassunk azokra a kapcsolatokra, melyekkel a magyar korszerű festészet összefügg a nyugati művészettel. Villanó fénynél rávilágítunk néhány kimagasló, markáns festőnagyságra, idegenre és magyarra, kik úgy állanak a művészet nagy útkereszteződésein, mint szilárd időálló mérföldkövek: rendületlenül és megingathatatlanul, mint a bálványok.

Az úgynevezett modern művészet, ahogy a modern szót a mindennapi értelemben vesszük, a nagy francia forradalommal kezdődik, egyidőben és párhuzamosan az európai társadalom újjászületésével. A francia forradalom az Ancien Régimének nemcsak politikai és társadalmi értelemben vet véget, hanem

elveti annak művészeti megnyilatkozási formáit is — tehát gyökerestül szakít a Barokkal és Rokoko-val, akkora radikalizmussal, aminő csak forradalomban lehetséges. A festők irtóhadjáratot indítanak minden ellen, ami akárcsak emlékeztet is a Bárokra. Csakhogy ezáltal nem csupán a Bárok külsőségeivel, feudális pompakedvelésével történik szakítás, hanem megtagadva e művészeti korszakkal minden szellemi kapcsolatot, veszendőbe megy az a roppant hagyaték is, mely a mesterségbeli tudás alapja lehetne. Megszakad a folytonosság, a hagyományos műhelygyakorlat, mely hosszú századok tapasztalataiból szűrődött ki s mely mindig öregbedő örökségként szállott nemzedékről nemzedékre. A forradalmak után soronkövetkező festőnemzedék ott állott kiforgatva e pótolhatatlan örökség birtokából. Mindent elülről kellett kezdeni. Hagyományok nélkül művészet nem lévén, az új festőtehetségeknek legelőbb is helyre kellett állítani a kapcsolatokat a múlttal s ki kellett építeni a folytonosságot a fejlődés vonalán. A festőknek az újralévő meggyökeresedés érdekében vissza kellett nyúlniuk a múltba s a régi nagy mesterekkel felvenniük a kapcsolatokat, a rokon szálakat, helyreállítaniuk a leszármazás egymásutánját, így válik jellemzővé az egész XIX. és XX. század festészetére az eszteticizmus. A festők intenzíven foglalkoznak a régi korok művészetével, mert a tanulásnak ez az egyetlen módja áll rendelkezésükre; s közülük nem egy, művészi kiválósága mellett, szakavatott műértő is. A feudális magángyűjteményeket a forradalmak minden országban közgyűjteményekké, múzeumokká alakították át, közkinccsé tették s ezek legszorgalmasabb látogatói maguk a festők voltak. Itt keresték a tanulás lehetőségeit, de itt találták meg és választották ki maguknak szellemi őseit is, azok közül a nagy mesterek közül, akik vérmérsékletüknek legjobban megfeleltek. Vitatkoztak felettük egymásközt és saját műveiken keresztül propagálták őket. E korszak egyik eredménye a modern esztétikai álláspontok kialakulása is és a modern szellemnek megfelelő újraértékelés. Sok elhanyagolt régi nagyság kap méltóbb helyezést s számos túlértékelt favorit visszaszorul a rangsorban. Egyesek Raffaelre esküsznek, mások Rubensnek nyújtották a pálmát. Az osztályozásban azonban egyúttal kifejezésre jut az illető művészek esztétikai pártállása is. Akik Raffaelnek tömjéneznek, azok a *vonat* és *forma* elsőbbségét hirdetik, vérmérsékletük az ünnepélyes, a fenséges, az állandó, a személytelen, a tipizáló felé irányította őket. Ezek Raffaelen keresztül a görög szépségideál felé tekintettek, ezek a klasszikus szemléletűek s csoportjukat David- és Ingres-el az élen *klasszicistáknak* hívták, szemben azokkal, kiknek temperamentuma szenvedélyes lobogással viharzott s a *vonat* és *forma*

a színnel és tónussal szemben háttérbe szorult, s a kifejezés tárgya elsősorban az érzés, a szenvedély, a vihar, a történet, a dinamika. A műirodalom a festők e típusát *romantikusok* megjelöléssel osztályozza és Géricault, Delacroix lesznek az irány vezető mesterei. Ezekkel el is jutottunk a modern festészet első két izmusához. Klasszicizmus — romanticizmus, melyek minden további izmusok alapjai és kiindulópontjai s hullámszerűen váltogatják egymást minden koron keresztül.

A következőkből úgy tűnhetik fel, mintha az egész XIX. század művészetét a romanticizmus alapozná meg. S valóban csak Cézanne felléptével mutatkozik némi visszahatás, ami megindulását jelenti a XX. század elején egy új klasszicizmus alakulásának, mely azonban nem tévesztendő össze az úgynevezett neoklasszicizmussal, mely hullámtörésből keletkezett, közbeeső fázis volt csupán.

A romantikus festő bárminő nagyra értékeli is a vonal és forma képfomálói erejét, ezeket mégis elsősorban csupán eszköznek tekinti érzésbeli mondanivalói kifejezésére. Ez a lelki álláspont magasztos megnyilvánulásában természetesen a történelmi szemlélethez vezet s így a romantikus képek nagy része historizáló és heroizáló. Másrészt azonban a romantikus kedély könnyen hajlik a költészet felé is, aminek a poetizáló festészet lesz a kifejeződése. A költészetnek viszont a természet a dajkája s a poetizáló festő előbb-utóbb az édes anyatermészet ölébe hajtja fejét. Így jut el az új festészet a romanticizmus útján a természethez, az úgynevezett *naturalizmushoz*. A festők ettől kezdve künn festenek a természetben s a műteremben csupán az úgynevezett utolsó ecsetvonásokat végzik. Géricault és Delacroix, mint említettük, historizáló romantikusok, a naturalista romantikának legmarkánsabb képviselője s egyben kezdeményezője Courbet. Forradalmár természet a szó politikai értelmében is, politikai balfogásaiért száműzetésbe is kerül. Terület után készült képei oly szokatlan ellenzésre találtak a közvéleményben, hogy valóságos botrányos jelenetekre is sor került. A hivatalos művészet is visszautasította s a kiállításokon „kiszűrizték” munkáit, mire Courbet a kiállítási palotával szemben fabódét emeltetett és ott rendezett a műtörténelemben először úgynevezett gyűjteményes kiállítást, műszóval élve, *kollektív kiállítást*. Ebben is úttörő volt, valamint abban is, hogy művei váltották ki az első nyilvános művészeti botrányokat . . . Pár évtizeddel később azonban képei a Louvre falára kerülnek. Elisiumi idők, amikor az emberek művészeti kérdésekben vívtak késhegyig menő harcokat!

A poetizáló naturalisták Courbet-val szemben csendes, szemlélődő, békés polgárok voltak, akik Barbizon szűz erdeinek ölében, távol a város zajától, megalakítják az új idők első művésztelepét. Iskola lesz belőle, mozgalmuk műtörténeti fogalom: *a barbizoniak*. Rousseau, Deaubigni a kezdeményezők. S majd jönni fog közénk egy nagy magyar genie is, aki Munkácsy val együtt csodálatba ejti egész Parist: *Paál László, a nagy magyar barbizoni!*

A hollandok óta első eset, hogy a tájkép, mint önálló mű jelentkezik. Az újítás további állomása, hogy a képek elejétől végig kinn a szabad térben készülnek s ezzel teljesen kirajzolódnak ennek a merőben újszerű irányzatnak körvonalai, melyet szabadtéri festészetnek nevezünk: *a plein air*. Ezeket a képeket mindenek előtt a világos pasztelhatású színharmóniák jellemzik, ami az egykori barnás mélytónusú képekkel szemben feltűnően újszerű. Corot és Bastien Lepage a kezdeményezők, A szabadterben, plein air-ben készült képekről — mint mondtuk — eltűnnek a mély barnás átlátszatlan árnyékok. Napfény és levegő, szórt fény áraszt el mindent és a barna árnyékokat az égbolt kék reflexe színezi szürkére, sőt kékre. Ezek a kék árnyékok okozták a legtöbb galibát a nagy nyilvánosságban s a festőknek emiatt kellett a leghevesebb támadásokat elszervezniük. A szabadtéri munka közben azonban a festőnek nemcsak az okozott problémát, hogy a minden irányból egymásra visszafénylő tárgyak igen komplikált színhatásokat eredményeztek, ami az egyoldalú műtermi világítással szemben szokatlanul bonyolult tünet volt, hanem az is nagy nehézségeket támasztott, hogy a nap állásának szakadatlan változásával (a felhő járásokról és reflexeikről nem is szólva) minden órában más és más lett a helyzet, fény, megvilágítás, szín, hangulat dolgában. A délelőtt megkezdett képet délután már nem lehetett folytatni, legfeljebb másnap a megfelelő órában, ha az időjárás hasonló maradt — vagy szaporán, fűgén be kellett fejezni néhány óra alatt. Ehhez képest koncessziókat kellett tenni. Részletekbe nem lehetett bocsátkozni, summásan, a legjellemzőbb vonásokat lehetett csak szűkszavúan, de sokatmondóan felrakni. Csak egy általános kifejező és jellemző benyomást lehetett le rögzíteni: egy *impressziót*, mint maguk a festők mondták mentegetődzve. S ez a név rajtuk is maradt: *impresszionisták*. Premeditáció nincs. Rögtönzés, improvizáció a gyakori. Impresszionizmus az egész mozgalom neve, mely rányomta bélyegét egy egész korszakra, valami 50 éven keresztül. Korszellem lett belőle, világnézet, mely kiterjedt a többi művészetekre is. Manet volt az elindító, *capo scuola*, Monet és Renoir emelték

magasba a festészetben, Rodin a szobrászatban, Debussi a zenében stb., stb. Az impresszionista írókról és költőkről nem is szólva!

Egy ideig úgy látszott, hogy ez marad a művészet végleges formája. Csakhogy „az élet rövid, a művészet örök” — hogy fiatal maradjon, változnia kell. Az öregek elmennek s a fiatalok nem érik be a régivel. Az impresszionisták mindinkább belebonyolódtak a *szín problémájába*, mely a nap *színes fényének*, a reflexek színező hatásának, valamint a tünemények effermer voltának következtében valóban igenis fogós kérdéssé lett. S jöttek a *divizionisták*, vagy népszerűbben a *poentilisták*, akik a kérdést úgy próbálták megoldani, hogy az egyes színárnyalatokat, színfoltokat apróbb színegységekre bontották fel és színpontokat, színpálcákat róttak egymás mellé a vászonra, mégpedig tiszta keveretlen színekkel és így a nagyobb színfoltokat, színegységeket előbb analízis útján részekre bontották, hogy azután azokat színelemeikből ismét szintetizálják. A keveretlen színelemek a szem recehártyáján *optikailag* keveredtek s megfelelő távolságból előállott a megcélzott kellő hatás. Mind ezt persze tudományosan kellett előkészíteni és megalapozni. A nap volt mindennek központja, a szívárvány a törvény. Tudni kellett a komplementer színek elméletét stb., stb., csupa optika, csupa tudomány, csupa teória! Paul Signac a próféta, de Segantini lesz a legnépszerűbb divizionista. S közben mi lett a romantikusok eredeti eszményeivel?! A historizmussal, a heroizmussal, poetizmussal, naturalizmussal s minden lelki érzeménnyel? Mi lett a formával, a vonallal, a kompozícióval, amik nélkül az eddigi felfogás szerint a kép nem volt kép?!

S jött az új harcos nemzedék, a *postimpresszionizmus*, amely mindezeket számonkérte, s mivel az impresszionizmus a meg^vöző felelettel egyszerűen adós maradt, ütött a felszámolás órája- Cézanne klasszikus elme, visszaköveteli és méltó szerepéhez juttatja a forma- és térábrázolás, valamint általában a képszerkezet klasszikus értelemben vett problémáját. Jön Van Gogh: északi, misztikus, csupa lélek-ember, ki a belső élmények kifejezését hangoztatja; majd végül jelentkeznek azok, akik az élet dinamizmusát teszik meg a művészi ábrázolás tárgyává, a *futuristák*. Cézanne nyomán a *kubisták*, Van Gogh után az *expresszionisták* és a szakadatlan mozgás megszállottjai, a *futuristák*. Három új-izmus három új iskola, három új világnézet. Hírheft izmus mindegyik. Kirobbanásukat az első világháború csak késleltette, négyéves lappangási időre szorította, amint azonban a népek közötti érintkezés újra szabadabbá vált, a kibontakozás nem váratott tovább magára! A franciák a

győzelem egyensúlyozásra törekvő szellemében, a számító, józan ész (bon sens) értelmében visszatérnek a kubizmus gondolatához. Jelszó a *rend* (l'ordre). A győző igyekszik konzerválni. A művészetben a kubizmus ennek egyenesen formanyelve lehetett. Száraz ökonómia. Mindent vissza kellett vezetni a leg-egyszerűbb megjelenési formájára, a mértani alakzatokra. Egy emberi fej nem más, mint egy gömb, egy nyak, kar, törzs, mind-megannyi henger ... ez lett az emberi figura . . . , hogy vér nem keringett benne, az csak természetes. A ház kocka, egy *kubus* s ez a megbélyegző név maradt is az egész felfogáson. Kubizmus. Komolyan szólva, alapvető tévedése, hogy nem ismerte fel, miszerint a kép már maga is absztrakció, mint tudjuk, két adott dimenzióval, hosszúság és szélességgel a harmadikat, a mélységet látszólag (illuzionisztikusan) ábrázolja. Nem kár ezt a mágikus szép csodát agyonütni ábrázológeometriai formulákkal?! Pedig Picasso, aki ezért felelős, nagy tehetség!

Az *expresszionizmus* német találmány. A veszített háború alapjaiban forgatta fel a nemzeti társadalom egységét, az újrendeződés fájdalmas, gyötrelmes vajúdásai között burjánzott el ez a grimaszművészet, amelynek szándékai pedig szépek voltak: a belső érzelmek mindenáron való kifejezése; minden eszközzel, akár a forma, a vonal, a szín az s az esztétikai szép fogalmának feláldozásával is. Polgárjogot nyer a rútság ábrázolása, ami később a harmadik Birodalomban ürügyet szolgáltat arra, hogy ez a művészet politikai üldöztetés tárgya legyen, hosszú idő óta először. A nemzeti szocializmus megtagadta az egész mozgalmat s „entartete Kunst” címen az egészet kikaperte a Birodalomból. Sok modern művész részesült ilyen elbánásban és számos kiváló munka esett áldozatul. A forradalom mindig rombol és pusztít is, de mindig megjön egy lehiggadtabb kor, mely az előzőnek tetteit revízió alá veszi. Meg kellene tagadni Grünewaldot, Matisse mestert is, hiszen ők az expresszionisták ősei! Még szerencse, hogy Van Gogh az első expresszionista holland volt, és így elkerülte, hogy „entartet” legyen. Annyi bizonyos, hogy az expresszionizmus abszurd túlzásai tévedések voltak, mert a forma, a vonal és szín mégiscsak primordinális eszközei a képírásnak, ezt nem lehet megkerülni — vagy akkor már nem pikturáról van szó.

Végül a *futurizmus* olasz rögeszme volt. Egy felemelkedő, energiával robbanásig telített s mozgásában mégis korlátozott, egy helyben topogásra kényszerített nemzet vágyalma a művészetben, a mozgás, dinamizmus minden eszközzel való ábrázolása. Csakhogy merő félreértés azt hinni, hogy a képzőművészet magát a *mozgást* ábrázolhatja. Ezt nem teheti, mert ez az időben folyik le. A képírás anyaga pedig a tér, tehát csak

mozdulatot ábrázolhat, a *mozgást* pedig csak illuzionálja, mert egy helyesen rögzített mozdulatban benne van a megelőző és következő mozzanat is, miáltal a mozgásnak, azaz az időnek illúziója keletkezik. Íme ismét a festészet egy csodálatos mágiája.

Mindhárom *nagy izmus: kubizmus, expresszionizmus és juturizmus*, mint önálló stílus nem maradt hosszú életű, de letagadhatatlan szolgálatokat tett a művészetnek, ezt lebecsülni dőreség. Egybeolvadásuk most van folyamatban s ha a mostani világkatakklizmából újraéledő civilizáció visszatér majd a hagyományok kapcsolataihoz, valószínű, hogy e három izmus összeolvadásából fog az új művészeti szellem, stílus és forma kiindulni. Már a mostani világégés előestéjén abban a fázisban voltunk, hogy kezdtek kirajzolódni az új művészet körvonalai. Persze még csak, mint az előbbieket reakciói. A kubizmus és expresszionizmus kölcsönös hatásából egyrészt a *szürrealizmus*, másrészt az *új tárgyviság*, a *Neue Sachlichkeit*. Előbbiben a rideg, geometriai formulákra támaszkodó száraz tudományá aszalódott kubizmus oldódik képzeleti és érzelmi motívumokkal, emitt az expresszionista tér vissza a forma, a vonal, a tárgyi valóság világába. A szürrealista képekben a tér és annak elemei az ábrázolás során megmaradnak az optikai valóság határain belül, sőt ábrázolatuk annyira reális, hogy már verisztikusnak mondható, csupán egymáshoz való kapcsolatuk logikátlan és valószínűtlen. Álomképekre emlékeztetnek leginkább s van bennük valami sejtelmes, enigmatikus víziószzerűség, ami minden esetben megkapja a szemlélőt. A képzeletre roppantul lenyűgözően hat, mert az összefüggések valószínűtlensége működésre sarkalja. Nagy szerephez jut a szimbolikus elem is, mert az érzékelés kizökentve a megszokott kerékvágásból, s nem találván meg a kapcsolatot, az analógiát a mindennapi étellel, jelképes összefüggéseket keres. Képzelnünk el pl. (hogy egy szürrealista képet leírnak Önök előtt) egy hangulatos és tökéletes réalizmussal festett őszi tájat, annak összes jellemzőivel: sötét égbolt, barna domboldalak, meleg késődelutáni nap-sütés, sárgult bokrok. Eddig nincs semmi baj. De mit jelenthet az előtérben egy teljes plaszticitással megfestett szép selyem menyasszonyi rokolya, messze elcsapódó uszályal és fátyollal, szinte érezzük benne a teljesen korrektül mintázott, érett idomzatú asszonyi testet, anélkül azonban, hogy az valóban bele lenne festve a ruhába, mert az üres. De tovább: azt látjuk, hogy az üres ruha szívájéki részét egy tör döfi át, kéz azonban nem markolja azt. A tör nyomán vér serken, mely tovahullásában őszi és sárga hulló falevélle válik. Úgy hat az egész, mint a menyasszony halála, mintha az élet ígérete törött volna de-

rékba. Pedig a kép címe csak „Vénasszonyok nyara”. Magyarán: szép, jó, meleg őszi napsugár, de éjjel jön a gyilkos dér — s másnap már hullanak a sárgult falevelek. Romanticizmus új köntösben. Az ősök vonala Giorgione-ig nyúlik vissza.

Az expresszionista festő is enged a „mindent a kifejezésért” merev álláspontjából, s ad-absurdum hajtott formafelbontó képalkotása visszatér ugyancsak a verizmus eszközeivel egy, most már teljesen elfogulatlan, tárgyilagos szemlélethez. Csak, sajnos, az a temperamentum, mely előbb annyira el tudott távolodni a valóságábrázolástól, hogy vele már szinte minden kapcsolata megszakadt, visszatérve hozzá, hajlamos arra is, hogy most megint túlzásokba essen. Az új tárgyiasság, a neue Sachlichkeit, belesik ebbe a hibába és mindent, ami az ábrázolandó tárgyon s ennek térbeli megjelenésén kívül esik, felesleges sallangnak tart. Festőiség, ritmus, gondolati elem, hangulat, költőiség, képzelet elmarad, nem is beszélve az egyéni interpretálás, a személyes közlés vágyáról. Csak a tárgy fontos, a festő személye rejtve marad. Személytelenség a legnagyobb erénye. A gótika anonimája az eszmény. Annak a világszemléletnek kifejeződése ez, melyet kollektívizmusnak nevezünk. S ezen a ponton bukik meg az egész. A művész nem személytelen lény. A művészet nem mechanizmus. A művész nem *lefest*, hanem *megfest*, ami merőben különböző fogalom; amaz mesterség üzése, emez alkotás, amaz funkció, emez mágia.

Mint említettük, az olasz futurizmus is magában hordta végzetét, s ha nem olasz rögeszme, bizonyára meg is bukik. Csakhogy ne felejtjük el. Itália földjén vagyunk! Megbukhat a művész ott, ahol a Sixtusi Kápolna, az Uffizi vagy Dogék palotája áll? Miért született akkor Giotto, Michel Angelo és Tizian, meg Tintoretto olaszoknak?! A futurista csak megszédült „tékozló Fiú”. Csak vissza kell térnie, vár reá a legfényesebb, legpazarabb művészeti örökség, ami csak művészre valaha is várhat földünkön. Az olasz *Nove-cento* vegye át örökségét! S valóban, a futurizmus visszakanyarodott természetes hagyományaihoz, a klasszikus formához, a szerkesztett képhez, melynek törvényei ott láthatók Raffael Stanzáiban, Michel Angelo Sistine mennyezetén, vagy ha jobban tetszik, Ravenna mozaikjain... A futurista, aki eddig a formát tagadta, most ezt teszi meg eszménynek. *Valori plastici* a jelszó: a forma értéke, formavaleur. Ennek a jegyében fejlődik napjainkban az olasz festészet, mely a franciával testvérítát folytat, de amely oly nemes verseny, ami csak jóra vezethet. Úgy lehet, hogy az új művészet ebből az egészséges vetélkedésből fog születni. Olasz ösztön, francia

ízlés — latin művészetet jelent. Mindkettő természetes egyenesági örököse a legnemesebb hagyományoknak.

Mindkettőhöz vérmérsékleti adottságok fűzik a magyart. Évszázadokon keresztül erről az oldalról kaptuk a legegészségesebb ösztönzéseket s az innen eredő infúziók feleltek meg mindenkor legjobban véralkatunknak. Művészetünk történelmi tragédiáink során szenvedett halálos vérveszteségeit mindig az innen kapott friss vérrel pótolta. Messze keletről magunkban hozott ösztöneink innen kapták a művészi megformulázás módját. Ez nem jelenti őshagyományaink elárulását, mint turánizálóink hirdetik. Árpád ezt a földet jelölte ki Hazának, Szent István ebből alkotott nekünk országot, itt élünk ezer esztendeje. Ennek a földrésznek kulturális klímáját kellett megszoknunk, különben el kellett volna sorvadnunk. Nem fogunk visszatérni a rovásíráshoz, mert azt akarjuk, hogy írásainkat azok is olvashassák, akik között földrajzi értelemben élünk. A nyugati festésmód is csak eszköz. Jó magyar embernek a gondolatai is magyarok. Aki a pusztá eszköztől félti a gondolatait, ott a gondolattal van valami baj.

Íme, mélyen tisztelt Hallgatóim, az itt közöltekben kíséreltem meg, hogy az újkor festészetének kb. egy századra terjedő alakulásáról némi áttekintést nyújtsak. Ne gondolják azonban, hogy a folyamat ilyen szabályos volt. Az egyes mozgalmak — izmusok határvonalai sem húzhatók meg oly élesen, mint ahogy az egy ilyen felsorolásszerű taglalás során mutatkozik. Átszűrődések vannak, mint a szivárvány hét színe között. Bizonyos távolságra van szükségünk, hogy lássuk, hol leg-sárgább a sárga, vagy legkékebb a kék. Így van ez az izmusokkal is. Az impresszionizmus valahol Manet és Monet vonalán a legstiltisztább, mint ahogy a kubizmus Picasso és Braque körül. És azt se higyjék, hogy csak ennyi izmus volt. A szivárványban sem csak hét szín van. Közbeesnek az összekötő árnyalatok: kékeszöld, vöröseslila, stb. A kubizmus mellett ott volt még a *purizmus*, az expresszionizmus mellett a *dadaizmus*, a futurizmus mellékhatása az *aëropiktúra* és ki tudná hány más izmus még!

Hogyan s minő szálakkal kapcsolódik a mi piktúránk ehhez a szervesen összetartozó, mégis oly sokszínű és fejlődésében oly drámai hullámvású művészethez, mely a mai civilizált népek művészetfogalmának élénk szivárványa? Országunk földrajzi helyzeténél fogva peremterülete egy nagy műveltségi egységet alkotó kultúrtömbnek, az európainak. Határterülete vagyunk a mediterrán művészetnek északkelet és kelet felé. Ebből a helyzetből művészetünk színvonala rovására nagy hátránynak kel-

lene következnie. U. n. *provinciálisnak* kellene lennie a mi művészetünknek. Ám mégsem az! Nem az, mert a magyar fajta par excellence művészfajta. Képzőművészeti hajlamaink minden képességeink mellett legalább annyira predominánsak, mint zenei talentumunk, amely tudvalevően világviszonylatban is versenyképes. Ha történelmi múltunkra tekintünk vissza, legalább háromszor fenyegetett bennünket a teljes nemzeti megsemmisülés tragédiája. E nemzeti katasztrófák során, szinte teljesen veszendőbe ment szellemi, különösen művészeti kincseink anyagi állománya. Alig beszélhetünk tehát hiányosság-, szakadéknélküli hagyományláncolatról. A hagyományok szakadása pedig, tudjuk, minden nemzeti művészet legvésezebb csapása. Románkori művészetünk termését a tatár; gótikánkat, renaissanceunkat a török, barokunkat szabadságharcaink seperték el. E sorscsapások ellenére mi történik, mihelyt a 67-es kiegyezés a dinasztiaival meghozta egy önálló nemzeti aránylagos függetlenség lehetőségével egy viszonylagos polgári jólét feltételeit? Alighogy megindul a nemzet vagyonosodása, hihetetlen ütemben virágozik ki művészetünk sokáig terméketlen fája. Ez a hirtelen méretű fellendülés oly rövid idő alatt, szinte példátlan a művészetek történetében. Különösen kitűnik ez akkor, ha e fellendülés eredményeit összehasonlítjuk az egyidejűleg felszabaduló, tehát hasonló esélyekkel induló más nemzetek eredményeivel. Különösen a festészetben járunk és maradunk előttük. Nálunk izmos, sajátos karakterű nemzeti festészet alakult ki, míg ők e tekintetben alig érték el a provinciális művészetek színvonalát.

Ezt a hihetetlen kiugrást csak azzal lehet megmagyarázni és indokolni, hogy a magyar népnek igenis különös képességei vannak a művészetek terén, különösen a festészetben.

Pedig a hosszú mélységes szunnyadás után bekövetkezett, szinte viharos ébredés teljesen hagyományok nélkül állt a megoldásra váró problémák elé. Festőinknek haladottnabb, idegen nemzetekhez kellett iskolákba járni, hogy művészetet tanuljanak. Bécs, München, Paris, Róma látta festőfiainkat tanulmányútaikon falai között.

Külföldjáró festőink kétféle, típusát ismerjük ezidőből. Voltak olyanok, akik nagy tehetségükre kevésnek, (sajnos némi joggal) egyenesen veszélyesnek találták a hazai állapotokat. Ezek külföldön maradtak, életüket részben vagy egészben ott élték le, munkásságukat ott fejtették ki s érvényesülésük során egyesek világhírt szereztek maguknak és nemzetüknek. Idősb Markó Károly Itáliában, Liezenmayer, Wagner Münchenben, ahol mindketten tanárok lettek a híres festőakadémián; Brocky Károly Londonban lett keresett, kiváló képességű nagy festő,

Zichy M. Oroszországban a cárnál, de mindannyi felett áll Munkácsy Mihályunk, aki Parisból hódította meg ecsetjével az egész világot s nemcsak a magyarságnak legnagyobb lángelmejű festője, hanem az egyetemes műtörténetbe is ragyogó betűkkel írta be maradandó nevét. Nagyságát és fontosságát mi sem bizonyítja jobban, minthogy a német műtörténet magáévá szeretné őt kisajátítani, akárcsak másik titánunkat, Lisztet. Munkácsy azonban sohasem tagadta magyarságát és képein szeretettel, élete végéig gyakran foglalkozott magyar témával.

Festőink másik típusa tudással gazdagon megrakodva a külföldi tanulmányutak végével hazasiertett, hogy tapasztalatait, tehetségét az itthoni elmaradott állapotok megjavítására fordítsa. Ezek hazafias kultúrmissziót teljesítettek, nemzetünknek nagyobb áldozatot hoztak, mint amennyi zsenijüknek kijáró előnyt élveztek. Ha amazokat, a világhíruéket, csodáljuk és a világ előtt büszkék vagyunk reájuk, *ezeknek* hálásak lehetünk és szeretnünk kell őket. Barabás, Madarász, Gyárfás, Benczúr, Székely, Lotz, később az egész nagybányai csoport, de mindannyiuk felett Szinyei. Szinyei pályafutása mutatja legjobban, mit jelentett akkoriban itthon úttörő festőnek lenni. Már a 60-as évek során Münchenben, a francia impresszionistáktól teljesen függetlenül, anélkül, hogy tudott volna róluk és látta volna új szellemben készült képeiket, oly képeket festett, melyek Európának innesső felén egyedül állottak. 28 éves korában készíti főművét a Majálist, mely a fiatal mestert a kifejezés eszközeinek szuverén birtokában, harcos és optimista életfelfogással mutatja. E képével arra lett volna hívatva, hogy a magyar művészetben az impresszionista szellemet Paristól keletre az összes európai nemzeteket megelőzve bevezesse és új fejezetet nyisson a festészet történetében. Sajnos, itthon nem értették meg, ami a még fiatal mestert szárnyaszegetté tette, ecsetjét kerek húsz éven keresztül kézbe se vette, ragyogó palettáját, melyről a Majálistban a magyar táj, a magyar levegő, a magyar életöröm elragadó himnuszát zengette, belepte a por. A francia impresszionistákat sem fogadta mindjárt tetszéssel a közvélemény, Manetnek azonban ott volt nagy barátja, a mindenható Zola, aki tollával szállt síkra az új szellem védelmében s ezzel nyomban kialakult egy szellemi elitgárda, mely védelmet nyújtott s biztatással szolgált. Szinyei egyedül maradt. Még húsz év múlva is csak a festők nógatták őt elő sárosi kúriájáról. A nagybányai festők hozták újra elő a Majálist. Ekkor fedezték fel Szinyeit itthon. Közben Magyarországot is elérték ugyanis a nyugati új szellem hullámai, a terep így elő volt készítve. De a szomorú, hogy ennek kívülről kellett jönnie, idegen kézből, húszéves késéssel, holott megtörténhetett volna, hogy a

hullám innen induljon tőlünk nyugat felé. Még ma is vannak olyanok, kik kételkednek e tények jelentőségében. Ezeknek ajánlatos lenne, ha fontolóra vennék, mit jelentett akkortájt az idegen művészek beszívargása nyugat felől. Olyan másod- és harmadrendű talentumokból sorozódtak ezek a jövevények, akik az otthoni kiválóbb tehetségekkel nem vehették fel a versenyt a lemaradás esélye nélkül, itt nálunk próbáltak hát szerencsét, rontva a közízlést, süllyesztve a művészet színvonalát. Hazatérő magyar festőinknek ezt a veszélyt kellett mindenekelőtt elhárítaniuk. És az idegenek vagy nem bírták a versenyt, visszatértek hazájukba, vagy elsorvadtak itt vagy legjobb esetben — ha tehetségesek voltak — magyar festőkké váltak. (A magyar festészet „új földesúr”-ai lettek, mint Petrovics Elek mondja róluk igen találóan.) Az a vitális és ellenállhatatlan, sajátos magyar művészösztön, mely ezeket a jövevényeket itthon felszívta és áthonosította, a mi festőinket megvédte külföldön az elkallódástól. Hollósi Simon müncheni festőiskoláját járó magyar festők a kiváló művészedagógus körül tömör kis kolóniát alkottak, mely a mester adott jelére egy emberként követte őt Nagybányára, hol 1896-ban megalakult az első magyar művésztelep. Ez a művészcsoporthoz nem a müncheni német szellemet hozta magával, nem idegen piktúrát telepített át hozzánk, hanem ellenkezőleg magyar vértől duzzadó, sajátos nemzeti vonással bíró magyar festészetet sugárzott kifelé, mert a nagybányai művésztelepet hamarosan a szomszédokból is, minden irányból nagy számban látogatták idegen piktorok, akik tanulni jöttek ide. A nagybányaiak csak a korszerűség új *szempontjait* hozták magukkal nyugat felől, fenntartva ezáltal a kapcsolatot az egyetemes művészettel, bekapcsolva vérkeringésünket az európai nagy áramlatba. A vér ritmusa, ereje, heve és színe azonban magyar volt és magyar maradt. Vagy van, aki Hollósit, Ferenst, Thormát, Réthyt vagy Iványit német szellemű piktornak érzi? És magános nagy festőink közül is pl. Csók, annak ellenére, hogy Parisban az ú. n. finom naturalizmus iskoláján nevelkedett, nem maradt-e meg tősgyökeres magyar festőnek? Továbbá az ugyancsak magános Rippl-Rónai József, aki a posztimpreszionizmus levegőjével szívtatta magát tele ugyancsak első kézből Parisban és személyes szoros baráti kapcsolatok fűzték e művészeti mozgalom vezéréhez Bonnard-, Vuillard-, Maillol-hoz. nem maradt-e meg karakán magyar festőnek?

De tovább lapozhatunk a magyar művészettörténet világháborúutáni lapjain, egész napjainkig. Alighogy a világháború után az európai országok sorompói úgy-ahogy újra megnyíltak, megindult a művészeti áramlás. Most már az egyes országok

kormányai is felismerték a szellemi fölényben rejlő nemzeti erőforrásokat és a magasabb kiképzés vezetését és támogatását központi irányítás alá vették. Egyéb hivatásúak mellett a művészek számára is kultúrintézeteket nyitottak külföldi metropolisokban, ahol a festők és szobrászok állami támogatással, ösztöndíjakkal, a helyszínen tanulmányozhatták a múlt nagy mestereit és személyes kapcsolatokba kerülhettek a korszerű áramlatok kezdeményezőivel, Bécs, Berlin, London, Paris, Róma látta vendégül ismét tanulni vágyó fiatal művészeinket, akik viszont ott szemtől-szembe találták magukat a legkülönfélébb *izmusokkal*. De sem ezek, sem derivátumaik, a mellék izmusok nem ejtették meg végleg a magyar fiatalokat. Ők már magukban hordták egy Munkácsy-, Szinyei-, Nagybánya-, Szolnok-, Gödöllő vonalán kialakult sajátos magyar nemzeti művészet körvonalait s ebből nem engedtek. Tudatosan, vagy enélkül, mindannyiban élővé vált már a hagyomány tisztelete s ez immúnissá tette őket minden tartósabb fertőzés ellen. Nem azt akarom evvel mondani, hog^ mereven elzárkóztak az újítások elől, hanem azt, hogy bátran belefeküdtek alapos tanulmányozásukba. Fegyverzetben voltak, csak annyi történhetett velük, amennyit maguk is megengedtek. Megszívték a tanítást, leckét vettek minden izmusból anélkül, hogy itthon fiók Picassók-ként vagy ál Marinetik-ként elősegítették volna egy provinciális művészet kialakulását, mint az annyi más országban megtörtént! A mi művészeink sohasem adtak alkalmat nálunk járó idegenek fölényes kézlegyintésre, melynek értelme az lett volna, ha ő Picasso-t vagy Mattisse-t akar látni, nem Budapestre, hanem egyenest Parisba utazik. Tovább megyek, művészetünknek még a legutolsó salakja is, a zugműkereskedelem kommersz-árúja, a giccs, is nagy exportcikk. A kormánynak erélyes intézkedésekkel sikerül csak úgy-ahogy gátat vetni ennek a nemzeti hitelromboló üzérkedésnek — annyira keresik külföldön a magyar képet, ha még giccs is. Ez figyelemreméltó. Én még nem találkoztam itthon műkereskedővel, akiről kisült volna, hogy idegen képekkel kereskedik itt nálunk. Ellenben tudok olyan magyar festőről, akiket itthon nem ismernek, holott itthon alkotnak, de egyetlen képüket sem sikerült még semmilyen zsűrivel elfogadtatni — és szabályos képexportjuk volt, amikor még lehetett, de nem ám csak ide a szomszédba, hanem Londonba és a tengerentúlra! Ennek magyarázata csak az lehet, hogy még ezekben a kontármunkákban is kell, hogy valami olyan legyen, amit az idegen többre becsül az otthoni jónál is . . .

Sokat lehetne írni és szólni arról, hogy mi ez a valami-írtak és beszéltek is már kötetekre valót, kezdve a sportriportertől az egyetemi professzorig, mindenféle megnyilvánulásban — de még nem akadtunk olyan meghatározásra, mely megfoghatóan körülhatárolná a magyar művészet magyarságának-igazi mibenlétét. Tudjuk pedig, hogy ez van. Tudjuk és tapasztaljuk, hogy a magyar művészeket a külföldi kiállításokon milyen érdeklődéssel fogadják s műveiknek milyen sikere szokott lenni. Biztos, hogy ennek valami a képekről áradó egészen sajátos egyéni sugárzás az oka, valami olyan vonás, amiről ezer közt is fel lehet ismerni, meg lehet határozni a kép hovatarozását, amiről meg lehet állapítani: no, ez csak magyar kép lehet; de amiről senki sem mondta meg pontosan, hogy mi. Csak negatívumokból tudjuk biztosan, hogy nem azért magyar, mert a kép kulacsot, csikóst, Hortobágyot, paripát, cigányprimást, tokaji-aszús meg kecskeméti barackpálinkás üveget ábrázol. Ezek ugyan magyaros témák s az is bizonyos, hogy mi magyarok is igen szeretjük őket, különösen, ha nem festve vannak, s mégis, az is bizonyos, hogy a kép nem tőlük lesz magyar. Mi lehet hát az, ami magyarrá teszi? Csak közhelyeket lehetne felsorolni. Következtetni lehetne a magyar ember jelleméből — de ez sem felelet. Színkeverékből? Madarász Viktor „Hunyadi László siratása” című képe egészen fekete, csak két gyertya fényudvara világlik rajta... s mégis a legmagyarabb képek egyike, amit valaha festettek! Drámai? Színei „Majális”-a csupa. derű, mosoly és világosság! s ez is olyan magyar akár a Tisza, melynek ölen a kép fogant. De kár is tovább feszegetni ezt a meddő kérdést?! A felelet már rég megvan rá. Egyszerű, egyenes, világos, rövid és határozott: *a kép attól magyar, hogy magyar ember, magyar szívvel festi.* Aztán lemaradhat róla a tulipános szúr is — mégis magyar. Ábrázolhatja Mme Dubarry-t (Benzúr) mégis magyar, vagy Milont, amint az „Elveszett Paradicsomot” diktálja lányainak (Munkácsy) mégis magyar. Leonardo is megfestette Lédát a hattyúval, Corregio is — azok olasz Lédák — az a Léda pedig, akit Székely B. festett — magyar Léda.

A múltkorjában beszélgettem művészkörben egy olasz szobrászbarátunkkal, aki meglehetősen idevágóan kb. a következőket mondta, de olaszhoz méltó ékesszólással, amit én, sajnos, csak enyhe levonatban tudok közreadni. Már évek óta szorgalmas látogatója — természetesen úgy is, mint résztvevő — a velencei nemzetközi kétévenkénti kiállításoknak, a Biennálénak. Baráti körével együtt már megszokták, hogy a magyar pavillont mindén körülmények között megtekintsék. Ő mindig bizonyos professzionális izgalommal lépi át a termék küszöbét.

El van rá készülve, hogy valami olyat fog látni, aminek kedvéért vissza kell majd térni — többször is. Nagyon érdekelte őket mindannyiszor annak megállapíthatósága, hogy a magyar művekben mindig van valami, ami rokoninak, a közös hagyományokkal kapcsolatosnak érződik, ami amellet bizonyít, hogy a macvar művészek tisztában vannak a nagy klasszikus hagyományokkal, mintha csak a Duna mentén is éltek volna Michel Angelo-k és Tizian-ok. De ami a legizgalmasabb volt, s amiért többször vissza kellett térni, az a képekről és szobrokról kisugárzó, megmagyarázhatatlan, titokzatos, ismeretlen távolságokba mutató, különösen vonzó idegenszerűség volt, mely őt édes nosztalgiával töltötte el. A képek és szobrok e megfejthetetlen, titokzatos hatása alatt mindig arra vágyott, hogy csak egyszer is láthassa azt a vidéket (quel paese), szívhassa azt a levegőt (quell' aria), melyben a művek készültek.

Nos, a különösségnek, a sajátos nemzeti vonás hatásának ez is egy megnyilvánulása — de ez sem foglalható formába. De hát szükséges ez? Jó az, ha ilyen rejtelmes szépségeket, amelyeket csak érezni lehet, tudatosítunk? Nem vezetne-e ez spekulációra, joggatlan és szemérmetlen visszaélésekre? A magyar ember szemérmes; a festő is az s nem tűrné, hogy legtitkosabb, legtitokzatosabb énjét lemeztelenítsék. Nem tudom, mitől vagyok magyar, de érzem, hogy az vagyok. Gerevich szép szavaival végzem: „Művészetünk magyarságának megvallása nem egyenlő a nemzeti öntömjénekezéssel, vagy önámítással. Tagadása nemcsak az önbecsülés, de az önismeret hiánya is.”

NÉMET MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATAINKRÓL

Írta: Némedi Lajos

Néhány szó az Olvasóhoz. Mint a cím is jelzi, célunk nem az, nem is lehet az, hogy rövid összefoglalást adjunk itt a német kultúrával való érintkezéseinkről. Csak néhány problémakört vázolunk fel, igyekezvén az egész bonyolult történelmi folyamat lényegét kitapintani. Ez viszont azzal jár, hogy több helyen kénytelenek leszünk a szigorú időrendi sort megbontani s egyes jelenségeket nem történelmi egymásutánban, hanem egyéb összefüggésük szerint csoportosítani. — A főszöveget követő apróbetűs részben a tárgyalt problémakörök legfontosabb irodalmát adjuk, hogy ki-ki az őt érdeklő részletkérdéseknek is utánajárhasson. Lehetőség szerint ügyelünk arra, hogy könnyen hozzáférhető forrásokat nevezünk meg elsősorban.

A szaktudomány igen sok időt fordított már arra, hogy a magyar kultúrélet egyes területein érvényesülő német hatást kimutassa: ez szükséges is a helyes magyar önismerethez. Sajnos, a magyar hatások kérdése sokkal kevésbé tisztázott. Előadásunkban igyekezni fogunk a két tényezőt lehetőleg egyensúlyban tartani. Nem szabad azonban felednünk, hogy a németektől mégis csak sokkal többet kaptunk kulturális téren, mint adhattunk nekik eddig. A mi szerepünk az európai kultúr-folyamatban nem is ez volt főképpen, hanem az, hogy a Nyugatról kapott indítékokat a Dunamedence szellemi éghajlatához alakítsuk s így adjuk tovább azt saját lelkünk, szellemünk kincseivel együtt a bennünket környező népeknek. Ezt a tényt mi magunk is elég későn ismertük fel s mindig csak Nyugattal hasonlítottuk össze magunkat és teljesítményeinket: a tartozik-követel rovatok Nyugat felé rendesen kedvezőtlenek voltak ránk nézve. Hálás feladat lenne a környező népekre kifejtett magyar hatás tényeit nagyobb erővel belevinni a magyar művelődési tudatba. Nem szeretnők, ha ezzel a magyar önelégültség növekednék, mert ez reánk nézve nagyon veszélyes, de egy kicsit több önérzet olykor elkelve ezen a téren.

Szent István birodalma. Napjainkban is vitáznak a magyar királyság megalapítása körül érvényesülő német befolyás mértékén. A magyar kutatás minden kétséget kizáró módon

igazolta, hogy a keresztény magyar állam megalkotása nem utalható egyszerűen III. Ottó keleti birodalmi politikájának körébe, mint a lengyel és a cseh. Sokkal erősebb kapcsok fűzték a magyar fejedelmi családot a bajor uralkodóházhoz s a Gizellával való házasság egymagában véve is bizonyíték, hogy a kapcsok egyenrangú feleket kötöttek össze. István nem maradhatott a lengyel és cseh fejedelemmel egyenrangú „dux” s a császár nem tehette meg lándzsa-adományozással egyszerűen a birodalom patríciusává, hanem a császár „kegyéből és biztatására” („gratia et hortatu”) „koronát és áldást” kellett kapnia. A korona pedig a pápa ajándéka volt, adományozásában a pápaság hagyományos szempontjai és történetileg megalapozott igényei is szóhoz jutottak.

Szent István államberendező munkájában is erős az önállóságra való törekvés. Kétségtelen a német hatás nyoma udvartartásában és pénzeiben. Gizella kíséretében sok német lovas jön az országba s a hatalmukat féltő magyar törzsfők ellen az ő segítségüket kell igény bevenni. (Ennek a ténynek van valami szimbolikus jelentősége is!) A király okleveleit Heribert, III. Ottó egyik jegyzője, szerkeszti. István bevezeti a frank grófságbeosztást, de már a hűbériséget nem engedi érvényre jutni, mert úr akar maradni országában. Törvénykönyveiben, tekintetbe veszi a nyugati (frank és bajor) mintákat, de az ősi szokásjogot is. A szent király intelmeit valószínűleg egy délnémet szerzetes önti formába a szokásos királytükrök mintájára. Talán azért is esik olyan erős hangsúly benne a „vendég és jövevénynépek” nagy hasznára.

Szent István birodalmát nem igen lehetne elképzelni a német minták nélkül, de az új magyar állam mégsem másolat, hanem önálló értékes tagja a latin-germán keresztény Európának, mely a nyugatias formák alatt és ezek saját testére szabásával egy új sajátos kultúrateremtő lélekkel gazdagítja a földrészt. Ez az alapító nagy király érdeme.

Népe ezért határtalan tisztelettel övezte alakját mindenkor, de részt kért a szent magyar király tiszteletéből az egész nyugati világ. Németországban hátráltatta tiszteletét a vértanú István kultusza. Kettőjük tisztelete sokszor Össze is olvad. A Wittelsbachok házi kolostorában, Scheyernben, Szent István ünnepét szeptember 2-án „ritu duplici” ülik meg. A helyi monda István megkeresztelését és a házasságkötést is itt lokalizálja. A szent király tisztelete, mely később Szent Imre és Szent László kultuszával kapcsolódik össze, elsősorban osztrák és bajor területen érvényesül. Reliquiáit azonban a birodalom egész déli és nyugati részén megtaláljuk. Jámbor magyar zarándokok eljutnak Aachenbe is s a dóm Nagy Lajos által építtetett ma-

gyár kápolnájában (1387) díszes ereklyetartók őrzik a magyar szentek reliquiáit.

Szent István tiszteletének német földön az a gyönyörű lovasszobor a legnevezetesebb emléke, mely a bambergi dóm egyik belső pillérjén áll: a híres bambergi lovas. A helyi hagyomány minden időben a magyar király személyéhez kapcsolta a szobrot s a német szaktudomány is csak a legutóbbi időben kezd kételkedni: egyesek Szent Györgyöt, III. Konrádot, sőt Nagy Konstantint vélik benne felfedezni.

Első királyunk tisztelete a német barokkban új életre kél: a jezsuita iskoladrámák szívesen állítják szent alakját követendő példakép gyanánt a hívők elé.

Középkori magyar szellemi élet. A pogány magyarok megtérítésében olasz és szláv papok mellett német térítők is jelentős szerepet játszottak. Az első Szent Wolfgang, einsiedelni bencés, a későbbi regensburgi püspök. A messzetekintő passzau püspök, Piligrim, visszahívátja és a maga papjait küldi ki, mert a magyar egyház szervezéséért érsekséget szeretne kapni. Az egyházi kapcsolatok az új hit megszilárdulása után sem szűnnek meg. A bencések, karmeliták és karthauziak ápolják ezeket különösen. 1229-ben az új szellemet hozó ferencesek is német földről jönnek hozzánk.

Az európai értelemben vett világi kultúrának egyetlen fókusza a magyar középkorban a királyi udvar. Az Árpádházat sűrű házassági kapcsolatok fűzik német fejedelmi udvarokhoz. A királyi székhelyen megforduló idegenek, németek, a XII. században franciák is, nálunk is meghonosítják a nyugati udvari kultúrát. Hozzánk is elkerülnek a lovagkor eszményei és költészete. Érdekes bizonyítékát szolgáltatják ennek a tatárjárás előtti személynevek. Achilles, Paris, Helena személynevek a Trója-regény ismeretét teszik kétségtelenné (ezt különben a Párizsban járt Anonymus is említi). Roland, Olivier a Rolandénekről, Tristan, Lanceret, Isalt a kelta mondákról beszélnek, de ismerős volt a Dietrich-monda is. A fejlődés félbeszakad és a tatárdúlás e, magyar lovagi életnek szinte minden emlékét megsemmisíti. — Az énekmondók rendje is német kapcsolatra utal. A német spielmannok nálunk elmagyarosodtak, de életformájukat, technikájukat és tárgyaikat tovább örökítik: a középfelnémetből származó loter – lantos szó a szláv eredetű igric elnevezést lassan ki is szorítja. Részük van a lantosoknak a Toldi-monda kialakításában, melyben német, angol és francia mondaelemek keverednek magyar hagyományokkal. A királyi udvarban keletkeznek a magyar krónikák. A legrégebb, az elveszett Gesta Ungarorum Szent László korából, az

Árpádház nemzeti hagyományait nyugati, jórészt német krónikákból (Regino, Altaichi Évkönyvek) átvett történeti anyagba építi bele. A kíméletlen kritikát alkalmazó filológia szerint a magyar hunmonda elemei is innen, nyugati forrásokból kerültek be a magyar krónikákba. Ettől független azonban az a tény, hogy a magyarság a hun-magyar rokonság, illetve azonosság hitét magával hozta mai hazájába. (Egyes német kutatók ezt sem akarják elhinni.)

Magyarok és olaszok mellett a németeknek is jelentős rész jutott a magyarországi városok alapításában s a középkori városi életforma kialakításában. Ha nem is fogadjuk el azt a német feltevést, hogy még a Karoling-birodalomból maradtak itt a X. századig német telepek, bizonyos, hogy már a XI. században újak keletkeztek, pl. Pozsony környékén. A XII. században rendszeres telepítés kapcsán német népességet kap a Szepesség és Erdély egy része. Az új polgárok kiváltságokat kapnak a királytól, viszont gazdasági erejük (bányaművelés, ipar) és ezzeljáró adózóképességük erős támasza a központi hatalomnak. A német színezetű városok hatását növeli az a körülmény, hogy a városok a XIV. és XV. században erősen feltöltődnek magyar népességgel. Itt e városok kolostoraiban keletkezik a középkori magyar irodalom, a kódexeket itt másolják: még a német misztika spekulatív gondolatmenetei is utat találnak a magyar lelkekhez. A XV. és XVI. század fordulóján hirtelen kivi-rágzó magyarnyelvű kódexirodalom pedig egészen véve a hazai német városokban keletkező németnyelvű kódexekhez kapcsolódik. — Az univerzális latin nyelv a kis nemzet fiának is ugyanazt az érvényesülést biztosította, mint a nagyénak. A késői középkor legnagyobb magyar szelleme, Temesvári Pél-bárt pl. egészen európai rangú egyéniség. Művei számtalan kiadásban jelennek meg Strassburgban és Kölnben, s amint ő bécsi, bázeli és meissenai teológusokat idéz, őt is egyenrangú szellemnek ismerik el a kor legjobb német koponyái.

A magyar művészet első fénykora. Midőn Árpádházi Szent Erzsébet, II. Endre leánya, ragyogó kísérettel megjelent a thüringiai udvarban, a pompás és művészi értékeket képviselő ke-lengye őszinte elragadtatást váltott ki a német kortársaknál, kiknek a szemében a Duna-Tisza közét még félnomád lovasok népesítették be. Különös szép darabokat adott a ke-lengyéhez legnemzetibb művészetünk, a korán kifejlődött ötvösség. Sa-játos formák, derűs pompa jellemzik a magyar ötvösök mű-veit: nem hiába keresték őket Sienától Nürnbergig, Angliától Moszkváig mindenfelé. Az ötvösség ihleti a többi művészete-

ket, a Kolozsvári testvérekben kiteljesedő szobrászatot és az inkább Mátyás korában fellendülő festészetet is.

Magyarország a XIV. és XV. században elsőrangú nagyhatalom, az Anjouk, Zsigmond és Mátyás udvara semmiben sem enged bármely európai uralkodó székhelyének. Nem csoda tehát, ha a magyar művészetek ez első fénykorában a szomszédos Ausztria is igen sokat köszönhet magyar ösztönzéseknek. Hiszen Ausztria ekkor csak határgrofság s csak később emelkedik jelentősége. Bécsben már 1288-ban feltűnik az első magyarországi mester: Ulrich éremműves Pécsről. Megszakítatlan sorban követik még sokan. Az egyiknek, Csallóközi Jánosnak, még végrendeletét is ismerjük. A XV. század közepén jelenik meg Bécsben Kassai Jakab, a híres szobrász és festő, hogy hamarosan elhatározó befolyást gyakoroljon a német művészetre. Ő vezeti ki azt a késő gótika modorosságából és mozdulatlanságából az egészséges realizmus új útjára. Az ő műve a freisingi főoltár, szobrait a müncheni és stuttgarti múzeumok őrzik. Kassa és Bécs közt állandóan élénk a kapcsolat, de úgy, hogy Kassa kétségtelenül többet tud adni Bécsnek, mint megfordítva. Ott a Szent Erzsébet egyház, itt a Szent István templom épülnek s Mátyás király mindkét építkezésnek egyik legbőkezűbb mecénása. A hagyomány szerint ennek emlékét hirdeti ma is a bécsi dóm piros-fehér-zöld színben csillogó cserépedése. A Szent István templomon sok magyar mester dolgozik. Széleskút bányája adja az északi torony alapköveit s a kövekkel együtt mentek a kőfaragók is. Az egyik kapu, a Riesentor, szobrászi díszét a jaki műhely mesterei készítik. A Fürstentor kódomborműve talán a Kolozsvári testvérek alkotása, de legalább hatásukat mutatja. — III. Frigyes alatt fejlődik ki Bécs-újhely, az itt őrzött világhíres Corvin-serleg, Mátyás ajándéka, magyar ötvös mesterműve. Ez időben itt találjuk Mikó János festőt is.

Dürer Albert saját feljegyzésének tanúsága szerint magyar nemesi családból származott apja révén, aki Gyuláról (inkább a mellette lévő Ajtósfal várói) költözött ki Nürnbergbe. Dürernek a nagyapja ötvös volt s így az idősb Dürer Albert kiváló tudást vitt ki új hazájába: a magyar ötvösség hagyományaiban gyökerezik ilyenformán a nagy Dürer művészete is. (A korban különben egyáltalán nem ritkaság, hogy magyar ötvösök Németországba vándorolnak ki: szintén Gyuláról kerülő Münchenbe (Zeggin) Szegény György. Dürer apjánál III. Frigyes császár is tesz rendelést. Egyik unokatestvére pedig Niklas Unger néven 1520 körül Kölnben működik mint ötvös. A család magyar eredete tehát nem homályosodott el egyhamar.) Senki sem akarhatja Dürer Albertet a németektől elvitatni, de

mindenki igazat adhat Gerevich Tibornak, aki megállapítja, hogy éppen azokat a tulajdonságokat, melyek Dürer jelentőségét teszik a német művészet történetében, t. i. világos, tiszta látását, mélyreható részletmegfigyelés mellett is biztos lényegfelismerését, értelmes képszerkesztő készségét a nagy művész elsősorban csakis magyar apjától örökölhette. Vérmérséklete magyar vonásokat mutat, habár vitathatatlanul német művész.

A magyar humanizmus német vonatkozásai. Időben Nagy Lajos koráig kell visszamennünk, hogy a magyar humanizmus indulását megfigyelhessük. Apósa, IV. Károly császár, prágai udvarába hívja Petrarkát és Cola di Rienzo-t s állandóan levelezik velük a kancellárja, Johannes von Neumarkt, által. A kancellár a magyar királlyal is levelezésben áll s így bizonyos szálak a német korai humanizmusból a magyar udvarba is elvezetnek.

Sokkal erősebbek a Bécsből kiinduló ösztönzések. Nagy Lajos halála után elveszítjük tengerpartunkat s a Duna marad egyetlen Nyugat felé vivő kereskedelmi utunk. Itt pedig Bécsnek árumegállító joga van, magyaros neve 1356-ban fordul elő legelőször. Bécs a gazdasági ügyek mellett egyeteme által is erősen belekapcsolódik a magyar életbe. Már az alapítás évében (1365) az osztrák, cseh és szász nemzet mellett negyediként egy „*natio hungarica*” is kialakul a hallgatók között. A mohácsi vészig 5000 magyarországi hallgatója van a bécsi egyetemnek, túlnyomólag a németlakta területekről. De nemcsak tanultak, tanítottak is itt a hazánkbeliak: 1385 és 1498 között 109 magyarországi tanár 185 előadást tart a bölcsészeti fakultáson. Ezeknek is egyharmada erdélyi szász, de ott találjuk közöttük Palóczy Györgyöt, a későbbi esztergomi érseket, Palóczy Pétert, Hédervári Lászlót és más magyar urakat. Bécs tekintélyét a humanisták körében Enea Silvio di Piccolomini alapozza meg: ő nevezi hazánkat először a kereszténység védőbástyájának 1446-ban. Vitéz Jánossal, a magyar humanizmus egyik vezető egyéniségével, meleg barátság fűzi egybe.

Mátyás udvarának jellegét az olaszok adták meg, de korában sem jelentéktelenek a német kapcsolatok. Galeottotól tudjuk, hogy német énekesek is voltak udvarában, ő maga pompásan tudott németül, a német császári trónra vágyott. Főiskoláira, a pozsonyi Academia Istropolitanara (1465) és a tervezett budai főiskolára, Bécsből s német földről hív professzorokat. A bécsi egyetem is főhatósága alá kerül egy időre. Vendégeként időzik először Budán Celtis Konrád. A német humanizmus mozgalmas életű szervezője szép ódában emlékszik vissza a budai napokra (*Ad coetum Hungarorum*). Mátyás halála után

eltűnnek az olaszok s helyüket német és cseh humanisták foglalják el: ezekkel alapítja meg 1497-ben Celtis a „Sodalitas Litteraria Danubiana” munkaközösségét.

II. Lajos udvarának humanistái már Erasmus hívei. Az ő levelét olvassák nagy élvezettel a király asztalánál s egész életük nagy élményeként emlegetik a nagy bölccsel való találkozásukat Piso Jakab és Kassai Antoninus. Az ő híve Mária királyné gyóntatója, Henckel János és maga a királynő is. (Erasmus a mohácsi katasztrófa után a keresztény özvegyről szóló könyvét neki ajánlja.) A nagy humanista a békét szolgálta Európában s szeme a török veszedelmen és Magyarországon is nyugodott: a kettős királyválasztás után közvetíteni igyekezett Ferdinánd és János között. Az ő fáradt bölcsessége és óvatos szellemi magatartása hozzátartozik Mohács magyar nemzedékének lelki képletéhez: a vulkánikus mélységek fölött járó időben inkább hitvallókra lett volna szükség, hősökre és nem bölcsekre.

A késői humanizmusnak két jellegzetes magyar feje vált európai jelentőségűvé. Dudith András pécsi püspök, a Tridentinum-magyar követe, a vallási türelmességnek, Erasmus tanainak hirdetője. Az unitáriusok közé vitte szabad gondolkodása s kénytelen volt egyházából kilépni. Boroszlóban élt haláláig. Levelezése a kor humanistáival értékes dokumentuma a kornak. Német tudós fedezi fel nagyságát a XVIII. század közepén. — Nagyszombatban régi magyar családból származik a polihisztor (Sambucus) Zsámboki János. Párizsban is tanul, Bolognában professzor, majd I. Ferdinánd udvari történésze. A bécsi udvari könyvtár, melynek alapját az odaszármazott Corvinák vetik meg, az ő gondoskodásának sokat köszön. 3000 kötetes könyvtárát és kéziratgyűjteményét odaajándékozta s ezzel a bécsi könyvtár utóléri a pápa és a francia király gyűjteményét.

Az európai magyarságkép. Az első kép, mely az európai köztudatban rólunk kialakul, igen kedvezőtlen. A krónikások rémülete, ókori sablonok barbár népekről, a hunok rossz híre mind együtt hatnak s a legendás Szkitiából előtörő Góg és Magóg ivadékai a 19. századig viselik az emberhúsevés vádját. A magyar szentek tisztelete csak átmenetileg enyhít a hetyezeten: Freisingi Ottó, az átvonuló kereszties vitéz is csodálja az isteni türelmet, mely ilyen szörnyetegeknek ilyen szép országot adott.

Csak a mind reálisabbá váló török veszedelem változtatja meg rólunk a véleményt: az ozmán dühvel folytatott évszázados harcok első európai hőse a magyar. „Nostrae fidei clypeus, nostrae religionis mums” visszhangozza a humanista irodalom,

visszhangozzák a kor röpiratai valódi segítség helyett. S míg Pannóniát tej jel-mézzel folyó gazdag mesés országnak festik, közben az ország elpusztul, Mátyás palotája romokban hever, a híres Corvinák másokat gazdagítanak s a humanista magyar végvári vitéz lesz, toll helyett kardot forgat. S ime máris felhangzik a vád a humanista irodalomban: a magyarság vitéz ugyan, de műveletlen, sőt kultúrára képtelen. A magyar tudósok igyekeznek védekezni, de szegényes a fegyvertáruk: Janus Pannonius dicsőségébe kapaszkodnak s legfeljebb Thuróczi János németek által is elismert krónikáját említik. Bekényi Benedek, Janus egyik bécsi kiadója, leírja (1514) a magyar védekezés azóta is folyton ismételt alapformáját: igaz, hogy nem sokat nyomtattak még magyar embertől, de ennek oka nem a nép kevés tehetsége, hanem a sok háború.

A török háborúk Európa nagy szenzációja 2-3 évszázadon át. A csatákról, várostromokról szemtanú zsoldosok, vándor tanítók rövid újságokban, egylapos nyomtatványok ezreiben, történeti énekekben tájékoztatják a kíváncsi tömegeket. Ezekben a termékekben („Türkenliteratur”) Magyarország igen sokat szerepel. Néha megdicsérik önfeláldozó harcát, de legtöbbször árulással, gyávasággal vádolnak bennünket.

A német középkor irodalmi öntudata nem rendelkezik valami határozott képpel rólunk. Több helyen feltűnik az ország, mint háttér, mint valami mesés világ. A wartburgi dalnokverseny egyik résztvevője, Klingsor von Ungerlant, varázsló és költő: alakja a népmondából került át a krónikába. Magyar viszonyok tükröződésének nyomai fedezhetők fel a Nibelungénekekben is. Magyar királyok udvarában több német költő megfordul: Nagy Lajos lovagerényeit dicsőíti Suchenwirt Péter. Udvarában élnek a krónikás Műgér Henrik és Teichner is. Zsigmond kíséretében jön hazánkba a késői „Minnesänger”, Oswald von Wolkenstein. Albert királyt szolgálja az osztrák Chypenwerger, V. László környezetéhez tartozik Beheim Mihály. A legnagyobb mesterdalnok, Hans Sachs, Bánk bánról tragédiát ír, forrása Bonfini volt, kinek művét hamarosan lefordították németre s belőle merítette sokáig a német világ rólunk szóló ismereteit.

A reformáció. A lutheri reformáció hazánk németajkú polgárai közt kezd elterjedni s az első közvetítők a könyvek voltak: a nevezetes búcsútételek már 1518-ban egész Európában elterjedtek. t)e már 1522-ben feltűnik az első magyarországi diák Wittenbergában: Baumheckel György Nagybányáról. A század Myamán még 1030-an iratkoznak be, hogy közvetlenül hallják Luther Márton és Melanchton Fülöp tanításait. Dévai

Bíró Mátyás, Méliusz Juhász Péter, Erdősi Sylvester János, Ozorai Imre, Gálszécsi István, Stöckel Lénárt s a hazai reformáció szinte minden jelentős alakja megfordul Wittenbergában. A magyar diákok 1546-ban külön magyar bursát alapítanak, a „coetus hungaricus” vitadélutánokat tart és tagjainak önképzését is elősegíti. A századforduló körül két magyar főúr az egyetem rektori tisztségét is eléri: gróf Bánffy Ferenc 1588-89-ben, Thurzó nádor fia, Imre pedig 1615-ben.

Luther Márton sok személyes szál fűzi Magyarországhoz. 1521-ben a wormszi birodalmi gyűlésen a döntő óra előtt Werbőczy István ebédre hívja magához, hogy engedékenységre bírja. Luther tudott arról, hogy II. Lajos udvarában hajlanak az ő tanításai felé. Különösen Mária királynőt vélte hívének s 1526 után egyik zsoltármagyarázatát neki ajánlja: „Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu Ungarn”. A Wittenbergben járt magyarok közül többen személyes barátságával dicsekedhettek, Dévai Bíró Mátyás házában lakott 1541-42-ben mint hitéért üldözött prédikátor.

A hazai reformáció munkájában mégis nem Luthert magát, hanem humanista segítőtársát, Melanchton, a „praeceptor Germaniae”-t illeti meg az elsőség: a hitkérdésekben felmerült vitákban és kételyekben hozzáfordulnak mindig. Mivel sok magyar nem érti meg a német prédikációt, számukra külön latin áhítatokat tart. A német nyelv nem tudásának az a nevezetes következménye is volt, hogy Luther halála után a Wittenbergben járt magyarok mindinkább kálvinista hajlandóságokkal térnek meg hazájukba, hiszen maga Melanchton is elősegítette a svájci irány ismeretét. Adataink vannak rá, mint vezetett az út Genfbe — Wittenbergen át. 1592-ben a szász választófejedelem vizsgálatot rendel el a kálvinistaság vádjá miatt a magyar bursa tagjai ellen s forma szerint ki is tiltják őket az egyetemről.

A hazai protestáns iskolaszervezésben Melanchton példája hat legerősebben. Mellette Sturm János strassburgi és a Trotzendorf Bálint goldbergi iskolái jönnek számításba.

A kor magyar protestáns irodalmában igen nagy számmal találunk németből fordított imakönyveket, hitépítő iratokat. Luther zsoltárait is hamarosan átültetik. — A legrégebb magyar nyelvű történelmi munka, Székely István „Chronica”-ja a korabeli német kronológiákból és kozmográfiákból merít. Technikáját, módszerét és stílusát tekintve Tinódi Lantos Sebestyén a német „Zeitungssängere”-hez kapcsolódik anélkül azonban, hogy közvetlen hatást kellene feltételeznünk. — A kor kedvelt széphistóriái közül a Fortunátus német eredetű.

A század nagy lírikusa, Balassa Bálint fiatal korában Nürnbergben is megfordul. Több szál vezet hozzá az ausztriai térből: Regnart Jakab, a korabeli német társadalom kiművelője, Schallenberg Kristóf, a katonaköltő kortárs, indítékai azonban lírájának eredetiségét és friss magyarságát nem befolyásolhatták.

Ellenreformáció és barokk. Az ellenreformáció diadalmas előretörésével nagyon megnő Bécs jelentősége a középeurópai térben. A fényes Habsburg-udvar vonzóereje szoros kulturális egységbe igyekszik vonni az uralma alá tartozó területeket. E műveltségnek alapszínezete katolikus, munkásai a jezsuiták, stílusa a barokk. Hozzánk is Bécsből érkeznek az új rend tagjai, Pázmány Péter itt alapítja meg a Pázmáneumot, honnan a magyar ellenreformáció legjobb harcosai kerülnek ki. A jezsuiták bécsi egyetemén a XVII. században nem kevesebb, mint 2000 magyar tanul, pedig 1635 óta Nagyszombatban is van egyetem. A nyugati országrész valamennyi vezető emberét itt képezik ki: a mondott időben 10 Eszterházy, 6 Erdődy, Széchenyi, Nádasdy nevelkedik a jezsuiták kezén. A „natio hungarica” új fényes életre kél, a védőszent, Szent László, ünnepe a Bécsben lakó tekintélyes számú magyarság közös ünnepe lesz, melyen a császár is megjelenik barokk udvartartásával. — Bécs mellett Grác egyeteme emelkedik ki, Pázmány Péter két évig tanít itt, később itt tanul Faludi Ferenc és Amadé László báró.

A bécsi barokk szellemi légköre, melyben a német, olasz és spanyol elemek a közös latin nyelv palástja alatt békében megfértek, érteti meg velünk a század magyar főúri líráját és vallásos irodalmát. Eszterházy Pál, a nádor, alakja emelkedik ki a sorból sokoldalúságával, de Koháry István és Balassa Bálint is Bécsben tanulnak. A bécsi olasz opera ihleti az első magyar operaszöveg íróját is. De a barokk szellemi légkörben a vallásos válaszfalak sem választanak el teljesen. Eszterházy Pál lírájára a nürnbergi iskola is hat, sógorának, Nádasdy Ferencnek „Mausoleum”-át a nürnbergi Birken látja el német változattal s adja ki. Ilyen elemekkel telített légkörben él Gyöngyösi István, az ő költészetének háttere is Bécs, Bajorország és Szilízia s ebben egy ő erdélyi szász kortársaival, Frankensteim Frank Sebestyennel s másokkal.

A magyar barokk műveltség másik, protestáns pólusa az erdélyi fejedelmi udvar. Erdélyből s a keleti részokról Heidelbergbe járnak tanulni. A század elején itt találjuk Szenczi Molnár Albertet, Alvinczi Pétert, Keserű Dajka Jánost és Gelei Katona Istvánt. Bethlen Gábor unokaöccsét, Istvánt, is Heidelbergben nevelteti. 1622-ben elpusztítja a várost a 30 éves há-

ború viharja s a továbbiakban főleg holland és angol egyetemek látják el a magyar református papok legmagasabb kiképzését.

Opitz Márton 1622 júniusában Bethlen Gábor hívására Gyulafehérvárra jön, hogy latint tanítson az új főiskolán. Erdélyben írja híres tanítókölteményét: „Zlatna oder von der Ruhe des Gemüts”. Bisterfeld, Allstedt és Piscator is tanítanak Erdélyben.

A kor protestáns irodalmában még mindig nagy szerepet játszanak a németből való fordítások. Szenczi Molnár Albert szinte egész életét Németországban tölti, Lobwasser német fordításából írja zsoltárait. Magyar nyelvtant ír németek számára, szótárt szerkeszt, tanul és tanít: német tudósok és fejedelmek is magyabecsülik.

Magyari István „Aç országokban való sok romlásoknak okairól” c. művében egy német humanista könyvét telíti magyar tartalommal. Erasmus és Luther óta folyton hirdetik: a kereszténységet bűnei miatt bünteti Isten a törökkel, s ez az európai gondolat magyar formájában a magyar nemzeti bűntudat s öntudat formálójává válik.

Magyarország a XVII. század német irodalmában. A kor német történelmi és földrajzi irodalmában valóságos vitatkozás folyik a magyar kultúráról és a magyar jellemről. Általában most is vadaknak és műveletlennek tartanak s egyetlen mentségünk Mátyás király kora és a törökkel szemben való helyállás. Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, halálát legalább 12 német költemény gyászolja. Zrínyi, a költő, halálakor külön kötetben adják ki Tübingenben a sirató verseket. A kurucorszak véglegesen elveszti számunkra a német szimpátiát, de ebben nem csekély része van a bécsi kormány által szorgalmasan üzött rendszeres ellenpropagandának. Ekkor kerülünk a rebellis magyar hírébe, aki törvényes ura ellen támad. A II. Rákóczi Ferencről szóló sajtótermékeket már teljesen Bécs inspirálja: a magyar szabadsághős egy főrebellis, pénzhamisító és a francia király bábja. A fejedelem híres proklamációi és a Mercurius Veridicus ezeket a híreszteléseket igyekeztek ellensúlyozni.

A századra jellemző német anekdótagyűjteményekben (a kíváncsi közönség lőolvasmánya) sok a magyar tárgy: Dózsa György története, a Murányi Vénus esete, a Wesselényi összeesküvés, de különösen a Bánk-bán történet úgy látszik figyelmes olvasókra találnak, mert Bonfini, Istvánffy és más források után szorgalmasan másolják a kompilátorok. A nálunk járt kalandorok és német katonák leírják az országot: a magyar legények villogó kardtáncát, a magyar erdőt, a tábortüzet, az

ökörorsodát, Erdély elásott kincseit, Rákóczi György híres ménesét. Hazánk a mesés Keletnek is kapuja, ahol minden csoda megtörténhetik. A kor felcsigázott fantáziája csodálatos égi jeleket keres, szörnyszülöttek csatavesztéseket és a török vérszomjas pusztításait jósolják.

A nagy regényíró, Grimmelshausen „Simplicissimus”-ában is a magyar újrakeresztelőről szól az egyik fejezet. A „Trutz Simplex” hősnője Érsekújvár alá is követi katona szeretőjét. A „Seltsamer Springinsfeld” Zrínyi Miklós zászlaja alá akar esküdni, hogy fegyvere rozsdát ne fogjon. De a magyarországi élet legteljesebb képét eleven szemlélet alapján a század végén kapjuk meg az úgynevezett „Magyar Simplicissimus”-ban (1683). Egy sziléziai árvagyerek, aki különben tehetséges zenész, kalandozásai során átkel a Kárpátokon, hazánkon át Konstantinápolyba is eljut s közben ezer apróságot megfigyel és leír. Írója, Daniel Speer, maga is zenész, volt Magyarországon: megfigyeli pl. hogy már akkor minden magyar nemes ember tart magának cigányzenészt.

A magyar zene a kereskedelem útjain eljut Németországba is: a marhakereskedők a híres hajdútánccal ismertetik meg őket: a kor német Tabulaturkönyvei 22 változatát jegyezték fel. Említsük meg még, hogy két neves magyar barokk festő dolgozik Németországban: Kupeczky János Bazinból és a tősgyökeres magyar református papi családból való Mányoky Ádám: előbb II. Rákóczi Ferenc udvari festője, utóbb Erős Ágost udvarában él.

A német nyelvoktatás kezdetei. A szatmári békével bekövetkező nyugalom az ország lassú újjáépítésének ideje. A török által elpusztított városok most kapják meg máig jellemző arcukat s az új paloták és templomok építőmesterei és festői a szomszédos Ausztriából jönnek többnyire. Fellner, Maulpertsch, Sigrist, Krakker, Donner keze nyomán az olasz-délnémet barokk stílusnak egy sajátosan hazai változata alakul ki.

De a viszonylagos jólét és biztonság folytán nyugat felől új civilizatórikus hullám önti el a magyar földet, melyben az eredetileg francia alapvonást (gondoljunk II. Frigyesre és Mária Terézia Bécsére!) mi már német, osztrák, bécsies átszínezéssel kapjuk. Bécs és a városok magukhoz csalogatják a magyar főurakat és középnemességet. Terjed az idegen divat, erkölcs és nyelv is. A kurucok táborában még alig tudott valaki németül, de Károlyi Sándor már fiait és unokáit biztatja a német és francia „compositió”-kra és társalkodásra. A jobb állami hivatalokban megkívánják a német nyelv tudását, a királyi kamara hivatalos nyelve ez (németül adnak elő a szempci „Colle-

gium Oeconomicum”-ban). A fiai érvényesülését féltő főnemes-ség ráveszi még a református kollégiumokat is, hogy — ha rendkívüli tárgyként is — tanítsák a németet. Marosvásárhelyen már 1732-ben nyomára lelünk ennek. Kolozsvárott 1761-ben id. Wesselényi Miklós nevelőjét, Cornides Dánielt teszik meg német tanárnak. Sárospatakon 1751-ben mondják ki a német nyelv tanításának szükségességét: „minthogy abban igen nagy kárt szenved a nemeseknek a jövő boldogság reményében nevelendő ifjúsága, hogy a német nyelvben járatlan...” Debrecenben 1769-ben valószínűleg felső nyomásra kezdik el a német tanítást. Mert hiszen az államhatalom minden erővel azon volt, hogy terjedjen ez a nyelv. A piaristák 1766-os tanterve világosan kimondja: „az írásbeli feladatokat magyar és német nyelven kell tollba mondani, hogy a növendékek a latin nyelvvel párhuzamosan a magyar és német nyelvet is megtanulják, mely utóbbi fölötté szükséges a mi országunkban”.

II. József híres nyelvrendeletei (1784) már egyenesen azt akarták elérni, hogy a hivatalok németül dolgozzanak s ezért az iskolákban lassan az összes tantárgyat németül keli tanítani, ő már a pesti egyetemen katedrát állít fel a német nyelvnek: Hoffmann Alois Lipótot ültetvén abba. Egyes feljegyzések arra vallanak, hogy e korban már elég sokan megtanultak németül s Kazinczy Ferenc is készségesen szolgálta a császár felvilágosodási terveit s iskolapolitikáját. A II. József rendeletei és alkotmányértései által támasztott nemzeti visszahatásban felélednek a német ellenszenvnek régi formái: hirtelen mindenki ledobja magáról a német plundrát, hogy szép magyar sujtásos ruhát vegyen. Kár, hogy a szép lelkesedés nem tart soká és a napóleoni háborúk, valamint I. Ferenc uralma még egy emberöltővel elodázzák a nemzeti reformok megvalósítását.

Bécs. Művelődési szempontból (sajnos egyébként is!) sokáig Bécs az ország fővárosa. A császárváros fényében sütkeznek a főnemesek, itt van a magyar kancellária sok ágensével, bécsi tanintézetekben, mint a Theresianum, nevelkedik a főúri ifjúság, de Mária Terézia módját ejti, hogy a köznemes ifjakat is Bécsbe csalogassa a testőrség intézményével. Midőn 1790-ben a nemzeti lelkesedés lángja magasra csap, bécsi kereskedők milliókat tesznek zsebre a magyar ruhákra szállított zsinórokért. A legjellemzőbb azonban, hogy a nemzeti visszahatás irodalmi eszközeit is Bécsből kell kölcsönvenni: Gvadányi Richter József osztrák újságírótól tanul, Dugonics Etelkája a gyenge német lovagregényekből meríti motívumait. De Bécs veszi karjára a porból, mint ő maga írja, Bessenyei Györgyöt is, hogy megmutassa neki a teremtés csodáit és saját létének értelmét-

Bessenyei németül is ír műveket és mint minden magyar testőr, szabadkőműves a német páholyokban. Bécsből indul ki a hazai németiség színházi kultúrája, mely a lassan feltörekvő magyar színészetnek is útmutatója lesz. Az első magyar újság Pozsonyban jelenik meg (1780), de a századfordulón Bécs a magyar hírlapirodalom központja. A kormány tudatosan törekszik rá, hogy a birodalom népeit Bécshez szoktassa s lehetőleg megnehezíti a más egyetemekre való kijutást.

Bessenyei György Bécsben ismerkedik meg a francia írókkal: Bécs tehát az a nagy kapu hosszú ideig, melyen át a magyarság egy része nyugat szelleméhez hozzájuthat s egyszersmint az a nagy szűrő, melyen át a nyugati áramlatok hozzánk elkerülnek. Eleinte a német irodalom is rajta keresztül, valószínűleg az ő cenzúráján át jut el Magyarországra. Maga az osztrák irodalom nem sokat adhatott volna amúgy sem. De onnan indul ki felénk Gottschednek, a német irodalom érdemes reformátorának tisztelete, de persze nagyon elkésve. A bécsi szűrőnek jellemző bizonyítéka, hogy a protestáns Gottsched drámáit magyar szerzetesek fordítják. Lipcse másik nagysága, Gellert, de maga Klopstock, Wieland, Lessing és Herder, szóval az igazán nagyok is Bécsben válnak először ismertté s amit belőlük ott elfogadnak, az kerül hozzánk. Természetesen nem hiányoznak a közvetlen kapcsolatok sem Németországgal, mint látni fogjuk.

Nem kell azonban azt gondolnunk, hogy Béctől a magyarság csak kaphatott: valójában a császárváros palotasaiban, múzeumaiban és műveltségében a magyaroknak is részük volt, magyar pénz, veríték és tehetség segített a téglákat összehordani akkor, midőn magyar fővárosnak híre sem volt. Valójában tehát a magyarság a közös munka gyümölcsében részesült, midőn Béctől indítékokat kapott. — Lássunk néhány tényt. Magyar főurak eleitől fogva vezetőszerpet vittek a bécsi színház-kultúrában. Midőn Mária Terézia Gottsched kértére kiúzi a Hanswurstot Bécsből, Eszterházy Miklós grófot bízza meg a legfőbb felügyelettel. Koháry Nep. János, mint az udvari színházak „régisseur et directeur absolu”-je harcolja ki 1772-ben, hogy a francia udvari színházat szüntessék meg a német kedvéért s vele szemben a francia színház mellett harcol — jellemző a korra – a német Kaunitz! Eszterházy Miklós elnöklétével 1806-ban külön társaság alakul a bécsi színházak támogatására s a XIX. század elején hol egy Ráday, hol egy Pálffy grófot találunk a Burgtheater élén. — Bécs tekintélyét a XIX. század elején egész sor zenei kiválóság alapozza meg s ezek támogatásában is magyar urak állnak első helyen. Mozartnak mágnásaink akarnak évi 1000 arany összeadásával emberi éle-

tet biztosítani: sajnos a nemes szándék már halálos ágyán találja a mestert. Haydn 30 évig vezényli az Eszterházyak kismartoni zenekarát, de Schubertet is elég szál fűzi a családhoz. Beethovenhez a Brunswick család állt legközelebb. Magyarországi tartózkodásaik közben megismerkednek e kiváló zene-költők a magyar zenével is és értékes elemeket vesznek át belőle műveikbe. Elsőnek Haydn ismeri fel a magyar zene sajátosságait s itt-ott alkalmaz egy-egy magyar motívumot. Ír egy „Ungarischer Nationalmarsch”-ot és egy „Rondo all ongarese”-t is, Beethoven a pesti német színház megnyitására 1812-ben írja „István király”¹-át és az „Athén romjai”-t Kotzebue szövegeire. Mint ő maga mondja, a magyar „Schnurrbarte” számára készült művek több magyar motívumot is tartalmaznak. Ezenkívül a 7. szimfónia fináléja is magyar szellemű tematikájával tűnik fel. Webernek is van egy magyar műve: „Andante und Rondo ungherese”. Talán Schubert hatolt mindnyájuk közt a legmélyebben zenénk szellemébe: „Divertissement à la hongroise” és a C-dur szimfónia a bizonyosságai ennek. Itt említjük meg Brahmsot is magyar táncaival, cigány dalaival és az Op. 21.-el: „Variationen über ein ungarisches Lied”. A magyar zene elemeinek külföldi elismertetéséért azonban természetesen Liszt Ferenc tett legtöbbet, aki a két kultúra határán áll és egyik nélkül sem magyarázható meg teljesen.

Hamarosan megkezdődik a magyar színészek vándorlása a bécsi színházak felé: először az Operában s főleg a Kärntnertheaterben szerepelnek.

A német egyetemek. Bécs mégsem egyedüli nyugati kapuja az országnak. Ha a közvetlen francia és más kapcsolattól el is tekintünk, a protestáns magyar ifjak per egrinációja a virágzás tetőfokán álló német egyetemek felé minden nehézség és akadály ellenére állandó és erős, különösen a XVIII. század második felében. A magukkal hozott szellemi indítékok jelentős mértékben megtermékenyítik a hazai szellemi életet.

Halle egyeteméről a pietizmus eszméi terjednek el: a század első évtizedében már 100 magyar hallgatója van. Francke szerette magyar tanítványait s levelezett is velük. Egyikük, Bárány György, mesterének a gyermeknevelésről írott könyvét lefordította magyarra (1711) s ez lesz az első magyarnyelvű rendszeres pedagógiai munka. A Dunántúl magyar evangélikus egyházát a pietizmus szellemében nevelkedett papi nemzedék szervezi újjá és tartja meg. A halle-i egyetem legnagyobb magyar tanítványa, Bél Mátyás, korának egyik legnagyobb tudósa, Pozsonyban juttatja diadalra Francke szellemét, mely

különben a hazai német evangélikus egyházban mindenütt heves harcokat idézett fel a lutheri orthodoxie.val.

Lipcsét gazdag, franciásan művelt polgársága tünteti ki e korban: a Klein-Paris-ba Goethe is szívesen elmegy. Gottsched innen gyakorolja egy ideig az irodalmi diktátor szerepét, Fesetich Kristóf gróf a keze alá küldi fiát. Bél Mátyás fia, Károly András, esztétikát ad elő s rektora is lesz az egyetemnek. Itt és Halléban tanít a Leibniz tanait népszerűsítő nagy rendszerező, Wolff Keresztély, kinek tanai a hazai protestáns főiskolákon hivatalos bölcseséggé emelkednek.

Wittenberg tekintélye állandó. A XVII. század végén a Bécs által elűzött protestáns papok árasztják el. Egyikük, Cassai Michaelis György egy félszázadig él itt és jelentős magyar könyvtár alapját veti meg. Ezt az anyagot használja fel majd Rotarides Mihály 1745-ben, midőn készülő nagy magyar irodalomtörténetének bevezetésében a kor teljes tudományos fegyverzetében áll ki a magyar műveltség elismertetéséért. Törekvésében elődje, Czvittinger David, a kis Altdorf egyetemén tanul s itt állítja össze 250 magyar író életrajzát tartalmazó gyűjteményét, a Speciment (1711), hogy a német tudósok ne mondhassák, hogy a magyar irodalomról nem lehet semmit tudni és írni s hogy a magyarok mindig többre tartották a jó lovakat és fényes kardot, mint a könyveket. így alakul ki a magyar védekezés frontja a tudományos világban.

A göttingai egyetemet 1734-ben az angol király, mint Hannover ura alapítja, vetélkedve a porosz király Hallejével. Előkelő, költséges iskola volt, sok főúri sarj nevelkedik itt. A legelső hallgatók közt két Teleki és egy Toldalagi gróft is találunk már, de később a Prónay, Bethlen, Kemény, Podmaniczky családok fiai is feltűnnek. A magyar tudomány történetében örökre emlékezetes lesz, hogy göttingai bástyasétányon beszélgetnek Bolyai Farkas és a német Gauss Károly egy új geometria lehetőségéről. — A történész Schlözernek annyi magyar tanítványa van, hogy számukra 1798-ban külön kollégiumot tart, tőlük magyarul is tanul. Foglalkozik az erdélyi századok történetével s ebben a magyar barbárságról nem valami hízelgően nyilatkozik. De elsőnek írja le pontosan a finn-ugor nyelvcsalád népeit (a finn-magyar nyelvrokonságot elsőnek egy hamburgi orvos, Fogel Márton pendíti meg) s Gyarnnathi Sámuel ő nyeri meg az északi rokonság gondolatának. (Közben Erlangenben Beregszászi Pál még mindig a keleti rokonság hitében tart látogatott előadásokat a magyar nyelvről.) — A magyar nyelvhasználat még egy nagy tudósát köszöni Göttingának: Budenz József, a klasszika filológusnak induló német, itt tanul magyarul Nagy Lajos kolozsvári tanártól, hogy hamar-

san új hazájában szerezen elévülhetetlen tudományos érdemeket.

A német egyetemről hazatérők révén is terjed nálunk a racionalizmus és a felvilágosodás német formája. Kant eszméi ugyan bajba sodorják első híveit és az egyházi ellenkezés meghátrálásra készíti őket: visszatérésre Wolff tanaihoz, vagy éppen Krughoz. A berlini Nicolai felvilágosodott folyóirata az „Allgemeine Deutsche Bibliothek” a cenzúra tilalma ellenére is terjedt protestáns körökben: Kazinczy Ráday Gedeon gróf révén ismerkedik meg vele.

Göttingában tanuló magyar mágnások szívesen fejezték be azzal tanulmányaikat, hogy beutazták a német vidékeket, mindenütt felkeresvén a neves férfiakat: a végcél, az utazás csúcspontja Wiemar volt, Goethe közelsége. — A jénai egyetemen tanuló magyarok könnyebben hozzájuthattak a német klasszika mestereinek látásához, Schiller előadásait hallgatták s Goethe is sokszor megfordult a kis városban. Fichte, Schelling, Hegel is tanítanak itt s hosszabban Wolff, a filológus. Göttingából és Jénából hozzák haza a neohumanizmus szellemét magyarjaink, de maguk is aktíven résztvesznek a tudományos életben. A Lenz által alapított Mineralogische Societätben (1797) kezdettől fogva vezető szerepet visznek. Első elnökül gróf Teleki Domokost választják meg s 1798-ban, az ő halála után, Festetich Györgyöt szeretnék megnyerni, de hiába. A Társaság tankönyveinek első két kötetét is magyar mágnásoknak szóló ajánlások díszítik. A sok magyar tag (miattuk külön magyar, sőt erdélyi titkára is van a társaságnak) főleg a magyar közetek tanulmányozásával kapcsolódik bele tevékenyen a munkába. Schelling irányzatát követő magyar természetbölcseletről is tudunk Jénában.

A német irodalmi hatás. A német hatás irodalmi életünkre 1760-tól kezdve újra igen erős és tartós. A rendelkezésünkre álló megszabott kereteken belül sajnos nem vállalkozhatunk arra, hogy ennek csak legfontosabb tényeire is kitérjünk. E helyett csak vázlatát adhatjuk a szellemi folyamatoknak. Három tényezőt kell szem előtt tartani az irodalmi hatás vizsgálatánál: a hatást kifejtőt magát, a hatást felvevőt, mely sohasem egészen passzív, hanem nagyon is válogat abban, hogy mit fogadjon el s e válogatásban saját természetének, jellegének parancsait követi, s végül a hatást közvetítő közegeket, melyek szerepe szintén nem hanyagolható el. Bécs ilyen közvetítő mi-voltára már részletesebben is rámutattunk. De a hazai német-ségnek is jelentős része volt a felénk törő német hullámok közvetítésében, sőt Bécestől is ő vett át közvetlenül a legtöbbet.

De természetesen a magyarság fiem szorult rá minden esetben e két közvetítőre sem, hiszen ezerszám tanulnak fiai külső akadémiaikon. A göttingai költőket, Höltyt, Bürgert, Matthiassont s a többi praeromantikust és szentimentálist nem kellett Bécsnek közvetítenie, közvetlenül is hozzájuthattunk. Goethe és Schiller szellemét pedig a minden újtól és forradalmitól elzárkózó Bécs be sem fogadta, cenzorai kíméletlenül belejavítanak a weimari nagyok műveibe s midőn a Stadion-éra alatt 1809-ben kissé szabadabb szellők fújnak, a „Götz”-öt és a „Tell”-t is Goethe magyar tanítványa, Akáts Ferenc viszi színre a császár-városban — saját átdolgozásában.

Goethét sok magyar főúr és teológus diák kereste fel, anynyian, hogy már nem is győzte őket fogadni. Az egyik ' gróf előtt Schiller is becsapta az ajtót. 1780-ban a Werther-láz már hozzánk is elér s Verseghy lefordítja az első Goethe-verset. Ráday Gedeon gróf 1782-ben már a Götzről magyaráz Kazinczynak s ő lesz Goethe ismeretének szétsugározhatója a magyar irodalomban. Igaz, hogy egész mélységét és nagyságát nem képes felfogni s német bálványából is afféle irodalmi reformátort csinál, mint ő maga volt, de lelkesedése és nem múló heve mindent pótol. Goetheben szerinte görög lélek lakik s ezért fenntartás nélkül ajánlja olvasását a fiatal íróknak. Lefordítja a fiataalkori drámákat és igyekszik a meginduló magyar színészetet azok propagálására felhasználni, de kevés sikerrel. A célt, Kotzebue sekélyes irányának leküzdését meg éppen nem tudta elérni: 1837-ig a magyarul előadott színdarabok 20 % -a Kotzebue műhelyéből került ki. — Kölcsey már sokkal közelebb jut a weimari lényéhez, a Faustot is megérti.

„Az 1790-ben megszületett magyar színészet bölcsőjénél két nagy szellem jelent meg és védőszárnyaik alá vették a csecsemőt.” Az egyik Shakespeare volt, a másik Schiller. Az ő nevét is Kazinczy írja le elsőnek 1790-ben, midőn Orpheusában a „Räuber” és a „Fiesco” készülő fordításairól ad hírt. Az első darab előadásával még Bécsset is megelőztük (1794-ben Kvart). Schiller ettől kezdve a magyar színpad legnépszerűbb külföldi klasszikusa, kinek neve varázserővel bír s kezessége a külső sikernek is. Pátosának csodálatos erejével a sokszor gyatra fordításokon át is magával ragadta a lelkesülni szerető magyar közönséget, elsősorban a hölgyeket. Eleget fájlalta ezt az inkább Goethe-hívó Kazinczy és Kölcsey — de hiába.

A német romantika nagyjában ismeretlen marad. Hiányzik a közvetítő réteg is, mert a napóleoni háborúk akadályozzák a külföldjárást, a hazai németiség pedig megmarad felvilágosodott s legfeljebb neohumanista elveinél. Kazinczy maga értetlenül áll velük szemben: „Wer ist Novalis und was hat er

geschrieben? Mit Mystikern und Neoplatonikern bin ich nicht Freund” — írja 1809-ben Rumynak. A romantika megértéséhez Goethe igazi átélésén keresztül vezetett volna az út s ez az előfeltétel általában hiányzott. De ha a kor nyilatkozatait elővesszük, lehetetlen azt is meg nem látnunk, hogy a német romantika csodálatosan szép, de irreális légváraitól a magyar józanság ösztönösen is elfordult.

A költői, gyakorlat terén Kazinczy és közvetlen környezete nem alkotott hagyományteremtő műveket. Ügy látszik igaza van Kornis Gyulának, mikor a Goethe-Schiller irányzattal rokon neobumanizmus csekély gyökérverését részben a magyar léleknek a római szellemmel való mélyebb rokonságával magyarázza. S valóban, míg a német romantika szinte hatás nélkül múlik el ránk nézve, az osztrák romantika, mely a pannóniai, dunántúli hagyományokkal rokon talajon fejlődik ki, sokkal kevesebb szellemi energiával rendelkezve is, jelentősebbé válhatik irodalmunkban. — A török hódoltság óta a Dunántúl és Ausztria szinte ugyanazon kultúrhatásoknak kitéve (katolicizmus, Bécs, olaszok stb.), hasonló fejlődést vesznek, s a magyar irodalomban is nem a Kazinczy ék iránya válik a továbbiak alapjává, hanem a dunántúli hagyomány.

Az osztrák jezsuiták. Denissei az élükön, biztatják a magyar deákosokat magyar hexameterek írására, ők fordítják le Miltont és Ossiant latinra s közvetítik felénk is: Baróti Szabó Dávid Neumann latin Miltonat fordítja magyarra s Neumann hat Pálóczi Horváth Ádám „Rudolphiás”-ára is az uralkodóház dicséretében. Bacsányi Denis nyomán fordítja Ossiant. Kisfaludy Sándor is sokat forgolódik testőr korában a bécsi írók társaságában, Veit Weber regéi ihletik később. A magyar műdal kezdetei is Bécsbe nyúlnak vissza: Révai és Versegly Steffen és Haydn dalgűjteményei nyomán dolgoznak.

Az osztrák romantika szívesen dolgoz fel magyar tárgyakat: Pyrker László és Fessier Ignác német honfitársaink ezzel megelőzik meg a magyarokat is; a Kisfaludyak, Katona, Vörösmarty, sőt még Arany János is haszonnal olvasgatják az utóbbi történeti műveit. Széchy Mária történetének megéneklői, Kisfaludy Károly, Arany, Petőfi is Hormayr „Historisches Taschenbuch”-jából puskáznak. — A kezdődő magyar drámairodalom is erős német, elsősorban bécsi hatás alatt áll, gondoljunk csak Katona József-re és Kisfaludy Károlyra: az alapszöveg mindenütt a német Ritterdráma s a Bánk-bán nem egy helyéhez találtak szószerint megegyező német párhuzamot! S Bécsben is feltűnik hamarosan egy zseniális költő, Grillparzer, Schiller mellett a magyar színpad kedvence a 30-as években.

Az erős német hatással szemben sohasem hiányzott bizonyos érzelmi ellensúly, mely a túlságos követéstől féltette a magyar szívet és jelleget. De kereste a magyarság az ellensúlyt más irodalmakban, a franciában és az angolban is. A 40-es években bizonyos felszabadulási folyamat érezhető. A Goethe-kultusznak általában vége, mint Európában mindenütt. Petőfi börnei hetvenkedéssel mondja ki a súlyos szót: „Ennek az embernek gyémánt volt a feje, de szíve békasó!” De megnő a német irodalommal szemben a magyar írói önérzet is. Kazinczy és Vörösmarty is még félfő tisztelettel néztek a német kritikuskok felé. Eötvös már önérzettel állapítja meg 1847-ben: irodalmunk nem csupán a nagy német folyónak mesterségesen átvezetett gyöngye ere többé”, s elveti a Tieckek és Schlegelek teóriáit.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy a nagy magyar zsenik megjelenése egyszeriben véget vetett minden idegen befolyásnak. Bécs azért Bécs maradt még, ha a reakció fellegvárát gyűlölte is benne Petőfiék nemzedéke, s továbbra is irányít az irodalmi élet formáinak kialakításában: almanachok és folyóiratok, divatképek onnan veszik a mintát. A bécsi életképet könnyű átvenni, hiszen Nagy Ignác Budán és Pesten is német polgárt lát maga előtt. A bécsi Volksstück magyar népszínművé magyarosodik Szigligeti „Csikós”-ában.

A bécsi államtanács 1834 után szinte kényszeríti a magyar diákokat, hogy csak a berlini egyetemre menjenek tanulni, mert itt Hegel szelleme még akadályozza a veszélyes liberalizmus terjedését. Hegel tanai ismét nagy irodalmi csatározások közt vonulnak be a magyar életbe: Erdélyi Jánosnál, Herder népies irányzatának legtehetségesebb folytatójánál válnak igazán termékennyé.

Az ifjú nemzedéknek azonban a liberális eszméket hirdető franciák és a „Junges Deutschland” néven ismert német írói csoport tetszenek, ezekkel vállal közösséget: Petőfi a tízek társaságát „Fiatall Magyarországnak akarja elnevezni. . Heine feuilleton-ja meghódítja Bécset és Pestet, de a költő igazi hatása csak 1849 után kezd kibontakozni. Petőfi a zsebében hordja a Dalok könyvét, de a heinei hatás — természetük oly különböző voltánál fogva — csak néhány érzelgős kezdetű és tréfás végű dalra szorítkozik. S ez jellemző marad a heinei hatás egész további sorsára is: többet fordítanak tőle magyarra, mint az összes többi külföldi költőktől együtt véve s talán alig is van lírikusunk, aki elkerülné dalainak hatását, de a sajátos heinei hang és egyéniség, a gúny, a szentimentalizmus és cinizmus gyors váltokozása lényegileg nem találnak követőkre, mert a magyar jellemmel ellenkeznek. Még legnagyobb híve, Endrődy

Sándor is csak a tiszta hangokat hallja ki Heine egyéniségéből, az eszmék mártírját látja benne: „Úgy érzem, érezlek Halhatatlan ének tiszta dallama”.

Goethe igazi ideje is 1849 után érkezik el. Négy nagy magyar költő merül el megértő, kongeniális lélekkel gazdag költészetében: Eötvös József, Kemény Zsigmond, Arany János és Madách Imre. — „Az ember tragédiájá”-t és a „Faust”-ot már számtalanszor összehasonlították. Az a lényeges szerintünk, hogy a két költő természete is hasonlít, költő-gondolkodók ők. Kétségtelenül köszön a magyar tragédia a németnek lényeges és kevésbé lényeges vonásokat, de ezek mellett is eredeti mű marad. Közös a két műben az emberi lét ég és föld közötti ingadozása és az emberi törekvés felemelő hatalmába vetett hit, ha rá az égi kegyelem napsugara süt. Különböző a kivitel s mert modernebb, a Madáché áll hozzánk közelebb. S ha a német gondolatokban gazdagabb is, a magyar tragédia szorosabb, művészebb, egységesebb szerkezettel dicsekedhetik.

A XIX. század második felében három nagy német szellem sugarai hullnak termékeny talajba magyar földön. Schopenhauert a századvég lírikusai értik meg igazán: Vajda, Reviczky és Komjáthy. — Reviczky szerint Wagner a németiség legnagyobbjai közé tartozik s így hódol neki egyik versében: „Királyi koronák törékenyebbek, Mint legkisebb betűje nagy nevednek”. A nagy zeneköltő művei korán méltánylókat találnak nálunk s éppen a magyar vidéki birtokosok körében. 1866-ban előadják a Nemzetiben a Lohengrint: ez az első nem német Wagner-előadás. — Nietzsche műveit is már Brandes előadásai előtt ismerik nálunk. Prohászka Ottokár a katolikus világnézet talajáról száll vele szembe. A Nyugat nemzedéke artistikus világnézetével érzi magát rokonnak, Adyra zsenitana hat.

A legújabb idők szellemi szövedéke még nem áll előttünk oly világosan, mint a múlt koroké. Azért nem kívánunk itt további részletekbe bocsátkozni. A német drámával kapcsolatban jegyzünk meg még csak annyit, hogy pl. Hebbel elég keveset szerepel a magyar színpadon s egyáltalán a német komoly dráma sorsa elég szerencsétlenül alakul éppen a Nemzeti színpadán. Kisebb osztrákok még csak szóhoz jutnak, de Hauptmann „Takácsai” már a Budai Színkörbe szorulnak s politikumot csinálnak belőle. A Nemzeti csak a veszélytelen „Kollege Crampton”-t meri egyelőre műsorra venni. — Berliini színházegyüttesek szereplésével kapcsolatban Schnitzler, Anzengruber, Hofmannsthal és Wedekind darabjait is megismeri a magyar közönség.

Kísérletek a magyar glóbusz áttörésére. Még a XVIII. században is a közös latin nyelv nemzetközi érvényesülést biztosított a magyar tudomány termékeinek. A nemzeti nyelvek uralomrajutásával egyszerre megváltozik a helyzet: a magyar nyelven írt munkákat csak a magyarok érthetik és méltányolhatják. A magyar glóbusz bármennyire meggazdagodott a XIX. század első felében, ugyanakkor össze is szűkült. A magyar szellem európai elismertetéséért vívandó küzdelemben a német nyelv kínálkozik legjobb fegyverül. Már pedig a kiteljesedő magyar szellemi élet igényli és akarja az elismertetést, meg akarja magát mutatni a világnak, igazolni akarja, hogy joga van az élethez. Mintegy jelképe ennek a törekvésnek az ifjú Toldy Ferenc, amint a magyar költészet németül írt kézikönyvének még nyomdafestéktől nedves példányával siet az akkori világ legnagyobb szellemének, Goethének színe elé. S valahogyan abban is van valami szimbolikus, hogy az agg költő talán bele is lapoz a könyvbe, de már irodalmi kérdés alig érdeklő; nincs adatunk rá, hogy valóban tudomást is vett volna a magyar költészet állásáról.

A német romantika valóban érdeklődött Magyarországgal szemben. A Herderrel meginduló népköltészet felé fordulás és népdalgyűjtés a magyar népköltészet kincseit is szeretné szemléleti anyagába felvenni, a magyar hunmonda után kutatnak, hogy a Nibelungénekre vessenek fényt ezzel. Sajnos a magyar irodalom e korban még tisztán nemesi irodalom s nincs is annyi érdeke a népi iránt. Goethe hiába izenget hazánkba, senki sem tud neki népdalt küldeni s a Grimm testvérek is a prágai szlavistától érdeklődnek a magyar népkönyvek után. 1809-ben Schlegel Frigyes is Pestre menekül a bécsi kormánnyal Napoleon elöl s Horvát Istvántól magyarul tanul, Humboldt Vilmos viszont Bécsben tanulja nyelvünket a száraz Márton Józseftől. Schlegel irodalmi felolvasásaiban megemlékezik a magyar költészetéről is, Kisfaludy Sándort nevében is nevezi. A legkomolyabban Grimm Jakab foglalkozik nyelvünkkel magánúton.

A magyar irodalom termékeit mégis csak fordítások útján lehet közelebb vinni a német publikumhoz. Próbálkozások nem is hiányzanak. A hazai németiség soraiból többen valóságos életfeladatuknak tekintik a közvetítés munkáját: antológiákban, egyes művekben már a reformkorban német köntösbe öltözik a magyar irodalom legjava, de a kiegyezés korában valóságos versengés indul meg e téren: a fegyverek túlerejével szemben elbukott magyar szabadságharc a szellem fegyvereivel igyekszik megnyerni a csatát. Petőfi verseit fordítják a legtöbbit, de Jókainak is szinte minden regényét átültetik s összesen 220 kiadásban kb. 1,300.000 példányban nyomják ki. Arany Toldiját

a soproni lelkész, Kolbenheyer Móric fordítja s Hebbelnek is megküldi. A fordítások sora megszakítatlan s máig tart. Sajnos azonban eddig még legalább nem hozott teljes sikert: különösen eleinte több volt a jóindulat, mint a hozzáértés. Jókait sokat olvasták odakint, de már elfeledték, Petőfi pedig megint csak egy fényes név, határozott körvonalak nélkül.

A magyar drámát két remekmű igyekezett képviselni a német színpadon: a „Bánk bán” 1911-ben Berlinben csúfosan elbukott, nem csoda, hiszen az intrikusok mind németek benne. „Az ember tragédiája” 1892-ben Hamburgban kezdte meg útját, hamarosan Bécsben és Berlinben is előadják, de igazi siker csak 1934-ben lett belőle Németh Antal rendezésében. Legutóbb (1941) a „Csongor és Tünde” német előadásával is jó eredménnyel tettek kísérletet. — A magyar exportdráma a század elején bevonul a bécsi és berlini műsorokba. Ma is adnak állandóan Herczeg, Bókai, Márai és Asztalos darabokat.

A magyar irodalom ismeretét a magyar tudomány is igyekszik terjeszteni, különösen mert annyi rosszhiszemű, téves adat kering róla a német kézikönyvekben. A hungarológia szolgáltatában már egész sor nívós németnyelvű folyóiratot adtak ki: az újabbak közül nevezük meg az Ungarische Revuet és az Ungarische Rundschau Heinrich Gusztáv szerkesztésében. Ma is élnek a Berlinben megjelenő Ungarische Jahrbücher (Farkas Gyula) és a pesti Ungarn (Pukánszky Béla). Farkas Gyulának a magyar irodalomról már több szép könyve jelent meg németül is. — A bécsi és a berlini egyetemnek van magyar irodalmi tanszéke: Miskolczy Gyula és Farkas Gyula látják el őket jelenleg. Mindkét helyen Collegium Hungaricum is van, Berlinben kitűnően felszerelt Ungarisches Institut. — Az 1936-ban aláírt kultúregyezmény értelmében ma már Münchenben, Stuttgartban, Lipcsében és Boroszlóban van magyar lektor az egyetemen. Bécsben kettő is, Berlinben is egy.

A nagy küzdelem a magyar szellem elismertetéséért ma is tart, soha annyi magyar könyvet nem fordítottak le németre, mint éppen ezekben az években, soha annyi munkaterületre nem terjedt ki ez a küzdelem, mint ma. Az eredményről majd az utánunk következők mondhatnak — adja Isten — kedvező ítéletet.

A nyelvi akadállyal nem küzdő művészetek, a képzőművészetek és a zene érvényesülése könnyebb és zavartalanabb: magyar festők kiállításai, zenészek koncertjei a bizonyítékai ennek. Az igazi s mégis magas európai magyar zenét Bartók és Kodályon keresztül a zeneértő német közönség igen is méltányolja.

Magyar tárgyak az újabb német irodalomban. A török harcok elmúltával nagyon megcsökkent irántunk az érdeklődés Európában: a magyar bort dicsérik, de tudományunkat nem akarják elismerni. A még sokáig barokk levegőjű Ausztriában a teréziánus poéták, Denis és társai egymással versengve éneklük meg, mint mentettük meg Mária Terézia trónját a híres „vitám et sanguinem” kiáltással. Bécsben csak pénzért írnak rólunk rosszat; II. Lipót. 1790-ben Hoffmann Lipóttal, a pesti német professzorral írat két gyalázatos magyarfaló könyvet „Babel” és „Ninive” címmel, — Az osztrák romantikáról már láttuk, hogy hamarabb hozzányúl a magyar történeti tárgyakhoz, mint mi. Fessler Mátyás királyról, Pyrker a Hunyadiakról, Kis Károlyról és Zrínyiről, Collin IV. Béláról ír drámát vagy regényt. Legkitartóbban Hormayr báró, az osztrák romantika feje érdeklődött múltunk iránt: a nacionalizmusnak általuk képviselt osztrák átszínezése úgyszólván a birodalom népei múltjának feltámasztásával szerette volna e népek közötti összetartozás érzését erősíteni. A vállalkozással az ellenkezőjét érték el; Hormayr folyóirataiban mindenesetre szinte minden történeti magyar balladai tárgyat megtalálunk már a század tized, húszas éveiben német feldolgozásban. A környezetéhez tartozó festők, Krafft és Russ megfestik pl. a Vitám et sanguinem jelenetet, Hunyadi Jánost a Rigómezőn, Szent Istvánt stb. Bécsben adják elő Korner Zrínyijét is nagy sikerrel 1812-ben, mert Szolimánban mindenei Napóleonra ismert. S a legnagyobb bécsi költő adja a sokak által megénekelte Bánk bán tárgy legjobb német feldolgozását „Ein treuer Diener seines Herrn” címmel 1828-ban. A kitűnő tragédiát sokat becsmérelték nálunk, mert ezzel Katona „Bánk bán”-ját kívánták emelni. Ne keressünk Grillparzernél igazi magyar jellemeket: őt a darabban egyebek között az kötötte le, hogy a művelt, de erkölcsileg romlott merániakkal szembeállíthatott a XIII. századi magyarokban egy még műveletlen, de egyszerű, tiszta erkölcsű népet.

A XIX. század második harmadában alakul ki szinte máig xártó érvénnyel Magyarország képe a német közvéleményben. A kép romantikus jellegű és határozottan szimpatikus vonásai is vannak. A csatádi születésű Lenau, ki ifjúságának egy részét is nálunk töltötte, a legjellegzetesebb magyar tájnak, az Alföldnek, a pusztának megfestésében megelőzte magyar honfitársait is. A fáradt Nyugat exotikumot keres s örül, hogy Európa közepén, a magyar pusztán megtalálhatja azt. A pusztá érdekes embertípusokkal (csikós, juhász, cigány, betyár) és érdekes hangulatokkal népesül be. Lenau nemcsak sok magyar tárgyat dolgoz fel s tesz irodalomképessé, de a magyar népdal stí-

luselemei is tovább élnek valahogyan német dalaiban. Már Petőfi is megérezte, hogy Lenau német nyelven ír, de dalai magyar hatásúak. — E romantikus magyarságkép csak azért vált ránk nézve végzetessé, mert nem akart sehogy sem továbbfejlődni a fejlődő magyar étellel együtt. Alexander v. Württemberg, egy magyar grófnő férje, már a Balaton partjára helyezi át a pusztai rekvizitumokat, Stifter „Brigitta”-jának (1844) magyar földesúrnő hősnője pedig lenge magyarban lovagolva vágat az amerikai préri színeivel feldíszített magyar rónán . . .

A szabadságért lelkesülő német költők lantján 1848-49 hősi szabadságharca élénk visszhangot ver. S midőn a túlerő legyőzi a honvédeket, Heine is örök emléket állít a világ előtt a szabadság utolsó bajnokának. („Im Oktober 1849.”)

A szabadságharc, Petőfi és Kossuth a következő korszakban is igen sok regény és dráma tárgyai s a cigány, rabló és pusztai történetek mellett az egyedüli magyar tárgy is egyben. S hogy ez napjainkban sincs máskép, példa rá Otto Zarek Kossuth regénye („Die Liebe eines Volkes”, 1936) és a legújabb Petőfi regény: A. Krieger: „So will es Petőfi” (1942). Mindkét regény pompás példája annak is, milyen torzításokat kell a magyar hősöknek sokszor csak az értelmetlen romantika és exotikum kedvéért — persze sokszor tájékozatlanságból is — elszenvedniök.

A legújabb korban az operettnek és filmnek is (a magyar filmnek is) nagy bűne volt, hogy a romantikus „csárdás-paprika-cigány-huszár” magyarságképet egyszerűen átvette s most már a legszélesebb német tömegek lelkében kiirthatatlanul meggyökerezett. Ezzel szemben szinte tehetetlen minden értelmes magyar ellenpropaganda s még ezerannyi jó fordítás és kitűnő előadás, lektor és professzor is alig érhetne el rövid időn belül komoly eredményt!

A fordítások, ha még oly rosszak voltak is, mégis elérték valamit: a XIX. század második felében elszórtan már nyomára akadunk a magyar irodalmi termékek német írókra tett hatásának. Igaz, hogy csak szórványos jelenségek ezek s nem hasonlíthatók össze a minket ért német hatással. Egy-két esetben azonban valóban jelentékennyé váltak.

A századvéd legnagyobb német szellemének, Nietzschének pályája Liszt Ferenc és Petőfi eszmei közelségében indul meg. Liszt műveibe elmélyed és sokáig nagyrabecsüli. Petőfi felé Korner Zrínyije és Lenau költeményei egyengetik útját. 1862-ben több magyar zenedarabot ír („Ungarische Skizzen”) ilyen címeikkel: „Nachts auf der Heide” és „In der Czarda”. A Lisztnél tanult magyar motívumok „Ermanarich” szimfóniájába is behatolnak. Ő maga mondja, hogy alakjai nem gótok,

hanem magyarok: „az anyagot a germán világból a magyar pusztákba, a magyar tüzes lelkekbe vittem át, Ermanarich tele van magyar vadsággal”. 1862-ben Petőfivel is megismerkedik Opitz és Kertbeny silány fordításában. A magyar költő zsenije még így is lebilincseli, főképp a „Felhők” sötét gondolati es hangulati tartalma kapja meg. 1364-ben aztán a Felhők négy versét megzenésíti Schubert és Schumann modorában. Összefoglalásnak ide iktatjuk Kornis Gyula szavait: „A magyarság romantikus népi felfogásának, az elégikus hangulatnak s a Petőfi költészetéből még a gyarló német fordításon keresztül is kiértézt mély zeneiségnek anyagából épült az a szellemi híd, amelyen át Nietzsche a tüneményes pályájú költőhöz eljutott”.

„Az ember tragédiája” is visszhangra talált a szomszéd német irodalomban. Bécsben 1890 körül a Wagner-kultusszal kapcsolatban is a katolikus gondolat megerősödésével kell számolni s Madách művének pesszimiztikusan értelmezett befejezése élénk ellenhatást váltott ki a modern osztrák irodalmi mozgalom néhány vezető egyéniségéből. — Kralik Richard „Menschliche Tragödie” Delle Grazie „Sataniade”, a Magyarországon is járt Hlatky Eduard „Der Weltmorgen” címen írtak Madách gondolatainak hatása alatt misztériumszerű költeményeket a tragédiának 1892-i bécsi előadása után. Az 1934-es előadás a bécsi néphumort ihlette egy mulattató paródiára. Seifert J. L. nagy farsangi operát írt Madách után ilyen címmel: „Die Tragödie des Mannes”. A paródia nem Madáchot gúnyolja ki, sőt nincs is vele valami mély eszmei összefüggésben: de bizonyos mértékben mégis csak a tragédia népszerűségét mutatja.

Német jövevényszavainkról. A jövevényszavak a művelődési, gazdasági, népi érintkezés tényéből adódnak s az egyes korszakokban a kulturális hatás legbensőbb lényegére is világot vetnek. A legrégebb általánosan elfogadott német jövevényszavunk: a „püspök”, az egyházi befolyás minden mást megelőző voltát bizonyítja. Az Árpádok okirataiban lassan feltűnő német személynévek a legfelsőbb társadalmi rétegekben végbemenő kultúracsere utalnak: Lampért, Detre, Rátót, Gellért stb. A XIII. és XIV. századtól kezdve meggyökeresedő polgár, soltész, geréb, céh, pintér, borbély, kalmár, kufár, meszely, garas szavak viszont a középkori városi életben jelentkező német közreműködés eredményei. Általános, az élet sok területére kiterjedő német hatásról regélnek XVI. és XVII. században meggyökeresedett német jövevényszavaink: zsold, zsoldos, tarack, mordály, harc, sarc, gyémánt, hering, cukor, pallér, prés, ráspoly, huta, kohó, zszindely, palánk, bükköny, farsang, sógor. A XVIII.

században hazánkat előntő új nagy művelődési hullám még: sokkal inkább átalakítóan hatott az élet minden vonatkozásában s temérdek új szót is hozott magával. A nálunk is fellépő fényűzés, az idegen divatok, szórakozások, játékok ezrével hozták a francia és német szót, de úgy, hogy a francia is német formában, átformálva, elbécsiesítve jut el hozzánk, vagyis német jövevényszónak számít: pikét, piliárd, gála, pudermantel, lócsi, cvergli, frizéros, hanszurst, luszter, redut stb. A jövevényszavaknak az általános művelődési hatással való összefüggését ma is figyelemmel kísérhetjük.

IRODALOM

NÉHÁNY SZÓ AZ OLVASÓHOZ. A német kulturális hatást 1839-ig részletesen tárgyalja *Valjavec, Fr.* könyve. *Der deutsche Kultur-einfluss im nahen Südosten. Unter besonderer Berücksichtigung Ungarns.* I. München, 1940. (Valjavec szorgalmasan összehordott adatainak kiértékelésében nem mindig objektív.) Az irodalmi hatást magvas tanulmányban foglalta össze *Pukánszky Béla*: *Der deutsche Literatureinfluss in Ungarn* (K. Bell: Ungarn. Dresden, 1935. 178—197. 1.), Ugyanő a németekre tett magyar hatásról is adott összefoglalást: *Ungarn und die Deutschen* (Ungarn und die Nachbarvölker, Bp., 1943. 16—60. 1.). A német kapcsolatok egészét legutóbb *Helle Ferenc* igyekezett a nagyközönségnek összefoglalni: *A magyar-német művelődési kapcsolatok története.* Bp., 1942. *Hankiss János* legújabb nagy könyvét: *Európa és a magyar irodalom.* Bp., 1942. mindenki haszonnal forgathatja. — E sorok írójának is van egy nyomdakész állapotban lévő kb. 10 íves összefoglalása a probléma egészéről. A *Pukánszky Béla* szerkesztésében megjelent gyűjteményes munka; *Deutsch-ungarische Begegnungen* sok figyelemreméltó cikket tartalmaz (Bp, Leipzig, Milano, 1943.). A szomszéd népek kultúrájában fellelhető magyar hatásra nézve I. a *Gál István* szerkesztette gyűjteményes munkát: *Ungarn und die Nachbarvölker.* Bp., 1943.

SZENT ISTVÁN BIRODALMA. *Deér József*: *A magyar királyság megalakulása.* (A M. Tört. Int. Évk. 1942, 1-88. 1.). A Szent István Emlékkönyv (szerk. *Serédi Justinian*, I-III. 1938.) tanulmányai sok kérdést tisztáztak. *Waldapfel Eszter*: *Szent István törvénykönyve és a nyugati törvényhozás.* Bécsi M. Tört. Int. Évk., 1935. *Schreiber, G.*: *Stephan I. in der deutschen Sakralkultur.* AECO, 1938. 191—240. 1. *Karsai Géza*: *Szent István király tisztelete.* (Szt. István emlék. III.) *Tömöri Edith*: *Az aacheni magyar kápolna története.* Bp., 1931. *Senger, A.*: *Der Reiter im Kaiserdom zu Bamberg.* Ujb” 1924. 353—361. 1. *Hekler Antal* (Napkelet, 1938) és *Fallenbüchl Ferenc* (Kath. Szle, 1939.) tanulmányai magyarul e tárgyról. *Alszeghy Zolt*: *Magyar tárgyú latin jezsuita drámák.* EPhk. 1911., 99-114. 1.

KÖZÉPKORI MAGYAR SZELLEMI ÉLET. A térítésre a Szent István Emlékkönyv vonatkozó cikkei. *Moór Elemér*: Die Anfänge der höfischen Kultur in Ungarn. UJb, 1937. 57-86. 1. A lantosok kérdésének összefoglalása: *Farkas Gyula*: Zur Frage der ung. Spielleute des Mittelalters. DUHB1, 1933. 208-210. 1. A Toldi mondára; *Moór Elemér*: A Toldi-monda és német kapcsolatai. Bp., 1914. és *Mályusz Elemér*: A Toldi-monda. Bécsi M. Törtt. Int. Évk., 1934. *Császár Elemér*: A magyar—hun-mondák kérdésének mai állása. Bp., 1926. *Pleidell Ambrus*: A magyar várostörténet első fejezete. Száz. 1934. *Kniezsa István*: Magyarország népei a XI. században. Szt. István emlékk. II. *Schänemann, K.*: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa, Breslau, 1929. A hazai németiségre: *Pukánszky Béla*: A magyarországi német irodalom története. Bp., 1926. Német polgárság magyar földön. Bp., é. n. Erdélyi századok és magyarok. Danubia, 1943. *Thienemann Tivadar*: Városi élet a magyar középkorban. Minerva, 1923. és Temesvári Pelbárt német kortársai. EPhK, 1920., 54-61. 1, A korra általában: *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp., 1931. *Pintér Jenő* irodalomtörténeteiben az egyes írók német kapcsolataira találunk könyvészeti adatokat.

A MAGYAR MŰVÉSZET ELSŐ FÉNYKORA. *Hajabáts Márta*: Árpád-házi Szent Erzsébet hagyománya a német irodalomban. Bp., 1938. *Keresztury Dezső*: Magyar történelmi emlékek Németországban. Tükör, 1937., 306—310. 1. *Genthon István*: Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig. Bp., 1927. *Gerevich Tibor*: A magyar művészet szelleme. Mi a magyar? kötetben, 1939. *Lukinich Imre*: A. Dürers Abstammung. UJb, 1929. 104-110. 1. (magyarul a Századokban: 1928.)

A MAGYAR HUMANIZMUS NÉMET VONATKOZÁSAI. *Horváth János*: A magyar irodalmi műv. megoszlása. A magyar humanizmus. Bp., 1935. *Bleyer Jakab*: Az Anjoukorabeli magyar humanizmushoz. EPhK., 1907., 164—166. 1. *Klimes Péter*: Bécs és a magyar humanizmus. Bp., 1934. *Schrauf Károly*: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp., 1892. és A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453—1630. Bp., 1902. *Fógel Sándor*: Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. Bp., 1916. *Thienemann T.*: Mohács és Erasmus. Bp., 1924. *Trencsényi-Waldapfel I.*: Erasmus és magyar barátai. Bp., 1911. *Kerecsényi Dezső*: Dudith András. Bp., 1930.

EURÓPAI MAGYARSÁGKÉP. *Eckhardt Sándor*: A magyarság külföldi arcképe. Mi a magyar? kötetben. Bp., 1939. *Trostler József*: Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewusstsein Deutschlands. DUHB1 1930., 31, 33. (magyarul röviden: A magyar szellem útja. Tükör, 1937.) A török irodalom magyar vonatkozásairól egész sor tanulmány jelent meg. A kérdés legújabb összefoglalása, egyben teljes bibliográfiája: *Benda Kálmán*: A török-kor német újságirodalma. A XV.-XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához. A M. Törtt. Int. Évk. 1942., 194-276. 1. *Heinrich Gusztáv*: Bánk bán a német költészetben, Bp., 1879.

A REFORMÁCIÓ Révész Imre: Magyar református egyháztörténet 1520—1608. Debrecen, 1938. *Lukinich Imre*: Magyarok egyetemjárása külföldön. (A m. tudpol. alapv. Bp., 1927.) *Révész Imre*: Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig. T. Tár, 1859. *Szabó Gábor*: Geschichte des ung. Coetus an der Universität Wittenberg 1555—1613. Halle, 1941. *Sólyom Jenő*: Luther és Magyarország. A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig. Bp., 1933. *Fraknói Vilmos*: Melanchton és magyarországi barátai. Száz, 1874., 149-184. 1. *Asztalos Miklós*: A wittenbergi egyetem hallgatóinak nyelvismerete a XVI. században. EPhK, 1934. 1—11. 1. *Thienemann T.*: A XVI. és XVII. századi irodalmunk német eredetű művei. IK., 1922. 23¹. *Trostler József*: Die Anfänge der ungarischen Geschichtsprosa. UJb., 1934. *Pukánszky Béla*: S. Tinod í und der deutsche Zeitungsgesang. Berlin, 1927. (Gragger-Emlkk.) *Bleyer Jakab*: Fortunatus népkönyvünk és német eredetije. EPhK., 1907. *Eckhardt Sándor*: Balassa Bálint. Bp., 1941.

ELLENREFORMÁCIÓ ÉS BAROKK. *Barta István*: Ungarn und die wiener Universität des Jesuitenzeitalters. (Bécsi M. Törtt. Int. Évk. 1937.) *Angyal András*: Ergebnisse und Zielsetzungen der literaturwiss. Barockforschung in Ungarn. Pannónia, 1938., 345-361, 1. és Magyar barokk-költők. EPhK., 1938., 320-352. 1. és Fürst Paul Eszterházy. (1635-1642) SODF., 1939., 339-370. 1. *Teutsch, Fr.*: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg. AVSL., 1872. *Lukinich Imre*: A Bethlen-fiúk külföldi iskolázatása. Nagyenyedi Album. Bp., 1926. *Jakab Béla*: Opitz Márton a gyulafehérvári Bethlen iskolánál. Pécs, 1909, *Thienemann T.*: Szenczi Molnár Albert német fordításai. EPhK, 1919. 87-96. 1. *Turóczi-Trostler József*: Az országokban való sok romlásoknak okairól. Forrástanulmány Magyarí István könyvéről. Minerva, 1930., 233-251. 1.

MAGYARORSZÁG A XVII. SZÁZAD NÉMET IRODALMÁBAN. *Trostler J.*: Ungarns Eintritt in das literaturhistorische Bewusstsein Deutschlands. DUHB1 1930-331. *Bleyer Jakab*: Német siralmas ének gr. Zrínyi Miklós halálára 1664-ből. IK., 1900. 45—55. 1. *Pukánszky Béla*: Rákóczi Ferenc alakja a német sajtóban. Rákóczi emlékkönyv. 1934., II., 151-168. 1. magyar tárgyak kutatását *Heinrich Gusztáv* kezdte meg: Magyar elemek^a német költészetben. Bp., 1909, *György Lajos* összefoglaló könyve: Magyar elemek a világirodalomban. Kvár, 1924. részletes bibliográfiát is ad. A XVII. századra vonatkozólag *Trostler József* dolgozott a legtöbbet: Magyar leniek a XVII. század német irodalmában I., 1914., II, 1916. Temesvár. Német kalendorok Magyarországon a XVII. században. M. Figy. 1913. IV.. 366-383, 1. Az Ungarischer Simplicissimus szerzőjét sokáig keresték, *Moser, J.* találta meg: Der Musiker Dániel Speer als Barockdichter. Euphorion, 1933., 293-305, 1. *Varjú Elemér*. A m. Simpl. MNy. 1936., 33-38. 1, *Brodzsky serene*: Ungarische Musik in deutschen Aufzeichnungen und Bearbeitungen, Das schaffende Ungarn. 1941.

A NÉMET NYELVOKTATÁS KEZDETEI. A magyar XVIII. század megítélésére vonatkozólag utalok *Hóman-Szekfü Magyar történetének megfelelő fejezeteire. Kapossy János: Stellung des ungarländischen Barock in der europäischen Kunstentwicklung. UJb, 1931., 38-55. I. Bierbauer Virgil: A magyar építészet története. Bp., 1937. Fináczy Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp., 1898-1902. Komis Gyula: A magyar művelődés eszményei 1777-1848. Bp., 1927. A hazai német nyelvoktatás történetéről szerző kíván hamarosan egy nagyobb munkával előlépni. II. József koráról és az 1790-91. országgyűlésről Marczali Henrik írt monográfiákat. A német ellenszenvre általában: Némédi Lajos: A németiség magyar szemmel. Debrecen, 1935. és Das Gesamtdeutschtum im ungarischen Blickfeld. Bp., 1938.*

BÉCS. *Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok, IK., 1913. (Gvadányi forrására.) Kádár Jolán: Die Anfänge der ung. Schauspielkunst u. das deutsche Theater in Ungarn. DUHBI 1929., 113-118. I. Csóka J. Lajos: Bessenyei György és a bécsi udvar. Bp., 1936. Bleyer Jakab: Gottsched hazánkban. Bp., 1909. (Bleyer mutatott rá először módszeresen Bécs jelentőségére.) Várady Imre: Gellert hazánkban. Bp., 1916. Juhász Gergely: Klopstock magyar utókorá. Bp., 1935. Koszó János: Über Wielands Beliebtheit in Ungarn. DUHBI, 1929., 123-1288. Pukánszky Béla: Lessing und Franz Kazinczy. DUHBI, 1929., 71-79. I. Pukánszky Béla: Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány. Bp., 1918. Siklóssy László: Műkincseink vándorútja Bécsbe. Bp., 1919. Müller Gyula: A bécsi francia irodalmi kultúra a XVIII. században. Bp., é. n. Sebestyén E.: Mozart és Magyarország. Bp., 1941. Papp Viktor: Beethoven és a magyarok. Bp., 1927. Torday—Weber L.: Deutsch-ungarische Kulturbeziehungen im Laufe des XIX. Jahrhunderts. Pester Lloyd, 1940. május-augusztus. G. Schünemann: Ungarische Motive in 'der deutschen Musik. UJb, 1924., 67-77. I. Gárdonyi Zoltán: Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken F. Lisztis. Berlin, Ung. Bibl. 16.*

A NÉMET EGYETEMEK. *Szent-Iuányi Béla: A pietizmus Magyarországon. Száz., 1935. Fitz József: G. M. Cassai und seine Bibliothek. Berlin, 1927. (Gragger Emlkk.) Czvittinger és Rotarides jelentőségére: Farkas Gyula: A magyar szellem felszabadulása. Bp., 1943. megf. fejezeteit. Thienemann Tivadar: A göttingai egyetem 200 esztendeje. Tükör, 1937. Pukánszky Béla: Budenz József, Göttinga és a magyar nyelvhasználat. Budenz Emlékk. 1936., 361—374. I. Pukánszky Béla: Kant első magyar követői és ellenfelei. Frot. Sz., 1924. Bürger Erzsébet: Nicolai Friedrich és a magyar felvilágosodás, Bp., 1942. Thienemann T.: Weimar, Wien und die ungarische Literatur. DUHBI, 1933., 192-208. .1, (mágnások tanulmányútjai). Benedek Klára: A jeni Ásványtani Társaság magyar tagjai. Bp., 1942, Sas Andor: Scheilingkövető magyar természetfilozófusok Jénában. EPHK., 1914., 674-679, 1,*

A NÉMET IRODALMI HATÁS. A korra általában: *Farkas Gyula*: A magyar romantika. Bp., 1930. és a A Fialat Magyarország kora. Bp., 1932. Az utolsó két század német irodalmi hatását száz meg száz kisebb nagyobb tanulmány mutatta ki részleteiben. Mi csak mutatóba utalhatunk egynéhányra a többi az Egyetemes Philológiai Közlöny, az Irodalomtörténeti Közlemények, az Irodalomtörténet, a Deutschungarische Heimatblätter, Ungarische Jahrbücher, Ungarische Rundschau évfolyamaiban és a magyar egyetemek német intézeteinek disszertáció-sorozataiban találja meg a kutató. *Császár Elemér*: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Bp., 1913. (németül kiegészítve: SOF, 1941., 103-166.) a fordítások jegyzékével. *Pukánszky Béla*: A magyarországi német irodalom története, Bp., 1926. *Petz Gedeon*: Goethes Beziehungen zu Ungarn. DUHB1, 1932, *Habis György*: Goethe magyar utókora. I, Kazinczy nemzedéke. Bp., 1942. *Kádár Jolán*: Goethes Dramen auf den ungarländischen Bühnen, DUHB1, 1932. és A magyar Goethe-előadások statisztikája IK, 19312., 305—308.,1. *Bayer József*: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Bp., 1912, *Schmidt Hona*: A német romantika magyar kritikája. Bp., 1930. *Angyal András*: Az osztrák barokkromantika magyarországi hatásához. EPhK, 1937., 241-245. 1. *Gálos Rezső*: A magyar műdal kezdete a XVIII. században. IK, 1932., 354-375, 1. és A német érzelmes dalköltészet hatása a magyarra, IK, 1940., 31 és köv. *Papp Zoltán*: Fessler I. A. és a magyar romantikusok. Bp., 1913. *Solt Andor*: Drámai irodalmunk német kapcsolatai 1792-1837. IK, 1933. *Waldapfel József*: Katona József. Bp., é. n. *Pukánszky Béla*: Ungarische Goethegegner und Kritiker 1830-1849., 353-376. 1. *Horváth Edit*: Biedermeier életképek a német és a magyar irodalomban. Bp., 1936. *Kádár Jolán*: A magyar népszínmű bécsi gyökerei IK, 1930., 143-160. 1. *Pukánszky Béla*: A magyar Hegel-vita. Minerva, 1922. és Hegel a magyar közönsége. Minerva 1932. *Doskar Éva*: Hegel magyar utókora. Bp., 1940. *Bán Margit*: Heine hatása a magyar költészetre. Bp., 1928. *Nagy Anna*: Heine balladaköltészete és hatása a magyar balladára. Bp., 1919. *Zádor István*: Heine a tárcairó és hatása az osztrák-magyar tárcairóadalom kezdetére. Bp., 1935. *Trostler József*: Goethe und die neuere ungarische Literatur. DUHB1, 1932. Az ember tragédiájára vonatkozó irodalmat *Voinovich Géza* művében: Madách Imre és Az ember tragédiája, Bp., 1914., 514-541. 1. és *Pröhle Vilma*: Az ember tragédiája és a Faust. Bp., 1929. (V. ö. DUHB1, 1931, 352.) *Pukánszky Béla*: Schopenhauer és a századvégi magyar líra. Minerva, 1922. és Wagner nyomai a magyar lírában. Muzsika, 1929. *Haraszi Emil*: Wagner Richard és Magyarország. Bp, 1916. *Lengyel Béla*: Nietzsche magyar utókora. Bp, 1939. *Benedek Marcell*: A modern német dráma Magyarországon. Heinrich Emlékk. 1912, 313-323. 1, *Pukánszky Béla*: A német dráma a Nemzeti Színházban. N. Sz. Emlékk, 1937. *Rózsa Ilona*: Gerhart Hauptmann a magyar irodalomban. Bp. 1938.

KÍSÉRLETEK A MAGYAR GLÓBUSZ ÁTTÖRÉSÉRE. Toldy Ferencről *Farkas Gyula*: A magyar szellem felszabadulása. Bp., 1943. Ugyanitt a német romantikus érdeklődésről is szól egy fejezet. *Bleyer Jakob*: Hazánk és a német filológia a XIX- század elején. Bp., 1910. *Gulyás Pál*: Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Bp., 1915. és Népköltészetünk idegennyelvű fordításai. Ethnographia. 1917., 1919. *Lenkei Henrik*: Petőfi német fordítói. Petőfi kvrtár XXVII-XXVII. *Gál J.*: Jókai in Deutschland. UJb, 1925., 303-306. 1. *Dengi János*: Arany német nyelven. Eger, 1913. *Heinrich Gusztáv*: Ungarische Dichtungen in deutscher Gestalt. Litterarische Berichte aus Ungarn. 1878., 61-96. 1. *Riedl Frigyes*: A Bánk bán bukása Berlinben. Budapesti Szemle, 1911. *Siklóssy Pál*: Az ember tragédiája külföldi színpadokon. EPhK, 1923., 121-124. 1. (L. még Napkelet, 1934. március, UJb, 1940., 348-350. 1. és Ungarn. 1941., 34-36. 1.) *Razum, H.*: Die deutsche Bühnengestalt von Csongor und Tünde. Ungarn, 1940., 169-170. 1. *Szép Ernő*: Magyar drámairók a bécsi színpadon. Bp., 1930. *Farkas Gyula*: A magyar irodalom Németországban. EPhK, 1936., 159-179. 1. és Deutsche Zeitschriften der Ungarnkunde. UJb, 1931., 1-14. 1. és Das Ung. Institut u. seine gesch. Voraussetzungen. UJb, 1937., 20-30. 1.

MAGYAR TÁRGYAK AZ ÚJABB NÉMET IRODALOMBAN. *Trostler József*: Lob des ungarischen Weines. Bp., 1938. *Weber Arthur*: Maria Theresia auf dem Pressburger Reichstag. UJb, 1923., 354-382. 1. *Ballagi Géza*: A politikai irodalom története Magyarországon 1825-ig. Bp., 1888. *Miklós Ferenc*: Pyrker költészetének magyar vonatkozásai. Heinrich Emlékk. 1912., 143'-156. 1. *Szent-Iványi Béla*: Mathias Corvinus in der deutschen Literatur. UJb, 1940., 246-266. 1. Az osztrák nacionalizmusról *Pukánszky Béla*: Patrióta és hazafi. Budapesti Szemle. 1933. *Boronkay Antal*: Az osztrák és a magyar történeti ballada. Bp., 1936. *Weber Arthur*: Theodor Korner und seine Beziehungen zu Ungarn. Ung. Rundschau, 1914., 233-51. 1. *Guth Mária* dolgozata: Lenau Magyarországon. Pécs, 1940. az óriási Lenau-irodalmat mintaszerűen adja. *Pukánszky Béla*: Lenau és a magyar föld. Berzeviczy Emlékkönyv, 1934. *Koszó János*: Das romantische Ungarn in der neueren deutschen Dichtung. DUHBI, 1929., 20-25. 1. *Dukony Mária*: Az Alföld a német irodalomban. Bp., 1937. *Keresztury Dezső*: Magyarország a német közvéleményben, Magyar Szemle, 1932. szept. *Farkai Gyula*: Das Ungarnbild des Deutschtums. UJb, 1943., 402-414. *Leitgeb Pál*: Az 1848-49-iki szabadságharc a német politikai lírában. 1926. *Kornis Gyula*: Nietzsche és Petőfi. Bp., 1942. *Pukánszky Béla*: Az ember tragédiája az osztrák irodalomban. Budapesti Szemle, 1937., II. 34-49. 1

NÉMET JÖVEVÉNYSZAVAINKRÓL. *Thienemann Tivadar*: Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache. UJb, 1922., 95-109. 1. *Hartnagel*

Erzsébet: Újabb német jövevényszavainkról, Bp., 1933. *Zolnai Béla*: Pseudo-französische Lehnwörter in der ungarischen Sprache, DUHBI, 1933., 220-223. 1.

Rövidítések: AVSL = Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. — DUHBI = Deutsch-ungarische Heimatblätter. — EPhK — Egyetemes Philológiai Közlöny. — IK = Irodalomtörténeti közlemények. — SODF — Südostdeutsche Forschungen. — SOF = Südostforschungen. — Száz. — Századok, — Tört. Tár. — Történeti Tár. — UJb = Ungarische Jahrbücher.

MŰVELŐDÉSI KAPCSOLATAINK OLASZORSZÁGGAL

Írta: Várady Imre

Itáliai összeköttetéseink a honfoglalás koráig nyúlnak vissza. Az új hazát alapító magyarság a hajdani római provincia, Pannónia földjén találkozott a latin világ első híradásaival. Közlebbi ismeretséget ezzel a világgal őseink katonai vállalkozásaik folyamán kötöttek, melyekre a tengerpart felé és az olasz síkságra vezető utak csábították őket. Ezek egyikét „Strata Hungarorum”-nak nevezik az egykorú olasz krónikások, akiknek írásai a lombard-itáliai királyok – Berengár, Ugo és II. Berengár – szövetségében harcoló pannóniai magyar törzsek kegyetlenségéről a valóságnál jóval sötétebb képet hagytak ránk. Tőlük származik eleinknek a hunokkal való összehasonlítása is, de a közös hun-magyar eredet legendájának végleges kialakítója Kézai Simon – Kun László udvari történétírója – volt, az ő krónikája adott tápot e hiedelem itáliai megerősödésének oly mértékben, hogy nyomai még a XVII. században is fellelhetők.

A magyarok részvétele a félsziget X. századi történetében Árpád népét nemcsak politikailag kapcsolta bele – századokon át ható erővel – az itáliai érdekkörbe, hanem megindította az olasz-latin szellemiség terjedésének folyamatát is a Kárpátok medencéjébe. E szellem legerőteljesebb közvetítője, a kereszténység, jórészt olasz papok térítő tevékenysége útján gyökeresedett meg a magyar lelkekben. Szent István legbuzgóbb munkatársai Montecassinóban és a római Aventinuson nevelkedett bencések voltak, élükön a velencei származású Szent Gellért csanádi püspökkel. Olaszoké volt a vezetés az első magyar kolostorokban, olasz mesterek tudása, ízlése, képzelete érvényesült az első magyar templomok építésében. Az ország politikai orientációját a királyi hatalomnak a római pápától kért megerősítése pecsételte meg, s ettől fogva követségek, zarándoklatok, a Ravennában és Rómában alapított hospitiumok jelzik az érintkezés folytonosságát.

Szent István utódjának, a velencei Orseolo Péternek uralkodása új, s jobbára világi jellegű olasz hatások beszívargását tette lehetővé. A királyi udvart velencei előkelőségek, katonák,

mesteremberek lepték el, olasz kereskedők árúi a szélesebb néprétegeket is elérték s olasz települések kezdődnek, mint azt az Olasztelek, Olaszi s hasonló helynevek mutatják.

Egyházi és politikai kapcsolatok kettős forrásából erednek a XI. század további folyamán is az ifjú magyar kultúra latin-olasz elemei. Szent László király idején mind gyakrabban fordulnak meg magyar zarándokok Itália földjén; a Szentszék növekvő befolyása, mint általános európai jelenség, nálunk is érezteti hatását; a bencésrend első magyar tagjai jobbára olasz mesterek neveltjei, s ha már a Szent Istvánnak tulajdonított *Intelmek* szerzője klasszikus latin ismereteket árul el, Szent Gellért pedig *Deliberatio*-jában, az első magyar földön készült tudományos munkában, sevillai Szent Izidor enciklopédikus *Etymologiarum*-jának sokoldalú tudásanyagát használta fel, most Szent László udvari történetírója dolgozik latin-olasz modellek szemelött-tartásával. Arra, hogy a római kultúrával való összefüggés tudatát Pannónia antik emlékei is segítettek ébrentartani, első királyaink pénzeinek klasszicizáló díszreiből és a „Pannónia” felírásból szabad következtetnünk.

A XII. századot a francia szellemi befolyás túlsúlya jellemzi ugyan, de amint a párizsi egyetemnek a bolognai *studium genera*-Ze-ban méltó vetélytársa támad, a magyar egyházi férfiak előszeretettel itt végzik magasabb jogi tanulmányaikat. A dalmát származású, de magyar alattvaló Paulus Hungarus az 1221 előtti években már mint az egyetem tanára működik Bolognában s innen indul el négy társával együtt, hogy megalapítsa Szent Domonkos rendjének magyar tartományát. Ugyanez évben Szent Ferenc követői között is találunk már magyart, 1228-ban megalakul már hazai provinciájuk s miközben a Poverello szellemené főleg népi körökben kelt élénk rokonszenvet, az egyházi élet vezetői mind nagyobb számban tanulnak észak-olasz egyetemeken. Ezek valamelyikén szerezte korszerű tudományát Kézai Simon is, aki az 1280 körül keletkezett *Gesta Hungarorum*-ba. velencei források olyan adatait dolgozta bele, melyeket utóbb Andrea Dandolo is értékesített híres évkönyveiben.

Magyarország ekkortájt az olasz köztudatban mint gazdag és nemes ország él, melynek hírét nagy szentek dicsősége is emeli. Szent István emlékét általános tisztelet övezi a középkorban, Szent Imréről is tudomást vett az olasz irodalom. Magyarországi Szent Erzsébet legendája pedig egészen sajátos alapot öltött Itáliában. S boldog, dús országnak hitte hazánkat Giacomino Pugliese is, midőn 1240 körül írt versében kedvese halálát siratva oly végtelennek mondja veszteségét, hogy érte Magyarország bírása sem kárpótolhatná.

Bár 1244-ben Ruggero mester a tatárdúlás borzalmairól *Siralmas ének*-et zengett, a nápolyi Anjouk nagyratörő hatalmi tervek eszközét látták az Árpád-házzal való összeházasodásban. V. István királyunk leánya, Mária, nápolyi királyné lett, sógor-nőjét, Izabellát pedig IV. Kun László vette el feleségül. Mikor azonban 1290-ben Kun László halálával megüresedett a magyar trón s Mária királynő, Nápoly szeretett „Donna Regina”-ja, fia számára igényelte a koronát, mellyel Giovanni Villani és Dante szerint meg is koronázták az ifjú Martel Károlyt, a magyar rendek II. Endre unokáját, a „velencés” III. Endrét, hívták be az országba, kinek nagyanyja Beatrice d'Esté volt, maga pedig postumus István és Tomasina Morosini házasságából született. Az ő révén velencei színek keveredtek újból a magyar udvar életébe s a nápolyi hatások útja csak akkor vált szabaddá, amikor a cseh Vencel és bajor Ottó rövid uralma után végre győzött az Anjou-párt s ezzel megvalósult Dante utólagos jóslata:

O beat a Ungheria, se non si lascia

Pitt malmenare ...

(Paradiso, XIX. 142-43.)

Róbert Károly és Nagy Lajos uralkodásával olasz kapcsolataink új korszaka kezdődik. Az ország katonai, pénzügyi, közigazgatási és politikai újjászervezésében számtalan olasz, és főként nápolyi példa követésére ismerünk. Az olasz egyetemeken megalapozott jogi kultúránk erőteljes fejlődésnek indul. Az olaszországi humanizmus fokozatos előretörésének jelei egyre szembevetőbbek lesznek. Ekkor kezd a királyi kancellária írásainak stílusa velencei és firenzei indítások nyomán tudatosan művészi szépségre és kifejező erőre törekedni, ekkor jelentkeznek az első kísérletek a középkori kritikátlan krónikázással szemben hiteles okmányok felhasználására. A magyar Anjouk hosszú évtizedeken keresztül nagy súllyal folytak be az olaszországi államok sorsába. A szüntelen követjárások, Nagy Lajos nápolyi hadjáratai, majd pedig a növekvő mértékben Magyarország felé irányuló olasz kereskedelem egyre szélesebb területen éreztették jótékony befolyásukat a hazai művelődésre. Nagy Lajos udvarában és az Egyházban számos olasz férfiú vált akaratlanul is az olasz kultúra közvetítőjévé, melytől a király maga is mélyen át volt hatva, bár politikai megfontolásokból s a hajnalodó renaissance szellemében a nemzeti múlt tiszteletére s a hagyományok ápolására is nagy gondot fordított. Ő is osztotta korának a hírnév nagy értékébe vetett hitét s az olasz trecento eleven szellemi életének és dinamizmusának ösztönző hatása alatt Nápolyból való visszatérése után kulturális alkotásokkal: kolostorok és templomok építésével, a pécsi egyetem megalá-

pításával (1367) is igyekezett személyes dicsőségét növelni. A humanista műveltség magyarországi elterjedése szempontjából különös figyelmet érdemelnek az első magyar egyetem dominikánus szónokaitól ránkmaradt beszédek, melyek a magyar skolasztikát – a külföldivel egyidejűleg – a humanista eszmevilágba vezetik át. Mindez összeköttetések Nagy Lajost valósággal népszerűvé tették Olaszországban: nemes, szívélyes, nagylelkű, gőg nélkül is tiszteletet parancsoló fejedelemszményt láttak benne.

Az egykorú olasz irodalomban (Petrarca, Boccaccio) András herceg aversai tragédiájával s az ennek megtorlására 1347-ben és 50-ben indított hadivállalkozásokkal kapcsolatban esik szó Lajos királyról, akit olasz humanista szerző, Lorenzo de Monacis nevezett először „nagy”-nak Durazzoi Károly haláláról írt latin hőskölteményében. Alakja az olasz képzőművészetet is foglalkoztatta, mely ekkor már sokirányú érintkezést tartott fenn Magyarországgal, miként azt XIV. századi műemlékek (miniatűrök, pecsétrajzok, freskók, építészeti és szobrászati maradványok) egész sora bizonyítja. A magyar trecento legkiválóbb szobrászai, Kolozsvári Márton és György az olasz művészet neveltjei.

Nagy Lajos leányának, Mária királynőnek férje, Zsigmond félszázados uralkodása folyamán még inkább megsokasodnak a nemzeti kultúránkba fonódó olasz szálak. A firenzeiek egész kolóniája alakul hazánkban, az olasz kereskedők sok kiváltságot élveznek a kormányzat részéről, itáliai bankházak állandó képviselőket tartanak Budán s a legmagasabb egyházi és országos méltóságok viselői is nem ritkán olaszok. A legtüneményesebb pályát közülük a firenzei szegény polgárfiúból temesi főispánná és magyar zászlós úrrá lett Filippo Scolari futotta be, aki új hazájában örömet segítette boldoguláshoz honfitársait. Ozorai Pipo, amint felesége birtoka után idehaza nevezték, szenvedélyes építtető s a széptudományok őszinte barátja volt. Palotát, kastélyokat, várakat emeltetett, kórházat alapított s a maga, valamint a király számára dolgozó művészek (Masolino da Panicale, Manetto Ammanatini) révén a toscanai festészet új irányát s a Brunelleschi iskolájából elindult építészeti stílust honosította meg Magyarországon. Egyidejűleg Itáliában működő magyar művészekről is tudunk, ötvöseink ott sajátították el s tették utóbb jellegzetesen magyarrá a sodrony-zománc technikáját. Mint Filippo, úgy rokona, Andrea Scolari váradi püspök is bőkezű mecénás volt s szívesen látott maga körül humanista tudósokat. Zsigmond király és nagyszámú kísérete a konstanzai zsinat alkalmával közvetlen kapcsolatba került az olasz humanizmus több jeles képviselőjével; Giovanni

da Serra valle fermoi püspök latin fordításából itt szerezhettek magyarjaink először tudomást a *Divina Commediá*-ról, amelyet talán Tar Lőrinc pokolbéli utazásának szerzője is ismert; innen jött Zsigmond által költői babérral koszorúzottan Magyarországra Pier Paolo Vergerio, akinek 1417 és 45 között nem csekély része volt az új szellem hazai elterjesztésében. Vitéz János kancellár, az első öntudatos magyar humanista, bizonyára nem kevesebb bátorítást nyert tőle, mint Enea Silvio Piccolominiól, III. Frigyes császár tudós titkárától, akivel későbbi humanistáink is érintkezésben álltak. Zsigmond olaszországi útja, sienai és római tartózkodása újabb alkalmul szolgált a megújuló olasz élet és gondolatvilág megközelítésére. A fejlődési vendéget humanista poéták egész raja sietett hódolatával fölkeresni, a hivatalos beszédeken kívül dicsőítő versekkel, könyvajándékokkal halmozták el s mind e kéziratokban követi oratiókban a humanista eszmények egy-egy magyar földre hullott magvát szabad látnunk.

E félszázad alatt alakult ki hazánkban az a szellemi éghajlat, melyben Mátyás király és kortársai nőttek föl s közvetlenül Zsigmond környezetében gyökereznek a két korszak legerősebb összekötő szálai. Zsigmond alatt kezdte meg katonai pályafutását Hunyadi János; első mestere Filippo Scolari volt; a modern hadvezetés művészetében a Viscontiak milánói udvarában töltött két esztendő alatt tökéletesítette magát s itt vált fogékonyra a művészet s tudományok iránt. Mátyás szoros kapcsolatai Milánóval és az aragoniai házzal atyai hagyományokat folytatnak. Zsigmond kancelláriájában ismerkedett meg Hunyadi Vitéz Jánossal, mint az ország kormányzója őt tette első tanácsosává s végül reá, a meghitt barátira s Itáliában is előnyösen ismert nagytudású férfiúra bízta fiai nevelésének felügyeletét. Vitéz viseltetett magyar kortársai közül a legsokoldalúbb s legmélyebb vonzalommal a renaissance iránt. Ezt plántálta a Hunyadi-fiúkba is, ezért támogatta jeles tehetségű ifjak olaszországi tanulmányait s küldte unokaöccsét, a 13 éves Janus Pannoniust Guarino ferrarai iskolájába, majd pedig a padovai egyetemre. Itt és Bolognában ekkor már jó híre volt a magyarságnak, mely aránylag rövid idő alatt nyolc ízben adott rektort e két világhírű főiskolának. A legnagyobb dicsőséget mégis Janus Pannonius szerezte nemzetének: mint kora egyik legünnepeltebb humanista költője, ő kapcsolta bele először Magyarországot az európai irodalmi közösségbe. Hírneve és tekintélye Vitéz Jánosénál is élenkítőbben hatott a könyvek és szépmesterségek iránt természettől fogva érdeklődő Mátyás királyra, akit nevelése, uralkodásra temett egyénisége, ál-

lamférfiúi éleslátása és dicsőségvágya a kor legkimagaslóbb renaissance-fejedelmeihez tett hasonlóvá. Törvényalkotásaiban s az állandó fegyveres erő felállításában machiavellii elveket valósított meg jóval a *Principe* megjelenése előtt. Olasz mintáktól inspirált kulturális tevékenysége is szervesen beleilleszkedett hatalmi terveibe. Különösen Aragóniái Beatricevel 1477-ben kötött házassága után gyorsult meg Budán az olasz életformák, olasz nyelv, művészet és tudomány térfoglalása. A királyné és népes kísérete Nápoly pompáját varázsolta a magyar fővárosba, a ferrarai ízlés és szokások Beatrice rokonain át jutottak el hozzánk, Velence kereskedői drágakövekkel és könyvekkel szolgálták ki a királyi párt, Rómából az udvari hangversenyek számára énekesek és hangszerek érkeztek. A legmélyebb nyomokat azonban a firenzei génusz hagyta Mátyás renaissance-án, mert ezt nemcsak Firenze iparának minden ága – könyvmásolók, illuminátorok, festők és szobrászok – képviselték, hanem a kor szellemiségének legjellegzetesebb virága: Marsilio Ficino újplatonizmusa is, mely az immár tekintélyes számú magyar humanisták filozófiai hitvallásává lett. Mátyás diplomatai, a kancellária tisztviselői, a legfőbb egyházi méltóságok szinte kizárólag Itáliában iskolázott férfiakból kerültek ki s ott magukba szívott műveltségüknek itthon sem kellett elsenyednie, mert ugyanazt a szellemet árasztotta a király környezete, az olasz tanácsadók, bizalmasok, követek sokasága, az udvari történetírók és könyvtárosok s a híres Corvina-könyvtár kincsei. így Mátyás uralkodásának vége felé humanizmusunk már nemcsak idegenek fényes, de múlandó vendégszereplését jelenti, hanem a magyar társadalom vezető rétegeinek, a legjobb magyar elméknek legbensőbb szellemi tulajdonát, értelmi, érzelmi, ízlésbeli magatartását. A közművelődés e nagyszerű felvirágzása, az ország hatalmi súlya s nem utolsó sorban a király bőkezősége csodálattal töltötte el az olasz közvéleményt, s ez humanista poéták és tudósok hódoló s hízelgő irataiban, művészkörök Magyarországra irányított tekintetében, magyar vonatkozású olasz novellák hosszú sorában egyaránt megnyilatkozott.

Jóllehet a tisztelet és rokonszenv e sokhangú kórusa a nagy király halála (1490) után szükségszerűen elhalkul, érintkezésünk az olasz humanizmussal nem szakad meg. Mikor a korona tekintélyének és a kincstár gazdagságának rohamos romlásával együtt udvar és kancellária kulturális jelentősége is megfogytakozik, már számos kisebb vidéki góc, főleg püspöki rezidencia, áll készen a humanista irányzat továbbápolására. Folytatódnak a klasszikus tanulmányok, a renaissance-formák most kez-

denek polgárjogot nyerni s megmagyarosodni a szerényebb vidéki építkezésekben is, az észak-olasz egyetemek, főleg Padova magyar hallgatói közé egyre több világi elem keveredik s így a késő-humanizmus olasz hatásai laikus kultúránkba is behatolnak. A magyar szó tanulmányát, nemesítését, irodalmi használatát programmszerűen nálunk is humanista írók kezdeményezik. De irodalmunk jól másfél századdal régibb első, nemcsak nyelvtörténeti érdekű magyar szövege, a Jókai-kódex is már olasz eredetű szellemi áramlat, az observáns ferences mozgalom szülötte. Annak a latinnyelvű legendagyűjteménynek egyik változata alapján magyarították, melyből néhány évtizeddel korábban a bájos olasz *Fioretti di San Francesco* keletkezett. A XV. század végétől virágzásnak induló kolostori irodalmunk egyrészt ugyan tudatosan szembehelyezkedett a renaissance gondolatvilágával, másfelől azonban maga is félreismerhetetlenül megtermékenyült tőle. Már Temesvári Pelbárt dicséri a tudományok életet ékesítő értékét, Pannóniai András a ferrarai karthauzi kolostorban tudós traktatusokat ír, egy házai rendtársa Petrarca hét bűnbánó zsoltárát fordítja le s abban az 1521-ből származó kódexünkben, mely az első olasz versek (Dante: *Paradiso*, XXII., 46-48.) magyar fordítását őrzi, Platon-, Demosthenes- és Lucanus-idézeteket találunk, míg verses Katalin-legendánk az egyház tanainak a logika eszközeivel való magyaroztatását az isteni Platónért való lelkesedéssel és az asztrológiába vetett hittel kötve össze, híven tükrözi a Mátyás-korabeli humanizmus lényeges összetevőit

Bolognából s főleg a padovai egyetemről ifjaink a klaszikus műveltségen s a jogtudományon kívül mindinkább a világias életérzés, az irodalomnak szórakoztató céllal való művelése s a szerelmi témákban való gyönyörködés hármastanulását hozzák magukkal. Zápolyai Jánosnak Zsigmond lengyel király s a milánói Bona Sforza leányával kötött házasságát Istvánffy Pál Petrarca egy prózai munkájának versbefoglalásával ünnepelte meg, Enyedi György, Szegedi Veress Gáspár és egy névtelen poétánk a bolognai Filippo Beroaldo latin fordításai alapján teszik a kor legkedveltebb „széphistóriáivá” Boccaccio három novelláját, olasz humanista forrást kell sejtenuünk Gyergyai Albert szép *Argirus királyfi*-ja mögött is s délszláv népi közvetítés, vagy részben talán szintén humanista szövegek útján jut Ráskay Gáspárhoz a *Decameron* egy további elbeszélése s több Boccaccio-motívum XVI. századi ponyvatermékeinkbe, sőt egy erdélyi népballadába is. A görög-latin mondavilágot népszerűsítő korabeli elbeszélőink nem annyira közvetlen olasz hatások alatt dolgoznak, mint inkább a Mátyás óta továbbélő, immár vulgarizált humanizmus kép-

viselői. Még inkább bizonyítja a Vitéz és Janus Pannonius által elindított hagyomány töretlen életerejét a humanista filológiai és történeti tanulmányokba szenvedéllyel elmerülő XVI. századi tudósaink nagy száma. A szabadgondolkodó Dudich András, a fáradhatatlan Zsámboky (Sambucus) János európai hírnévű munkássága, Brodarics István toleranciája, Verancsics Antal rendszeres forrásgyűjtése, Forgách Ferenc és Istvánffy Miklós klasszikus formaérzéke, Szamosközy István forráskritikai elvei s a nemzeti élet egészére kiterjedő figyelme csupa olyan jelenség, amelynek gyökerei a padovai iskola talajába gyököznek.

Szamosközy munkáiban maradt ránk a legszínesebb magyar eredetű egykorú tudósítás a XVI. századvég erdélyi kultúrájáról, melynek kialakulásához olasz elemek különösen János Zsigmond (1540-1571) fejedelemsége alatt kezdtek nagy mértékben hozzájárulni. Anyja, Izabella oldalán, ki inkább olasznak, mint lengyelnek érezte magát, az ifjú János Zsigmond az olasz nyelv és kultúra szeretetére nevelődött. Felserdülve számos bizalmasát, orvosait, testőrségének egyik kapitányát olaszok közül választotta. Ez utóbbinak, Gian Andrea Gromonak emlékirata vezeti be az Erdélyről szóló tekintélyes olasz történeti és földrajzi irodalmat. Nála olvassuk, hogy János Zsigmond udvartartásában olaszos ízű pompa és szórakozások uralkodtak s ezek között az olasz zenének is nagy szerepe volt. Francesco Stancaro és főleg Giorgio Blandrata óvatos és kitartó propagandája hintette el Erdélyben az unitarianizmus tanait, melyeknek utóbb a lánglelkű Dávid Ferenc lett legnagyobb apostola és továbbfejlesztője. János Zsigmond korai halála után a Padovában iskolázott, katolikus Báthory István került a fejedelmi székbe, aki a legmagasabb állami tisztséget előszeretettel ruházta olasz egyetemeket járt férfiakra. A katolikus vallás érdekeinek védelmére jezsuitákat telepített az országba s jórészt olasz atyák vezetése alatt álló kolozsvári kollégiumukat (1581) a fejedelmi udvar olasz építésze emelte. Bonfini magyar történetét az ő megbízásából folytatta a velleencei Michèle Bruto. Az erdélyi protestantizmus elleni harc megszervezése céljából járta be az országot Antonio Possevino, akinek a fejedelemség akkori állapotáról a legterjedelmesebb monográfiát köszönjük. Az olaszos kultúra második hazai áramlata Báthory Zsigmond idejében érte el tetőfokát. Nemcsak a nagyúri élet külső formái: ruházat, játék, muzsika követték híven és fürgén az olaszországi divatot, hanem az olasz művészet, tudomány, hadászat és várépítés is mély nyomokat hagyott Erdélyben, ahol a politika legfőbb intézői gyakorlatban és

elméletben egyaránt nem egyszer érvényesítettek Itáliában el-sajátított elveket és tendenciákat.

A magyar irodalom első nagy lírikusa, Balassa Bálint, miután pályája kezdetén még túlnyomórészt a hazai népi ériek-költés hagyományait folytatta, minden valószínűség szerint Báthory István udvarában ismerkedett meg a petrarchizmus jegyében álló olasz költészettel, melynek számos formai, tartalmi és stílári elemét nagy nyelvi készséggel ő ültette át elő-ször a magyar lírába. A petrarchisták mellett járatos volt az olaszországi új-latin irodalomban is s mint az első magyar nyel-ven író *poéta doctus*, aki tudatosan antik reminiszcenciákat füz verseibe, a platóni szerelemben a földi szenvedély fölé igyek-szik emelkedni s a renaissance-költők ujjmutatása alapján a természet szépségeit énekli meg: ő az immár századok óta meg-szakítás nélkül terebélyesödő humanizmus végső magyar kitel-jesedése.

A XVII. századtól kezdve az olasz egyetemi étellel való kapcsolataink a változott vallási viszonyok s a török háborúk folytán meglazultak. Bolognában és Padlovában a főúri családok s a birtokos nemesség fiait a polgári elem, a humanista univerzalizásra törekvést a gyakorlati célú, főleg orvosi szak-képzés váltotta föl. De azért a századnak irodalmi szempontból is legtermékenyebb gondolata: az ellenreformáció legfőbb erő-forrását továbbra is olasz földön, ezúttal Rómában találta meg. Itt hallgattak teológiát a magyarországi katolikus ellenhatás legkimagaslóbb munkásai s nemcsak hitükben megerősödvé, harcikészséggel eltelve tértek vissza az örök városból, hanem szellemi fegyvertárukat is itt gyűjtötték, nagy alkotásokra buz-dítást, új intézményekhez példát innen hoztak magukkal, ők a barokk-kultúra első képviselői magyar földön. A római Colle-gium Germanicum-Hungaricumnak a század folyamán három-száznál több magyar növendéke volt, katolikus papságunk másik, jelentékeny része pedig a gráci egyetemen nyerte kikép-zését, ahol olasz jezsuita tanárok révén ugyanaz a lélek élt és hatott. Ennek tűzhelyeivé lettek a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetem, a hazai papnevelő intézetek, konvik-tusok és jezsuita-iskolák, melyekben az olasz nyelvtudás ápo-lása jó ideig folytatódott s vallásos művek fordításában hozta meg gyümölcseit.

Pázmány gyámfia s a gráci egyetem tanítványa volt Zrínyi Miklós gróf, akire nevelése s hosszabb itáliai tanulmány-útja folytán döntő befolyást gyakorolt az olasz irodalom. Ifjú-kori idilljeinek mintája az akkoriban legünnepeltebb olasz poéta, Giambattista Marino; hatalmas vallásos-nemzeti eposzát,

a *Szigeti Veszedelmet* szoros eszmei kapcsolat és számos barokk-vonás Tasso *Gerusalemme liberata*-jának rokonává teszi; a hazája egységéért és függetlenségéért vívott irodalmi harcaiban Giovanni Botero, Traiano Boccalini és Machiavelli elméletei, hadvezéri gyakorlatában és katonai tárgyú irataiban az *Arte della guerra* elvei és tanácsai a nagy tapasztalatú katona és eredeti elme gondolataival olvadnak sajátos egységbe.

Zrínyin kívül azonban már kevés jel mutat az olasz világi irodalom hazai ismeretére a XVII. században. Legföljebb az *Orlando furioso* második és harmadik énekéből készült 63 szakasznyi fordításra, valamint Ariosto egy szonettjének két daloskönyvünkben fennmaradt „Egy rab azt halván . . .” kezdetű átköltésre hivatkozhatunk, melyek alighanem a Bethlen Gábor korában is még követhető erdélyi olasz tradíciókkal függnek össze. Gábor fejedelem jóviszonyt igyekezett fenntartani Velencével. Ügynökei nagymennyiségű viaszt, rezet, higanyt, bőrt és marhát szállítottak a köztársaság területére, onnan pedig posztó, selyem, paszomány, muranoi üvegárú és falkárpitok vándoroltak évi 2-300.000 dukát értékben Erdélybe. A fejedelmi palota építkezését olaszok vezették, belső berendezésén velencei munkások is dolgoztak s az udvar gyakori szórakozását lelte olasz táncosokban s olasznyelvű színelőadásokban.

A török elleni küzdelemben „a kereszténység s a nyugat védőbástyájaként” szereplő Magyarország iránt a római egyház s általában Itália figyelme, részvéte és segítőkészsége már korán megnyilvánult. Pápai nunciusok és velencei követek jelentései a mohácsi vész előtti időktől a karlovici béke megkötéséig terjedő közel kétszáz esztendőre vonatkozólag történelmünk nagybecsű forrásanyagát alkotják; a nagy harc eseményeiről alkalmi nyomtatványok özöne tájékoztatja az olasz közönséget, a hadjárat egyes szakaszairól összefoglaló ismertetések, szemtanúk emlékiratai és vaskos történelmi munkák látnak napvilágot; Filippo Scolariól és Kapisztrán Jánostól kezdve olasz vitézek, hadimérnökök, majd császári hadvezérek és önkéntes csapatok meg nem szakadó sorával találkozunk a keresztény táborban, melynek nagy győzelmei, mint Bécs és Buda fölszabadítása (1686), diadalünnepek mámorába ejfik az olasz városokat s hősi eposzok írására ihletik a költőket. A császárhú, katolikus magyarságnak is kijut e dicsőítésekből, a protestáns Erdély s a magyar függetlenségi politika iránt azonban szükségszerűen kevés az olasz szerzők megértése. A bolognai Luigi Ferdinando Marsigli gróf magyar vonatkozású irományait a sokoldalú tudós tárgyilagossága teszi rendkívüli értékűvé.

Valamint a török harcokkal foglalkozó olasz irodalmat majdnem kizárólag Bécs felfogása és érdekei irányítják, úgy az olasz kultúrával való egyéb kapcsolatainkban is ezentúl a császárváros közvetítő szerepe nyomul előtérbe a régebbi közvetlen érintkezések helyett. Az olasz opera külföldi hódításainak kiinduló állomásáról, Bécsből jutott el hozzánk a zenedráma divatja, melynek első szerény visszhangját két XVIII. századi Comico-tragédiánkban találjuk. Az 1740-es évektől kezdve főuraink magánszínházaiban s nem egy városunkban napirenden van olasz operatársulatok vendégjátéka, a legünnepeltebb szövegkönyvek írója, Pietro Metastasio pedig líránk nyelvének és formakincsének fejlesztésére volt jelentős hatással. Az ő friss, könnyed ritmusai már Faludy Ferencet is megejtették, Kazinczy a magyar versben még el nem ért zeneiség eszményét látta benne s Metastasio-áriák fordítása közben finomodott ki s szabadult föl Csokonai Vitéz Mihály, a hazai rokokó legnagyobb lírikusának formai ereje. Jezsuita iskoladrámáink nagyrészt olasz eredetű repertoárjában is kiemelkedő helyet foglal el a *Poëta cesareo*, kinek számos magyar fordítás által fönntartott népszerűsége a század utolsó évtizedéig késlelteti az olasz színpad reformátorának, Goldoninak bevonulását a hazai játékszínre. Már bécsi testőrkorában tanult meg olaszul s ismerkedett meg Petrarccal Kisfaludy Sándor, hogy utóbb provencai fogságában teljesen Laura dalosának varázsa alá kerüljön. A szonethez szerkezetileg igen közelálló strófaformát teremtett magának, költeményeiből zárt ciklust alakított s bennük Petrarca rímeihez hasonlóan a boldogtalan szerelem szenvedéseit panaszolta tömördek változatban. A koncepció e közössége a kidolgozás részleteire is kiható egyezések forrása lett s a petrarchizmusnak egészen magában álló modern változatát hozta létre.

Míg a korabeli olasz felvilágosodás íróiról Kazinczy körén kívül legföljebb katolikus hitvédelmi irodalmunk vett tudomást ellenük küzdő olasz dominikánus-munkák alapján, addig művészeti életünkben Bécsből ideszármazott olasz építészek és festők továbbra is hathatósan résztvettek, mint ahogy a múlt század derekán túlic általában inkább képzőművészetben, zenében, a politikai és fegyverbarátságon, mint az írott szón nyugodtak Itáliával való összeköttetéseink. A harmincas-negyvenes években az olasz risorgimento íróit az osztrák cenzúra zárta el előlünk, utóbb pedig Európa általános közönye az átütő erejű, nagy egyéniségeket nélkülöző modern olasz irodalom iránt áradt át hozzánk is. Széchenyi rajongása Alfieriért, Vörösmarty Tasso-olvasmányai s a Dante földöntúli világában otthonos Arany János hosszú ideig kivételes jelenségek. Giuseppe Mazzini 1832-

ben az olasz-magyar politikai összefogás szükségéről írt szép cikke 1848-ig folytatás nélkül maradt. Ekkor üdvözölte lelkes bizalommal Petőfi az olasz szabadságharc kitörését s kapcsolódott Kossuth politikája előbb Mazzini, majd Cavour terveibe, amivel párhuzamosan Alessandro Monti olasz légiója honvédekkel vértelt együtt, a magyar hadifoglyok és emigránsok pedig Garibaldi zászlai alatt szereztek becsületet a magyar névnek. A Garibaldi-nóták itthon, Kossuth, Türr, Tüköry általános tisztelete Olaszországban egy emberöltőn át őrzik a közös eszmények és véráldozatok emlékét.

E kedvező légkört használta ki Helffy Ignác 1862-67-ig Milánóban szerkesztett *Alleanza* című újságjával a magyar irodalom és népköltészet megismertetésére s ez könnyítette meg Petőfi népszerűsítését, melyen harmincnál több olasz fordító buzgólkodott. Magyar részről Bellini, Donizetti, Rossini, Verdi operái találtak már igen korán szíves fogadtatásra s nemcsak zenei életünkre hatottak serkentően, hanem romantikus novellistáinknak is sok témát sugalltak.

Az Itália iránti rokonszenv s az egykorú olasz művészet tekintélye számos művészünket készltette arra, hogy Róma, Firenze és Velence iskoláiban keresse tehetsége kifejlesztését. Az első magyar szobrász, Ferenczy István Canova és a Rómában működő Thorwaldsen tanítványa (1818-24), Markó Károly alig egy évtizeddel később már maga érzeteti eredeti egyénisége hatását a firenzei tájképfestészetben, s míg Barabás Miklós, Brocky Károly és romantikus festőink hosszú sora Olaszországban alakítja ki stílusát, idehaza Giacomo Marastoni szervezi meg az első festőakadémiát.

Az olasz költészet klasszikus értékeire elsőként Császár Ferenc igyekezett a magyar közönség figyelmét fölhívni s az 5 kedvenc szerzői közül kettőt, Alfierit és Pellicot a kor legnagyobb olasz tragikája, Adelaide Ristori mutatta be egy-egy darabjukkal Pesten (1856). A magyar verselés hivatott mesterei csak az 1865-iki Dante-jubileum után kezdenek a firenzei vates s általában az olasz költészet nagyjai felé fordulni. Ezeknek magyar nyelven való hozzáférhetetlenségét folyóirataink mind sűrűbben panaszojják föl s hogy a *Divina Commedia* (1885-1899) s a *Gerusalemme liberata* (1890) fordításai műveltjeink körében igazi szükségletet elégítettek ki, Szász Károly és Jánosi Gusztáv tiszteletreméltó vállalkozásainak könyvpiaci sikere igazolta. Mellettük Radó Antal mint Petrarca, Leopardi, Ariosto s több modern lírikus tolmácsa szerzett maradandó érdemeket. Amikor 1896-ban megjelent kétkötetes olasz irodalomtörténete, olvasóinknak már jó magyar fordításokban állott rendelkezé-

sére az olasz irodalom legtöbb reprezentatív alkotása s ettől kezdve egyre több fordító fáradozott régi mulasztások pótlásán és modern szerzők (Verga, Serao, Fogazzaro, D'Annunzio, Carducci) bevezetésén. A századvég olasz drámájának útját a magyar színpadokra gyakran európai híru olasz színészek (Ernesto Rossi, Tommaso Salvini, Eleonóra Duse, Ermete Zacconi, Emma Gramatica) budapesti vendégfelléptei egyengették, sőt Katona *Bánk bán*-jának címszerepét is első külföldi színész-ként Gustavo Salvini játszotta olasz nyelven (1896-97).

Pirandello társulatának szereplése a fővárosban (1926) és magyar vígjátékírók hangos közönség-sikerei Olaszország-szerte már arra az időre esnek, amikor a kölcsönös érdeklődés és megbecsülés friss lendülete hatja át a politika terén egymásra talált két országot. Mussolini korai állásfoglalása a magyar revízió mellett, az 1927-ben megkötött olasz-magyar barátsági szerződés, az 1935-iki kultúregyezmény, a magyar érdekek győzelemre segítése a müncheni értekezleten s végül a hármashalmi szövetséghez való csatlakozásunk ennek a politikai együttműködésnek fő állomásai, melyeknek kulturális vonatkozásban az egymást megismerés és megértés szolgálatára hivatott fontos intézmények, szervezetek, tervszerű kiadványsorozatok és párhuzamos publicisztikai tevékenység felelnek meg. Az 1920-ban megalakult Korvin Mátyás Társaság *Corvina* című folyóiratát itáliai kapcsolatok kutatásának és kimélyítésének szenteli, 1923-ban újra megnyílnak a Fraknoi Vilmos által 1895-ben alapított Római Magyar Történeti Intézet kapui, 1927-től kezdve a pompás Falconieri-palotában elhelyezett Accademia d'Ungheria nemcsak ennek feladatait végzi el, hanem otthont és új irányt ad az ifjú magyar művésznemzedék legjavának, leendő olaszszakos tanárok továbbképzésére ügyel föl s egyházi stúdiumok művelőit fogadja falai közé. A magyar egyetemeken olasz nyelvi és irodalmi katedrák alakulnak, az olaszok Rómában és Bolognában állítanak tanszéket a hungarológiának s további nyolc egyetemükön támogatják magyar lektorok munkáját. E szerveink közreműködésével Olaszországban, a budapesti Olasz Kultúrintézet rendezéseiben itthon a két ország irodalmi, tudományos, zenei és képzőművészeti életének mind behatóbb megismerésére nyílik tér és alkalom. Nagy része van ebben az évről-évre növekvő számban rendszeresített csereösztöndíjaknak, a debreceni és perugiai nyári egyetemek munkájának, a rádióknak és mozgóképelőadásoknak is s végül mind e sokágú tevékenységet kiegészíti és betetőzi a nyelvismeret fokozatos terjedésének függvényeként az irodalmi fordítások jelentékeny megszaporodása és keresett volta, aminek eredményeképpen az

olasz olvasó számára ma már nem Molnár és Körmeny képviselik a modern magyar irodalmat, hanem Herczeg, Kosztolányi, Zilahy, Móricz, Szabó Dezső, Ady és Mécs, Tormay és Nyirő munkái forognak közkézen, nálunk pedig régen feledésbe merült a Guido da Verona-divat s helyébe valóban nagy írói értékek, Deledda, Bontempelli, Papini, Pirandello, Cozzani megbecsülése lépett, olasz lírikusok szép antológiái jelennek meg magyar nyelven s Babits Mihály mesteri Dante-fordításával versenyre kelő tehetséges fiatal költőink mérkőznek meg újra Michelangelo, Petrarca és Dante szonettjeivel. Valószínű, hogy az olasz irodalom e térhódításának két évtized óta fölfelé ívelő vonalán hamarosan visszaesés fog mutatkozni. Végtelenül sajnálatos volna azonban, ha a politika elhomályosítaná közönségünk tisztánlátását s a háborús események tragikus fordulata révén hatalmi állásában megrendült ország irodalmi, művészeti és tudományos javainak felénkáramlása tartós fennakadást szenvedne a jövőben.

A MAGYAR KULTÚRA FOLYTONOSSÁGA

Írta: Hankiss János

Egyidőben divat volt sopánkodni: kultúránkban, sajnos, nincs meg a folytonosság, története csupa újakezdés. Hiába a sok tehetség (viszonylag több is, mint másutt), a külső körülmények nem kedveznek összekapcsolódásuknak. Sok a tragikus szélroham, a fáklya újra meg újra kilobban s aztán idő telik, míg remegő kézzel új gyantás ágat tapogatunk ki a sötétben. Mátyás fénykora és a mohácsi vész közt alig van három és fél évtized. A Mányokyak, Kupeczkyek, Munkácsyak külföldön érik el sikereiket; iskolájuk itthon alig alakulhat ki.

Ugyanezek a körülmények okozzák a másik bajt is, amit fel szokás emlegetni: kultúránk „késéseit”, – azt, hogy nem egyszer csak bizonyos idő multán vette át a külföldi hullámokat.

Magyarázatot, amely teljes mentségül szolgálhat, könnyű volt találni: tatár, török, labanc, idegen inváziók háborús és békés alakban ... Az idegen akarat túl sokszor beleavatkozott terveinkbe, illetőleg a nemzeti géniusz természetes tevékenységébe. Ennek közvetlen következménye a tetszhalál-szerű pihenők, a jogos kimerültség, az ólmos tespedés évei. Amikor aztán a nemzet magához tért, hamarosan új utakra kellett sietnie s felednie a kipróbált régieket. Így szól a sötétenlátók magyarázata.

Volt idő, amikor az újakezdést és a késedelmezést nem ilyen ártatlan rendszerrel, hanem az ú. n. „nemzethalállal” hozták kapcsolatba. Azt huhogták, hogy az álomkór majd átmegy csöndes, végleges álomba. Ennyi újakezdésre még a szívós magyar sem találhat magában erőt – mondták a kishitűek.

Minderre nem pazarolnánk sok szót, ha nem volna a magyar társadalom most is egyfajta hangulati mélyponton (megint hosszú háború terhe nyomja!) s nem meredne komor szemmel egy távoli, most még bizonytalan körvonalú veszély felé. Az ilyen lelkiállapot orvoslására kettőt lehet és kell tenni: rábeszélni a páciens, hogy nézzen szembe a veszéllyel férfiasan; megadni neki az igazsághoz mindenben hű magyarázat vigasztalását.

Tisztában kell lennünk azzal, hogy az, ami újrakezdésnek tűnik fel, az a fejlődés természetéből folyik. Többé-kevésbé mindenütt így van. *Az ember tragédiájá*-ból mindenki emlékszik arra, hogy amikor Ádám megcsömörlik egy eszménytől, akkor az ellenkező eszménybe csap át. Látszólag mindent előlről kezd, újrakezd, – voltaképpen egy tapasztalatsor újabb, természetesen következő láncszeméhez siet. *Az ember tragédiája* magyarázói arra figyelmeztetnek bennünket, hogy ez a ritmus (tézis – antitézis . . .) esetleg Hegeltől került Madáchhoz.

Az új nemzedék¹ lehetőleg teljesen, mindenben ellene akar mondani az őt megelőző generáció kiteljesült műformainak. A klasszicizmus után a romanticizmus tudatos tagadás, szándékos szakítás. A gótika sok tekintetben ellentéte a román stílnak, az empire a rokokónak, a skatulyaház a szecesszióknak. Az igazi zseni mindig úgy érzi: újra kezd mindent, egyedül van a világon, ő az első, akinek szemébe süt az eddig föl nem fedezett, igazi liap, akinek a múzsa először súgja fülébe a természet titkait, aki megérti a tér lényegét és épületbe tudja kényszeríteni a végtelent.

Természetesen mindez a gyakorlatban sokkal bonyolultabb. Nem minden ring tiszta ellentétekben, mint a bölcső vagy az inga. Van ellentét és van folytatás is, a kettő egyszerre érvényesül s a sokféle komponensből a legkülönbözőbb eredők származnak, – nem egyszer nehezen érthető vonalak, amelyek megint csak folytonossághiánynak hatnak.

Egy-egy kulturális irányzat, művészi formahagyomány gyakran bukópatakhhoz hasonlít. A louvaini Mária-siralom hangulatát és művészetét talán modern lírikusainknál és festőinknél találjuk meg leginkább; a románkori építészetet Arany János masszív építkezése folytatja, az abbamaradt mondaköltészetet Vörösmarty és Arany, a virágénekeket Balassa, Petőfi, Erdélyi József. Münchhausen befagyott kürtje jut eszünkbe, amely a melegen fölenged és a szobában rivall ja el a mezőknek szánt dallamot. A művész nem egyszer tudatosan nyúl vissza valami régi mintaképhez, amely korán némult el, s ilyenkor régivel újít: így fordul Arany a székely balladákhöz, Molnár C. Pál az olasz primitívekhez s tegyük hozzá: a magyarokhoz is. A kultúra így is, úgy is csodálatos szervességgel folytatódik;² nem vész kárba, nem fut zsákutcába. A lánc szemei nagyon különbözők, de a lánc fut és nem szakad meg soha.

Nem akarjuk „elbogatellizálni” azt, amit jó magyarok tragikusnak éreztek. S tudjuk, hogy az ellentétekben újulás általános ténye nem magyarázza meg minden – kényszerű – újulásunkat. Csak azért foglalkozunk vele, mert fölöttébb csökkeni a kóros tünetek szabát.

Ez volt a hosszabb út. A rövidebb annak a meggondolása, mennyire valószínűtlen, hogy éppen a magyar veszténé el mindig a fonalat, amikor szellemében és életében egész kultúráját, főképp irodalmát jellemző *örök témák* térnek vissza makacsul. El nem intézett feladatok, nehezen valósuló eszmények teszik szinte rögeszméssé a közvéleményt. Állandó problémáink vannak, amelyekkel csak az irodalom, a művészet, a gondolatrendszer számolhat le, s mivel ezek nem szakadnak meg, hogyan szakadhatna meg a körjük rendeződő szellemi élet? Csak egy-két példával emlékeztessünk ezekre a problémákra, s mindjárt mindenki belátja, mennyire biztosítják szellemi életünk folytonosságát: Kelet és Nyugat, hivatástudat vagy lanyha közömbösség, egység vagy szétszóródás, individualizmus vagy közöségtudat, magyarul: lét vagy nemlét. Ezért olyan nagy irodalmunkban a hazafias versek arányszáma, az irány-irodalom túltengése; ezért nem lehet a magyarnak magánéletét a közélettől elválasztania: „a sziget nem elég magas”. A magyarok szerves egységét biztosítja sok egyében kívül *a megoldatlan problémák tudata*. Úgy köti össze a nemzedékeket és azokon belül az egyéneket, mint két küzdőt a küzdelem, két szerelmezt a szerelemféltes, Laokont és fiait a tengeri szörny szorítása.

Nemcsak valószínűtlen, de lehetetlen is, hogy az ilyen nemzet elejthesse a folytonosság fonalatát, hiszen életének legfrissebb szakaszai is szoros függésben maradnak a legősibektől.

Egy másik biztosítéka a folytonoságnak: a magyar nép mély élete és gazdag saját kultúrája. Ez a kultúra is fejlődik, de a népkultúra különleges szabályai szerint s ezek közé tartozik a maradandóság törvénye is. A népi kultúrát nem a „csináljunk mást” mohósága jellemzi, hanem az a másik jelszó, hogy „ami az apámnak jó volt, az jó lesz nekem is”. Az a kultúra, amely ehhez a kincsörző népi kultúrához minden fontos percében erőért és ihletért fordult, márcsak azért sem veszthette el folytonosságát. A népi kultúra állandó valami, nem mozdulatlan bár, de lassan és óriás tömegben mozog; hatalom, – még a halál kaszája is csak félve suhint feléje. Megfelelő föltételekkel szívesen megőrzi a rábízott „lehanyatló kultúrkincset” és szívesen zökkenti vissza a szerencsétlenebb vagy szeszélyesebb sorsú „magas” kultúrát a régi kerékvágásba. S ne feledjük: a nagy irodalmi és művészeti kultúrák közt a mienk az, amely legállandóbb kapcsolatban maradt a népi kultúrával. Míg más nemzeteknél a népköltészethez fordulás romantikus divat vagy a fejlődésképtelenség átmeneti jele, addig a magyar irodalom-

ban és művészetben a nemzetjellemző, nagy ösztön állandó diadala.

Végül: az, hogy az újrakezdés és a késés kérdése annyiszor fölmerül nálunk, maga is valószínűvé teszi, hogy a veszély túlzott. Aki tisztában van a veszéllyel, az lélekben már föl-készült ellene. Ügy is kifejezhetnők, hogy igen nagy folytonos-ság-igénye lehet annak, aki ennyire fél a folytonosság hiányá-tól. Aki mindig erre gondol, az már biztosította is magában és korában a folytonosságot.

Ha ilyen gondolatok világánál tekintjük át a magyar kul-túra jelenségeit, akkor inkább a külső akadályok ellenére is annyiszor diadalmaskodó folytonosságot látjuk jellegzetesnek bennük. A fonálnak ugyan roppant akadályokat kell meg-kerülnie, nehéz sziklák alatt átcsúsznia, de mindig sikerül. A kapcsolat régi és új irodalom, illetve művészet között néha megdöbbentően erős s szinte az időszerűtlenség látszatát kelti. Nem a kulturális élet szerkezetében kell keresni a magyar kul-túra folytonosságát, mert épületek és rendszerek szabad prédái a külső veszélynek, – hanem a kultúra szellemében, anyagá-ban, hangulatában, az összefüggés folytonosságának mindig eleven izgalmaiban.

Ez a folytonosság romantikus – ellentéteket, látszólagos újrakezdéseket és leszámolásokat kedvelő. De ugyanakkor szí-vós és aggályoskodó. S amíg ennek a nemzetnek önvádjai és újra meg újra időszerűsített eszményei vannak, addig nem kell féltetni attól sem, hogy késedelmesen veszi át Nyugat ösztön-zéseit.

Befejezésül erről a „késésről” egy szót. Amikor késve veszünk át politikai, kulturális vagy irodalmi áramlatokat, akkor is megesik, hogy a kapott lendülettel egyszeribe elébe vágunk ösztönzőinknek. Ady a franciáktól átvett (?) szimboliz-musból és impresszionizmusból, nézetünk szerint, többet csi-nált, mint amennyire ezek a rendszerek otthon képesek voltak. De nem ez a fontos, hanem az, hogy egy kis eltolódás az időben egészséges, mert az idegen rendszer idegensége, éles újdonsága nem támadja meg azon frissen az átvevő géniust. Jó volt, hogy a XVIII. századi francia irodalom eszmevilága szélesebb réte-geinket az idő szűrőjén átpréselődve érte s nem okozott zavart a magyar lélekben. És különben is ezek a „késések” kivételesek. Aki pontosabban ismeri kultúránk kronológiáját, az egyrészt számos megelőzésről számolhat be (Mátyás kora!), másrészt a fontos mozgalmak sürgős érvényesüléséről (reformáció, impress-zionista festészet, stb., stb.). Nem érdemes késésről beszélnünk

akkor, amikor a környező népek a mi ösztönző segítségünkkel is csak hosszú évszázadok múlva vették át a Nyugat eszméit és műformait.

Feladatunk nagy volt, s nehéz körülmények közt kellett elvégeznünk. A népünkben rejlő tehetség, feladatunk mindig visszatérő parancsa és az ellentétekben is következetes világnézetünk segítségével ezt a feladatot jellegzetes, sajátos folyamatossággal tudjuk teljesíteni.

Jegyzetek:

¹ Illetőleg: új irányzat, mert egy-egy izmus sokszor több nemzedéken uralkodik.

² Legalábbis abban az értelemben, hogy mindent, ami egy kultúra életében történt, szervesnek érez a benne élő ember, úgy, ahogy vérét, arcvonásait, fogsorát, mint ősei örökét, természetesnek tartja. A kultúra meggyőz bennünket a maga szervességéről.